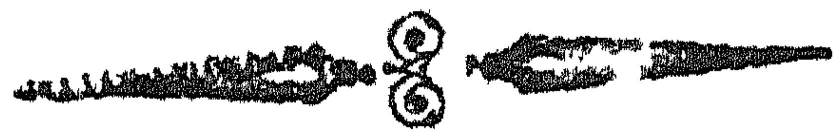
శ్రీహయగ్రీవాయనమః

అవతారకథాస్తోత్రం-పూర్వాష్టకం-ఉత్తరాష్టకం యుక్తశ్లోకాః లిం
గానుశాసనవృత్తిః - శ్రుతబోధః వృత్తరత్నాకరం -
చంద్రాలోకః - సమాసశిక్షామాలికా ధాతురూపకోశః -
సుబంతశబ్దానుక్రమణీ. సప్రమాణశబ్దరూపాణి - బా
లరామాయణం - శ్రీరామాయణసంగ్రహః. క్రియాని
ఘంటుద్వయం - సప్రమాణసమాసచక్రవత్యర్థద్వయగ్ర
న్థః తత్తద్వ్యాకరణాద్యాపాతికతిపయప్రమాణవచనా
ని, తత్తద్వ్యాఖ్యానకతిపయశ్లోకవచనాని - శ్రీకృ
ష్ణాష్టకం చ ఏతత్సముదాయాత్మకః

శ్రీ ఉపయుక్తాంశసంగ్రహాఖ్యగ్రన్థః శ్రీ

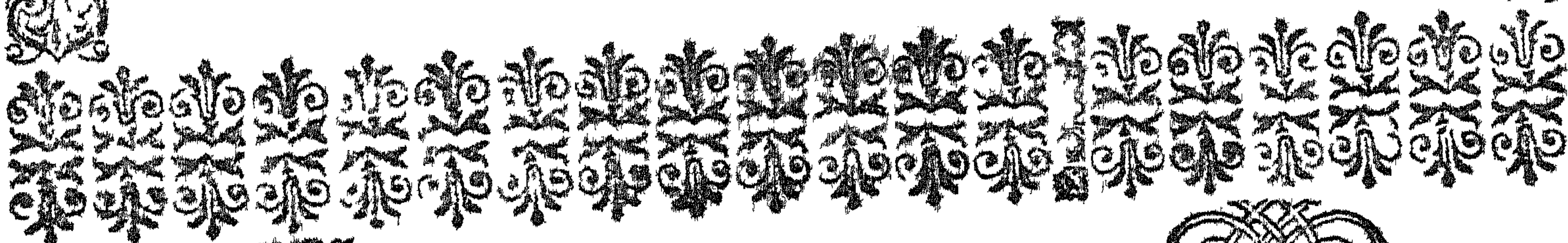
శ్రీమన్మహీశూరపురీ మధ్యవిద్యోతమాన దివ్యర
త్నసింహాసనారూఢ శ్రీకృష్ణరాజేంద్రాస్థాన
పండిత సత్కారాదు శ్రీసజ్జనాచార్య రామానుజ శ్రీతా
తాచార్యసాహాయకేన పరిశోధ్య పరిష్కృత్య విరచితః
తాదృశశ్రీకృష్ణరాజాజ్ఞయా
ధర్మాధికారిచక్రవర్త్యయ్యంగార్యేణ
మహీశూరపురీ మధ్యవిరాజమానాయాం విద్యా
తరంగిణ్యాఖ్య - స్వీయ ముద్రాక్షరశాలాయాం
ముద్రాపితో విజయతేతమామ్
ఇదానీమేతస్యాల్య మేకరూప్యమ్
సర్వధారి ౬.

వరదంవరదంతిహృదాతపహృచ్ఛరదంశరదంబుజనేత్రయుగమ్ ।ద
రదివ్యరథాంగధరంమధురంమధురాకృతధామమహంకలయే ॥౧॥ కమ
లాకమలాయతలోచనవత్యమలాయమలాసయతానుగుణా । శమలాలస
మానిమలాపహమాగమలాలితమేనమహంకలయే ॥ ౨ ॥ ఉదధావుద
ధారిజరక్షణిభిఃవిబుధారికథామవధీరయతా । విదధేపిచయేనవిధాతృ
ముఖావిదధాతుశమేషతిమిశ్వపుమాన్ ॥ ౩ ॥ వరకందరమందరమంథన
తః కలశోదధిశోధయితాదయితామ్ । శయితామరసాన్వయినీంజయినీ
మయితాదయితామబటఃకమఠః ॥ ౪ ॥ నవనీలవనీకలితాంలలితామవనీ
ముపనీయశనైర్దశనే । శశినీవకలంకకలాంకలయన్ కిరిరూపధరోప
హరేద్దురితమ్ ॥ ౫ ॥ తరసాతరసాశనముద్ధతయన్నరసాశరసారఖరై
ర్నఖరైః । విరసంసురసన్నుతనైజకృతిః నరసింహతనుర్దురితంహర
తాత్ ॥ ౬ ॥ అతిదారుణదానవదేహకమధ్వనిదారుణిరూప ముపే
త్యవరమ్ । విదదారముదారభటీభిరసౌనరసింహమిమంప్రణమామిత
మామ్ ॥ ౭ ॥ బలిమత్రపదత్రితయాయరయాదుపయాయయదూన వ
దంతదివమ్ । పునరస్యశిరస్యుపనీయజయన్నయమస్తు మనస్యతివామన
కః ॥౮॥ పరశావరిశాసనభాసినిసత్కరశాలినిశాంతిగుణానుగుణః । స
రసాంవసుధాసురసాత్కృతవాన్సరసాంజమదగ్నిజనుర్జయతు॥౯॥
పరశుంపరశుగ్రచనానుగుణంకరశుంభితమాకలయన్దళయన్ । ప్రతి
రాజకమాజికథాసుతథాప్రమదంజమదగ్నిజనుస్తనుతామ్ ॥౧౦॥ఇనసం
శసవాంబుధిచ ద్రుమసంశమసంగిజనార్తినిసంతమసమ్ । శమయంత
మిమంలసవానిహృదాప్రమదాయినదానసుదాశరథిమ్ ॥౧౧ ॥ హల
ముజ్జ్వలముత్కలయన్దళయన్నరివారమవారితశౌర్యభరః । శుభరా
జమరాజయథానియతంబలభద్రలభస్వమదీయనతీః ॥ ౧౨ ॥ మురళీము
రళీధనుషిప్రసరత్స్వరలీనమనీషిమనశ్శ్రవణాం । కరపంకరుహేకల
యంతమిమంమురవైరిణమేషనమస్కరవై ॥ ౧౩ ॥ ధరిదుష్కరకల్క

తురుష్కారణాజిరశోష్కరిమాంగపరిష్కారణేమ్ । కరవాలలతాంకరవారి జరోహిదధదస్తుచు దెమమకల్మహారి ॥ ౭ ॥ ఇతి నిమ్నలతిమర్జలబు క్కపురీకలకమర్జలతాగ్రసుమ స్తబకః । స్నపనీపివిహారవేంకటవర్యసుధీరవథాభుహరేవినరాదరథామ్ ॥ ౮ ॥ ఇతిమ స్తవమ స్తతిస స్తతిమం పఠమ స్తవసంఘవినఃపవనమ్ । భువివే వనరయెదుఃఖమోచనమ్ ॥ ౯ ॥

ఇతి శ్రీగంగాష్టకస్తోత్రం సంపూర్ణమ్

హరిర్హరతి పాపాని దుష్టచిత్తైరపి స్మృతః । అనిచ్ఛయాపి సంస్పృష్టో దహత్యేవ హి పావకః ॥ ౧ ॥ స గంగా స గయా సేతుః స కాశీ స చ పుష్కరం జిహ్వాగ్రే వర్తతే యస్య హరిరిత్యక్షరద్వయమ్ ॥ ౨ ॥ వారాణస్యాం కురుక్షేత్రే నైమిశారణ్య ఏవ చ । యత్కృతం తేన యేనోక్తం హరిరిత్యక్షరద్వయమ్ ॥ ౩ ॥ పృథివ్యాం యాని తీర్థాని పుణ్యాన్యాయతనాని చ । తాని సర్వాణ్యశేషాణి హరిరిత్యక్షరద్వయమ్ ॥ ౪ ॥ గవాం కోటిసహస్రాణి హేమకన్యాసహస్రకమ్ । దత్తం స్యాత్తేన యేనోక్తం హరిరిత్యక్షరద్వయమ్ ॥ ౫ ॥ ఋగ్వేదోఽథ యజుర్వేదః సామవేదోఽప్యథర్వణః । అధీతస్తేన యేనోక్తం హరిరిత్యక్షరద్వయమ్ ॥ ౬ ॥ అశ్వమేధైర్మహాయజ్ఞైర్నరమేధైస్తథైవ చ । ఇష్టం స్యాత్తేన యేనోక్తం హరిరిత్యక్షరద్వయమ్ ॥ ౭ ॥ ప్రాణప్రయాణపాథేయం సంసారవ్యాధిభేషజమ్ । దుఃఖాత్యంతపరిత్రాణం హరిరిత్యక్షరద్వయమ్ ॥ ౮ ॥ బద్ధః పరికరస్తేన మోక్షాయ గమనం ప్రతి । సకృదుచ్చరితం యేన హరిరిత్యక్షరద్వయమ్ ॥ ౯ ॥ హర్యష్టకమిదం పుణ్యం ప్రాతరుత్థాయ యః పఠేత్ । ఆయుష్యం బలమారోగ్యం యశోవృద్ధిః శ్రియావహమ్ ॥ ౧౦ ॥ ప్రహ్లాదేన కృతం స్తోత్రం దుఃఖసాగరశోషణమ్ । యః పఠేత్స నరో యాతి తద్విష్ణోః పరమం పదమ్ ॥ ౧౧ ॥

శ్రీహర్యష్టకం సమ్పూర్ణమ్.

సదృశంత్రిషులింగేషు సర్వాసుచవిభక్తిషు । వచనేషుచసర్వేషు యన్నవ్యేతితదవ్యయం ॥ ౧ ॥ యల్లింగం యద్వచనం యా చవిభక్తిర్విశేష్యస్య । తల్లింగంతద్వచనం సా చవిభక్తిర్విశేషణస్యాపి ॥ ౨ ॥ లింగసంఖ్యావిభేదేపి విశేషణవిశేష్యతా । విభక్తిఃపునరేకైవవిశేషణవిశేష్యయోః ॥ ౩ ॥ నస్యాద్భిన్నలింగేషు తేషులింగంవిశేష్యవత్ । త్యదాదిషుకశ్చిల్లింగం భేదయోర్ద్వైశ్యగంభవేత్ ॥ ౪ ॥ విశేషణంపురస్కృత్య విశేష్యంతదనంతరం। కర్తృకర్మక్రియాయుక్తమేతదన్వయలక్షణం ॥ ౫ ॥ విశేష్యంతుప్రధానంస్యాదప్రధానంవిశేషణం । ద్వాభ్యాం యుక్తమితిప్రోక్తం త్రిభిశ్శ్లోకైర్విశేషకం ॥ ౬ ॥ కాలాపకంచతుర్భిస్స్యాత్తదూర్ధ్వం కులకంమతం। లళయోర్డలయోస్తద్వజ్జదయోర్వబయోస్తథా ॥ ౭ ॥ రలయోర్ణనయోశ్చాంతే సవిసర్గావిసర్గయోః। సబిందుకాబిందుకయోస్స్యాదభేదేనకల్పనమ్ ॥ ౮ ॥ (ఇదమః ప్రత్యక్షగతం) ఇదమస్తుసన్నికృష్టంసమీపతరవర్తిచైతదోరూపం । అదసస్తువిప్రకృష్టంతదితిపరోక్షేవిజానీయాత్ ॥ ౯ ॥ ఈషదర్థే క్రియాయోగేమర్యాదాభివిధౌ చయః । ఏతమాతంఙితం విద్యాద్వాక్యస్మరణయోరఙిత్ ॥ ౧౦ ॥ వష్టిభాగురిరల్లోపమవాప్యోరుపసర్గయోః। ఆపంచైవహలంతానాం యథా వాచానిశాదిశా ॥ ౧౧ ॥ వగాహః। అవగాహః । పిధానం । అపిధానమిత్యాది। ప॥ ఉపసర్గేణధాత్వర్థో బలాదన్యఃప్రతీయతే । ప్రహారాహారసంహారవిహారపరిహారవత్ ॥ ౧౨ ॥ ధాత్వర్థంబాధతేకశ్చిత్కశ్చిత్తమనువర్తతే । తమేవవిశినష్ట్యన్య ఉపసర్గగతిస్త్రిధా ॥ ౧౩ ॥ కవచంముంచతి । త్యజతీత్యర్థః । ఆముంచతి । బధ్నాతీత్యర్థః। ఏవంతిష్ఠతి । ప్రతిష్ఠతెఇత్యాదౌధాత్వర్థబాధః । ఆగచ్ఛతీత్యత్రఅధ్యాగచ్ఛతి । పర్యాగచ్ఛతీత్యాదౌ నవిశేషః। యునక్తీత్యతఃసంయునక్తీత్యాదౌవిశేషఃఇత్యాదిక్రమేణోదాహరణం

ప్ర-పరా-అప-సం-అను-అవ-నిస్-నిర్-దుస్-దుర్-వి-ఆఙ్-ని-అధి-అపి-అతి-సు-ఉత్-అభి-ప్రతి-పరి-ఉప-ఏతే ప్రాదయోద్వావింశతిరుపసర్గాః ॥ ప॥ లడ్వర్తమానేలేడ్వేదేభూతేలుఙ్లఙ్లిటస్తథా । విధ్యాశిషోస్తులిఙ్లోటౌలృఙ్లృట్లుడ్భవిష్యతి ॥

అకర్మకస్సకర్మా చ ద్వికర్మా చ ద్వికర్తృకః । చతుర్ధా ధాతవస్తేభ్యః ప్రాయశో లాదయోష్టధా ॥ ౧ ॥ వివక్షాభేదతోన్యేపి ప్రయోగాస్స్యురనేకధా । [illegible]తోఽకర్మకాత్కర్తృభావయోస్స్యుర్లడాదయః ॥ ౨ ॥ సకర్మకాత్కర్తరి చ కర్మణ్యపి లడాదయః । ద్వికర్మకాత్కర్తరి చ గౌణే ముఖ్యే చ కర్మణి ॥ ౩ ॥ ప్రయోజకే కర్తరి చ కర్మణి స్యుర్ద్వికర్తృకాత్ । ఏతేష్టధా ప్రయోగాస్స్యురన్యే వైవక్షికా యథా ॥ ౪ (క్రియమాణం తు యత్కర్మ స్వయమేవ ప్రసిధ్యతి । సుకరైస్స్వగుణైర్యస్మాత్కర్మకర్తేతి తం విదుః ॥ ౫) సౌకర్యద్యోతనే కర్తుర్వ్యాపారస్యావివక్షయా । కర్మణః కర్తృతా స్యాచ్చేత్ప్రయోగః కర్మకర్తరి ॥ ౬ ॥ ఏవం కరణకర్త్రాది ప్రయోగా అథ లక్షణం కర్మశూన్యః క్రియాకర్తృయుక్తోఽకర్మక ఈరితః ॥ ౫ ॥ కర్తృకర్మక్రియాయుక్తప్రయోగస్స్యాత్సకర్మకః । కర్మద్వయక్రియాకర్తృసంయుక్తస్స్యాద్ద్వికర్మకః ॥ ౬ ॥ యత్ర కర్తృతృతీయా స్యాత్కర్మణి ప్రథమా భవేత్ । సకర్మణి ప్రయోగస్స్యాత్క్రియావాచకసంయుతః ॥ ౮ ॥ తృతీయా కర్తృయుగ్భావే ప్రయోగస్స్యాత్క్రియాయుతః । ప్రథమాంతద్వితీయాంతకర్మభ్యాం క్రియయా సహ ॥ ౯ ॥ యత్ర కర్తృతృతీయా స్యాత్స ద్వికర్మకకర్మణి । ప్రథమాంతతృతీయాంతకర్తృభ్యాం క్రియయా సహ ॥ ౧౦ ॥ యత్ర కర్మ ద్వితీయాంతం స ద్వికర్తృకకర్తరి । కర్తృద్వయాత్తృతీయాంతం ప్రథమా యత్ర కర్మణి ॥ ౧౧ ॥ క్రియాయుతః ప్రయోగోఽయం స్యాద్ద్వికర్తృకకర్మణి । ఏవమష్ట ప్రయోగాస్స్యురథ స్యాత్కర్మకర్తృకః ॥ ౧౨ ॥ ప్రయోగోఽయం క్రియాకర్తృయుక్తోఽకర్మక ఈరితః । కర్తృత్వే కరణాదీనాం ప్రాయశస్స్యాత్సకర్మకః ॥ ౧౩ ॥ రామో విరాజతే రామో భూమండలమపాలయత్ । రామచంద్రో దశగ్రీవం పరలోకమనీనయత్ ॥ ౧౪ ॥ రామేణాలభ్యత యశో రామేణాధ్యాయత క్షితౌ । రామేణ కుంభకర్ణః ప్రాగనీయత పురాలయం ॥ ౧౫ ॥ నళేన రాఘవస్సేతుం బంధయామాస వారిధౌ । రామేణ కపిభిస్సేతురకార్యత జలాశయే ॥ ౧౬ ॥ రామసంస్పర్శనాచ్చైవం స్వయం ధనురభజ్యత । రామణస్సప్తసాలాంతరసాన్వయమచ్ఛినత్ ॥ ౧౭ ॥ వృద్ధిక్షయభయాజ్జీ

వితమరణంలజ్జాసత్తాస్థితిజాగరణం । శయనక్రీడారుచిదీప్త్యర్థంధా
తుగణంతమకర్మకమాహుః ॥ ౧౭ ॥ వర్ధతే । క్షీయతే । బిభేతి । జీవ
తి । మ్రియతే । లజ్జతే । అస్తి । తిష్ఠతి । జాగర్తి । శేతే । క్రీడతి ।
రోచతే । దీప్యతే । ఏవంక్రమేణోదాహరణాని తత్తదర్థకానిబోద్ధవ్యా
ని ।ప॥ ధాతోరర్థాంతరేవృత్తేర్ధాత్వర్థేనోపసంగ్రహాత్ । ప్రసిద్ధేరవివ
క్షాతఃకర్మణోఽకర్మికాక్రియా ॥ ౧౮ ॥ వహతిభారం । అర్థాంతరే ।న
దీవహతి । స్యందతఇత్యర్థః । ధాత్వర్థేనసంగ్రహేణ ।నృత్యతి । గాత్ర
ంవిక్షిపతి।జీవతి। ప్రాణాన్ధారయతీత్యాదిప్రసిద్ధేర్మేఘోవర్షతీత్యాది
కర్మణోఽవివక్షణే ।హితాన్నయస్సంశృణుతేనకింప్రభురిత్యాది ॥—

వికీర్ణశ్రీతసర్వస్వంకటాక్షార్ణకలశోదరాత్ । దర్వ్యావ్యదాయాం
బుధేస్త్రీరెసురేభ్యోదాత్సుధాంహరిః ॥ ౧ ॥ కర్తాచకర్మకరణంసంప్ర
దానంతథైవచ । అపాదానాధికరణౌఇత్యాహుఃకారకాణిషట్ ॥ ౨ ॥
కర్తాభవతిధాత్వర్థేస్వాతంత్ర్యేణవివక్షితః । కర్మస్యాత్క్రియయాక
ర్తురాప్తుమిష్టతమంహియత్ ॥ ౩ ॥ కరణంస్యాత్క్రియాసిద్ధౌప్ర
కృష్టముపకారకం । కర్మణాయమభిప్రైతిసంప్రదానంతదుచ్యతే ॥౪॥
అపాదానమపాయేయద్ధ్రువంతదచలంచలం । క్రియాధారోఽధికరణం
కర్తృకర్మముఖేనయః ॥ ౫ ॥ ఏతేషాంక్రియయాయోగేసంజ్ఞాకర్త్రాది
కాభవేత్ । వివక్షాతఃకారకాణిభవేయుఃక్వచిదన్యథా ॥ ౬ ॥దుహ్యా
చ్పచ్దండ్రుధిప్రచ్ఛిచిఞ్బ్రూశాసుజిమథ్ముషాం । కర్మయుక్స్యాదకథి
తంతథాస్యాన్నీహృకృష్వహాం ॥ ౭ ॥ దుహాదీనాం ద్వాదశానాంతథా
నీప్రభృతీనాంచతుర్ణాంకర్మణాయద్యుజ్యతే తదేవాకథితం కర్మేతి
పరిగణనంకర్తవ్యమిత్యర్థః । గాందోగ్ధిపయః । బలింయాచతే వసు
ధాం । తండులానోదనంపచతి । గర్గాన్శతందండయతి । వ్రజమవరు
ణద్ధిగాం । మాణవకంపంథానంపృచ్ఛతి । వృక్షమవచినోతిఫలాని ।మా
ణవకంధర్మంబ్రూతేశాస్తివా । శతంజయతిదేవదత్తం । సుధాంక్షీరని
ధింమథ్నాతి । దేవదత్తంశతంముష్ణాతి । గ్రామమజాంనయతి । హర
తి । కర్షతి । వహతివా । అర్థనిబంధనేయంసంజ్ఞా । బలింభిక్ష

సుధాం। మాణవకం ధర్మం భాషతే। అభిధత్తే వక్తీత్యాది॥ వా॥ గౌణే కర్మ
ణి దుహ్యాదేః ప్రధానే నీహృకృష్వహాం। బుద్ధిభక్షార్థయోః శబ్దకర్మ
ణాం చ నిజేచ్ఛయా॥ ప్రధానకర్మణ్యాఖ్యేయే లాదీనాహుర్ద్వికర
ర్మణాం। అప్రధానే దుహాదీనాం ణ్యంతే కర్తుశ్చ కర్మణః॥ అజా
గ్రామం నీయతే-హ్రియతే-కృష్యతే-ఉహ్యతే-ఇత్యాది। గౌర్దుహ్యతే ప
యః। బలిర్యాచ్యతే వసుధామిత్యాది॥ వటురన్నమశ్నాతి। వటుమ
న్నమాశయతి। వటురన్నమాశ్యత ఇత్యాది॥ సూ॥ అధిశీఙ్
స్థాసాం కర్మ। అధిపూర్వాణామేషామాధారః కర్మ స్యాత్। అ
ధిశేతే। అధితిష్ఠతి। అధ్యాస్తే వా వైకుంఠం హరిః॥ సూ॥ ఉపాన్వ
ధ్యాఙ్వసః। ఉపాదిపూర్వస్య వసతేరాధారః కర్మ స్యాత్। ఉపవసతి।
అనువసతి। అధివసతి ఆవసతి వా వైకుంఠం హరిః॥ అభుక్త్యర్థస్య న। వ
నే ఉపవసతి॥ వా॥ ఉభసర్వతసోః కార్యా ధిగుపర్యాదిషు త్రిషు। ద్వితీయా
మ్రేడితాంతేషు తతోఽన్యత్రాపి దృశ్యతే। ఉభయతః కృష్ణం గోపాః। స
ర్వతః కృష్ణం। ధిక్ కృష్ణాభక్తం। ఉపర్యుపరి లోకం। అధ్యధి లోకం।
అధోఽధో లోకం। అభితః పరితః సమయా నికషా హా ప్రతియోగేఽపి। అ
భితః కృష్ణం। పరితః కృష్ణం। సమయా గ్రామం। నికషా లంకాం। హా
కృష్ణాభక్తం। తస్య శోచ్యత ఇత్యర్థః। బుభుక్షితం న ప్రతిభాతి కిం
చిత్। సూ॥ అంతరాంతరేణ యుక్తే। ఆభ్యాం యోగే ద్వితీయా స్యాత్। అం
తరా త్వాం మాం వా హరిః। అంతరేణ హరిం న సుఖం॥ వా॥ అకర్మకధా
తుభిర్యోగే దేశః కాలో భావో గంతవ్యోఽధ్వా చ కర్మసంజ్ఞక ఇతి వాచ్యమ్।
కురూన్ స్వపితి। మాసమాస్తే। గోదోహమాస్తే। క్రోశమాస్తే ఇత్యా
దిక్రమేణోదాహరణం॥ సూ॥ గతిబుద్ధిప్రత్యవసానార్థశబ్దకర్మా
కర్మకాణామణికర్తా స ణౌ। గత్యాద్యర్థానాం శబ్దకర్మకాణామ
కర్మకాణాం చాణౌ యః కర్తా స ణౌ కర్మ స్యాత్। ప్రత్యవసానం భక్ష
ణం। వా॥ శత్రూనగమయత్స్వర్గం వేదార్థం స్వానవేదయత్। ఆశ
యచ్చామృతం దేవాన్ వేదమధ్యాపయద్విధిం। ఆసయత్సలిలే పృథ్వీం
స్థాపయత్త్రిదివే హరిః॥ ***********************

శ్రీహయగ్రీవాయనమః

లింగానుశాసనప్రారంభః

యేనాక్షరసమామ్నాయమధిగమ్య మహేశ్వరాత్ ।
కృత్స్నం వ్యాకరణం ప్రోక్తం తస్మై పాణినయే నమః ॥

అథ లింగానుశాసనమ్ ॥ —లింగం ॥ — ॥ అయమధికార ఆ వేదితవ్య ఆశాస్త్రపరిసమాప్తేః ॥ స్త్రీ ॥ — ఇదమధికృతం వేదితవ్యం । యత్ర స్త్రీలింగాదన్యలింగం శిష్యతే తత్రసూత్రఏవలింగంవక్ష్యతే । ఋకారాంతామాతృదుహితృ స్వసృ యాతృననాందరః ॥ — ॥ ఋకారాంతా మాత్రాదయః పంచైవశబ్దాః స్త్రీలింగాభవంతి । ఇయంమాతా మాతౄఃపశ్య । ఇయందుహితా । స్వసా యాతా ననాందా । మాత్రాదిగ్రహణంకిమ్ । పితా । భ్రాతా । పితౄన్ భ్రాతౄనిత్యత్ర మాభూత్ । మాత్రాదినియమాత్తిసృచతస్రోరవ్యాప్తిరితిచేత్ స్త్రియామేవ త్రిచతురోస్తదాదేశవిధానాన్నదోషః ॥ — అన్యూప్రత్యయాంతో ధాతుః — ॥ అనిప్రత్యయాంత ఊప్రత్యయాంతశ్చ ధాతుః స్త్రీలింగోభవతి ॥ ఇయంసరణిః । అవనిః । అర్తనిః । అర్హణిః । గ్రహణిః చర్షణిః । వర్మణిః । క్షేపణిరితి । ఊప్రత్యయాంతాః । ఇయంచమూః । ఖర్జూః । సర్జూః । సధూః । జంబూః । కందూః । అలాబూరిత్యాది । ప్రత్యయాంతగ్రహణంకిమ్ । ఖలపూః । గరపూరిత్యత్ర మాభూత్ । ధాతుగ్రహణముత్తరార్థం ॥ — అశనిభరణ్యరణయః పుంసిచ — ॥ అశన్యాదయస్త్రయస్స్త్రియాం పుంసిచభవంతి । అయమశనిరయంభరణిరయమరణిః । అన్యంతత్వాత్ స్త్రీలింగే ప్రాప్తే పుంసిచేత్యుభయలింగార్థోఽయమారంభః ॥ —మిన్యంతః— ॥ మిప్రత్యయాంతోనిప్రత్యయాంతశ్చ ధాతుస్స్త్రీలింగోభవతి । ఇయ

భూమిః। నేమిః । శేసిః । ద్రోణిః । గ్లానిః । హానిః । తూణీరః ।పిప్పలాదయః। ప్రత్యయాంతాపితికిమ్। క్రిమిణాముని నా జానకీజానినేత్యత్రచ మాభూత్ ॥— వహ్న్యవృష్ట్యగ్నయః పుంసి— ॥ వహ్న్యాదయశ్శబ్దాః పుంసిభవంతి ॥ —శ్రోణియోన్యూర్మయః పుంసిచ— ॥ మిన్యంతత్వాత్ స్త్రీలింగేప్రాప్తే పుంసిచేత్యుభయలింగాశ్శ్రోణియోన్యూర్మయః ॥ —క్తిన్నంతః— ॥ క్తిన్ప్రత్యయాంతో ధాతుస్స్త్రీలింగో భవతి । కృతిః సృష్టిః భూతిః కీర్తిరిత్యాది । క్తిన్నంతఇతికిమ్ । వసతిర్నామజనపదఇత్యత్రమాభూత్ ॥ —ఈకారాంతశ్చ— ॥ఈకారాంతశ్చ స్త్రీలింగోభవతి । తంత్రీః । లక్ష్మీః ॥—ఙ్యంతశ్చ— ॥ ఙీప్రత్యయాంతః స్త్రీలింగస్స్యాత్ । దేవీ । కురుచరీ । గౌరీ । శార్ఙ్గరవీ। ఇత్యాది ॥—ఊఙాబంతశ్చ—॥ ఊఙ్ప్రత్యయాంతమాబంతంచప్రాతిపదికం స్త్రీలింగంభవతి । వామోరూః ।పంగూః । ఆప్ప్రత్యయాంతశ్చవిద్యాదీక్షాశ్రద్ధేత్యాదిః ॥—య్వంతమేకాక్షరమ్—॥ ఈకారాంతమూకారాంతంచ ప్రాతిపదికమేకాక్షరం స్త్రీలింగంభవతి । శ్రీః॥ హ్రీః భ్రూః । ఏకాక్షరమితికిమ్ । పృథుశ్రీః బలభూః పురుషఇత్యత్రమాభూత్॥—వింశత్యాదిరానవతేః—॥వింశత్యాదయశ్శబ్దాః స్త్రీలింగాభవంతిఆనవతేఃనవతిమభివ్యాప్య।వింశతిః।త్రింశత్। చత్వారింశత్ పంచాశత్।షష్టిః। సప్తతిః । అశీతిః । నవతిః ॥—దుందుభిరక్షేషు—। అక్షేష్వభిధేయమానేషు దుందుభి స్త్రీలింగోభవతి ఇయందుందుభిః । అక్షేష్వితికిమ్ । దుందుభిర్నామవాద్యవిశేషోసురవిశేషశ్చ । తేనదుందుభినా॥—నాభిరక్షత్రియే—॥నాభిశబ్దః స్త్రీలింగోభవత్యక్షత్రియేభివిషయే । ఇయంనాభిః । అక్షత్రియఇతికిమ్ । నాభిర్నామరాజా తత్ర మాభూత్ ॥—ఉభావన్యత్రపుంసి—॥ దుందుభినాభిశబ్దౌ అన్యత్ర పుంసిభవతః । దుందుభిర్నామవాద్యవిశేషోఽసురవిశేషశ్చ । నాభిమక్షత్రియః । ప్రతిషిద్ధయోఃపున్నపుంసకయోస్సందేహే పుల్లిం

శార్థోఽయమారమ్భః ॥—తలంతః— ॥ తల్ప్రత్యయాంతః స్త్రీలింగో భవతి । ప్రత్యయాంతవిశేషణం నిర్దేశాద్భావకర్మసమూహస్వార్థవాచినాం గ్రహణం । భావవాచినస్తావత్ । పురుషస్యభావఃపురుషతా బ్రాహ్మణతా శుక్లతా । కర్మవాచినోఽపి బ్రాహ్మణస్యేదం కర్మ బ్రాహ్మణతా । సమూహవాచినోఽపి గ్రామాణాంసమూహో గ్రామతా బంధుతా । స్వార్థవాచినోఽపి దేవఏవదేవతా ॥ —భూమివిద్యుత్సరిల్లతా వనితాభిధానాని— ॥ భూమ్యాదివాచకాని స్త్రీలింగానిభవంతి । భూర్వసుధా । విద్యుత్సౌదామనీ । శతహ్రదా । సరిత్ నిమ్నగా । సముద్రగా । నదీ । లతావల్లీ । వ్రతతిః । వనితా యోషిత్ప్రమదా వామలోచనా సీమంతినీత్యాది ॥—యాదో నపుంసకం— యాదశ్శబ్దస్య సరిద్వాచకత్వేపి నపుంసకతా । యాదః యాదసీ యాదాంసి ॥—భాస్స్రక్స్రగ్దిగుష్ణిగుపానహః— ॥ భాసాదయశ్శబ్దాః స్త్రీలింగాభవంతి । ఇయంభాః । భాసా । స్రుక్ । స్రక్ । దిక్ । ఉష్ణిక్ ఉపానత్ । —స్థూణోర్ణే నపుంసకే చ— ॥ స్థూణోర్ణే స్త్రియాం నపుంసకే చ భవతః । ఇయంస్థూణా । ఇదంస్థూణమ్ । ఊర్ణా । ఊర్ణం ॥—గృహశశాభ్యాం క్లీబే— ॥ గృహశశపూర్వకే స్థూణోర్ణే యథాసంఖ్యంనపుంసకేభవతః । గృహస్థూణం । శశోర్ణం । క్లీబనియమార్థోఽయమారమ్భః—ప్రావృడ్విప్రుడ్రుట్త్రుడ్విట్త్విషః । ప్రావృడాదయశ్శబ్దాః స్త్రీలింగాభవంతి । ప్రావృట్ । విప్రుట్ । రుట్ త్రుట్ । విట్ । త్విట్ ॥— దర్వివిదివేదిఖనిశాన్యశ్రివేశికృష్యోషధికట్యంగులయః—ఏతే స్త్రియాంస్యుః । ఇయందర్విః । విదిః । వేదిః । ఖనిః శానిః । అశ్రిః । వేశిః । కృషిః । ఓషధిః । కటిః । అంగులిః ॥ — ॥తిథినాడిరుచివీచినాలిధూలికికికేలిచ్ఛవిసీవిరాత్రయః— ॥ ఏతే శబ్దాః స్త్రీలింగాభవంతి । ఇయంతిథిః । నాడిః । రుచిః । వీచిః । నాలిః । ధూలిః । కికిః । కేలిః । ఛవిః । సీవిః । రాత్రిః ॥— శష్కులి రాజికుటి

తిః భ్రుకుటిత్రుటివలిపఙ్క్తయః — ॥ శష్కుల్యాదయశ్శబ్దా స్త్రీలింగాభవంతి । ఇయంశష్కులిః । రాజిః । కుటిః । శినిః । వర్తిః । భ్రుకుటిః । త్రుటిః । వలిః । పఙ్క్తిః —॥ ప్రతిపదాపద్విపత్సంపచ్ఛరత్సంసత్పరిషదృషదుషస్సంవిత్క్షున్మృత్సమిధః । ప్రతిపదాదయశ్శబ్దా స్త్రీలింగాభవంతి । ఇయంప్రతిపత్ । ఆపత్ । విపత్ । సంపత్ । శరత్ । సంసత్ । పరిషత్ । దృషత్ । ఉషాః ప్రాతరధిష్ఠాత్రీ దేవతా ॥ సంవిత్ । క్షుత్ । మృత్ । సమిత్ ॥—॥ ఆశీర్ధూఃపూర్గీర్ద్వారః ॥ ఆశీరాదయశ్శబ్దాః స్త్రీలింగాభవంతి ॥ ఇయమాశీః । ధూః । పూః।గీః। ద్వాః ॥—॥ అప్సుమనస్సమాసికతావర్షాణాం బహుత్వంచ ॥—॥ అబాదయశ్శబ్దాః స్త్రీలింగాభవంతి ఏషాంబహువచనత్వంచ । ఇమాఆపః । ఇమాస్సుమనసః । సమాః । సికతాః । వర్షాః ॥—॥ స్రక్త్వజ్జ్యోగ్వాగ్యవాగూనౌస్స్ఫిజః ॥—॥ స్రగాదయశ్శబ్దాః స్త్రీలింగాభవంతి ॥ ఇయంస్రక్ । త్వక్ । జ్యోక్ । వాక్ । యవాగూః । నౌః । స్ఫిక్ ॥—॥ త్రుటిసీమాసంబధ్యాః॥—త్రుట్యాదయశ్శబ్దాః స్త్రీలింగాభవంతి ఇయంత్రుటిః । సీమా । సంబధ్యా—చుల్లివేణిఖార్యశ్చ—చుల్ల్యాదయశ్శబ్దాః స్త్రీలింగాభవంతి ॥ ఇయంచుల్లిః । వేణీ । ఖారీ ॥ —తారాధారాజ్యోత్స్నాదయః ॥—॥ తారాదయశ్శబ్దాః స్త్రీలింగాభవంతి॥ ఇయంతారా । ధారా । జ్యోత్స్నా । తమిస్రా । ఇత్యాది ॥—॥ శలాకాస్త్రియాంనిత్యం ॥ — ॥ శలాకాశబ్దస్త్రీలింగోభవతి ॥ ఇయం శలాకా । నిత్యగ్రహణమితరేషాం క్వచిద్వ్యభిచారార్థం ॥ — ॥ ఇతి శ్రీపాణినీయ లింగానుశాసనవృత్తౌ స్త్రీలింగాధికారః ॥ — ॥**

—॥పుమాన్॥పుమానిత్యధికారో వేదితవ్యః॥—॥ఘఞబంతః॥— ॥ఘఞ్ప్రత్యయాంతోఽప్ప్రత్యయాంశ్చపుల్లింగోభవతి॥పాకః॥త్యాగః॥రాగః॥ ప్రకారఇత్యాది ।అప్ప్రత్యయాంతః ॥ కరః । గరః । శరః ॥ భరః ।గ్ర ఇత్యాది ॥— ఘాజంతశ్చ॥—ఘాజంతశ్చధాతుఃపుల్లింగోభవతి॥ వి

స్తరః । ప్రస్తరః । ఆకరః । గోచరః । ప్రత్యయః ॥ విషయః ఉదయ ఇ
త్యాది ॥ — ॥ భయలింగభగపదాని నపుంసకే ॥ — ॥ భయాదయశ్శ
బ్దా నపుంసకాని భవంతి ॥ భయం । లింగం । భగం । పదం । భగపద
యోశ్చ ఘాంతత్వాత్పుల్లింగే ప్రాప్తే నపుంసకార్థోయమారంభః ॥—॥
నజంతః ॥ — ॥ నఙ్ప్రత్యయాంతో ధాతుః పుల్లింగో భవతి ॥ యజ్ఞః ।
యత్నః విశ్నః । ప్రశ్నః ॥ —॥ యాచ్ఞా స్త్రియాం ॥ — ॥ నఙ్ప్ర
త్యయాంతోపి యాచ్ఞాశబ్దః స్త్రీలింగో భవతి ॥ యాచ్ఞా ॥—॥ క్యంతో
ఘుః ॥ — ॥ కిప్రత్యయాంతో ఘుః పుల్లింగో భవతి ॥ ఆధిః సంధిః । వి
ధిః । నిధిః । ఉపధిః । పరిధిరిత్యాది ॥ క్యంత ఇతి కిం । దానం । ఘు
గ్రహణం కిం । జజ్ఞిః బీజం ॥— ॥ ఇషుధి స్త్రియాం చ ॥ — ॥ ఇషుధిశబ్దః
స్త్రియాం పుంసి చ భవతి ॥ ఇయమిషుధిరయమిషుధిః । క్యంతత్వాత్పు
ల్లింగే ప్రాప్తే ఉభయలింగార్థోయమారంభః ॥— ॥ దేవాసురాత్మస్వ
ర్గగిరిసముద్రనఖకేశదంతస్తనభుజకంఠఖడ్గశరపంకాభిధానాని ॥—
దేవాదీనామభిధానాని పుల్లింగాని భవంతి ॥ అజరః । అమరః । అనిమి
ష ఇత్యాది ॥ అసురాః । దానవాః । దైత్యా ఇత్యాది ॥ ఆత్మా జీవః । త
దభిధానాని ॥ ఆత్మా । జీవః । క్షేత్రజ్ఞ ఇత్యాది ॥ స్వర్గః । నాకః ॥
గిరిః । పర్వతః । భూభృత్ । సముద్రః । మకరాలయః । నఖః । కర
రుహః । కేశః । శిరోరుహః । దంతః । దశనః । రదః । ద్విజః । స్తనః
పయోధరః । కుచః । భుజః । దోః । కంఠః । గళః । ఖడ్గః । తరవా
రిః । అసిః । శరః । మార్గణః । పత్రీ । పంకః । జంబాలః । కర్దమ
ఇత్యాది ॥ — ॥ త్రివిష్టపత్రిభువనే నపుంసకే ॥ — ॥ ఏతే నపుంసక
లింగే స్తః ॥ ఇదం త్రివిష్టపం ॥ ఇదం త్రిభువనం । స్వర్గాభిధానత్వాత్పు
ల్లింగే ప్రాప్తే నపుంసకార్థోయమారంభః ॥—ద్యౌ స్త్రియాం ॥—ద్యౌరితి
ఓకారాంతం త్రిణోపాదానం । ద్యోదివ్ శబ్దౌ స్త్రీలింగౌ భవతః ॥ ఇయం
ద్యౌః ॥ —ఇషుబాహూ స్త్రియాం చ ॥— ఇషుబాహుశబ్దౌ స్త్రియా

పుంసిచ। ఇయమిషురయమిషుః। ఇయంబాహుః।అయంబాహుః।ఇషోశ్శ
రాభిధానత్వాత్బాహోర్భుజాభిధానత్వాత్ ॥ —॥ బాణకాండౌనపుం
సకేచ ॥ — ॥ ఏతౌనపుంసకే పుంసిచభవతః ॥ బాణోయం బాణమి
దం॥ కాండోయంకాండమిదం। శరాభిధానత్వాత్ ॥ — ॥ నాంతః॥
నకారాంతశ్శబ్దఃపుల్లింగోభవతి ॥ రాజా । తక్షా॥ యజ్వా। అర్వా।
అధ్వేత్యాది॥ననుచర్మవర్మాదీనాంనపుంసకానాంపుల్లింగప్రాప్తిరితిచే
న్న ॥ మద్వ్యచోఽకర్తరీతి నపుంసకలింగప్రకరణవచనాదదోషః॥
—॥క్రతుపురుషకపోలగుల్ఫమేఘాభిధానాని ॥—క్రత్వాదీనామభిధా
నానిపుల్లింగానిభవంతి। క్రతురధ్వరః। పురుషః। నరః। మనుష్యః।
కపోలః। గండః। గుల్ఫః। ప్రపదః। మేఘః పయోధరః। నీరదః। అ
బ్దః ॥—॥ అభ్రంనపుంసకం॥—ఇదమభ్రం। మేఘాభిధానత్వాత్॥
—॥ఉకారాంతః ॥— ఉకారాంతశ్శబ్దఃపుల్లింగోభవతి ॥జనుః। విదుః
ఇక్షుః। వాయుః। ప్రభుః॥— ధేనురజ్జుకుహూసరయుతనుకరేణుప్రి
యంగవస్త్రియాం ॥ — ॥ ధేన్వాదయః స్త్రీలింగాభవంతి ॥ ఇయం
ధేనుః। రజ్జుః। కుహూః। సరయుః తనుః కరేణుః। ప్రియంగుః। ఏ
షాముకారాంతత్వాత్॥—సమాసేరజ్జుఃపుంసిచ॥— సమాసేరజ్జుస్త్రి
యాంపుంసిచభవతి ॥ కరటకరజ్జ్వా। కరటకరజ్జునేతి ॥ — ॥శ్మ
శ్రుజానువసుస్వాద్వశ్రుజతుత్రపుతాలూనినపుంసకే ॥ — ॥ శ్మశ్వా
దయశ్శబ్దాఃనపుంసకలింగాభవంతి। ఇదంశ్మశ్రు। జాను। వసు।స్వా
దు॥ అశ్రు। జతు। త్రపు। తాలు। ఉకారాంతత్వాత్ ॥ — ॥ వ
సుచార్థవాచీ॥—॥ అర్థవాచీవసుశబ్దోనపుంసకలింగోభవతి॥ ఇదం
వసు। అర్థవాచీతికిం। వసుర్నామకశ్చిత్ ॥ మద్గుమధుశీధుసాను
కమండలూనినపుంసకేచ॥ మద్గ్వాదయఃశబ్దాఃపుంసినపుంసకేచ।అ
యంమద్గుఃఇదంమద్గు।మధుః।మధు। శీధుశ్శీధు। సానుస్సాను। కమం

కేలుః కమండలు। ఉకారాంతత్వాత్ ॥—॥ రుత్వంశః ॥—॥ రువర్ణాంర
తస్తువర్ణాంతశ్చ శబ్దః పుల్లింగో భవతి । కారుః । మేరుః । జంతుః ॥
హేతుః ॥ — ॥ దారుకశేరుజతువస్తుమస్తూని నపుంసకే ॥ — ॥ దా
ర్వాదయశ్శబ్దా నపుంసకలింగా భవంతి ॥ ఇదం దారు । కశేరు । జతు ।
వస్తు । మస్తు । రుత్వాంతత్వాత్ ॥ — ॥ సక్తుర్నపుంసకేచ ॥ — ॥ స
క్తుః సక్తు ॥ త్వంతత్వాత్ ॥ — ॥ ప్రాగ్రశ్మేరకారాంతః ॥ — ॥ ర
శ్మిదివసాభిధానానీతి వక్ష్యతే ప్రాగేతస్మాత్సూత్రాదకారాంత ఇత్యధిక్రి
యతే ॥ —॥ కోపధః ॥— కోపధోకారాంతః పుల్లింగో భవతి ॥ స్తబకః
కల్కః ॥ వరాటకః ॥ ఉల్క ఇత్యాది ॥ అకారాంత ఇతి కిం ॥ బాలికా ॥
యాచికా । కోపధ ఇతి కిం । పాత్రం । వస్త్రం ॥ —॥ చుబుకశాలూ
కప్రాతిపదికాంశుకోల్ముకాని నపుంసకే ॥ — ॥ చుబుకాదయశ్శబ్దా న
పుంసకలింగా భవంతి ॥ చుబుకం । శాలూకం । ప్రాతిపదికం । అంశు
కం । ఉల్ముకం । కోపధత్వాత్ ॥—కంటకానీకసరకమోదకచషకమస్త
కపుస్తకతటాకనిష్కవష్కముష్కశుల్కవర్చస్కపినాకభండకపిండక
కటకదండకపిటకతాలకఫలకపులాకాని నపుంసకేచ॥— కంటకాదయ
శ్శబ్దాః పుంసి నపుంసకేచ భవంతి॥ అయం కంటకః ఇదం కంటకమిత్యాది ॥
—టోపధః॥— టోపధోఽకారాంతశ్శబ్దః పుల్లింగో భవతి॥ ఘటః॥ పటః।
ఇత్యాది ॥ — ॥ కిరీటమకుటలలాటపటవిటశృంగాటకరాటలోష్టాని న
పుంసకే ॥ — ॥ కిరీటాదయశ్శబ్దా నపుంసకే భవంతి॥ ఇదం కిరీటమిత్యా
ది ॥—॥ కుటకూటకపటకవాటకపాటకర్పటపటనికటకీటకరోటకకర్కట
శకటాని నపుంసకేచ ॥ — ॥ కుటాదయశ్శబ్దాః పుంసి నపుంసకేచ భవం
తి । కుటః ॥ కుటం ॥ కూటః ॥ కూటమిత్యాది ॥ — ॥ ణోపధః ॥—॥
ణోపధోఽకారాంతశ్శబ్దః పుల్లింగో భవతి ॥ గుణః ॥ గణః ॥ పణః । పా
షాణః ॥ — ॥ ఋణలవణపర్ణతోరణోష్ణాని నపుంసకే—ఋణాదయ
శ్శబ్దాః నపుంసకలింగా భవంతి ॥ ఋణం ॥ లవణమిత్యాది ॥ ణో

త్వాత్ ॥ — ॥ కార్షాపణస్వర్ణసువర్ణవర్ణచరణవృషణవిషాణ
చూర్ణతృణాని నపుంసకేచ ॥—కార్షాపణాదయశ్శబ్దాః పుంసి నపుం
సకే చ భవంతి ॥ అయం కార్షాపణః ॥ ఇదం కార్షాపణమిత్యాది ॥—
[illegible] ॥ — ॥ థోపధో ఽకారాంతశ్శబ్దః పుల్లింగో భవంతి ॥ రథః ॥
[illegible] — [illegible] కాష్ఠాని నపుంసకే ॥ కాష్ఠాదీని న
[illegible] ష్ఠం । థోపధత్వాత్ ॥— కాష్ఠాదిగర్థా
[illegible] బ్దః స్త్రీలింగో భవతి ॥ ఇమాః కాష్ఠాః ॥—తీర్థ
ప్రోథ[illegible]యూథగూథాని నపుంసకే చ ॥—తీర్థాదయశ్శబ్దాః పుంనపుంసకా భ
వంతి ॥ ఇదం తీర్థం అయం తీర్థః ఇత్యాది ॥ థోపధత్వాత్ ॥—॥ నోపధః ॥—
నోపధో ఽకారాంతశ్శబ్దః పుల్లింగో భవతి ॥ ఇనః ఫేనశ్శకునః ॥—జఘనాజి
నతుహినకాననవనవృజినవిపినవేతనపవనశాసనసోపానమిథునశ్మశాన
రత్నచిహ్నాని నపుంసకే ॥—జఘనాదయశ్శబ్దా నపుంసకలింగా భవంతి ॥
ఇదం జఘనమిత్యాది ॥ నోపధత్వాత్ ॥—మానయానాభిధాననలినపులినో
ద్యానశయనాసనస్థానచందనాలానసమానభవనవ్యసనసంభావనవితా
నవిమానాని నపుంసకే చ ॥—మానాదయశ్శబ్దాః పుంసి నపుంసకే చ భవం
తి ॥ అయం మానః ఇదం మానమిత్యాది ॥ — ॥ పోపధః ॥ పోపధో ఽ
కారాంతశ్శబ్దః పుల్లింగో భవతి ॥ యూపః దీపస్సర్పఇత్యాది ॥— పాప
రూపోడుపతల్పశిల్పపుష్పశష్పసమీపాంతరీపాణి నపుంసకే ॥—పాపాదీ
ని నపుంసకలింగాని భవంతి ఇదం పాపమిత్యాది ॥— ॥ శూర్పకుతుపకు
ణపద్వీపవిటపాని నపుంసకే చ ॥—శూర్పాదయః పుంసి నపుంసకే చ భవం
తి ॥ అయం శూర్పః ఇదం శూర్పమిత్యాది ॥ — ॥ భోపధః ॥ భోపధో
కారాంతః పుల్లింగో భవతి ॥ స్తంభః కుమ్భః ఇత్యాది ॥—తలభం నపుంస
—ఇదం తలభం ॥ భోపధత్వాత్ ॥— ॥ జృమ్భం నపుంసకే చ ॥ అ
యం జృమ్భః ॥ ఇదం జృమ్భమిత్యాది ॥ —॥ మోపధః ॥—మోపధో కా
తః పుంసి భవతి ॥ సోమః ॥ భీమః ॥ భీష్మ ఇత్యాది ॥—రుక్మసిధ్మయుగ్మ

క్ష్మగుల్మాభ్యాత్మకుంకుమానినపుంసకే ॥ ఏతానినపుంసకలింగానిభవంతి ॥ ఇదంరుక్మమిత్యాది ॥ మోపధత్వాత్ ॥ — ॥ సంగ్రామదాడిమకుసుమాశ్రమక్షేమక్షౌమహోమోద్దామానినపుంసకేచ ॥ ఏతానిపుంసినపుంసకేచభవంతి ॥ అయంసంగ్రామః ఇదంసంగ్రామమిత్యాది ॥ మోపధత్వాత్ ॥ — ॥ యోపధః ॥ యోపధోకారాంతఃపుల్లింగోభవతి । సమయః । శయః । హయః ॥ — ॥ కిసలయహృదయేంద్రియాంతరీయోత్తరీయాణి నపుంసకే ॥ ఏతానినపుంసకలింగానిభవంతి ॥ ఇదంకిసలయం । హృదయమిత్యాది ॥ — ॥ గోమయకషాయవలయాన్వయావ్యయానినపుంసకేచ ॥ ఏతానిపుంసినపుంసకేచభవంతి ॥ అయంగోమయః । ఇదంగోమయమిత్యాది ॥ — ॥ రోపధః ॥ రోపధోకారాన్తశ్శబ్దఃపుంసిభవతి । క్షురః । స్వరః । కుమారః । మంత్ర ఇత్యాది ॥ — ॥ ద్వారాగ్ర స్ఫారతక్రవక్రవప్రక్షిప్ర క్షుద్రచ్ఛిద్రనారతీరదూరకృచ్ఛ్రరంధ్రాశ్రశ్విత్రశ్వభ్రభీరగభీరతిమిరకూర కేయూర కేదారోదరశరీరకందరమందారపంజరాంబరజఠర రాజిరవైరచామరదామరపుష్కర కుహరగహ్వర కుటీర కుళీరచత్వర కాశ్మీరనీరశిబిరతంత్ర యంత్ర క్షత్రక్షేత్ర మిత్రకళత్ర చిత్రమూత్ర వక్త్రనేత్రగోత్రాంగుళిత్రభలత్రాస్త్రశాస్త్రవస్త్ర పత్రపాత్ర ఛత్రాణినపుంసకే ॥ ఏతానినపుంసకానిభవంతి ॥ ఇదంద్వారమిత్యాది ॥ — ॥ శుక్రమదేవతాయాం ॥ అదేవతావాచీ శుక్రశబ్దోనపుంసకలింగోభవతి ॥ ఇదంశుక్రంరేతః । అదేవతాయామితికిం । శుక్రోనామదేవతా ॥ — ॥ చక్రవజ్రాంధకారసారావారపారవారక్షీర తోమరాగారశృంగారాంగారభృంగార మందారోశీరతిమిరశిశిరాణి నపుంసకేచ ॥ ఏతాన్యుభయలింగానిభవంతి ॥ అయంచక్రః ఇదంచక్రమిత్యాది ॥ — ॥ షోపధః ॥ షోపధోకారాంతఃపుల్లింగోభవతి ॥ వృషః । వృక్షః । ప్లక్షః ॥ — ॥ శిరీషఋజీషాంబరీష పీయూషపురీషకిల్బిషకల్మాషాణినపుంసకే ॥ ఏతాని నపుంస

భవంతి ॥ ఇదం శిరీషమిత్యాది॥—॥యూషకరీషమిషవిషవర్షాణిసపుం
సకేచ ॥ ఏతాని పుంనపుంసకలింగానిభవంతి ॥ యూషః । యూష
మిత్యాది ॥ — ॥ సోపధః ॥ — ॥ సోపధో కారాంతశ్శబ్దః పుల్లింగో
భవతి ॥ వత్సః కుత్సః వాయసః మహానసఇత్యాది ॥ — ॥ పనసబి
సబుససాహసాని నపుంసకే ॥ ఏతానినపుంసకానిస్యుః ॥ ఇదంపనస
మిత్యాది ॥ — ॥చమసనరసనిర్యాసోపవాసకార్పాసవాసమాసకా
సకంసమాంసాని నపుంసకేచ ॥ ఏతాన్యుభయలింగానిభవంతి ॥ అ
యంచమసః ॥ ఇదంచమసమిత్యాది ॥ — ॥ కంసంచాప్రాణిని ॥ అ
ప్రాణివాచీకంసశబ్దః పుంసినపుంసకేచ భవతి ॥ అయంకంసః ॥ ఇదం
కంసం ॥ అప్రాణినీతికిం । కంసోనామకశ్చిద్రాజా । అకారాంతఇతి
నివృత్తం ॥ — ॥ రశ్మిదివసాభిధానాని ॥ ఏతానిపుల్లింగానిభవంతి ॥
రశ్మిః । మయూఖః । దివసః । వాసరః । ఘస్రఇత్యాది॥—దీధితిస్స్త్రి
యాం ॥ ఆయంరశ్మివాచిత్వేపి స్త్రీలింగోభవతి ॥ ఇయం దీధితిః ॥
—॥దినాహనీనపుంసకే ॥ఇదందినం।ఇదమహః। దివసవాచిత్వాత్ ॥—
మానాభిధానాని ॥ పుల్లింగానిస్యుః ॥ కుడవఃప్రస్థః ॥ — ద్రోణాఢ
కౌనపుంసకేచ ॥ మానవాచకత్వేప్యేతేనపుంసకేచభవతః ॥ అయం
ద్రోణః ॥ ఇదంద్రోణమిత్యాది ॥ — ॥ ఖారీమానికేస్త్రియాం ॥ ఇ
యంఖారీ।మానికా।—॥దారాక్షతలాజశరబల్బజాసూనాంబహుత్వం
చ ॥ ఏతేపుంసిభవంతి బహుత్వేచ ఇమేదారాః । ఇమేఅక్షతాః । ఇ
మేలాజాః । ఇమేశరాః। ఇమేబల్బజాః । ఇమేఅసవః ॥ — నాడ్యు
పజనోపపదానివ్రణాంగపదాని ॥ యథాసంఖ్యంనాడ్యుపజనోపపదాని
వ్రణాంగపదానిపుల్లింగానిభవంతి ॥ అయంనాడీవ్రణః । అపాంగః ।
జనపదః । వ్రణశబ్దస్య పాక్షికక్లీబత్వ నివృత్త్యర్థం అంగపద
యోర్నిత్య నపుంసకయోః పుంస్త్వవిధానార్థం చాయమారం
॥— ॥ మరుద్గరుత్తరుదృత్విజః ॥ మరుదాదయః పుల్లింగాశ్చ

వంతి ॥ అయంమరుదిత్యాది ॥—॥ ఋషిరాశిదృతిగ్రంథిక్రిమిధ్వ
నిబలికౌలిమౌలి రవికవికపిమునయః ॥ ఏతేపుంసిభవంతి ॥ అయమృ
షిరిత్యాది ॥—॥ ధ్వజగజముంజపుంజాః ॥ ఏతేపుంసిభవంతి ॥ అ
యంధ్వజఇత్యాది ॥ — ॥ హస్తకుంతాంతవ్రాతవాతదూతధూర్త
సూతచూతముహూర్తాః ॥ ఏతేపుంసిభవంతి ॥ అయంహస్తఇత్యాది
—॥షండమండకరండభరండవరండగండతుండముండపాషండశిఖం
డాః । ఏతేపుంసిభవంతి ॥ అయంషండఇత్యాది ॥ — ॥ వంశాంశ
పురోడాశాః ॥ ఏతే పుంసిభవంతి ॥ అయంవంశఇత్యాది ॥ పురోడా
శ్యతే దీయతే పురోడాశః కర్మణిఘఞ్ । ఛందోవ్యాఖ్యానప్రకరణేషు పు
రోడాశపురోడాశౌట్సన్నితి వికారప్రకరణే వ్రీహేః పురోడాశఇ
తి నిపాతనాచ్ఛదస్యడత్వం । పురోడాశభుజామిష్టమితి మాఘః
—॥హ్రదకందకుందబుద్బుదశబ్దాః॥ ఏతేపుల్లింగాభవంతి॥అయంహ్ర
దఇత్యాది ॥—॥అర్ఘపథిమథ్యృభుక్షిస్తంబనితంబపూగాః॥అర్ఘాదయః
పుల్లింగాభవంతి ॥ అయమర్ఘఇత్యాది ॥ — ॥ పల్లవపల్వలకఫరేఫక
టాహనిర్వ్యూహమణితరంగతురంగగంధస్కంధమృదంగసంగ
సముద్గపుంఖాః॥ ఏతేపుల్లింగాభవంతి ॥ అయంపల్లవఇత్యాది॥—॥సార
థ్యతిథికుక్షివస్తిపాణ్యంజలయః ॥ ఏతేపుల్లింగాభవంతి ॥ అయంసారథి
రిత్యాది ॥——ఇతిశ్రీపాణినీయలింగానుశాసనవృత్తౌ పుల్లింగా
ధికారః—— నపుంసకం ॥ — ॥ ఏతదధికృతం వేదితవ్యం ॥ అని
ర్దిష్టలింగేషు సూత్రేషు ॥ — ॥ భావేల్యుడంతః ॥ భావేవిహితో
యోల్యుట్ప్రత్యయః తదంతశ్శబ్దోనపుంసకేభవతి ॥ హసనంఛాత్ర
స్య । వర్తనం । వలనం । శయనం । భావఇతికిం । ఇధ్మానివృశ్చ్యం
తేఽనేనేతీధ్మవ్రశ్చనః కుఠారః। పచంపచనోఽగ్నిః । గావోదుహ్యంతే
స్యామితి గోదోహనీఘటీ। ఇత్యత్రమాభూత్ ॥ ల్యుడంతఇతికిం । కృ
తిః । ప్రీతిః। ఇహమాభూత్ —॥ నిష్ఠాచ ॥ భావేవిహితో

ష్ఠాపత్యయ స్తదంతౌ నపుంసకే భవతి ॥ హసితంఛాత్రస్య ॥ గీతం ॥ —॥త్వష్యఞౌ తద్ధితౌ ॥ — ॥ భావార్థౌ తద్ధితౌ త్వష్యఞౌ తదం తౌ నపుంసకే భవతః । శుక్లత్వం కృష్ణత్వం ॥ కుమారత్వం । శౌక్ల్యం కార్ష్ణ్యం। సౌకుమార్యం। ష్యఞి షిత్వసామర్థ్యాత్ స్త్రీత్వం। చాతుర్యం। చాతురీ। సామగ్ర్యం। సామగ్రీ। ఔచిత్యం। ఔచితీ॥— కర్మణిచబ్రాహ్మణాదిగుణవచనేభ్యః॥ బ్రాహ్మణాదిభ్యో గుణవచనేభ్యశ్చ పరౌ భావకర్మణి చ యౌ తద్ధితౌ విహితౌ త్వష్యఞౌ తదంతౌ నపుంసకే భవతః। బ్రాహ్మణస్య భావః కర్మ వా బ్రాహ్మణ్యం । ఏవం శౌర్యం ॥ — ॥ యద్యఢగ్యగణణ్వుఞ్ ఛాశ్చ భావకర్మణి ॥ ఏతదంతాని క్లీబాని స్యుః । స్తేనాద్యన్నలోపశ్చ । స్తేయం । సఖ్యుర్యః । సఖ్యుర్భావః సఖ్యం । కపిజ్ఞాత్యోర్ఢక్ । కాపేయం । జ్ఞాతేయం । పత్యంతపురోహితాదిభ్యో యక్ ॥ ఆధిపత్యం । పౌరోహిత్యం । ప్రాణభృజ్జాతి వయోవచనోద్గాత్రాదిభ్యో ఞ్ । ఔష్ట్రం కౌమారం । ఔద్గాత్రం । హాయనాంతయువాదిభ్యోణ్ । ద్వైహాయనం త్రైహాయనం యౌవనమిత్యాది ॥ ద్వంద్వమనోజ్ఞాదిభ్యో వుఞ్ । పైతాపుత్రకం మానోజ్ఞకం ఇత్యాది । హోత్రాదిభ్యశ్ఛః । అచ్ఛావాకీయం ॥ — ॥ అవ్యయీభావః ॥ అయంనపుంసకం స్యాత్ ॥ అపదిశం । అధిస్త్రి ఇత్యాది । — ॥ ద్వంద్వైకత్వే ॥ ద్వంద్వైకత్వే నపుంసకలింగంభవతి ॥ పాణిపాదమిత్యాది। ఏకత్వ ఇతికిం । ప్లక్షన్యగ్రోధౌ ॥ పరవల్లింగాపవాదోయం॥—॥ అభాషాయాం హేమంతశిశిరావహోరాత్రే చ ॥ — ॥ అభాషాయామేతౌ నపుంసకే భవతః ॥ హేమంతశిశిరం ॥ అహోరాత్రం । భాషాయాంతు హేమంతశిశిరౌ ॥ అహోరాత్రః । — ॥ అనఞ్కర్మధారయః ॥ ఏతనధికృతంవేదితవ్యం ॥ — ॥ అనల్పే ఛాయా ॥ — ॥ అనల్పత్వేద్యోత్యే ఛాయాంతో ఽనఞ్ కర్మధారయస్తత్పురుషో నపుంసకో భవతి । శరచ్ఛాయం । అనల్పత్వే ఇతికిం । కుడ్యచ్ఛా

యా ॥ — ॥ రాజామనుష్యపూర్వా సభా ॥ రాజామనుష్యపూర్వ స్సభాశబ్దో నపుంసకలింగో భవతి ॥ ఇనసభం ఈశ్వరసభం ॥ రక్షస్సభం । పిశాచసభం । రాజశబ్దేన .. ర్యాయస్యైవగ్రహణం । తేనేహన రాజసభా । చంద్రగుప్తసభా । అమనుష్యపూర్వేతికిం । దేవదత్తసభా — ॥ సురాసేనాచ్ఛాయాశాలానిశా స్త్రియాంచ ॥ సురాద్యంతోఽనఞ్కర్మధారయస్తత్పురుషో నపుంసకే స్త్రియాంచభవతి । ఇదం యవసురం । ఇయంయవసురేత్యాది ॥ — ॥ పరవత్ ॥ — ॥ అన్య స్తత్పురుషః పరవల్లింగో భవతి । చోరభయమిత్యాది ॥ — ॥ రాత్రాహ్నాహాః పుంసి ॥ — ॥ రాత్రిఅహ్నఅహ ఇత్యేవమంతా స్తత్పురుషాః పుల్లింగాభవంతి ॥ పూర్వరాత్రః । పూర్వాహ్ణః । ఏకాహః ॥ — అపథపుణ్యాహే నపుంసకే ॥ — ॥ అపథపుణ్యాహశబ్దౌ నపుంసకలింగౌ భవతః । ఇదమపథం । ఇదంపుణ్యాహం । — ॥ సంఖ్యాపూర్వారాత్రిః ॥ సంఖ్యాపూర్వో రాత్రిశబ్దో నపుంసకలింగో భవతి ॥ ఏకరాత్రమిత్యాది ॥ సంఖ్యాపూర్వేతికిం । సర్వరాత్రః ॥ — ॥ ద్విగుస్త్రియాంచ ॥ — ॥ ద్విగుస్త్రియాం నపుంసకేవభవతి ॥ పంచపూలీ । త్రిభువనం । — ॥ ఇసుసంతః ॥ — ॥ ఇసంతఉసంతశ్శబ్దౌ నపుంసకేభవతి ॥ హవిస్సర్పిరిత్యాది ॥ వపుః ధనురిత్యాది ॥ — ॥ అర్చిస్త్రియాంచ ॥ — ॥ ఇసంతత్వేప్యర్చిశ్శబ్దః స్త్రియాంనపుంసకేవభవతి ॥ ఇయమర్చిః । ఇదమర్చిః । — ॥ ఛదిస్త్రియామేవ ॥ — ॥ ఛదిస్త్రియామేవభవతి ॥ ఇయంచ్ఛదిః । ఛాద్యతేఽనేనేతిఛదిః ఛదేర్ణ్యంతాదర్చిశుచీత్యాదినా ఇస్ । ఇస్మన్నిత్యాదినా హ్రస్వః ॥ — ॥ ముఖనయనలోహవనమాంసరుధిరకార్ముకవివరజలహలధనాన్నాభిధానాని ॥ — ॥ ముఖాదీనామభిధానాని నపుంసకానిభవంతి ॥ ముఖమాస్యమిత్యాది ॥ నయనం లోచనమక్షీత్యాది ॥ లోహం । కాలం । కృష్ణం ॥ వనం । గహనం । కాననం । మాంసం । పిశితం । ఆమిష

రుధిరం। రక్తం। శోణితం। కార్ముకం। శరాసనం। చాపం। వివరం। సుషిరం। బిలం। హలం। లాంగలం। కృషకం। ధనం। ద్రవిణం। విత్తంఅన్నమశనం। భోజనం ॥—॥ సీరార్థౌదనాఃపుంసి॥ సీరాదయఃపుల్లింగాభవంతి। అయంసీరః। అర్థః। ఓదనః। పూర్వోక్తస్యాపవాదః ॥—॥ వక్త్రనేత్రారణ్యగాండీవాఃపుంసిచ ॥ అయంవక్త్రః ॥ ఇదంవక్త్రం। నేత్రః। నేత్రం। అరణ్యః। అరణ్యం। గాండీవః। గాండీవం॥ —॥ అటవీస్త్రియాం ॥ —॥ అయంశబ్దః స్త్రీలింగోభవతి ॥ ఇయమటవీ ॥ —॥ లోపధః ॥ —॥ లోపధోఽకారాంతోనపుంసకలింగోభవతి ॥ కులం। కూలం। స్థలం ॥ —॥తూలోపల తాలకుసూల తరలకంబల కుంతలదేవలవృషలాః పుంసి ॥ అయంతూలఇత్యాది ॥—॥శిలమూలమంగళసాలకమలతలముసలకుండలఫలల మృణాళవాల నిగళపలాల బిడాలఖిలశూలాః పుంసిచ॥ ఏతానిపుంసినపుంసకేచ భవంతి ॥ అయంశిలః। ఇదంశిలమిత్యాది ॥—॥ శతాదిస్సంఖ్యా ॥—॥ శతాదిసంఖ్యావాచకాశ్శబ్దానపుంసకేభవంతి శతం। సహస్రం। శతాదిరితికిం। ఏకః। ద్వౌ। బహవః। సంఖ్యేతికిం। శతోనామపర్వతః ॥—॥ శతాయుతప్రయుతాః పుంసిచ ॥ శతాదయః పుంసి నపుంసకేచ భవంతి ॥ అయంశతః ॥ ఇదంశతం। అయుతః। అయుతం। ప్రయుతః। ప్రయుతం ॥—॥ లక్షాకోటీస్త్రియాం॥ —॥ లక్షాకోటిశబ్దౌస్త్రియాంభవతః ॥ ఇయంలక్షా। ఇయంకోటిః ॥—శంకుఃపుంసి ॥ అయంశంకుః—। సహస్రఃక్వచిత్॥సహస్రశబ్దః క్వచిత్పుల్లింగోభవతి । అయంసహస్రః ॥ — ॥ మన్ద్వ్యచోఽకర్తరి ॥—॥ మన్ప్రత్యయాంతో ద్వ్యచ్కః అకర్తరి నపుంసకలింగో భవతి। చర్మ। వర్మేత్యాది। ద్వ్యచ్క ఇతికిం। అణిమా। మహిమా। అకర్తరీతికిం। దదాతీతిదామాకరోతీతి కర్మా వత్మః ॥—॥ బ్రహ్మన్పుంసిచ ॥—॥ బ్రహ్మన్శబ్దః పుంసిన

పుంసకేచభవతి । అయంబ్రహ్మా । ఇదంబ్రహ్మ ॥ — ॥ నామరోమణీన
పుంసకే । — ॥ నామరోమశబ్దౌనపుంసకేస్తః । ఇదంనామ ఇదంరో
మ । గుణవ్యచోఽకర్తరీత్యాస్త్యేవాయంపరిపంచకః ॥ — ॥ అసంతో
ద్వ్యచః ॥ — ॥ అసంతశ్చద్వ్యచశ్శబ్దోనపుంసకేభవతి ॥ మనః
యశః ॥ తపః । ద్వ్యచః కిం । చంద్రమాః ॥ — ॥ అప్సరాః స్త్రి
యాం ॥ — ॥ ఏతా అప్సరసః । ప్రాయేణాయంబహువచనాంతః —
త్రాంతశ్చ।పత్రం । ఛత్రం । — ॥ యాత్రామాత్రాభస్త్రాదం
ష్ట్రావరత్రాః స్త్రియామేవ ॥ — ॥ యాత్రాదయః స్త్రీలింగాభవంతి । ఇ
యంయాత్రేత్యాది ॥ త్రాంతత్వాత్ ॥ — ॥ భృత్రామిత్రచ్ఛాత్రపు
త్రమంత్రవృత్రమైత్రమేఢ్రాః పుంసి ॥ ఏతేపుంసిస్యుః । అయంభృత్రః ।న
మిత్రం అమిత్ర ఇత్యాది ॥ — ॥ పత్రపాత్రపవిత్రసూత్రచ్ఛత్రాః పుం
సిచ ॥ పత్రాదయః పున్నపుంసకలింగాభవంతి ॥ అయంపత్రః ఇదం
పత్రమిత్యాది ॥ — ॥ బలకుసుమశుల్బపత్తనరణాభిధానాని ।ఏషామభి
ధానాని నపుంసకలింగానిభవంతి । బలంవీర్యమిత్యాది ॥ — ॥ పద్మ
కమలోత్పలానిపుంసిచ ॥ పద్మాదయశ్శబ్దాః కుసుమవాచకత్వేపి ద్వి
లింగాభవంతి ॥ అయంపద్మః । ఇదంపద్మమిత్యాది ॥ — ॥ ఆహవసం
గ్రామౌపుంసి ॥ — ॥ ఏతౌరణాభిధానత్వేపి పుంసిభవతః । ఆహవ
స్సంగ్రామః ॥ — ॥ ఆజిః స్త్రియామేవ ॥ — ॥ ఇయమాజిః ॥ —
ఫలజాతిః ॥ — ॥ ఫలజాతివాచకశ్శబ్దోనపుంసకలింగోభవతి ॥ ఆ
మలకం । ఆమ్రం । నాళికేరం । మాతులుంగం ॥ ॥ — ॥ వృక్ష
జాతిస్త్రియామేవ ॥ — ॥ వృక్షజాతివాచీయశ్శబ్దః ఫలేవర్త
తేసస్త్రియాంభవతి ॥ హరీతకీ ॥ క్వచిదేవేదం । బదరం । కోలం ।
— ॥ వియజ్జగత్సకృచ్ఛకృత్పృషత్పృషచ్ఛకృద్యకృదుదశ్వితః । వియదాద
యో నపుంసకలింగా భవంతి ॥ ఇదం వియదిత్యాది ॥ — ॥ నవనీ
తావతానామృతానృతనిమిత్తచిత్తపిత్తవ్రతరజతవృత్తఫలితాని । —

ఏతాని నపుంసకలింగాని భవంతి ॥ ఇదం నవనీతమిత్యాది ॥ — ॥ శ్రాద్ధకులిశపీర కుంఠాండభాండాంగాంగదధిసక్థ్యక్ష్యాస్యాస్పదాకాశకణ్వబీజాని ॥ — ॥ ఏతాని నపుంసకలింగాని భవంతి ॥ ఇదం శ్రాద్ధమిత్యాది ॥ — ॥ దైవం పుంసి చ ॥ — ॥ అయం దైవః । ఇదం దైవం । ధాన్యాజ్యసస్యరూప్యపణ్యవర్ణ్యధిష్ణ్యహవ్యకవ్యకావ్యసత్యాపత్యమూల్యశిక్యకుడ్యహర్మ్యతూర్యసైన్యాని ॥ — ॥ ఏతే నపుంసకలింగా భవంతి ॥ ఇదం ధాన్యమిత్యాది ॥ — ॥ ద్వంద్వబర్హిర్దుఃఖబడిశపింఛకుటుంబ వరశర బృందారకాణి ॥ — ॥ ఏతాని నపుంసకలింగాని ॥ ఇదం ద్వంద్వమిత్యాది ॥ — ॥ అక్షమింద్రియే ॥ — ॥ ఇంద్రియేఽభిధేయే అక్షశబ్దో నపుంసకలింగో భవతి ॥ ఇదమక్షం । ఇంద్రియ ఇతి కిం । రథాంగాదౌ మాభూత్ ॥ ——> ఇతి శ్రీపాణినీయలింగానుశాసనవృత్తౌ నపుంసకలింగాధికారస్సమాప్తః <——

॥ — ॥ స్త్రీపుంసయోః ॥ ఏతదధిక్రియతే । పున్నపుంసకయోరిత్యస్మాత్ప్రాక్ ॥ ॥ — ॥ గోమణియష్టిముష్టిపాటలివస్తిశాల్మలిత్రుటిమసిమరీచయః ॥ గవాదయః స్త్రియాం పుంసి చ స్యుః । ఇయం గౌః అయం గౌరిత్యాది ॥ — ॥ మృత్యుసీధుకర్కంధుకిష్కుకండురేణవః । — ॥ ఏతే స్త్రియాం పుంసి చ స్యుః ఇయం మృత్యుః అయం మృత్యురిత్యాది ॥ — ॥ గుణవచనముకారాంతం నపుంసకే చ ॥ — ॥ గుణవచనముకారాంతశబ్దరూపం స్త్రియాం పుంసి నపుంసకే చ భవతి । పట్వీ । పటుః ॥ పటు । ఇత్యాది ॥ — ॥ అపత్యార్థే తద్ధితే ॥ అపత్యార్థే తద్ధితే యదంతత్ స్త్రీపుంసయోర్భవతి । ఔపగవః । ఔపగవీత్యాది ——> ఇతి స్త్రీపుంసాధికారః <——

పున్నపుంసకయోః ॥ — ॥ ఏతదధిక్రియతే అవిశిష్టలింగమిత్యతః ॥ ప్రాక్ — ॥ ఘృతభూతముస్తక్ష్వేలితైరావతపుస్తకబుస్తలోహితాః ॥ ఏతే పుంసి నపుంసకే చ భవంతి । అయం ఘృతః । ఇదం ఘృతమిత్యాది ॥ — ॥ శృంగార్ఘనిదాఘమధ్యశల్యదృఢాః ॥ ఏతే పున్నపుంసకలింగా భవంతి

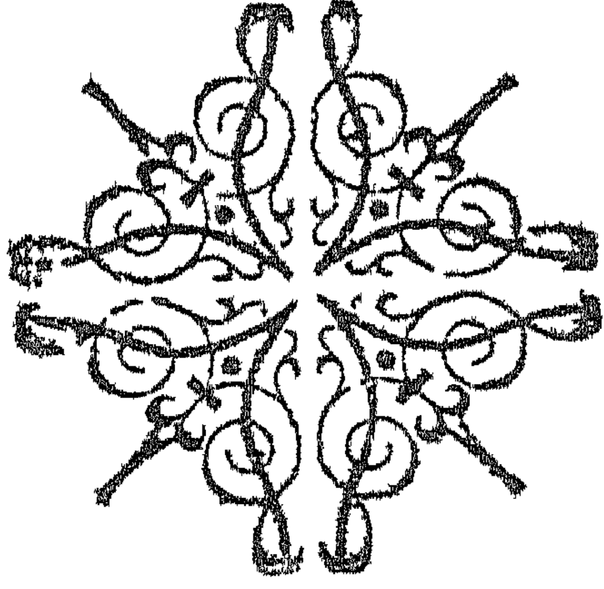
అయం శృంగః ॥ ఇదం శృంగమిత్యాది ॥ —— ॥ వజ్రకుంజకుథకూర్చప్రస్థదర్పార్ధర్చర్ధమర్దర్భపుచ్ఛాః ॥ ఏతే పుంనపుంసకయోర్భవంతి ॥ అయం వజ్రః ॥ ఇదం వజ్రం । అయం కుంజః ఇదం కుంజమిత్యాది ॥ —— ॥ కబంధౌషధాయుధాంతాః ॥ కబంధాదయః పున్నపుంసకయోర్భవంతి అయం కబంధః ఇదం కబంధమిత్యాది ॥ —— ॥ దండమండఖండశవసైంధవపార్శ్వాకాశకుశకాశాంకుశకులిశాః —— ॥ ఏతే పున్నపుంసకయోర్భవంతి । దండః దండమిత్యాది ॥ —— ॥ గృహమేహదేహపట్టపటహాష్టాపదార్బుదకకుదాశ్చ ॥ గృహాదయః పుంసి నపుంసకే చ భవంతి ॥ అయం గృహః ఇదం గృహమిత్యాది ॥ —— ॥ ఇతి పున్నపుంసకాధికారః ॥

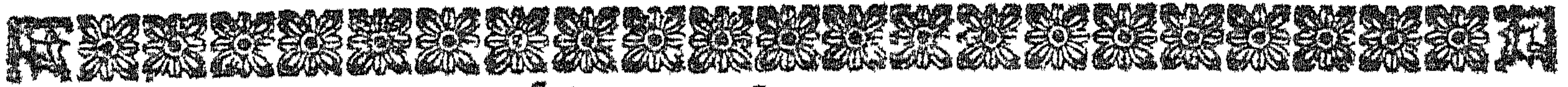
—— అవిశిష్టలింగమ్ ——

ఏతదధిక్రియతే ॥ అవ్యయం । అవ్యయమవిశిష్టలింగం భవతి । కృత్వా పురుషః కృత్వా స్త్రీ । కృత్వాపత్యం ॥ —— ॥ కతియుష్మదస్మదః ॥ —— ॥ కత్యాదయో ఽవిశిష్టలిఙ్గా భవంతి ॥ కతి పురుషాః ॥ కతి స్త్రియః కతి కులాని । యూయం పురుషాః యూయం స్త్రియః । యూయం కులాని । వయం పురుషాః । వయం స్త్రియః । వయం కులాని ॥ —— ॥ ష్ణాంతా సంఖ్యా ॥ షకారాంతనకారాంతాస్సంఖ్యావాచినశ్శబ్దా అవిశిష్టలింగా భవంతి ॥ షట్పురుషాః । షట్ స్త్రియః షట్కులాని ॥ ఏవం పంచపురుషాః పంచస్త్రియః పంచకులాని ॥ —— ॥ శిష్టా పరవత్ ॥ —— ॥ శిష్టసంఖ్యా పరవద్భవతి ॥ ఏకః పురుషః ఏకా స్త్రీ ఏకం కులం ॥ —— ॥ గుణవచనం చ ॥ —— ॥ గుణవచనం శబ్దరూపం పరవద్భవతి ॥ శుక్లః పటః । శుక్లా పటీ । శుక్లం వస్త్రం ॥ —— ॥ కృత్యాశ్చ ॥ —— ॥ కృత్యప్రత్యయాంతాః పరవద్భవంతి । కర్తవ్యో ఽయం ధర్మః । కర్తవ్యా పత్రికా । కర్తవ్యం తపః ॥ —— ణ్వులాదయః ॥ —— ॥ పరవత్స్యుః । కారకః । కారికా । కారకం । కర్తా । కర్త్రీ । కర్తృ ॥ —— ॥ కరణాధికరణయోర్ల్యుట్ ॥ —— ॥ కరణే అధికరణే చ విహితో యో ల్యుట్ప్రత్యయస్తదంతశ్శబ్దః పరవ

వతి ॥ ఇధ్మప్రవ్రశ్చనః కుఠారః । ఇధ్మప్రవ్రశ్చనీశస్త్రీ ॥ ఇధ్మప్రవ్రశ్చనంశస్త్రం । గోదోహనోఘటః । గోదోహనీఘటీ ॥ గోదోహనంభాండమిత్యాది ॥ — ॥ సర్వాదీని సర్వనామాని ॥ — ॥ పరవద్భవంతి॥ సర్వేపురుషాః । సర్వాఃస్త్రియఃసర్వాణికులానీత్యాది

ఇతిశ్రీపాణినీయలింగానుశాసనవృత్తిస్సమాప్తా

శ్రీహయగ్రీవాయనమః

శ్రీమత్కాళిదాసకృత శ్రుతబోధప్రారంభః

ఛందసాం లక్షణం యేన శ్రుతమాత్రేణ బుధ్యతే। తమహం సంప్ర
వక్ష్యామి శ్రుతబోధమవిస్తరం ॥ ౧ ॥ సంయుక్తాద్యం దీర్ఘం సానుస్వా
రం విసర్గసంమిశ్రం। విజ్ఞేయమక్షరం గురు పాదాంతస్థం వికల్పేన ॥ ౨ ॥
ఆదిమధ్యావసానేషు యరతా యాంతి లాఘవం । భజసా గౌరవం యాం
తి మనౌ తు గురులాఘవం ॥ ౩ ॥ యస్యాః ప్రథమే పాదే ద్వాదశ మా
త్రాస్తథా తృతీయేపి। అష్టాదశ ద్వితీయే చతుర్థకే పంచదశ సార్యా ॥౪॥
ఆర్యాపూర్వార్ధసమం ద్వితీయమపి భవతి యత్ర హంసగతే। ఛందోవి
దస్తదానీం గీతిం తామమృతవాణి భాషంతే ॥ ౫ ॥ ఆర్యోత్తరార్ధ
తుల్యం ప్రథమార్ధమపి ప్రయుక్తం చేత్ । కామిని తాముపగీతిం ప్ర
కాశయంతే మహాకవయః ॥ ౬ ॥ ఆద్యచతుర్థం పంచమకం చేత్ । యత్ర
గురు స్యాత్త్ర్యక్షరపంక్తిః ॥ ౭ ॥ అగురుచతుష్కం భవతి గురూ ద్వౌ
ఘనకుచయుగ్మే శశివదనా సా ॥ ౮ ॥ తుర్యం పంచమకం చేద్యత్ర స్యా
ల్లఘు బాలే। విద్వద్భిర్మృగనేత్రే ప్రోక్తా సా మదలేఖా ॥ ౯ ॥ శ్లోకే
షష్ఠం గురు జ్ఞేయం సర్వత్ర లఘు పంచమం । ద్విచతుష్పాదయోర్హ్ర
స్వం సప్తమం దీర్ఘమన్యయోః ॥ ౧౦ ॥ పంచమం లఘు సర్వత్ర సప్త
మం ద్విచతుర్థయోః। షష్ఠం గురు విజానీయాదేతత్పద్యస్య లక్షణం ॥౧౧
ఆదిగతం తుర్యగతం పంచమకం చాంత్యగతం। స్యాద్గురు కం తత్కథితం మా
ణవకక్రీడమిదం ॥ ౧౨ ॥ ద్వితుర్యషష్ఠమష్టమం గురు ప్రయోజితం య
దా । తదా నివేదయంతి తాం బుధా నగస్వరూపిణీం ॥ ౧౩ ॥ సర్వే వ
ర్ణా దీర్ఘా యస్యాం విశ్రామస్స్యాద్వేదైర్వేదైః। విద్వద్బృందైర్వీ
ణావాణి వ్యాఖ్యాతా సా విద్యున్మాలా ॥ ౧౪ ॥ తద్ధి గురు స్యాదాద్యచతు

ర్థం పంచమషష్ఠం చాంత్యముపాంత్యం । ఇంద్రియబాణైర్యత్ర వి
రామస్సా కథనీయా చంపకమాలా ॥ ౧౫ ॥ చంపకమాలా యత్ర భవేదం
త్యవిహీనా ప్రియమణిభూషే ॥ ఛందసి దక్షా యొకవయస్తం మణిబంధం తద్బ్రు
వతే ॥ ౧౬॥ హ్రస్వో వర్ణో జాయతే యత్ర షష్ఠః కంబుగ్రీవే తద్వదేవా
ష్టమాంత్యః । విశ్రామస్స్యాత్ప్రి వేదైస్తురంగైస్తాం భాషంతే శాలినీం
ఛాందసీయాః ॥ ౧౭ ॥ మందాక్రాంతాంత్యయతిరహితా సాలంకా
రే యది భవతి సా । తద్వద్విద్భిర్ధ్రువమభిహితా జ్ఞేయా హంసీ కమలవ
దనే ॥౧౮॥ ఆద్యచతుర్థమహీననితంబే సప్తమకం దశమం చ తథాంత్యం
యత్ర గురు ప్రకటస్తనసారే తత్కథితం ననుదోధకవృత్తం ॥ ౧౯ ॥ య
స్యాం త్రిషట్సప్తమమక్షరం స్యాద్ధ్రస్వం సుజంఘే నవమం చ తద్వత్ । గ
త్యావిలజ్జీకృతహంసకాంతే తామింద్రవజ్రాం బ్రువతే కవీంద్రాః ॥౨౦॥
యదీంద్రవజ్రాచరణేషు పూర్వే భవంతి వర్ణా లఘవస్సువర్ణే । అ
మందమాద్యన్మదనే తదానీముపేంద్రవజ్రా కథితా కవీంద్రైః ॥ ౨౧ ॥
యత్ర ద్వయోరప్యనయోస్తు పాదా భవంతి సీమంతిని చంద్రకాంతే । విద్వ
ద్భిరాద్యైః పరికీర్తితా సా ప్రయుజ్యతామిత్యుపజాతిరేషా ॥ ౨౨ ॥
ఆఖ్యానకీ స్యాత్ప్రకటీకృతార్థే యదీంద్రవజ్రాచరణః పురస్తాత్ । ఉ
పేంద్రవజ్రాచరణాస్త్రయోఽన్యే విపర్యయోక్తా విపరీతపూర్వా ॥ ౨౩ ॥ ఆ
ద్యమక్షరమతస్తృతీయకం సప్తమం చ నవమం తథాంతిమం । దీర్ఘమిం
దుముఖి యత్ర జాయతే తాం వదంతి కవయో రథోద్ధతాం ॥ ౨౪ ॥ అక్ష
రం చ నవమం దశమం చ వ్యత్యయాద్భవతి యత్ర నితంబే । ప్రాక్తనేన న
యనే యది సైవ స్వాగతేతి కవిభిః కథితా స్యాత్ ॥ ౨౫ ॥ న తృతీయకష
ష్ఠమనంతరతే నవమం విరతిప్రభవం గురు చేత్ । ఘనపీనపయోధరభార
నతే ననుతోటకవృత్తమిదం కథితమ్ ॥ ౨౬ ॥ యది తోటకస్య గురుపంచ
మకం విహితం విలాసిని తదక్షరకం । రససంఖ్యకం చ గురు తత్ర వచస్వి
తాక్షరేతి కవిభిః కథితా ॥ ౨౭ ॥ యదాద్యం చతుర్థం తథా సప్త

మంచేత్తథైవాక్షరంహ్రస్వమేకాదశాద్యం। శరచ్చంద్రవిద్వేషివక్త్రా
రవిందే తదుక్తం కవీంద్రైర్భుజంగప్రయాతం ॥ ౨౮ ॥ అయి కృశోద
రియత్ర చతుర్థకం గురు చ సప్తమకం దశమం తథా। విగతిగం చ తథైవ
విచక్షణైర్ద్రుతవిలంబితమిత్యుపదిశ్యతే ॥ ౨౯ ॥ ప్రథమాక్షరమాద్య
తృతీయయోర్ద్రుతవిలంబితకస్య చ పాదయోః। యది నాత్ర తదా కమలే
క్షణే భవతి సుందరి సా హరిణప్లుతా ॥ ౩౦ ॥ ఉపేంద్రవజ్రా చరణేషు సం
తి చేదుపాంత్యవర్ణా లఘవోపరే తథా। బుధాస్తదా సుందరి మానసం
గతే వదంతి వంశస్థమురాళకుంతలే ॥ ౩౧ ॥ యస్యామశోకాంకురపాణి
పల్లవే వంశస్థపాదా గురుపూర్వవర్ణాః। తారుణ్యలీలారతిరంగమా
నసే తామింద్రవంశాం కవయః ప్రచక్షతే ॥ ౩౨ ॥ ఆద్యం చేత్త్రితయ
మథాష్టమం నవాంత్యం చోపాంత్యం గురు చరమం సుభాషితే స్యాత్। వి
శ్రామో భవతి మహేశనేత్రదిగ్భిర్విజ్ఞేయా ననుముదితే ప్రహర్షిణీ సా
॥ ౩౩ ॥ ఆద్యం ద్వితీయమపి చేద్గురు తుర్యకం చ యత్రాష్టమం చ దశ
మాంత్యముపాంత్యమంత్యం। కామాంకుశాంకుశితకామిమతంగజేంద్రే
కాంతే వసంతతిలకాం కవయో వదంతి ॥ ౩౪ ॥ ప్రథమగురుషట్కం వి
ద్యతే యత్ర కాంతే తదను చ దశమం చేదక్షరం ద్వాదశాంత్యమ్। కరిభిరథ
తురంగైర్యత్ర బాలే విరామః కవిభిరతిమనోజ్ఞే మాలినీ కీర్తితా సా ॥ ౩౫ ॥
సుముఖి లఘవః పంచ ప్రాచ్యాస్తతో దశమాంతిమాస్తదను లలితాలాపే వ
ర్ణా యది త్రిచతుర్దశౌ। భవతి చ పునర్యత్రోపాంత్యస్ఫురత్కరకం
కణే యతిరపి రసైర్వేదైరశ్వైః స్మృతా హరిణీ సా ॥ ౩౬ ॥ యది ప్రా
చ్యో హ్రస్వః కలితకమలే పంచకపరే తతో వర్ణాః పంచ ప్రకృతిసుకుమా
రాంగి గదితాః। తథా న్యే చోపాంత్యాస్సుతనుజఘనాభోగసుభగే
రసై రుద్రైర్యస్యాం భవతి విరతిస్సా శిఖరిణీ ॥ ౩౭ ॥ ద్వితీయమలికుంత
లే గురు షడష్టమం ద్వాదశం చతుర్దశమథాపి యాం గురు గభీరనాభిహ్రదే
సపంచదశమంతిమం తదను చైవ కాంతే యతిః కరీంద్రఫణభృత్కు

వతిసుభ్రుపృథ్వీతిసా ॥ ౩౮ ॥ చత్వారః ప్రాక్సుతనుగురవో ద్వౌదశైకా
దశౌచేత్స్యుర్గ్ధవణౌ తదనుకుసుమదామోదిని ద్వాదశాంత్యౌ। తద్వచ్చాం
త్యౌ యుగరసహయైర్యత్రకాంతే విరామో మందాక్రాంతాం ప్రవర
కవయస్తన్వి తాం సంగిరంతే ॥ ౩౯ ॥ ఆద్యాశ్చేద్గురవస్త్రయః ప్రియ
తమే షష్ఠస్తతశ్చాష్టమః తద్వ్యేకాదశతస్త్రయస్తదనుచేదష్టాదశాద్యౌ
తతః । మార్తండైర్మునిభిశ్చ యత్రవిరతిః పూర్ణేందుబింబాననే
తద్వృత్తం ప్రవదంతి కావ్యరసికాశ్శార్దూలవిక్రీడితం ॥ ౪౦ ॥ చత్వా
రో యత్రవర్ణాః ప్రథమలఘవష్షష్ఠకస్సప్తమోపి ద్వౌతావష్టోదశా
ద్యౌ మృగమదముదితే షోడశాంత్యౌ తథాంత్యౌ । రంభాస్తంభోరుకాం
డైర్మునిమునిమునిభిర్యత్రకాంతే విరామో బాలేవంద్యైః కవీంద్రైస్సు
తను నిగదితా స్రగ్ధరా సా ప్రసిద్ధా ॥ ౪౧ ॥ మోఘాబ్ధిత్రిగురుశ్శ్రియం వి
తనుతే భః పూర్వగుశ్చంద్రమాః కీర్తిం యోభ్యుదయం పయః ప్రథమ
లో నస్సౌఖ్యరాయస్త్రిలః । వాయుస్సాంతగురుర్విదేశగమనం శూన్యం
సభస్తోంతలో రోగ్నిర్మధ్యలఘుర్మృత్యుం విపన్మధ్యగురుర్జోరు
జమ్ ॥ ౪౨ ॥ * * * * * * * * * *

ఇతి శ్రీశ్రుతబోధస్సంపూర్ణః

వేదాః ౪ ॥ ఇంద్రియాణి ౫ ॥ బాణాః ౫ ॥ తురంగాః ౭ ॥ దిక్ ౧౦ ॥ మహేశనేత్రం ౩ ॥ నేత్రం ౨ ॥ కరీ ౮ ॥ ఈశః ౧౧ ॥ మార్తాండః ౧౨ ॥ మునిః ౭ ॥ యుగం ౪ ॥ రసః ॥ ౬ ॥

శ్రీహయగ్రీవాయనమః

శ్రీమత్కేదారకృత వృత్తరత్నాకరప్రారంభః

సుఖసంతానసిద్ధ్యర్థం నత్వాబ్రహ్మాచ్యుతార్చితమ్ గౌరీవినాయకోపేతం శంకరంలోకశంకరం ॥ ౧ ॥ వేదార్థశైవశాస్త్రజ్ఞః పజ్జేకోఽభూద్ద్విజోత్తమః । తస్యపుత్రోఽస్తి కేదారశ్శివపాదార్చనేరతః ॥ తేనేదంక్రియతేఛందో లక్ష్యలక్షణసంయుతం । వృత్తరత్నాకరంనామ బాలానాంసుఖబుద్ధయే ॥ ౩ ॥ పింగళాదిభిరాచార్యైర్యదుక్తం లౌకికంద్విధా । మాత్రావర్ణవిభేదేన ఛందస్తదిహకథ్యతే ॥ ౪ ॥ షడధ్యాయనిబద్ధస్య ఛందసోస్యపరిస్ఫుటం । పరిమాణమపిజ్ఞేయంషట్త్రింశదధికంశతం ॥ ౫ ॥ మ్యరస్తజభ్నగైర్లాంతైరేభిర్దశభిరక్షరైః । సమస్తంవాఙ్మయంవ్యాప్తం త్రైలోక్యమివవిష్ణునా ॥ ౬ ॥ సర్వగుర్మోముఖాంతర్లౌయరావంతగలౌసతౌ । గ్మధ్యాద్యౌజ్భౌత్రిలోనోష్టౌ భవంత్యత్రగణాస్త్రికాః ॥ ౭ ॥ జ్ఞేయాస్సర్వాదిమధ్యాంతగురవోత్రచతుష్కలాః । గణాశ్చతుర్లఘూపేతాః పంచార్యాదిషుసంస్థితాః ॥ ౮ ॥ * మాత్రాలక్షణంకవితాసర్వజ్ఞేనోక్తం ॥ సవ్యంజనో నమాత్రా లఘునైకాభవతిగురుణాద్విఇతి । ఏకమాత్రోభవేద్ధ్రస్వో ద్విమాత్రోదీర్ఘఉచ్యతే । త్రిమాత్రస్తుప్లుతోజ్ఞేయో వ్యంజనంచార్ధమాత్రికం । సానుస్వారోవిసర్గాంతోదీర్ఘోయుక్తపరశ్చయః । వా పాదాంతస్త్వసౌగ్వక్రోజ్ఞేయోన్యోమాత్రికోలృజుః ॥ ౯ ॥ పాదాదావిహవర్ణస్య సంయోగఃక్రమసంజ్ఞకః । పుఃస్థితేనతేనస్యాల్లఘుతాపిక్వచిద్గురోః ॥ ౧౦ ॥ ఛందశ్శేఖరేణోక్తం । సర్వాస్వపి భాషాసు హాయుక్తేపరేక్షరే । పూర్వవర్ణలఘుత్వాం తాదికేచాపరే క్వచిత్ । ఇదమత్రోదాహరణమ్ ॥ తరుణంసర్షపశాకంనవౌదనం పిచ్ఛిలానిచదధీని । అల్పవ్యయేనసుందరిగ్రామ్యజనోమృష్టమశ్నాతి ॥ అబ్ధివేదాదీనాం జ్ఞేయాస్సంజ్ఞాస్తులోకతః । జ్ఞేయఃపాదశ్చతుర్థాంశో యతిర్విచ్ఛేదసంజ్ఞికా ॥ ౧౧ ॥ విచ్ఛేదోయతిసంజ్ఞకఇతిపాఠభేదః

చదాంచినా। శ్లోకేషు నియమస్థానపదచ్ఛేదం యతిం విదురితి । పింగళాచార్యైర్విశేషః ప్రతిపాదితః ॥ ధాతునామ్నామభేదేన విరామో విరతిర్యతిః । స్వరసంధ్యాప్తసౌందర్యాత్ఛేదేపీష్యతే క్వచిత్ । ఛందోరత్నమాలాయుధే తు యతిస్స్వతంత్రపాదాంతే శ్లోకార్థే తు విశేషతః ॥ సముద్రాదిపదాంతే చ వ్యక్తావ్యక్తవిభక్తికే । క్వచిత్తు పదమధ్యేపి సముద్రాదౌ యతిర్భవేత్ ॥ యది పూర్వాపరౌ వర్ణౌ నస్యాతామేకరూపకౌ ॥ పూర్వాంతవత్స్వరస్సంధిః క్వచిదేవ పరాదివత్ ॥ ద్రష్టవ్యో యతిచింతాయాం యణాదేశః పరాదివత్ ॥ నిత్యం ప్రాక్పదసంబంధాచ్చాదయః ప్రాక్పదాంతవత్ । పరేణ నిత్యసంబంధాత్ప్రాదయస్తు పరాదివత్ ॥ యాక్సమం విషమం చాయుక్ స్థానం సద్భిర్నిగద్యతే । సమమర్ధసమం వృత్తం విషమంచ త్రిధా మతం ॥ ౧౨ ॥ అంఘ్రయో యస్య చత్వారస్తుల్యలక్షణలక్షితాః । తచ్ఛందశ్శాస్త్రతత్త్వజ్ఞాస్సమవృత్తం ప్రచక్షతే ॥ ౧౩ ॥ ప్రథమాంఘ్రిసమో యస్య తృతీయశ్చరణో భవేత్ । ద్వితీయస్తుర్యవద్వృత్తం తదర్ధసమముచ్యతే ॥ ౧౪ ॥ యస్య పాదచతుష్కేపి లక్ష్మభిన్నం పరస్పరం । తదాహుర్విషమం వృత్తం ఛందశ్శాస్త్రవిశారదాః ॥ ౧౫ ॥ ఆరభ్యైకాక్షరాత్పాదాదేకైకాక్షరవర్ధితైః । పృథక్ఛందో భవేత్పాదైర్యావత్షడ్వింశతింగతం ॥ ౧౬ తదూర్ధ్వం చండవృష్ట్యాది దండకాః పరికీర్తితాః । శేషా గాథాస్త్రిభిష్షడ్భిశ్చరణైశ్చోపలక్షితాః ॥ ౧౭ ॥ ఉక్తాత్యుక్తా తథా మధ్యా ప్రతిష్ఠాన్యా సుపూర్వికా ॥ గాయత్ర్యుష్ణిగనుష్టుప్చ బృహతీ పఙ్క్తిరేవ చ । త్రిష్టుప్చ జగతీ చైవ తథాతిజగతీ మతా । శక్వరీ సాతిపూర్వా స్యాదష్ట్యత్యష్టీ తథా స్మృతే ॥ ౧౮ ॥ ధృతిశ్చాతిధృతిశ్చైవ కృతిః ప్రకృతిరాకృతిః । వికృతిస్సంకృతిశ్చైవ తథాతికృతిరుత్కృతిః ॥ ౨౦ ॥ ఇత్యేతాశ్ఛందసాం సంజ్ఞాః క్రమశో వచ్మి సాంప్రతం । లక్షణం సర్వవృత్తానాం మాత్రావృత్తానుపూర్వకం ॥ ౨౧ ॥ —— ఇతి శ్రీమత్కేదారేణ విరత్తరత్నాకరే సంజ్ఞాప్రకరణం నామ ప్రథమోధ్యాయః ——

లక్ష్మైతత్సప్తగణాగోపేతా భవతి నేహవిషమేజః । షష్ఠోయంనల ఘూవాప్రథమేర్ధేనియతమార్యాయాః ॥ ౧ ॥ షష్ఠేద్వితీయలాత్పరకే న్లేముఖలాచ్చ సయతి పదనియమః । చరమేర్ధేపంచమకే తస్మాదిహ భవతిషష్ఠోలః ॥ ౨ ॥ త్రిష్వంశకేషుపాదోదళయోరాద్యేషుదృశ్యతే యస్యాః । పథ్యేతినామతస్యాశ్ఛందోవిద్భిస్సమాఖ్యాతం ॥ ౩ ॥ సంధి సమానవిషయేచ్ఛందశ్శిఖరేణోక్తమ్ । స్యాన్నిత్యమేకపదవచ్చరణాం తసంధిరర్థాంతవర్జమఖిలేష్వపివృత్తకేష్వితి । సంలంఘ్యగణత్రి యమాదిమంశకలయోర్ద్వయోర్భవతిపాదః। యస్యాస్తాంపింగళనాగో విపులామభిసమాఖ్యాతి ॥ ౪ ॥ ఉభయార్ధయోర్జకారౌ ద్వితీయతు ర్యౌగమధ్యగౌయస్యాః । చపలేతినామతస్యాః ప్రకీర్తితంనాగరాజే న ॥ ౫ ॥ ఆద్యందళంసమస్తంభజేతలక్ష్మచపలాగతంయస్యాః । శే షేపూర్వజలక్ష్మాముఖచపలాసోదితామునినా ॥ ౬ ॥ ప్రాక్ప్రతిపా దితమర్ధేప్రథమేప్రథమేతరేతుచపలాయాః । లక్ష్మాశ్రయేతసోక్తావి శుద్ధధీభిర్జఘనచపలా ॥ ౭ ॥ ఇత్యార్యాజాతయః ॥ అథగీతిలక్షణ మాహ ॥ ఆర్యాప్రథమదళోక్తంయదికథమపిలక్షణంభవేదుభయోః। దళయోఃకృతయతిశోభాంతాంగీతింగీతవాన్భుజంగేశః ॥ ౧ ॥ ఆర్యా ద్వితీయకేర్ధేయద్గదితంలక్షణంతత్స్యాత్ । యద్యుభయోరపిదళయో రుపగీతింతాంమునిర్బ్రూతే॥ ౨ ॥ ఆర్యాశకలద్వితయం వ్యత్యయరచి తంభవేద్యస్యాం । సోద్గీతిఃకిలగదితాతద్వద్యత్యంశభేదసంయుక్తా ॥ ౩ ॥ ఆర్యాపూర్వార్ధంయదిగురుణైకేనాధికేననిధనేయుక్తం ॥ ఇతరత్తద్వ న్నిఖిలంయదీయముదితాసుధీభిరార్యాగీతిః ॥ ౪ ॥ ఛందోరత్నమాలా యాంధే ॥—॥ ఏకైవైషాపథ్యాతిస్రోవిపులాస్తత్ప్రతస్రస్తాః । చపలా భేదైస్త్రిభిరపిభిన్నా ఇతిషోడశార్యాస్స్యుః ॥ గీతిచతుష్టయమిత్థం ప్ర త్యేకంషోడశప్రకారంస్యాత్ । సాకల్యేనార్యాణామశీతిరేవంవికల్పా స్స్యుః ॥ ఇతి గీతిజాతయః ॥—॥ అథవైతాళీయజాతిర్లక్ష్యతే॥ షగి

షమేష్టౌసమేకలాస్తాశ్చసమేస్యుర్నోనిరంతరాః । నసమాऽత్రపరాశ్రితాకలావైతాలీయేంతేరలౌగురుః ॥ ౧ ॥ పర్యంతేర్యౌతథైవశేషమౌపచ్ఛందసికంసుధీభిరుక్తం ॥ ౨ ॥ ఆపాతలికాకథితేయంభాద్గురుకావథపూర్వవదన్యత్ ॥ ౩ ॥ తృతీయయుగ్దక్షిణాంతికాసమస్తపాదేషుద్వితీయలః ॥ ఉదీచ్యవృత్తిర్ద్వితీయలస్సక్తోగ్రేణభవేదయుగ్మయోః ॥ పూర్వేణయుతోథపంచమః ప్రాచ్యవృత్తిరుదితేతియుగ్మయోః ॥ ౬ ॥ యదాసమావోజయుగ్మకౌపూర్వయోర్భవతితత్ప్రవృత్తకం ॥ ౭ ॥ అస్యయుగ్మరచితాపరాంతికా ॥ ౮ ॥ అయుగ్భవాచారుహాసినీ ॥ ౯ ॥ ఇతివైతాలీయజాతయః ॥ అథ వక్త్రలక్షణమాహ ॥—॥ వక్త్రంనాద్యాన్నసౌస్యాతామబ్ధేర్యోనుష్టుభిఖ్యాతం ॥ ౧ ॥ యుజోర్జేనసరిద్భర్తుః పథ్యావక్త్రంప్రకీర్తితం ॥ ౨ ॥ ఓజయోర్జేనవారిధేస్తదేవ విపరీతాది ॥ ౩ ॥ చపలావక్త్రమయుజోర్నకారశ్చేత్పయోరాశేః ॥ ౪ ॥ యస్యాంలస్సప్తమోయుగ్మేసాయుగ్మచపలామతా ॥ ౫ ॥ సైవతస్యాఖిలేష్వపి ॥ ౬ ॥ భేనాబ్ధితోభాద్విపులా ॥ ౭ ॥ ఇత్థమన్యారశ్చతుర్థాత్ ॥ ౮ ॥ నోంబుధేశ్చేన్నవిపులా ॥ ౯ ॥ తోబ్ధేస్తత్పూర్వాన్యాభవేత్ ॥ ౧౦ ॥ ఇతి వక్త్రప్రకరణం ॥—॥ అథమాత్రాసమవృత్తానాంలక్షణమాహ ॥ ద్వికగుణితవసులఘురచలధృతిరిహ ॥ ౧ ॥ మాత్రాసమకంనవమోల్గాంతం ॥ ౨ ॥ జోన్లావథాంబుధేర్విశ్లోకః ॥ ౩ ॥ తద్యుగళాద్వానవాసికాస్యాత్ ॥ ౪ ॥ బాణాష్టనవసుయదిలశ్చిత్రా ॥ ౫ ॥ అబ్ధియుగాద్భశ్చేదుపచిత్రా । అబ్ధియుగాద్గల్యాదుపచిత్రేతిపాఠభేదః ॥ ౬ ॥ యదతీతకృతవివిధలక్ష్మయుతైర్మాత్రాసమాదిపాదైః కలితం । అనియతవృత్తపరిమాణసహితం ప్రథితంజగత్సుపాదాకులకం ॥ ౭ ॥ వృత్తస్యలావినావర్ణైర్గావర్ణాగురుభిర్వినా । గురవోలైర్దళేనిత్యంప్రమాణమితి నిశ్చితం ॥ ౮ ॥ అక్షరపిండద్వితయం మాత్రాత్యక్తం తతస్తు యచ్ఛిష్టం । తల్లఘ్వితివిజ్ఞేయం కరణమిదంసర్వజాతీనాం ॥ ౯ ॥ ఇతిషోడ

శమాత్రావృత్తప్రకరణం ॥ అథమాత్రాధిక్యభిన్నవృత్తలక్షణం ॥—॥ శిఖిగుణితదశలఘురచితమపగతలఘుయుగళమిదమపరమఖిలమ్ ॥ వసురశకలయుగళకమపిసుపరిఘటితలలితపదవితతిభవతిశిఖా ॥ ౧ ॥ వినియమవిహితశకలయుగళలఘులలితపదవితతిరచితగణనిచయా । శ్రుతిసుఖకృదియమపిజగతిజఘనఉపగతవతిఘనతిభవతిఖజా ॥ ౨ ॥ అష్టావష్టౌగాద్వ్యభ్యస్తాయస్యాస్సానంగక్రీడోక్తా ॥ దశమపరమపివసుగుణితపలిలనిధిలఘుకవిరచితపదవితతిభవతి ॥ ౩ ॥ త్రిగుణనవలఘురవసితిగురురితిదశయుగకృతతనురతిరుచిరా ॥ ౪ ॥

ఇతిశ్రీమత్కేదారేణవిరచితే వృత్తరత్నాకరే మాత్రావృత్త
ప్రకరణంనామ ద్వితీయోధ్యాయః

ఉక్తాయాం ॥ గ్ శ్రీః ॥ ౧ ॥ అత్యుక్తాయాం । గౌ స్త్రీ ॥ మధ్యాయాం । మో నారీ ॥ ౧ ॥ రో మృగీ ॥ ౨ ॥ ప్రతిష్ఠాయాం । మ్గౌ చేత్కన్యా ॥ ౧ ॥ యగౌ వ్రీడా ॥ ౨ ॥ సుప్రతిష్ఠాయాం । భ్గౌ గితిపఙ్క్తిః ॥ ౧ ॥ ర్గౌ గితిప్రీతిః ॥ ౨ ॥ సతీజగౌగః ॥ ౩ ॥ గాయత్ర్యాం । త్యౌ చేత్తనుమధ్యా ॥ ౧ ॥ నయుగంవసుధా ॥ ౨ ॥ శశివదనాన్యౌ ॥ ౩ ॥ శిఖివదనావ్యావితి కేచిత్ ॥ త్సౌ చేద్వసుమతీ ॥ ౪ ॥ ఉష్ణిహి । మ్సౌ గస్స్యన్మదరేఖా ॥ ౧ ॥ మధుయదిననగాః ॥ ౨ ॥ మధుమతీనభగాః ॥ ౩ ॥ కుమారలలితా జ్సౌ గ్ ॥ ౪ ॥ సరగాహంసమాలా ॥ ౫ ॥ అనుష్టుభి । భౌగితిచిత్రపదాగః ॥ ౧ ॥ మో మో గో గో విద్యున్మాలా ॥ ౨ ॥ మాణవకంభాత్తలగాః ॥ ౩ ॥ మ్నౌగ్లౌహంసరుతమేతత్ ॥ ౪ ॥ జౌ న సమానికాగలౌచ ॥ ౫ ॥ ప్రమాణికాజరౌలగౌ ॥ ౬ ॥ వితానమాఖ్యాం యదన్యత్ ॥ ౭ ॥ బృహత్యాం । రౌనసావితిహలముఖీ ॥ ౧ ॥ భుజగశిశురుతంనౌమః ॥ ౨ ॥ పఙ్క్త్యాం ॥ మ్సౌజ్గౌశుద్ధవిరాజితంమతం ॥ ౧ ॥ మ్నౌయ్గౌచేతిపణవనామేదం ॥ ౨ ॥ జ్రౌరగౌమయూరసారిణీస్యాత్ ॥ ౩ ॥ భ్మౌసగయుక్తౌరుక్మవతీయం ॥ ౪ ॥ జ్ఞేయామత్తామభసగయు

౫ ॥ నరజగైర్భవేన్మనోరమా ॥ ౬ ॥ చంపకమాలా చేద్భమసాగః ॥ ౭ ॥
త్రిష్టుభి । త్జౌజ్గౌ గురుణేయముపస్థితా స్యాత్ ॥ ౧ ॥ స్యాదింద్రవజ్రా
యదితౌజగౌగః ॥ ౨ ॥ ఉపేంద్రవజ్రా జతజాస్తతోగౌ ॥ ౩ ॥ అనంత
రోదీరితలక్ష్మభాజౌ పాదౌయదీయావుపజాతయస్తాః । ఇత్థం కిలాన్యా
స్వపి మిశ్రితాసు స్మరంతి జాతిష్విదమేవ నామ ॥ ౪ ॥ ఛందశ్శేఖరే ॥ పా
దేన పాదద్వితయేన చాష్టావర్ధార్ధయోగేన చ షోడశాహుః । ఇతీంద్రమా
లాకిలపూర్వమిశ్రా ప్రమాణతష్షోడశభేదభిన్నా ॥ నజజలగైర్గదితా
సుముఖీ ॥ ౫ ॥ దోధకవృత్తమిదం భభభాగౌ ॥ ౬ ॥ శాలిన్యుక్తా మ్తౌత
గౌగోబ్ధిలోకైః ॥ ౭ ॥ వాతోర్మీయం గదితా మ్భౌతగాగః ॥ ౮ ॥ ప
శ్చాద్రసైశ్ఛిన్నతనగగైశ్చ ॥ ౯ మ్భౌన్లౌగస్స్యాద్భ్రమరవిలసితం ॥ ౧౦ ॥
రాన్నరావితి రథోద్ధతా లగౌ ॥ ౧౧ ॥ స్వాగతేతి రనభాద్గురుయుగ్మం ॥ ౧౨
ననసగగురురచితా వృంతా ॥ ౧౩ ॥ ననరలగురుభిశ్చ భద్రికా ॥ ౧౪ ॥
శ్యేనికా రతౌజరౌ లగౌ యదా ॥ ౧౫ ॥ శ్యేనికా రతౌజరౌ గౌ భవేది
తి కేచిత్ ॥ మౌక్తికమాలా యది భతనాగా ॥ ౧౬ ॥ ఉపస్థితమిదం జ్సౌ
తౌగకారౌ ॥ ౧౭ ॥ జగత్యాం ॥ చంద్రవర్త్మ గదితం తు రనభస్సైః ॥ ౧ ॥
జతౌ తు వంశస్థముదీరితం జరౌ ॥ ౨ ॥ స్యాదింద్రవంశా తతజైరసంయు
తైః ॥ ౩ ॥ ఇహ తోటకమంబుధిస్సైః ప్రథితం ॥ ౪ ॥ ద్రుతవిలంబితమా
హ నభౌ భరౌ ॥ ౫ ॥ వసుయుగవిరతిర్నౌ మ్యౌ పుటోయం ॥ ప్రముది
తవదనా భవేన్నౌ రరౌ ॥ ౭ ॥ నయసహితౌ న్యౌ కుసుమవిచిత్రా ॥ ౮ ॥
రసైర్జసజసా జలోద్ధతగతిః ॥ ౯ ॥ భుజంగప్రయాతం భవేద్యై
శ్చతుర్భిః ॥ ౧౦ ॥ రైశ్చతుర్భిర్యుతా స్రగ్విణీ సమ్మతా ॥ ౧౧ ॥ భువి భ
వేన్నభజరైః ప్రియంవదా ॥ ౧౨ ॥ మ్భౌ స్త్యౌ చేచ్ఛిన్నా మణిమాలా గుహవ
క్త్రైః ॥ ౧౩ ॥ ధీరైరభాణి లలితా తభౌ జరౌ ॥ ౧౪ ॥ ప్రమితాక్షరా సజ
సైరుదితా ॥ ౧౫ ॥ ననభరరచితా విహితోజ్జ్వలా ॥ ౧౬ ॥ పంచా
శ్వైశ్ఛిన్నా వైశ్వదేవీ మమౌ యౌ ॥ ౧౭ ॥ అబ్ధ్యంగైస్స్యాజ్జలధరమా

లా మ్బ్యాం ॥ ౧౮ ॥ ఇహ వనవాసినీ నజపరాభ్యాం ॥ ౧౯ ॥ స్వరశర
విరతిర్నౌ రౌ ప్రభా ॥ ౨౦ ॥ భవతి నజావథ మాలతీ జరౌ ॥ ౨౧ ॥ ఇ
తి వదతాన్సురసం నజజా యః ॥ ౨౨ ॥ అతిజగత్యామ్ ॥ తురగరసయతి
ర్న్నౌ తతౌ గః క్షమా ॥ ౧ ॥ మ్నౌ జ్రౌ గ స్త్రిదశయతిః ప్రహర్షిణీయం ॥
౨ ॥ చతుర్గ్రహైరతిరుచిరా జ్భౌస్జౌ గః ॥ ౩ ॥ ఇయమపి స్యాన్న
తౌ తౌ గురుశ్చోర్వశీ ॥ ౪ ॥ యమసౌ విద్యాతాం దంచరీకావళిగః ॥ ౫ ॥
వేదైరన్ధ్రైర్మ్తౌ యసగాః మత్తమయూరమ్ ॥ ౬ ॥ సజసా జగౌ భవతి మ
ఞ్జుభాషిణీ ॥ ౭ ॥ ననతతగురుభిశ్చన్ద్రికాశ్వర్తుభిః ॥ ౮ ॥ శక్వర్యాం ॥
మ్తా న్సౌ గావసుగ్రహైరతిసంబాధా ॥ ౧ ॥ ననరసలఘుగైః స్వరైరప
రాజితా ॥ ౨ ॥ ఉక్తా వసన్తతిలకా తభజా జగౌ గః ॥ ౩ ॥ సింహోన్న
తేయముదితా మునికాశ్యపేన ॥ ౪ ॥ ఉద్ధర్షిణీతి గదితా మునిసైన్ధవేన
॥ ౫ ॥ ననభనలగితి ప్రహరణకలికా ॥ ౬ ॥ ఇన్దువదనా భజసనైస్స
గురుయుగ్మైః ॥ ౭ ॥ ద్విస్సప్తచ్ఛిద్లోలా మ్సౌ మ్భౌ గౌ చరణే చేత్ ॥ ౮ ॥
అతిశక్వర్యాం ॥ ద్విహతహయలఘురథ గితి శశికలా ॥ ౧ ॥ స్రగితి భవ
తి రసనవకయతిరియం ॥ ౨ ॥ వసుహయయతిరిహ మణిగణనికరః ॥ ౩ ॥
ననమయయయుతేయం మాలినీ భోగిలోకైః ॥ ౪ ॥ భవతి నజౌ భజౌ చ
రయుతౌ ప్రభద్రకం ॥ ౫ ॥ సజనా నయౌ శరదశకవిరతిరేలా ॥ ౬ ॥
మ్రౌ మ్యౌ యాన్తౌ భవేతాం సప్తాష్టభిశ్చన్ద్రిలేఖా ॥ ౭ ॥ అష్ట్యాం ॥
భ్రౌ త్రినగైః స్వరాః ఋష్యభగజవిలసితం ॥ ౧ ॥ నజభజరైస్సదా భవతి
వాణినీ గయుక్తైః ॥ ౨ ॥ అత్యష్ట్యాం ॥ రసై రుద్రైశ్ఛిన్నా యమనసభ
లా గః శిఖరిణీ ॥ ౧ ॥ జసౌ జసయలా వసుగ్రహయతిశ్చ పృథ్వీ గురుః ॥ ౨ ॥
దిఙ్మునివంశపత్రపతితం భరనభనలగైః । రసయుగహయైర్న్సౌ మ్రౌ స్లౌ
గౌ యదా హరిణీ తదా ॥ ౪ ॥ మన్దాక్రాన్తా జలధిషడగైర్మ్భౌ నతౌ తా
ద్గురూ చేత్ ॥ ౫ ॥ యది నియతా నజౌ భజజలా గితి నర్కుటకం ॥ ౬ ॥
మునిగుహకార్ణవైః కృతయతిం వద కోకిలకం ॥ ౭ ॥ ధృత్యాం ॥
చ్ఛాత్ర్యశ్వైః కుసుమితలతా వేల్లితా మ్తౌ నయౌ యౌ ॥ ౧ ॥ ర్సౌ

సహితౌకరిబాణాశ్వైర్హారనర్తకం ॥ ౨ ॥ నయుగళరచతుష్టయా
స్యాన్నిశాదిగ్వసుచ్ఛేదినీ ॥ ౩ ॥ అతిధృత్యాం ॥ రసర్త్వశ్వైర్యమ్నౌ
న్స్రౌరరగురుయుతా మేఘవిస్ఫూర్జితా స్యాత్ ॥ సూర్యాశ్వైర్యది మస్సజౌ
స్తతస్సగురవశ్శార్దూలవిక్రీడితం ॥ ౨ ॥ కృత్యాం ॥ నభరాన్స్రౌయ
లగాన్స్రురౌదశయతిచుతైత్రైభవిక్రీడితం ॥ ౧ ॥ జ్ఞై నసప్తాశ్వవద్భిర్మ
రభనయయుతౌ మ్లౌగస్సువదనా ॥ ౨ ॥ త్రిగజౌగలౌ భవేదిహ దృశేన
లక్షణేన వృత్తనామ ॥ ౩ ॥ ప్రకృత్యాం ॥ మ్రభ్నైర్యానాం త్రయేణ
త్రిమునియతియుతా స్రగ్ధరా కీర్తితేయం ॥ ౧ ॥ నజభజజాజరౌ హ
యయతిః కథితా భువి చంపకావళీ ॥ ౨ ॥ ఆకృత్యాం ॥ భ్రౌనరనాగనా
వథగురుదిగర్కవిరతం ప్రభద్రకమిదం ॥ ౧ ॥ ద్విమునివసుయతితు
రగనమభిధమద్భిర్నైస్సజజైస్సగైః ॥ ౨ ॥ వికృత్యాం ॥ యదిహ నజౌ
భజౌ భజభలాగురశ్వలలితం హరార్కయతిమత్ ॥ ౧ ॥ మ
త్తాక్రీడం మాత్వౌనౌన్లౌగితి భవతి వసుశరదశయతియుతం ॥ ౨ ॥ సం
కృత్యాం ॥ భూతమునీనైర్యతిరిహ భతనాస్స్భభనయాశ్చ యదిభవతి తన్వీ
॥ ౧ ॥ అతికృత్యాం ॥ క్రౌంచపదాభ్మౌస్జౌనననగావిషుశరమునివసుయతి
రితి భవేత్ ॥ ౧ ॥ ఉత్కృత్యాం ॥ వస్వీశాశ్వచ్ఛేదోపేతం మమతన
యుగనరసలగైర్భుజంగవిజృంభితం ॥ ౧ ॥ మోనాష్టత్వగగితి యదినప
రసరసశరయతిరపవాహాఖ్యమేతత్ ॥ ౨ ॥ అథ దండకాః ॥ యదిహ న
యుగళం తతస్సప్తరేఫాస్తదా చండవృష్టిప్రయాతో భవేద్దండకః ॥ ౧ ॥
ప్రతిచరణవివృద్ధరేఫాస్స్యురర్ణార్ణవవ్యాళజీమూత మాలాకరోద్దా
మశంఖాదయః ॥ ౨ ॥ ప్రచితకసమభిధో ధీరధీభిస్స్మృతో దండకో నద్వ
యాదుత్తరైస్సప్తభిర్యైః ॥ ౩ ॥ * * * * * *

ఇతి శ్రీమత్కేదారేణవిరచితే వృత్తరత్నాకరే సమవృ
త్తప్రకరణం నామ తృతీయోధ్యాయః

షమే యదిసౌనలగాదళే। భౌయుజభాద్గురుకావుపచిత్రం॥౧॥ భ

త్రియమోజగతం గురుకౌ చేద్యుజి తు నజౌ జయకౌ ధృతిమధ్యా ॥ ౨ ॥ సయుగనగురూ విషమే చేద్యుజి భాద్గాగితి వేగవతీ ॥ ౩॥ ఓజేయది తౌ జరౌ గురుశ్చ । మ్నౌ జ్గౌ గ్భద్రవిరాడ్భవే దనోజే ॥ ౪॥ అసమే సజౌ సగురుయుక్తౌ । కేతుమతీ సమే భరనగాగః ॥ ౫ ॥ విషమే ససజా గురుస్సమే । సభరా లో థ గురుర్వియోగినీ ॥ ౬ ॥ ఆఖ్యానకీ తౌ జగురూగ ఓజే జతావనోజే జగురూ గురుశ్చేత్ ॥ ౭ ॥ జతౌ జగౌ గో విషమే సమే స్యాత్తౌ జ్గౌ గపైషా విపరీతపూర్వా ॥ ౮ ॥ సయుగాత్సలఘూ విషమే గురుర్యుజి నభౌ చ భరౌ హరిణప్లుతా ॥ ౯ ॥ అయుజి ననరలా గురుస్సమే తదపరవక్త్రమిదం నజౌ జరౌ ॥ ౧౦ ॥ అయుజి నయుగరేఫతో యకారో యుజి చ నజౌ జరగాశ్చ పుష్పితాగ్రా ॥ ౧౧ ॥ వదంత్యపరవక్త్రాఖ్యం వైతాలీయం విపశ్చితః । పుష్పితాగ్రాభిధం కేచిదౌపచ్ఛందసికం తథా ॥ స్యాదయుక్కేరజౌ రజౌ సమే చ । జరౌ జరౌ గురుర్యదా పరా వతీయమ్ ॥౧౨

ఇతి శ్రీమత్కేదారేణ విరచితే వృత్తరత్నాకరే అర్ధసమవృత్త ప్రకరణం నామ చతుర్థోఽధ్యాయః

ముఖపాదోఽష్టభిర్వర్ణై । ర్వ్యక్తః పరేస్త్వష్టకరాలయైర్వృద్ధాః । సతతం యస్య విచిత్రైః పాదైస్సంపన్నసౌందర్యం । తదుదితమస్తాలమతిభిః పదచతురూర్ధ్వాభిధం వృత్తం ॥ ౧ ॥ ప్రథమముదితవృత్తే ॥ విరచితవిషమచరణభాజి । సకలలఘుని గురుయుగళనిధనఆజౌ । విధృతరుచిరపదవితతియతిరితి భవత్యాపీడః ॥ ౨ ॥ ప్రథమముదితవృత్తే । విరచితవిషమచరణభాజి ॥ లఘుగురుకయుగళనిధన ఇహ కలిక ఆజౌ । విధృతరుచిరపదవితతయతిరితి భవతి యుక్తః । ౩ । ప్రథమమితరచరణ సముత్థం । శ్రయతి జగతి లక్ష్మ । ఇతరదితరజనితమపి యది చతుర్థం । చరణయుగళకమపి కృతామపగమితి కలికాఖ్యా ॥ ౪ ॥ ద్విగురుయుతసకలచరణాంతా । ముఖచరణగతిరనుభవతి చతృతీయః ॥ అపికృత మిహాలక్ష్మ । ప్రకృతమపరమఖిలమపి యది భవతి లవలీతి ॥ ౫ ॥ ప్రథమ

వతతి యది తుర్యం । చరమ చరణే పఞ్చ నవసితి గురుయుగ్మౌ । అపరమపరితో
నసమమితి భవతి లలితపాదా । త్రితయమమృతధారా ॥౮॥ ——ఇతి విషమచ
తుష్పదీ ప్రకరణం —— అథోద్గతాలక్షణం ॥ సజసాదిమే సలఘుకౌ చ ।
నసజగురుకేష్వథోద్గతా । త్ర్యంఘ్రిగతభనజలాగయుతాః । సజసా జగౌ చర
ణమేకతః పఠేత్ ।౧। చరణత్రయం భజతి లక్ష్మ యది సకలముద్గతాగతం ।
ర్నౌ భగౌ భవతి సౌరభకం । చరణే యదీహ భవతి స్తృతీయకే ।౨॥ నయుగం
నరౌ యయుగళం చ । భజతి చరణం తృతీయకం । తదుదితమురుమతిభిర్ల
లితం । యది శేషమస్య ఖలు పూర్వతుల్యకం ॥౩। ఇత్యుద్గతాప్రకరణం ।——
అథోపస్థితప్రచుపితప్రకరణం । మ్సౌజ్భౌ గౌ ప్రథమాంఘ్రిరేకతః పృథ
గన్యత్ । త్రితయం సనజరగాస్తదా ననౌ సః । ననపరికలితజయా ।
ప్రచుపితమిదముపస్థితపూర్వం ॥ ౧ । సౌ పాదే తృతీయకే ననౌ నస
యుక్తౌ । ప్రథమాంఘ్రికృతయతి ప్రవర్ధమానం । త్రితయమపరమపి
పూర్వసదృశమిహాపి భవేత్ । ప్రకటితమిదమఖిలం ఖలువృత్తం । ౨ । అ
స్మిన్నేవ తృతీయకే పదే తజరాస్స్యుః । ప్రథమే చ విరతిరార్షభం బ్రు
వంతి । తచ్ఛుద్ధవిరాట్ప్రగస్థితి । త్రితయమపి యది పూర్వసమం స్యాత్
ఇత్యుపస్థితప్రచుపితప్రకరణం । అథ గాథాలక్షణం । విషమాక్షరపా
దం వా । పాదైరసమం దశధర్మవత్ । యచ్ఛందో నోక్తమత్ర గాథే
తి తత్సూరిభిః ప్రోక్తం ॥ ౧ । మహాభారతే గాథా దృశ్యతే । యుధిష్ఠి
రో ధర్మమయో మహాద్రుమః స్కంధోఽర్జునో భీమసేనోఽస్య శాఖాః । మా
ద్రీసుతౌ పుష్పసమృద్ధిరేష మూలం కృష్ణో బ్రహ్మ చ బ్రాహ్మణాశ్చ
షట్పదీ గాథా చ ॥ దశధర్మం న జానంతి ధృతరాష్ట్ర నిబోధ తే । మత్తః
ప్రమత్త ఉన్మత్తః శ్రాంతః క్రుద్ధో బుభుక్షితః । త్వరమాణశ్చ భీరుశ్చ లు
బ్ధః కామీ చ తే దశ ॥ * * * * * * * * *

ఇతి శ్రీమత్కేదారేణ విరచితే వృత్తరత్నాకరే విషమవృత్త
ప్రకరణం నామ పంచమోఽధ్యాయః

పాదేసర్వగురావాద్యాల్లఘుంన్యస్య గురోరధః । యథోపరితథా
శేషం భూయఃకుర్యాదముంవిధిం ॥ ౧ ॥ ఊనేదద్యాద్గురూనేవ యావ
త్సర్వేలఘుర్భవేత్ । ప్రస్తారోయంసమాఖ్యాత శ్ఛందోవిచితివేదిభిః
॥ ౨ ॥ నష్టస్యయోభవేదంక స్తస్యార్ధేఽర్ధేసమేలఘుః।విషమేచైకమా
ధాయ తదర్ధేఽర్ధేగురుర్భవేత్ ॥౩॥ ఉద్దిష్టంద్విగుణానాద్యా దు
పర్యంకాంత్సమాలిఖేత్। లఘుస్థాయేచ తత్రాంకా స్తైస్సైకైర్మిశ్రితైర్భ
వేత్ ॥ ౪ ॥ వర్ణాన్వృత్తభవాన్ సైకానౌ త్తరాధర్యతస్థితాన్ । ఏకా
దిక్రమశశ్చైతానుపర్యుపరినిక్షిపేత్ ॥ ౫ ॥ ఉపాంత్యతోనివర్తేత త్య
జన్నేకైక మూర్ధ్వతః । ఉపర్యాద్యాద్గురోరేవ మేకద్వ్యాదిలగక్రి
యా ॥ ౬ ॥ లగక్రియాంకసందోహే భవేత్సంఖ్యావిమిశ్రితే । ఉద్దిష్టాం
కసమాహార స్సైకోవాజనయేదిమాం ॥ ౭ ॥ సంఖ్యైవద్విగుణైకోనా
సద్భిరధ్వాప్రకీర్తితః । వృత్తస్యాంగుళికావ్యాప్తి రధఃకుర్యాత్తథాంగు
ళం ॥ ౮ ॥ ప్రస్తారోనష్టముద్దిష్ట మేకద్వ్యాదిలగక్రియా । సంఖ్యాన
మధ్వయోగశ్చషడేతేప్రత్యయామతాః ॥ ౯ ॥ ఇతిశ్రీమత్కేదారేణవి
రచితేవృత్తరత్నాకరేప్రత్యయప్రకరణంనామషష్ఠోధ్యాయః॥*॥వంశే
భారద్వాజస్యప్రవరగుణగణశ్శైవసిద్ధాంతవేత్తావిప్రఃపబ్బేకనామావి
మలతరయశావేదశాస్త్రార్థవిజ్ఞః। కేదారస్తస్యసూనుశ్శివచరణయుగారాధా
నైకాగ్రచిత్తశ్ఛందస్తేనాభిరామంవ్యరచిసురుచిరంవృత్తరత్నాకరాఖ్యం ॥

౧ ౧ ౧ ౧ ౧ ౧ ౧ ౧ ౧
౧ ౨ ౩ ౪ ౫ ౬ ౭ ౮ ౯
౧ ౩ ౬ ౧౦ ౧౫ ౨౧ ౨౮ ౩౬
౧ ౪ ౧౦ ౨౦ ౩౫ ౫౬ ౮౪
౧ ౫ ౧౫ ౩౫ ౭౦ ౧౨౬
౧ ౬ ౨౧ ౫౬ ౧౨౬
౧ ౭ ౨౮ ౮౪
౧ ౮ ౩౬
బృహతీఛందోంతం ౧ ౯
లగక్రియాకరణమ్ ॥ ౧

ఛందః	౧ఉ	౨అ	౩మ	౪ప్ర	౫సు	౬గా	౭ఉష్ణి	౮అను	౯బృ	౧౦పం	౧౧త్రి	౧౨జగ
వృత్తం	వృ౨	౪	౮	౧౬	౩౨	౬౪	౧౨౮	౨౫౬	౫౧౨	౧౦౨౪	౨౦౪౮	౪౦౯౬
వర్ణాః	వ౨	౮	౨౪	౬౪	౧౬౦	౩౮౪	౮౯౬	౨౦౪౮	౪౬౦౮	౧౦౨౪౦	౨౨౫౨౮	౪౯౧౫౨
గురులఘు	గుల౧	౪	౧౨	౩౨	౮౦	౧౯౨	౪౪౮	౧౦౨౪	౨౩౦౪	౫౧౨౦	౧౧౨౬౪	౨౪౫౭౬
మాత్రా	మా౩	౧౨	౩౬	౯౬	౨౪౦	౫౭౬	౧౩౪౪	౩౦౭౨	౬౯౧౨	౧౫౩౬౦	౩౩౭౯౨	

౧౭౦॥	
మధ్యా	
ఛందః	
ప్రస్తారః	
౦౦౦	
।౦౦	
౦।౦	
।।౦	
౦౦।	
।౦।	
౦।।	
।।।	

ప్రతిష్ఠాధ్వచక్రం

౧	।				
౨	౩	౫	౯		
౪	౭	౧౩	౬	౧౧	౧౦
౮	౧౫	౧౪	౧౨		
౧౬	।				

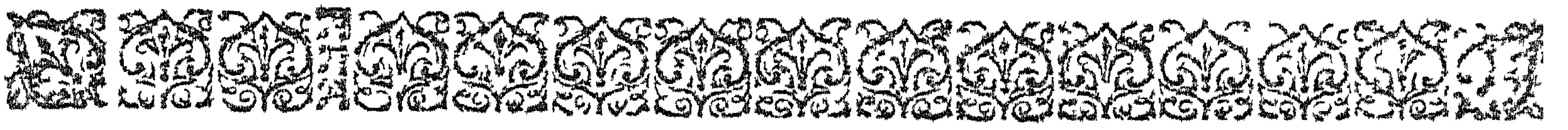
సుప్రతిష్ఠాధ్వచక్రం

౧										
౨	౩	౫	౯	౧౭						
౪	౭	౧౩	౨౫	౬	౧౧	౨౧	౧౦			
౮	౧౫		౨౯	౧౪	౨౭	౨౬	౧౨	౧౯	౧౮	
౧౬	౩౧				౩౦	౨౮	౨౪	౨౩	౨౨	౨౦
౩౨										

ఇదంపతాకాచక్రం — గాయత్ర్యంతం

౧					
౧	౬				
౧	౫	౧౫			
౧	౪	౧౦	౨౦		
౧	౩	౬	౧౦	౧౫	
౧	౨	౩	౪	౫	౬

దేవతావాచకాశ్శబ్దా యేచభద్రాదివాచకాః । తేసర్వేనైవనింద్యాస్స్యుర్లిపితోగణతోపివా ॥ ౪ ॥ ఏకత్రపదమధ్యేపి సంధిమిచ్ఛంతిసూరయః । యదిపూర్వాపరౌవర్ణౌ నస్యాతామేకరూపకౌ ॥ ౫ ॥

శ్రీరస్తు

శ్రీహయగ్రీవాయనమః

చంద్రాలోకప్రారమ్భః

పరస్పరతపస్సంపత్ఫలాయితపరస్పరౌ ।

ప్రపంచమాతాపితరౌ ప్రాంచౌజాయాపతీస్తుమః ।

అలంకారేషుబాలానామవగాహనసిద్ధయే । లలితఃక్రియతేతేషాం లక్ష్య
లక్షణసంగ్రహః ॥ * ॥ ఉపమాయత్రసాదృశ్య లక్ష్మీరుల్లసతిద్వయోః ।
హంసీవ కృష్ణతేకీర్తిః స్స్వర్గఙ్గామవగాహతే ॥ ౧ ॥ వర్ణ్యోపమా
నధర్మాణా ముపమావాచకస్యచ । ఏతద్విత్ర్యనుపాదానాద్భిన్నాలు
ప్తోపమాష్టధా ॥ ౨ ॥ తటిద్గౌరీందుతుల్యాస్యా కర్పూరంతీదృశోమమ ।
కాంత్యాస్మరవధూయంతీ దృష్టాతన్వీరహోమయా ॥ ౩ ॥ యత్తయామే
యనంతత్ర లాభోమేయస్చతద్రతేః । తదేతత్కాకతాళీయ మవితర్కిత
సంభవం ॥ ౪ ॥ ఉపమానోపమేయత్వం యదేకస్యైవవస్తునః । ఇందు
రిందురివశ్రీమా నిత్యాదౌతదనన్వయః ॥ ౫ ॥ పర్యాయేణద్వయో స్తచ్చే
దుపమేయోపమామతా । ధర్మోర్థఇవపూర్ణశ్రీ రర్థోధర్మఇవ
త్వయి ॥ ౬ ॥ ప్రతీపముపమానస్యోపమేయత్వప్రకల్పనమ్ । త్వల్లోచ
నసమం పద్మం త్వద్వక్త్రసదృశోవిధుః ॥ ౭ ॥ అన్యోపమేయలాభేన వ
ర్ణ్యస్యానాదరశ్చతత్ । అలంగర్వేణతేవక్త్ర కాన్త్యాచంద్రోపిభవాదృశః
॥ ౮ ॥ వర్ణ్యోపమేయలాభేన తథాన్యస్యాప్యనాదరః । కఃక్రౌర్యదర్ప
స్తేమృత్యో త్వత్తుల్యాస్సంతిహిస్త్రియః ॥ ౯ ॥ వర్ణ్యేనాన్యస్యోపమా
యా అనిష్పత్తివచశ్చతత్ । ముధాపవాదోముగ్ధాక్షి త్వన్ముఖాభంకిలాం
బుజమ్ ॥ ౧౦ ॥ ప్రతీపముపమానస్య కైముత్యేపిమన్వతే । దృష్టం

దనంతస్యాన్యః కింపద్మేనకిమిందునా ॥ ౧౧ ॥ విపర్యాభరతామ్రాప్యస్య జనంవిషయిస్యయత్ । రూపకంతత్త్రిధాధిక్య న్యూనత్వానుభయో క్తిభిః ॥ ౧౨ ॥ అయంహిధూర్జటిస్సాక్షాద్యేనదగ్ధాఃపురఃక్షణాత్ । అయమాస్తేవినాశంభుస్తార్తీయీకంవిలోచనం ॥ ౧౩ ॥ శంభుర్విశ్వమవత్యద్య స్వీకృత్యసమదృష్టితామ్ । అస్యాముఖేందునాలబ్ధే నేత్రానందే కిమిందునా ॥ ౧౪ ॥ సాధ్వీయమపరాలక్ష్మీ రసుధాసాగరోదితా । అయంకళంకినశ్చంద్రా న్ముఖచంద్రోతిరిచ్యతే ॥ ౧౫ ॥ పరిణామఃక్రియార్థశ్చేద్విషయీవిషయాత్మనా । ప్రసన్నేనదృగబ్జేన వీక్షతేమదిరేక్షణా ॥ ౧౬ ॥ బహుభిర్బహుధోల్లేఖా దేకస్యోల్లేఖఇష్యతే । స్త్రీభిఃకామోర్థిభిస్స్వర్ద్రుః కాలశ్శత్రుభిరైక్షిసః ॥ ౧౭ ॥ ఏకేనబహుధోల్లేఖే ప్యసౌవిషయభేదతః । గురుర్వచస్యర్జునోయం కీర్తౌభీష్మశ్శరాసనే ॥ ౧౮ ॥ స్యాత్స్మృతిభ్రాంతిసందేహై స్తదంకాలంకృతిత్రయం । పంకజంపశ్యతఃకాంతా ముఖంమేగాహతేమనః ॥ ౧౯ ॥ అయంప్రమత్తమధుప స్త్వన్ముఖంవేత్తిపంకజం । పంకజంవాసుధాంశుర్వే త్యస్మాకంతునిర్ణయః ॥ ౨౦ ॥ శుద్ధాపహ్నుతిరన్యస్యా రోపార్థోధర్మనిహ్నవః । నాయంసుధాంశుఃకింతర్హి వ్యోమగంగాసరోరుహం ॥ ౨౧ ॥ సఏవయుక్తిపూర్వశ్చే దుచ్యతేహేత్వపహ్నుతిః । నేందుస్తీవ్రోనినిశ్యర్కః స్సింధోరౌర్వోయముత్థితః ॥ ౨౨ ॥ అన్యత్రతస్యారోపార్థః పర్యస్తాపహ్నుతిస్తుసః నాయంసుధాంశుఃకింతర్హి సుధాంశుఃప్రేయసీముఖమ్ ॥ ౨౩ ॥ భ్రాంతాపహ్నుతిరన్యస్య శంకాయాం భ్రాంతివారణే । తాపంకరోతి సోత్కంపం జ్వరఃకిం నసఖిస్మరః ॥ ౨౪ ॥ ఛేకాపహ్నుతిరన్యస్యశంకాతస్తథ్యనిహ్నవే । ప్రజల్పన్మత్పదేలగ్నఃకాంతఃకింనహినూపురః ॥ ౨౫ ॥ కైతవాపహ్నుతిర్వ్యక్తౌ వ్యాజాద్యైర్నిహ్నుతైఃపదైః । నిర్యాంతిస్మరనారాచాః కాంతాదృక్పాతకైతవాత్ ॥౨౬॥ సంభావనాస్యాదుత్ప్రేక్షా వస్తుహేతుఫలాత్మనా । ఉక్తానుక్తాస్పదాద్యాత్ర సిద్ధాసిద్ధాస్పదేప

రే ॥ ౨౮ ॥ ధూమస్తోమం తమశ్శంకే కోకీవిరహశుష్మణామ్ । లింపతీవ త
మోంగాని వర్షతీవాంజనం నభః ॥ ౨౯ ॥ రక్తౌ తవాంఘ్రీ మృదులౌ భు
వి విక్షేపణాద్ధ్రువమ్ । త్వన్ముఖాభేచ్ఛయా నూనం పద్మైర్వైరాయతే శశీ ॥
౨౯ ॥ మధ్యః కిం కుచయోర్ధృత్యై బద్ధః కనకదామభిః । ప్రాయోబ్జం త్వ
త్పదేనైక్యం ప్రాప్తుం తోయే తపస్యతి ॥ 30 ॥ రూపకాతిశయోక్తిస్స్యా
న్నిగీర్యాధ్యవసానతః । పశ్య నీలోత్పలద్వంద్వాన్నిస్సరంతి శితాశ్శరాః
॥30॥ యద్యపహ్నుతిగర్భత్వం సైవ సాపహ్నవా మతా । త్వత్సూక్తిషు
సుధా రాజన్ భ్రాంతాః పశ్యంతి తాం విధౌ ॥ 3౨ ॥ భేదకాతిశయోక్తి
స్తు తస్యైవాన్యత్వవర్ణనమ్ । అన్యదేవాస్య గాంభీర్యమన్యద్ధైర్యం
మహీపతేః ॥ 33 ॥ సంబంధాతిశయోక్తిస్స్యా [illegible]
[illegible] శయోక్తిరితీష్యతే । త్వయి దాతరి రాజేంద్ర [illegible] । నాహం
మాన్యాదృశ్యామహే ॥ 3౫ ॥ అక్రమాతిశయోక్తిస్స్యాత్సహత్వే హేతు
కార్యయోః । ఆలింగంతి సమం దేవ జ్యాం శరాశ్చ పరాశ్చ తే ॥ 3౬ ॥ చప
లాతిశయోక్తిస్స్యాత్కార్యే హేతుప్రసక్తిజే । యాస్యామీత్యుదితే తన్వ్యా
వలయో భవదూర్మికా ॥ 3౭ ॥ అత్యంతాతిశయోక్తిస్స్యాత్పౌర్వాపర్య
వ్యతిక్రమే । అగ్రే మానో గతః పశ్చాదనునీతా ప్రియేణ సా ॥ 3౮ ॥ వ
ర్ణ్యానామితరేషాం వా ధర్మైక్యం తుల్యయోగితా । సంకుచంతి సరో
జాని స్వైరిణీవదనాని చ ॥ 3౯ ॥ త్వదంగమార్దవే దృష్టే కస్య చిత్తే న
భాసతే । మాలతీశశభృల్లేఖా కదళీనాం కఠోరతా ॥ ౪౦ ॥ హితాహితే
త్రి వృత్తితౌల్యమపరా తుల్యయోగితా । ప్రదీయతే పరాభూతిర్మిత్ర
శాత్రవయోస్త్వయా ॥ ౪౧ ॥ గుణోత్కృష్టైస్సమీకృత్య వచోన్యా తు
ల్యయోగితా । లోకపాలో యమః పాశీ శ్రీదశ్శక్రో భవానపి ॥ ౪౨ ॥ వ
దంతి వర్ణ్యావర్ణ్యానాం ధర్మైక్యం దీపకం బుధాః । మదేన భాతి కలభః
ప్రతాపేన మహీపతిః ॥ ౪3 ॥ త్రివిధం దీపకావృత్తౌ భవేదా

పక్షత్యంబుదమాలేయం వర్షత్యేషా వశోద్వరీ ॥ ౪౪ ॥ ఉన్మీలంతికదం
బాని స్ఫుటంతికుటజోద్గమాః । మాద్యంతిచాతకాస్తృప్తామాద్యంతిచశిఖా
వళ్యాః ॥ ౪౫ ॥ వాక్యయోరేకసామాన్యే ప్రతివస్తూపమామతా । తాపే
నభ్రాజతేసూరశ్శూరశ్చాపేన రాజతే ॥ ౪౬ ॥ చేద్బింబప్రతిబింబత్వం
దృష్టాంతస్తదలంకృతిః । త్వమేవకీర్తిమాన్రాజన్విధురేవహికాంతిమాన్
॥ ౪౭ ॥ వాక్యార్థయోస్సదృశయోరైక్యారోపోనిదర్శనా । యద్దా-
తుస్సౌమ్యతాసేయం పూర్ణేందోరకళంకతా ॥ ౪౮ ॥ పదార్థవృత్తిమ
ప్యేకేవదంత్యన్యాంనిదర్శనామ్ । త్వన్నేత్రయుగళంధత్తేలీలాంనీలాంబు
జన్మనోః ॥౪౯॥ అపరాంబోధనంప్రాహుః క్రియయాఽసత్పదర్థయోః ।
విరోధీతి క్షీణంచంద్రోదయమేతమః॥ ౫౦ ॥ ఉదయన్నేవసవిత
। శ్రీ సుహృదనుగ్రా
శ్రీ తిభ్రా వ్యతిరేకో విశేషశ్చేదుపమేయోపమానయోః । శైలాఇవో
న్నతాస్సంతః కింతుప్రకృతికోమలాః ॥౫౧॥ సహోక్తిస్సహభావశ్చేద్భాస
తేజనరంజనః । దిగంతమగమత్తస్య కీర్తిఃప్రత్యర్థిభిస్సహ ॥౫౩॥ వినోక్తిశ్చే
ద్వినాకించిత్ప్రస్తుతంహీనముచ్యతే । విద్యాహృద్యాపి సావద్యావినా
వినయసంపదమ్ ॥ ౫౪॥ తచ్చేత్కించిద్వినారమ్యం వినోక్తిస్సాపికథ్యతే ।
వినాఖలైర్విభాత్యేషా రాజేంద్రభవతస్సభా ॥ ౫౫ ॥ సమాసోక్తిః పరి
స్ఫూర్తిఃప్రస్తుతేఽప్రస్తుతస్యచేత్ । అయమైంద్రీముఖంపశ్య రక్తశ్చు
మ్బతిచంద్రమాః ॥౫౬ ॥ అలంకారఃపరికరస్సాభిప్రాయవిశేషణైః । స
ధాంశుకలితోత్తంస స్తాపంహరతువశ్శివః॥౫౮॥ సాభిప్రాయేవిశేష్యేతుభ
వేత్పరికరాంకురః । చతుర్ణాంపురుషార్థానాం దాతాదేవశ్చతురు
జః ॥ ౫౭ ॥ నానార్థసంశ్రయశ్శ్లేషో వర్ణ్యావర్ణ్యోభయాశ్రితః
సర్వదోమాధవఃపాయా త్సయోగంగామదీధరత్ ॥౫౯॥ అజ్ఞేనత్వన్ముఖ
తుల్యం హరిణాహితసక్తినా । ఉచ్చైరమ్భారికీలాల శ్శుశుభేవాహినీపతిః ॥౬
స్తుతప్రశంసాస్యాత్సాయత్రప్రస్తుతాశ్రయా । ఏకఃకృతీశకుంతేషు

యోన్యంశరణ్యన్నయాచతే ॥ ౬౧ ॥ ప్రస్తుతేన ప్రస్తుతస్య ద్యోతనే ప్రస్తుతాంకురః । కిం భృంగ సత్యాం మాలత్యాం కేతక్యా కంటకోత్కటా ॥ ౬౨ ॥ పర్యాయోక్తం తు గమ్యస్య వచోభంగ్యంతరాశ్రయం । నమస్తస్మై కృతౌ యేన ముధా రాహువధూకుచౌ ॥ ౬౩ ॥ పర్యాయోక్తం తదప్యాహుర్యద్వ్యాజేనేష్టసాధనమ్ । యామి చూతలతాం ద్రష్టుం యువాభ్యామాస్యతామిహ ॥ ౬౪ ॥ ఉక్తిర్వ్యాజస్తుతిర్నిందాస్తుతిభ్యాం స్తుతినిందయోః । కస్స్వర్ణదివివేకస్తే నయసే పాపినో దివమ్ ॥ ౬౫ ॥ సాధు నాతిపునస్సాధు కర్తవ్యం కిమతః పరం । యన్మదర్థం విలూనాసి దంతైరపి నఖైరపి ॥ ౬౬ ॥ నిందాయా నిందయా వ్యక్తిర్వ్యాజనిందేతి గీయతే । విధే స నింద్యో యస్తే ప్రాగేకమేవాహరచ్ఛిరః ॥ ౬౭ ॥ ఆక్షేపస్స్వయముక్తస్య ప్రతిషేధో విచారణాత్ । చంద్ర సందర్శయాత్మానమథవాస్తి ప్రియాముఖమ్ ॥ ౬౮ ॥ నిషేధాభాసమాక్షేపం బుధాః కేచన మన్వతే । నాహం దూతీ తనోస్తాపస్తస్యాః కాలానలోపమః ॥ ౬౯ ॥ ఆక్షేపోన్యో విధౌ వ్యక్తే నిషేధే చ తిరోహితే । గచ్ఛ గచ్ఛసి చేత్కాంత తత్రైవ స్యాజ్జనిర్మమ ॥ ౭౦ ॥ ఆభాసత్వే విరోధస్య విరోధాభాస ఉచ్యతే । వినాపి తన్వి హారేణ వక్షోజౌ తవ హారిణౌ ॥ ౭౧ ॥ విభావనా వినాపి స్యాత్ కారణం కార్యజన్మ చేత్ । అప్యలాక్షారసాసిక్తం రక్తం త్వచ్చరణద్వయమ్ ॥ ౭౨ ॥ హేతూనామసమగ్రత్వే కార్యోత్పత్తిశ్చ సా మతా । అస్త్రైరతీక్ష్ణకఠినైర్జగజ్జయతి మన్మథః ॥ ౭౩ ॥ కార్యోత్పత్తిస్తృతీయా స్యాత్ సత్యపి ప్రతిబంధకే । నరేంద్రానేవ తే రాజన్ దశత్యసిభుజంగమః ॥ ౭౪ ॥ అకారణాత్కార్యజన్మ చతుర్థీ స్యాద్విభావనా । శంఖాద్వీణానినాదోయముదేతి మహదద్భుతమ్ ॥ ౭౫ ॥ విరుద్ధాత్కార్యసంపత్తిర్దృష్టా కాచిద్విభావనా । శీతాంశుకిరణాస్తన్వీం హంత సంతాపయంతి తామ్ ॥ ౭౬ ॥ కార్యాత్కారణజన్మాపి దృష్టా కాచిద్విభావనా । యశఃపయోరాశిరభూత్కరకల్పతరోస్తవ ॥ ౭౭ ॥ కార్యాజనిర్విశేషోక్తిస్సతి పుష్కలకారణే ।

క్షయోనాభూత్స్మరదీపే జ్వలత్యపి ॥౭౮॥ అసంభవోర్థనిష్పత్తే రసంభావ్యత్వవర్ణనమ్ । కో వేద గోపశిశుక శ్శైలముత్పాటయేదితి॥౭౯॥ బాని స్ఫుటంభిన్నదేశత్వం కార్యహేత్వోరసంగతిః । విషంజలధరైః పీతంమూ ర్ఛితాః పథికాంగనాః ॥ ౮౦ ॥ అన్యత్రకరణీయస్య తతోన్యత్రకృతిశ్చ సా । అపారిజాతాంవసుధాంచికీర్షన్ ద్యాంతథాకరోః ॥ ౮౧ ॥ అన్యత్కర్తుంప్రవృత్తస్య తద్విరుద్ధకృతిశ్చ సా । గోత్రోద్ధారప్రవృత్తోపి గోత్రోద్భేదంపురాకరోః ॥ ౮౨ ॥ విషమంవర్ణ్యతే యత్ర ఘటనాననురూపయోః । క్వేయం శిరీషమృద్వంగీ క్వతాదృఙ్మదనజ్వరః ॥ ౮౩ ॥ విరుద్ధకార్యస్యోత్పత్తిరపరంవిషమంమతమ్ । కీర్తింప్రసూతే ధవళాంశ్యామాతవకృపాణికా ॥౮౪ ॥ అనిష్టస్యాప్యవాప్తిశ్చ తదిష్టార్థసముద్యమాత్ । భక్ష్యాశయాహిమంజూషాందష్ట్వాఖుస్తేనభక్షితః ॥ ౮౫॥సమంస్యా ద్వర్ణనంయత్ర ద్వయోరప్యనురూపయోః । స్వానురూపంకృతంసద్మ హారేణకుచమండలమ్ ॥౮౬॥ సారూప్యమపికార్యస్య కారణేన సమంవి దుః । నీచప్రవణతాలక్ష్మి జలజాయాస్తవోచితా ॥ ౮౭ ॥ వినానిష్టంచ తత్సిద్ధి ర్యదర్థంకర్తురుద్యమః । యుక్తోవారణలాభోయం స్యాన్నతేవా రణార్థినః ॥ ౮౮ ॥చిత్రంతత్ప్రయత్నశ్చే ద్విపరీతఫలేచ్ఛయా । నమం తిసంతస్త్రైలోక్యాదపిలబ్ధుం సమున్నతిమ్ ॥౮౯ ॥ అధికం పృథులాధా రా దాధేయాధిక్యవర్ణనమ్ । బ్రహ్మాండానిజలేయత్ర తత్రమాన్తినతేగు ణాః ॥ ౯౦ ॥ పృథ్వాధేయాద్యదాధారాధిక్యం తదధికంమతమ్ । కియ ద్వాగ్బ్రహ్మయత్రైతేవిభ్రామ్యంతిగుణాస్తవ ॥ ౯౧॥ అల్పంతుసూక్ష్మా దాధేయా ద్యదాధారస్యసూక్ష్మతా । మణిమాలోర్మికాతేద్యకరజప వటాయతే ॥ ౯౨ ॥ అన్యోన్యంనామయత్రస్యా దుపకారఃపరస్పరమ్ త్రియామాశశినాభాతి శశీభాతిత్రియామయా ॥ ౯౩ ॥ విశేషఃఖ్యా తమాధారం వినాప్యాధేయవర్ణనమ్ । గతేపిసూర్యేదీపస్థాస్తమశ్ఛింద న్తితత్కరాః ॥ ౯౪ ॥ విశేషస్సోపియద్యేకం వస్త్వనేకత్రవర్ణ్యతే

అంతర్బహిఃపురఃపశ్చాత్సర్వదిక్ష్వపిసైవమే ॥౯౫॥ కించిదారం ౪౯
శ్య వస్త్వంతరకృతిశ్చసః । త్వాం పశ్యతామయాలబ్ధం కల్పవృ- దివర్ణా
క్షమ్ ॥ ౯౬ ॥ స్యాద్వ్యాఘాతోన్యథాకారి తథాకారిక్రియేత చే నిరుక్తి
ద్యైర్జగత్ప్రియైతేహంతి తైరేవ కుసుమాయుధః ॥ ౯౭ ॥ (దృశాదగ్ధ
మనసిజం జీవయంతిదృశైవయాః । విరూపాక్షస్యజయినీ స్తాఃస్తువేవామ
లోచనాః ॥ ౯౮ ॥) సౌకర్యేణనిబద్ధాపి క్రియాకార్యవిరోధినీ । దయా
చేద్బాలఇతిమయ్యపరిత్యాజ్యఏవతే ॥ ౯౯ ॥ గుంభఃకారణమాలాస్యా
ద్యథాప్రాక్ప్రాప్తకారణైః । నయేనశ్రీశ్రియాత్యాగ స్త్యాగేనవిపులం
యశః ॥ ౧౦౦ ॥ (భవంతినరకాఃపాపాత్పాపందారిద్ర్యసంభవమ్ । దారి
ద్ర్యమప్రదానేన తస్మాద్దానపరోభవ ॥ ౧౦౧ ॥) గృహీతముక్తరీత్యార్థ
శ్రేణి రేకావళీమతా । నేత్రేకర్ణాంతవిశ్రాంతే కర్ణౌదోస్తంభదోలి
తౌ ॥ ౧౦౨ ॥ దోస్తంభౌజానుపర్యంత ప్రలంబనమనోహరౌ । జానునీ
రత్నముకురాకారేతస్యమహీభుజః ॥ ౧౦౩ ॥ దీపకైకావళీయోగాన్మా
లాదీపకముచ్యతే । స్మరేణహృదయేతస్యా స్తేనత్వయికృతాస్థితిః ॥ ౧౦౪॥
ఉత్తరోత్తరముత్కర్షస్సారఇత్యభిధీయతే । మధురంమధుపీయూషం త
స్మాత్తస్మాత్కవేర్వచః ॥ ౧౦౫ ॥ యథాసంఖ్యంక్రమేణైవ క్రమికాణాం
సమన్వయః । శత్రుంమిత్రంవిపత్తించ జయరంజయభంజయ ॥ ౧౦౬ ॥ ప
ర్యాయోయదిపర్యాయేణైకస్యానేకసంశ్రయః । పద్మంముక్త్వాగతాచం
ద్రం కామినీవదనప్రభా ॥ ౧౦౭ ॥ ఏకస్మిన్యద్యనేకంవా పర్యాయస్సో
పసమ్మతః । అధునాపులినంతత్ర యత్రస్రోతఃపురాజని ॥ ౧౦౮ ॥ పరి
వృత్తిర్వినిమయోన్యూనాభ్యధికయోర్మిథః । జగ్రాహైకంశరంముక్త్వా
కటాక్షాంత్సరిపుశ్రియామ్ ॥ ౧౦౯ ॥ పరిసంఖ్యానిషిధ్యైక మేకస్మిన్వస్తు
యంత్రణమ్ । స్నేహక్షయఃప్రదీపేషు నస్వాంతేషు నతభ్రువాం॥౧౧౦
విరోధేతుల్యబలయో ర్వికల్పాలంకృతిర్మతా । సద్యశ్శిరాంసిచాపావా
న్నమయంతుమహీభుజః ॥ ౧౧౧ ॥ బహూనాంయుగపద్భా

ంసముచ్చయః । నశ్యంతిపశ్చాత్పశ్యంతి భ్రమంతిచ తవాహి

౧౧౨ ॥ అహంప్రథమికా భాజా మేకకార్యాన్వయోపినః । కు

లాపంవయోవిద్యా ధనంచమదయంత్యమున్ ॥ ౧౧౩ ॥ క్రమికైక

గానాంతు గుంభఃకారకదీపకం । గచ్ఛత్యాగచ్ఛతిపునఃపాంథఃపశ్యతి

పృచ్ఛతి ॥ ౧౧౪ ॥ సమాధిఃకార్యసౌకర్యం కారణాంతరసన్నిధేః । ఉ

త్కంఠితాచకులటాజగామాస్తంచభానుమాన్ ॥ ౧౧౫ ॥ ప్రత్యనీకంబలవ

తశ్శత్రోఃపక్షేపరాక్రమః । జైత్రనేత్రానుగౌకర్ణౌ వుత్పలాభ్యామధః

కృతౌ ॥ ౧౧౬ ॥ కైముత్యేనార్థసంసిద్ధిః కావ్యార్థాపత్తిరిష్యతే । స

జితస్త్వన్ముఖేనేందుఃకావార్తాసరసీరుహామ్ ॥ ౧౧౭ ॥ సమర్థనీయస్యా

ర్థస్య కావ్యలింగంసమర్థనం । జితోసిమందకందర్ప మచ్చిత్తేస్తి త్రి

లోచనః ॥ ౧౧౮ ॥ ఉక్తిరర్థాంతరన్యాసస్స్యాత్సామాన్యవిశేషయోః ।

హనూమానబ్ధిమతరద్దుష్కరంకింమహాత్మనాం ॥ ౧౧౯ ॥ గుణవద్వస్తు

సంసర్గా ద్యాతిస్వల్పోపిగౌరవమ్ । పుష్పమాలానుషంగేణ సూత్రం

శిరసిధార్యతే ॥ ౧౨౦ ॥ యస్మిన్విశేషసామాన్య విశేషాస్సవికస్వరః । స

నిగ్యేమహాంతోహి దుర్ధర్షాస్సాగరాఇవ ॥ ౧౨౧ ॥ ప్రౌఢోక్తిరు

త్కర్షాహేతౌ తద్ధేతుత్వప్రకల్పనమ్ । కచాఃకళిందజాతీరతమాలస్తో

మమేచకాః ॥ ౧౨౨ ॥ సంభావనంయదీత్థంస్యా దిత్యూహోన్యస్యసిద్ధ

యే । యదిశేషోభవేద్వక్తా కథితాస్స్యుర్గుణాస్తవ ॥ ౧౨౩ ॥ కించిన్మి

థ్యాత్వసిద్ధ్యర్థంమిథ్యార్థాంతరకల్పనమ్ । మిథ్యాధ్యవసితిర్వేశ్యాం

వశయేత్ఖస్రజంవహాన్ ॥ ౧౨౪ ॥ ప్రస్తుతేవర్ణ్యవాక్యార్థప్రతిబింబస్య

వర్ణనం । లలితంనిర్గతేనీరె సేతుమేషాచికీర్షతి ॥ ౧౨౫ ॥ ఉత్కం

ఠితార్థసంసిద్ధిర్వినాయత్నంప్రహర్షణమ్ । తామేవధ్యాయతేతస్మై ని

సృష్టాసైవదూతికా ॥ ౧౨౬ ॥ వాంఛితాదధికార్థస్య సంసిద్ధిశ్చప్ర

హర్షణం । దీపముద్యోతయేద్యావ త్తావదభ్యుదితోరవిః ॥ ౧౨౭ ॥య

దుపాయసిద్ధ్యర్థాత్సాక్షాల్లాభఃఫలస్యచ । నిధ్యంజనౌషధీమూలం

ఖనతాసాధితోనిధిః ॥ ౧౨౮ ॥ ఇష్యమాణవిరుద్ధార్థసమ్ప్రా
పాదనమ్ । దీపముద్యోజయేద్యావ న్నిర్వాణస్తావదేపసః ॥ ౧౨
కస్యగుణదోషాభ్యా ముల్లాసోన్యస్యతోయది । అపిమాంపావయేత్సా
స్నాత్వేతీచ్ఛతిజాహ్నవీ ॥ ౧౩౦ ॥ కాఽన్యంకుచయోస్స్పష్టం వాంచ్ఛ
త్యగపాదపద్మయోః । నిందంతివిశ్వస్రష్టారం తద్ధాటీశ్వరియోషితః॥౧౩౧
తదభాగ్యంధనస్యైవ యన్నాశ్రయతిసజ్జనమ్ । లాభోయమేవభూపాల
సేవకానాంనచేద్వధః ॥ ౧౩౨ ॥ తాభ్యాంతోయదినస్యాత్తా మవజ్ఞాలం
కృతిమర్తతా । స్వల్పమేవాంబులభతే ప్రస్థఃప్రాప్యాపిసాగరం । మీలం
తియదిపద్మాని కాహానిరమృతద్యుతేః ॥ ౧౩౩ ॥ దోషస్యాభ్యర్థనాను
జ్ఞా తత్రైవ గుణదర్శనాత్ । విపదస్సంతునశ్శశ్వ ద్యాసుసంకీర్త్యతేహ
రిః ॥ ౧౩౪ ॥ లేశస్స్యాద్దోషగుణయో గుణదోషత్వకల్పనమ్ ॥*॥ అ
ఖిలేషువిహంగేషు హంతస్వచ్ఛందచారిషు । శుకపంజరబంధస్తేమధురా
ణాంగిరాంఫలమ్ ॥ ౧౩౬ ॥ సూచ్యార్థసూచనంముద్రా ప్రకృతార్థప
రైఃపదైః । నితంబగుర్వీతరుణీ దృగ్యుగ్మవిపులాచసా ॥ ౧౩౭ ॥ క్రమికా
ప్రకృతార్థానాం న్యాసంరత్నావళీంవిదుః । చతురాస్యఃపతిర్లక్ష్మ్యా
స్సర్వజ్ఞస్త్వం మహీపతే ॥ ౧౩౮ ॥ తద్గుణస్స్వగుణత్యాగా దన్యదీయ
గుణగ్రహః । పద్మరాగాయతేనాసా మౌక్తికంతేఽధరద్విషా ॥౧౩౯ ॥ పు
నస్స్వగుణసంప్రాప్తిః పూర్వరూపముదాహృతమ్ । హరకంఠాంశులి
ప్తోపి శేషస్త్వద్యశసాసితః ॥ ౧౪౦ ॥ పూర్వావస్థానువృత్తిశ్చ వికృతేసతి
వస్తుని । దీపేనిర్వాపితేప్యాసీ త్కాంచీరత్నైర్మహామహః ॥౧౪౧ ॥
సంగతాన్యగుణానంగీ కారమాహురతద్గుణమ్ । చిరంరాగిణిమచ్చిత్తేనిహి
తాపినరజ్యసి ॥ ౧౪౨ ॥ ప్రాక్సిద్ధస్యగుణోత్కర్షోనుగుణఃపరసన్నిధేః
నీలోత్పలానిదధతే కటాక్షైరతినీలతామ్ ॥ ౧౪౩ ॥ మీలితంయదిసాదృశ్యా
ద్భేదఏవనదృశ్యతే । రసోనాలక్షిలాక్షాయా శ్చరణౌసహజారుణే ॥ ౧౪
(మల్లికామాలభారిణ్యస్సర్వాంగీణార్ద్రచందనాః । క్షౌమవత్యోన

స్నిగ్ధయామభిసారికాః ॥ ౧౪౫॥) సామాన్యంయదిసాదృశ్యాద్విశేషోపలక్ష్యతే । పద్మాకరం ప్రవిష్టానాం ముఖంనాలక్షి సుభ్రువాం॥ ౭ ॥ భేదవైశేష్యయోఃస్ఫూర్తావున్మీలితవిశేషకౌ । హిమాద్రింత్వద్యశో మగ్నం సురాశ్శ్వేతేనజానతే ॥ ✽ ॥ లక్షితాన్యుదితేచంద్రే పద్మాని చముఖానిచ ॥ ౧౪౭ ॥ కించిదాకూతసహితం స్యాద్గూఢోత్తరముత్తరమ్ । యత్రాసౌవేతసఃపాంథ తత్రేయంసుతరానదీ ॥ ౧౪౮ ॥ ప్రశ్నోత్తరాంతరాభిన్న ముత్తరంచిత్రముత్తరమ్ । కేదారపోషణరతాః కేకాటాఃకించలంవయః ॥ ౧౪౯ ॥ సూక్ష్మంపరాశయాభిజ్ఞే తరసాకూతచేష్టితమ్ । మయిపశ్యతిసా కేశైస్సీమంతమణిమావృణోత్ ॥ ౧౫౦ ॥ పిహితంపరవృత్తాంతే జ్ఞాతుస్సాకూతచేష్టితమ్ । ప్రియే గృహాగతేప్రాతఃకాంతా తల్పమకల్పయత్ ॥ ౧౫౧ ॥ వ్యాజోక్తిరన్యహేతూక్త్యా యదాకారస్యగోపనమ్ । సఖిపశ్యగృహారామ పరాగైరస్మిధూసరా ॥ ౧౫౨ ॥ గూఢోక్తిరన్యోద్దేశ్యాగీర్యదన్యంప్రతికథ్యతే । వృషాపేహిపరక్షేత్రా దాయాతి క్షేత్రపాలకః ॥ ౧౫౩ ॥ వివృతోక్తిశ్శ్లిష్టగుప్తం కవినావిష్కృతంయది । వృషాపేహిపరక్షేత్రాదితివక్తిససూచనమ్ ॥ ౧౫౪ ॥ యుక్తిఃపరాతిసంధానం క్రియయామర్మగుప్తయే । త్వామాలిఖంతీంధృష్ట్వా న్యాంధనుఃపౌష్పంకరేఽలిఖత్ ॥ ౧౫౫ ॥ లోకప్రవాదానుకృతిర్లోకోక్తిరితికథ్యతే । సహస్వకతిచిన్మాసా న్మీలయిత్వావిలోచనే ॥ ౧౫౬ ॥ ఛేకోక్తిర్యత్రలోకోక్తిస్స్యాదర్థాంతరగర్భితా । భుజంగఏవజానీతే భుజంగచరణంసఖి ॥ ౧౫౭ ॥ వక్రోక్తిశ్శ్లేషకాకుభ్యా మపరార్థప్రకల్పనమ్ । ముంచమానందినంప్రాప్తం నేహనందీహరాంతికే ॥ ౧౫౮ ॥ స్వభావోక్తిస్స్వభావస్య జాత్యాదిస్థస్యవర్ణనమ్ । కురంగైరుత్తరంగాక్షైఃస్తబ్ధకర్ణైరుదీక్షితమ్ ॥ ౧౫౯ ॥ భావికంభూతభావ్యర్థసాక్షాత్కారస్యవర్ణనమ్ ।అహంవిలోకయేద్యాపి యుధ్యంతేత్రసురాసురాః ॥ ౧౬౦॥ ఉదాత్తమృద్ధిచరితం శ్లాఘ్యంచాన్యోపలక్షణమ్ । సానౌయత్రాభవద్యుద్ధం తద్ధూ

జటాకిరీటినో ॥ ౧౬౧॥ అత్యుక్తిరద్భుతాతథ్యశౌర్యౌదార్యాదివర్ణనమ్ । త్వయి దాతరి రాజేంద్ర యాచకాః కల్పశాఖినః ॥ ౧౬౨ ॥ నిరుక్తిర్యోగతో నామ్నామన్యార్థత్వప్రకల్పనమ్ । ఈదృశైశ్చరితైర్జానే సత్యం దోషాకరో భవాన్ ॥ ౧౬౩ ॥ ప్రతిషేధః ప్రసిద్ధస్య నిషేధస్యానువర్ణనమ్ । న ద్యూతమేతత్కితవ క్రీడనం నిశితైశ్శరైః ॥ ౧౬౪ ॥ సిద్ధస్యైవ విధానం యత్తామాహుర్విధ్యలంకృతిమ్ । పంచమోదంచనే కాలే కోకిలః కోకిలో భవేత్ ॥ ౧౬౫ ॥ హేతోర్హేతుమతా సార్ధం వర్ణనం హేతురుచ్యతే । అసావుదేతి శీతాంశుర్మానభేదాయ సుభ్రువామ్॥ ౧౬౬ హేతుహేతుమతోరైక్యం హేతుం కేచిత్ప్రచక్షతే । లక్ష్మీవిలాసా విదుషాం కటాక్షా వేంకటప్రభోః ॥ ౧౬౭ ॥ ఇత్థం శతమలంకారా లక్షయిత్వా నిదర్శితాః । ప్రాచామాధునికానాం చ మతాన్యాలోచ్య సర్వశః ॥౧౬౮॥

శుభమస్తు

శ్రీహయగ్రీవాయనమః

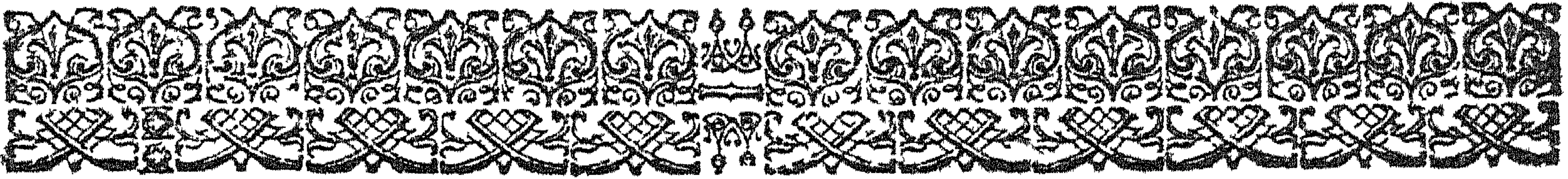
శ్రీమత్తాతాచార్యకృత సమాసశిఖామణి ప్రారంభః

శేషాచలశిరోభూషా తోషాయభవతా న్మహః । యన్నిరస్తనతస్తోమ
తమస్తతినమస్కృతి ॥ ౧ ॥ వక్ష్యేతత్పురుషంకర్మ ధారయంబాలబుద్ధయే
బహువ్రీహింద్విగుంద్వంద్వ మవ్యయీభావమేవచ ॥ ౨ ॥ సమాసాష్ష
ట్సుసంక్షిప్తా అష్టావింశతిధాపునః । తత్రాష్టధాతత్పురుష స్సప్తధాకర్మ
ధారయః ॥ ౩ ॥ సప్తధాచబహువ్రీహి ద్విగుర్ద్వన్ద్వోద్విధాద్విధా ।
ద్వివిధశ్చావ్యయీభావఇత్యష్టావింశతిఃక్రమాత్ ॥ ౪ ॥ తత్రతత్పురుష
స్యాష్టౌ ప్రకారాన్ప్రబ్రవీమ్యహమ్ । ప్రథమాద్యాస్తత్పురుషా స్సప్త
ధాస్యుర్నఞష్టమః ॥ ౫ ॥ ఏతేషాంవిగ్రహంవక్ష్యే సమాసానాంయ
థాక్రమమ్ । విభజ్యగృహ్యతేయేనస్సవిగ్రహఃపరికీర్తితః ॥ ౬ ॥ అనేకశబ్ద
సన్ధిస్తు సమాసఇతికథ్యతేయథా । అర్ధంగుడస్యార్ధగుడోఽబ్ధింగతాబ్ధిగతా
నదీ ॥ ౭ ॥ వాచాశ్లక్ష్ణస్తువాక్శ్లక్ష్ణో దిగ్బలిస్తుదిశేబలిః । సింహాద్భయం
సింహభయం భూపతిస్తుభువఃపతిః ॥ ౮ ॥ విష్ణోర్భక్తిర్విష్ణుభక్తిర్నాశ్వో
ఽనశ్వోనగారగాః । ప్రకారాంత్సప్తవైకర్మధారయస్యబ్రవీమ్యహమ్॥౯
విశేషణపూర్వపదో విశేష్యపూర్వపదో విశేషణోభయపద ఉపమాన
పూర్వపద ఉపమానోత్తరపదస్సంభావనాపూర్వపదోఽవధారణాపూర్వ
పదశ్చేతి ॥ కృష్ణశ్చాసౌకంబళశ్చ కృష్ణకంబళఉత్తమః । ద్విజశ్చాసౌకుం
జరశ్చ ద్విజకుంజరఆగతః ॥ ౧౦ ॥ మధురంచతదామ్లంచ మధురామ్లంచ
జాంబవం । ముక్తైవధవళాముక్తాధవళాదివితారకా ॥ ౧౧ ॥ ఆస్యమబ్జ
మివాస్యాబ్జం గోభ్రమోగౌరితిభ్రమః । విద్యైవభూషణంవిద్యా భూ
షణం కర్మధారయః ॥ ౧౨ ॥ బహువ్రీహేఃప్రకారాంస్తుస ప్తతాన్కథ
ష్యాహమ్ ॥ ద్విపదో బహుపదస్సహపూర్వపదస్సంఖ్యోత్తరపద

స్సంగ్రాహ్యభయపదావ్యతిహార లక్షణో దిగంతరాళలక్షణశ్చేతి । ద్వి
తీయాదివిభక్త్యర్థే భవేదన్యపదార్థకే ॥ ౧౩ ॥ బహువ్రీహిస్సప్రథ
మావిభక్త్యర్థేఽఇతిస్థితిః । ఆశ్రితా బ్రాహ్మణాయంసః ఆశ్రితబ్రా
హ్మణకఃప్రభుః ॥ ౧౪ ॥ నిర్జితారిపవోయేన సనిర్జితరిపుర్నృపః । ఆనీ
తాఃపశవోయస్మై సఆనీతపశుఃక్రతుః ॥ ౧౫ ॥ విగతంకల్మషంయస్మా
త్సోయంవిగతకల్మషః । తుషారాశ్ఛవయోయస్య సతుషారచ్ఛవిశ్శశీ ॥
౧౬ ॥ బహవోభ్రమరాయస్మిన్సబహుభ్రమరస్తరుః । నవిద్యతేగదో
యస్యాసావగదఃపథ్యభోజనః ॥ ౧౭ ॥ ద్విపదఃకథితశ్చైవంవక్ష్యేబహు
పదంక్రమాత్ । ప్రాప్తశ్చిత్రాఃపశవోయంసా ప్రాప్తచిత్రపశుర్నదీ ॥౧౮॥
స్తుతోఽనఘోహరిర్యేనస్తుతానఘహరిఃకవిః । దత్తంపూర్ణంపయోయ
స్మైదత్తపూర్ణపయాశ్శిశుః ॥ ౧౯ ॥ పీతంసర్వంబలంయస్మాద్వీతసర్వబలో
హీనః । దక్షాఃప్రాజ్ఞాస్సుతాయస్య దక్షప్రాజ్ఞసుతోమహాన్ ॥౨౦॥ ఫు
ల్లాశ్చూతద్రుమాయస్మిం స్తత్ఫుల్లచూతద్రుమంవనమ్ । అవిద్యమానా శు
ద్ధాధీర్యస్యసోఽశుద్ధధీర్జడః॥౨౧॥బహువ్రీహిర్బహుపదఃక్రమేణైవంప్ర
దర్శితః । సహపూర్వపదాదీంస్తు బహువ్రీహీన్ప్రదర్శయే ॥ ౨౨ ॥ ద్వి
జైస్సహవర్తంతఇతిసద్విజావిశః । దశానాంతుసమీపేయే నరాఉప
దశాఇమే ॥ ౨౩ ॥ పంచషాఃపంచవాషడ్వా బ్రాహ్మణానికటేస్థితాః ।
యుద్ధంకేశేషుకేశేషు గృహీత్వేదంప్రవర్తతే ॥ ౨౪ ॥ కేశాకేశితయోర్యు
ద్ధం కిరాతార్జునయోరభూత్ । దండైర్దండైఃప్రహృత్యేదం గాఢంయుద్ధం
ప్రవర్తతే ॥ ౨౫ ॥ దండాదండితయోర్యుద్ధం భీమకౌరవయోరభూత్ ।
పూర్వస్యాశ్చోత్తరస్యాశ్చదిశోర్యచ్చాంతరాళకమ్ ॥ ౨౬ ॥ సాదిక్పూ
ర్వోత్తరాజ్ఞేయా బహువ్రీహిరుదాహృతః । సంఖ్యాపూర్వోద్విగుస్త
స్య ప్రకారౌద్వౌబ్రవీమ్యహమ్ ॥ ౨౭ ॥ ఏకస్యత్వేకవచన మన్యస్యబ
హువాగ్భవేత్ । తిస్రస్సమాహృతాస్సంధ్యాస్త్రిసంధ్యం త్రిపురంయ
థా ॥ ౨౮ ॥ త్రయోలోకాస్త్రిలోకీచసప్తర్షయఇతిక్రమాత్ । చా

ద్వంద్వోభవేచ్చార్థాశ్చత్వారస్సుస్సముచ్చయః ॥ ౨౯ ॥ అన్వాచయ
స్సమాహార ఇతరేతరయోగకః । ఏష్వాద్యౌనసమాసార్హౌ సమాసార్హౌ
పరౌయథా ॥ ౩౦ ॥ రామోగతో లక్ష్మణశ్చ గచ్ఛతీతిసముచ్చయః । సూ
పమానయసర్పిశ్చా నయేత్యన్వాచయోయథా ॥ ౩౧ ॥ సమాహారఃక్వ
చిత్తత్ర స్యాదేకవచనంయథా । హస్తీచాశ్వశ్చ హస్త్యశ్వం శంఖదుం
దుభిమర్దళమ్ ॥ ౩౨ ॥ శంఖశ్చదుందుభిశ్చైవ మర్దళశ్చేతివిగ్రహః ।
వాసుదేవశ్చార్జునశ్చవాసుదేవార్జునౌగతౌ ॥ ౩౩ ॥ ద్విధాప్రోక్తోవ్య
యీభావోఽవ్యయపూర్వపదస్తథా । నామపూర్వపదశ్చాపి సర్వోవ్య
వ్యయసంజ్ఞకః ॥ ౩౪ ॥ ఉపకుంభంతుకుంభస్య సమీపేఽవ్యయపూర్వకః ॥
॥ ౩౫ ॥ రిపుప్రతి రిపోర్మాత్రా స్యాదేవం నామ పూర్వకః । లుక్సమా
సోఽలుక్సమాసఇతితౌప్రబ్రవీమ్యహం । ఖగచ్ఛతీతియఃప్రాణీసఖగో
లుక్ప్రకీర్తితః ॥ ౩౬ ॥ వనేచరతియఃప్రాణీ సతతం సవనేచరః । పంకే
రోహతియత్పుష్పంతత్పంకేరుహమిత్యలుక్ ॥ ౩౭ ॥ శాకప్రియఃపార్థివో
యస్సచాయంశాకపార్థివః । ఛాయాప్రధానాస్తరవో యేచ్ఛాయాతర
వోవనే ॥ ౩౮ ॥ ఏవంసర్వసమాసాశ్చ సంక్షేపేణప్రకాశితాః । ప్రియ
శ్యామనయాకృత్వా శ్రీనివాసోజగత్పతిః ॥ ౩౯ ॥ నవీనదుర్గతాలైన శ్రీశై
లాన్వయజన్మనా । కృతోబాలవిబోధాయస్యాత్సమాసశిఖామణిః ॥౪౦॥

శ్రీరస్తు.

శ్రీహయగ్రీవాయనమః

శ్రీహర్షకృత ద్విరూపాదికోశప్రారమ్భః.

శ్లో॥ తుషారాద్రిప్రతీకాశం తులసీదామభూషణం । తురంగమము ఖంవందే తుంగసారస్వతప్రదమ్ ॥ ౧ ॥ ఉమారమణసుత్రామ విరించ్యాదిసురాంచితం । సమస్తవిఘ్నహంతార మర్వాననమహంభజే ॥ ౨॥ ప్రబోధమాధాతుమశాబ్దికానాంకృపామవాప్తుంచ సతాంకవీనాం । ద్విరూపకోశోరచితో విచార్య బహుప్రబంధస్థితశబ్దభేదాన్ ॥ ౩ ॥ (పా॥ కృపాముపేత్యాపిసతాంకవీనాం । కృతోమయారూపమవాప్యశబ్దభేద ప్రకాశోఖిలవాఙ్మయార్థః) జ్ఞాత్వాచపూర్వప్రచురాన్ప్రయోగాన్ ప్రామాణికోదాహరణానిమత్వా । రూపాదిభేదేష్వపిలక్షణానువిచక్షణోనిశ్చినుయాత్సుశబ్దాన్ ॥ ౪ ॥ ద్విలింగతాచ్ప్రత్యయహల్క్రుతాంభిదాం సపంచకద్విత్రిచతుఃప్రకారాత్ । భూమ్నైకవాచిత్వమపీహవాచాం శ్రీహర్షసూరిర్వితనొతికోశే ॥ ౫ ॥ క్వచిన్మాత్రాకృతోభేదః క్వచిద్వర్ణకృతోత్రచ । (క్వచిదర్థాంతరోల్లేఖాత్)క్వచిద్విభక్తిభేదైశ్చశబ్దానాం రూఢితఃక్వచిత్ ॥ ౬ ॥—॥ (ఏతత్కోశపదాన్యేవ పౌర్వాపర్యవివక్షయాత్ । న్యస్తానిశీఘ్రబోధార్థమకారాదిక్రమాదిహ ॥ ౧ ॥ నానాదేశసమానీత పుస్తకాలోకనాదపి । సందెహస్యానపగమా ద్యథామాతృకమంకితమ్ ॥౨ ॥ నతత్ర మమదోషొస్తి తదన్విష్యాఖిలంపునః । దోషజ్ఞైఃపరిహర్తవ్యో దోషఇత్యర్థలేముహుః ॥౩॥) ద్విరూపపద్ధతిః॥

భవేదంధుస్తథాంఽఽధుశ్చస్యాదహిస్తవహికోఽపిచ।భవేదంధంకబంధంచా వ్యహోఆహోప్రకీర్తితః ॥ ౧ ॥ అరెచారెఽస్రమాస్రింసా

త్యశ్చాంతోఽశ్రుశ్చాస్రువత్। అదర్శమాదర్శంచాభ్రిమాభ్రిమమ్లిశ్చా
మ్లిః ప్రకీర్తితః ॥ ౨॥ అట్టశ్చాట్టాలకశ్చస్యా దళిరాళిశ్చకథ్యతే । అ
పూపశ్చైవపూపశ్చ స్యాదప్పతిరపాంపతిః ॥౩॥ విద్యాదగారమాగారమ
పగామాపగామపి । అరాతిమారాతిమథో అగస్త్యాగస్తిరేవచ ॥ ౪ ॥ భ
వేదమర్షఆమర్షోఽప్యళీకమళీకంతథా। అన్వయశ్చాన్వవాయస్స్యా
దక్షతిశ్చాక్షతంతథా ॥ ౫ ॥ అభ్యుష్టంచాప్యభ్యుషిత మభ్యూషాభ్యుష
ఏవచ । అప్సరా అప్యప్సరస అగురుశ్చాగరుస్తథా ॥ ౬ ॥ అవాచీస్యాద
పాచీచాప్యరరంచాగరీతథా । అవంతిశ్చాప్యవంతీస్యా దర్గళాచార్గ
ళంతథా ॥ ౭ ॥ భవేదశ్లీలమశ్లీల మంచలంచాంచలంసమే । శుష్కోఽ
ప్యకాలమాకాల మంతికశ్చాంతికాపిచ ॥ ౮ ॥ స్యాదన్వితంతథాన్విత
మమిషంచామిషంతథా । అవనీచావనిః ప్రోక్తా ఽజగరోఽజగలోభవే
త్ ॥ ౯ ॥ అవమానోఽపమానస్స్యా దఘమర్షోఽఘమర్షణమ్।
అహంకారశ్చ హంకారోఽప్యవహేళావహేళనా ॥ ౧౦ ॥ భవేద
క్షౌహిణీచమూ మక్షౌహిణ్యపిగీయతే । అకూపారశ్చకూపారోఽ
టరూషశ్చాటరూషవత్ ॥ ౧౧ ॥ అహంవీరశ్చహంవీరో వ్యవాయా
యస్త్వవశ్యాయః । అనడ్వాహీచానడుహీ చావతీర్థం వతీర్థవత్
౧౨ ॥ అపోగండస్తుపోగండోఽప్యపిధానంపిధానకం। అపతారశ్చావ
తరోఽపహితంవహితంతథా ॥౧౩ ॥ అంతరిక్షంచాంతరీక్షః॥——॥మార్యశ్చా
ర్యఃప్రకీర్తితః । ఆటిరాతిర్భవేచ్చాపి తుండికోఽప్యపి తుండికః
॥ ౧౪ ॥ ఆజీరాశ్చాజిరాజీస్యా దాళిశ్చాళీచకథ్యతే । ఆశ్రిరశ్రిర్నిగది
తాస్యాదాయుస్త్వాయుషాసహ ॥ ౧౫ ॥ ఆపశ్చైచాపసాతుల్యాః స్యా
దాహతమనాహతం । ఆతిథ్యంచాతిథేయంచ స్యాదావాసస్త్వవాసవ
త్ ॥ ౧౬ ॥ ఆవాలమాలవాలంచస్యాదాలస్యాలసోఽపిచ। ఆలాపస్స్యా
దాలపనమాప్లావశ్చాప్లవస్తథా॥ ౧౭ ॥ ఆమిక్షాస్యాదమిక్షాచాప్యా
స్థానమిత్యపి । ఆశ్రయాశోఽప్యాశ్రయాశో భవేదాన్వీక్షకీతథా॥

ణా ॥ ఆన్వీక్షకీసమాచార గ్వథారాగవధౌస్మృతౌ । స్యాతామాకారణా కారా॥—॥విష్టమిష్టమపిస్మృతమ్॥౮౯॥ ఇందిరాస్యాత్తథేందిరా పింగు దీచేంగుదో౽పిచ । ఇషికాస్యాదిషీకాచ ॥—॥ స్యాదీపేశాత్తథైవచ ॥ ఈశ్వరీచేశ్వరాచస్యా॥—॥దుతమూతమపిస్మృతం।ఉక్తముక్థ్యమపిప్రోక్త ముపాఖ్యాషానిగద్యతే॥౨౦॥ఉల్మూకముల్ముకంప్రాహురుషణంతూషణంత థా।ఉషరంస్యాదూషగంచస్యాదుదారో౽నుదారవత్॥౨౧॥ఉత్తమో౽ నుత్తమశ్చస్యా దుదగ్రశ్చానుదగ్రవత్।భవేదుత్థానముత్తానమూర్వశీచో ర్వశీతథా ॥౨౩॥ భవేదుల్లోచఊల్లోచ ఉన్నాయశ్చోన్నయస్తథా । ఉశీ రో౽ప్యుశిరశ్చస్యాదుచ్ఛ్రాయో౽ప్యుచ్ఛ్రయస్తథా॥౨౪॥ ఉందురుశ్చో ప్యుందీరుస్స్యాదుదూఖలములూఖలం॥—॥ఊర్మిశ్చోర్మీతథోరుస్స్యాదూ రూ॥—ఋశ్యశ్చఋష్యవత్॥౨౫॥ఋషిశ్చాపిఋషీచస్యాదృషూకఋ షుకస్తథా। ఋశ్యప్రోక్తాఋష్యప్రోక్తాప్యే॥—॥థమాహుస్తథైవసా॥ ఐలబిలశ్చైడబిడఔశీరంచౌశిరంతథా—॥కంగుఃకంగూశ్చకథితాకోషః కోశఃకషాకశా ॥ ౨౭ ॥ క్రిమిఃకృమిస్తథాకర్షుఃకరీషస్స్యాత్తుటు-థుఃకు థా। భవేత్తూష్యాచకక్షాచ క్రోడాక్రోడంప్రకీర్తితం ॥ ౨౮ ॥ కేళీ కేళిరపిప్రోక్తాకాషంకాశంప్రచక్షతే । భవేత్తుటు-ణిశ్చకూణిశ్చ కారూః కారురపిస్మృతః ॥ ౨౯ ॥ భవేత్తు-లిక్చకలికా కుపః కూపః ప్రకీర్తితః । క్లిష్టంక్లిశితమప్యాహుఃక్రీతంక్రీణంప్రకీర్తితమ్॥౩౦॥కహాళీకాహాళీచస్యా త్కుముదంకుముదో౽పిచ । కవాటంచకపాటంచకుర్దనంఖుర్దనంసమం ॥ ౩౧ ॥ కలశఃకలసశ్చైవ కృశరఃకృసరో౽పిచ । కర్మిణో౽పిచక ర్మిరః కుబరఃకూబరో౽పిచ॥౩౨॥కుద్దాలశ్చకుదాలశ్చకరిణ్యాం కారిణీతి చ । కుశలంకుసలంచాపి కోసలోత్తరకోసలా ॥ ౩౩ ॥ కపోణిఃకపణి శ్చాపి కిలింజశ్చకిలించజః । కకుదం కకుదప్యాహుః కటకంకటకస్త థా ॥ ౩౪ ॥ కమలం కమలావాపి కర్షకఃకృషకో౽పిచ । కందళీ కందళీచస్యా త్కూదళీకదళీస్తథా ॥ ౩౫ ॥ కంఖణశ్చాపి కం

కోంకాణశ్చాపికోంకణః । కిమీరోపికిర్మీరస్స్యాత్కాకణీకాకణిస్తథా ॥
॥ ౩౬ ॥ కంధరాకంధరశ్చస్యాత్కరంభశ్చకరంభయా । కురుటఃకురుట-
రోపిస్యాత్కుసుమంసుమమిత్యపి ॥ ౩౭ ॥ కర్బురశ్చాపికర్బ్బు-
రః కరకఃకరకాపిచ । కరాటశ్చకరాటిశ్చకిలినీకిలిణీతథా ॥ ౩౮ ॥ కమ-
నః కామనశ్చాపి కేసరో నాగకేసరః । కరేటుఃకరారేటుశ్చ కోరకంకోర-
కోపిచ॥౩౯॥కల్మాషశ్చాపికల్మాసఃకిరీటంచకిరీడవత్ ।కిసరఃకేసరశ్చస్యాత్క-
రటశ్చకట స్తథా ॥ ౪౦ ॥ కృపటంచకృపీటంచ కరభోపికరంభకః । కంద-
రఃకందరాచస్యాత్ కైకేయీ కేకయీతిచ ॥ ౪౧ ॥ కరవాలఃకిరపాలః
కికిదివిఃకికీదివిః । కౌలటేయఃకౌలటేరః కృష్ణశారో భవేత్తథా ॥ ౪౨ ॥
కృష్ణసారఃకరాటీన కలాటీనౌసమౌస్మృతౌ । కాలనేమిఃకాలనేమా భవే-
త్కౌముదకీతథా ॥ ౪౩ ॥ కౌమోదకీకాన్యకుబ్జం కన్యాకుబ్జమపిస్మృ-
తం॥—॥ఖడ్గంఖడ్గఃఖనీచస్యాత్ఖనిఃఖాదశ్చఖాదనమ్ ॥౪౪॥ ఖరాస్యాత్ఖలికా-
చాపిఖురకఃక్షురక స్తథా । ఖలినంచఖలీనంచక్షురప్రస్స్యాత్ఖురప్రకః ॥౪౫
ఖండపర్శుఃఖండపరశుః—॥గుప్తంగోపాయితంతథా।గూఢంగూఢోగుడు-
గుడూర్వీ గృధ్నుర్గర్ధన ఇత్యపి ॥ ౪౬ ॥ గర్తోగర్తాగిరాగీశ్చ గృ-
హాశ్చగృహముచ్యతే । గవీగౌశ్చగ్రాసాగ్రాసో గోదాగోదావరీతథా ॥
౪౭ ॥ గంధోగంధాగ్రహోగ్రాహః గుంభోగుంభనముచ్యతే। గంధర్వో-
పిచగాంధర్వో గాండీవంగాండివంతథా ॥ ౪౮ ॥ గుగ్గులుర్గుగ్గులోఽ-
పి స్యాద్గంభీరంచగభీరవత్ । గారుడోగరుడశ్చస్యాద్గ్రథితంగ్రంథితంస-
మే ॥ ౪౯ ॥ గ్రథనంగ్రంథనంచాపి భవేద్గోనాసగోనసౌ । గరళంగరమ-
ప్యాహు గణనాగణనంతథా ॥ ౫౦ ॥ గిరీశోగిరిశశ్చస్యాద్గిరితం గిళి-
తంసమే । గాధికాచాపిగుధికా గీర్వాణోగీర్వణోఽపిచ॥౫౧॥గంధవా-
హోగంధవహో గండభేరుండవత్స్మృతః । భేరుండశ్చాథ—ఘటవద్ఘటీ
చాపిప్రకీర్తితా ॥ ౫౨ ॥ ఘ్రాణంఘ్రాతమపిప్రోక్తం ఘటీచఘటికా
ఘనోఘనాఘనశ్చాపి॥—॥చంచుశ్చంచూఃప్రకీర్తితా ॥౫౩॥ చో-

రశ్చారశ్చటుశ్చాటుశ్చేళశ్చైళశ్చముశ్చమూః । చేటిశ్చేటీచరశ్చారః చ
ర్వ్యంచచవికేత్యపి ॥ ౫౪ ॥ చితిశ్చాపిచితాచేష్టా చేష్టశ్చూడాచచూడ
వత్ । చండాలోపిచచాండాలశ్చమసశ్చామస స్తథా ॥ ౫౫ ॥ చరి
త్రంచరితంచాపి చులుకంచూలుకంతథా । చింతనీచింతనంచాపిచమురు
శ్చచమూరువత్ ॥ ౫౬ ॥ చేకురఃచికురశ్చాపి చపలంచాపలంతథా । చ
టూకంచటుకంప్రోక్తం చంచలంచలమిత్యపి ॥ ౫౭ ॥ చుటుశ్చచుటిశ్చ
స్యాచ్చాతుర్యంచాతురీతిచ । చక్రాంగీచాపివక్రాంగీ చతురశ్చాతురస్త
థా ॥ ౫౮ ॥ చరణంచరణశ్చస్యాచ్చిరత్నంచిరంతనమ్ । చణసూత్రంభ
వేదేవం శణసూత్రమపిస్మృతమ్॥౫౯॥—॥ఛదశ్చచ్ఛదనంఛన్నంఛాదితం
స్యాత్॥—॥జ్జరాజరాః।జ్యేష్ఠోజ్యైష్ఠోజపోజాపో జోషాయోషాజడంజలం॥
౬౦ ॥ జ్యోత్స్నాజ్యోత్నా తథాప్రోక్తా జాయాయాయాపికీర్తితా । జి-
హ్వాజింహాపికథితా జృంభాజృంభణమిత్యపి ॥ ౬౧ ॥ జతుకాస్యాజ్జతూ
కాపి జ్యోతిషంజ్యౌతిషంతథా । జఠరోజటరశ్చస్యాత్ జ్జటాయుశ్చజటా
యుషా ॥ ౬౨ ॥ జామాతాపిచయామాతా జటీలోజటిలోపిచ । జాంబ
వాన్ జంబవోపిస్యాత్ జ్జంబూకోజంబుకోపిచ ॥ ౬౩॥ జీవనంజీవనాచాపి
జరాయుస్స్యాజ్జరాయుషా।జయనంచజయశ్చాపిఝర్ఝరోజర్జర స్తథా ॥
జతుకంచజతుప్రోక్తం జవనంచజవ స్తథా॥—॥ఝల్లరీఝల్లరిశ్చాపి॥—॥
డుంభోడంభోడులీఢులీ ॥౬౫॥ డిండీరోడిండిరోపిస్యాడ్ఢక్కీఢక్కాచ క
థ్యతే—తలస్తాలస్తృషాతృష్ణా తాలస్తాడస్తనుస్తనూః॥ ౬౬॥తోకంతో
కస్తవచాత్వక్చతంద్రీతంద్రా తుషస్తుసః । తప్తంచతపితంత్రాతం
త్రాణంచాపితటీతటం ॥ ౬౭ ॥ తిషృస్తిష్యస్తిషాత్విట్చ తారాతార
మపిస్మృతమ్ । తపశ్చతపసాప్రోక్తా తమశ్చతమసాతథా ॥౬౮॥ తుంగం
తుతుంగమప్యాహుస్తేమస్తేమస్తటిత్తడిత్। తపింఛమపితాపింఛంతరుణీత
లునీతిచ॥౬౯॥త్రపుషంత్రాపుషశ్చస్యాత్తృణతాతృణతాపిచ।తారకంతార
కాచాపిత్ర్యంబకశ్చత్రియంబకః॥౭౦॥తమిస్రంచతమిస్రాస్యాత్ త్రి

తమిరంతథా।తపనస్తాపనోఽపిస్యా త్తామసీతామసంతథా ॥౨౦॥ తిమితం
స్తిమితంచాపి తిలిప్సస్స్యా త్తిలిత్సవత్ । తరణి స్తరణీచాపి తువరస్తా
వరోఽపిచ ॥ ౨౧॥ తనూరుహం తనురుహం తామలిస్తాభవే త్తథా ।
దామలిప్తాతైలపేజ స్తిలపింజోఽపిచ స్మృతః॥౨౩॥――॥ దోర్దోఃషాద్వా
దశవంప్రోక్తం ద్వావద్వారమపికథ్యతే। దృద్గ్రశాచతథాదూతీదూ
తిర్దాసశ్చదాశవత్ ॥౨౪॥ దాన్తంచదమితంచాపి దిష్టిర్దృష్టిరపిస్మృ
తా । భవేద్దవశ్చదావశ్చ దోలాదోలాచకథ్యతే॥ ౨౫ ॥ స్యాద్దారాచా
పిదారాశ్చ దూత్యందౌత్యమపిస్మృతమ్ । ద్రోణీద్రోణీచదాసేరదాసే
యౌకథితౌసమౌ ॥ ౨౬ ॥ దంపతీజంపతీచాపి దూషణాదూషణంతథా॥
ద్యుసదస్స్యుర్దివిషదో ద్రుహిణోద్రుహిణస్తథా॥ ౨౭ ॥ దాడిమీదా
డిమశ్చాపిదారిద్రశ్చదరిద్రవత్ ॥――॥ ధూంక్షోధ్వాంక్షోధుతంధౌతంధ
నీధనికేపవచ॥ ౨౮ ॥ ధూమ్రశ్చధూమలశ్చాపి ధృష్టోధృష్ణురపి స్మృతః ।
భవేద్ధమ్మిల్లధమ్మేల్లౌ ధవిత్రంస్యాద్ధవిత్రకం ॥౨౯॥ ధూపాయితంధూపితం
చ――నగశ్చనగసాసమః। నాభీనాభిర్నిశానిట్చనృత్తంనృత్యంచకథ్యతే ॥
నయశ్చనయనంచాపి నతంచానతమిత్యపి । ననందాచననాందాచ నిమే
షోనిమిషోఽపిచ ॥ ౩౦ ॥ నీలంగురపినీలాంగుర్నారకోనరకస్తథా। నిశితం
నిశాతంచాపినటనంనాటనంతథా ॥ ౩౧ ॥ నిలయశ్చాలయశ్చాపినికృతి
ర్నికృతి స్తథా । నారంగమపినార్యంగం నగరీనగరంతథా ॥ ౩౩ ॥ నిచకీ
నైచకీచస్యా న్నిగదశ్చనిగాదవత్। నిర్ఋతిర్నైరృతశ్చాపి నిక్వాణోనిక్వ
ణస్తథా ॥ ౩౪ ॥ నేదిష్ఠోఽపిచనేదీయా న్నినదశ్చనినాదవత్ । భవేన్ని
యంతాయంతాచ నిహాకానిహాకాపిచ ॥ ౩౫ ॥ నైవేద్యంచనివేద్యంచని
కుంజఃకుంజఏవచ । నడమీనోనలమీనో నారాయణనరాయణౌ ॥ ౩౬ ॥
నీరాజనంతథానీరా జనాచపరికీర్తితా। ప్రాగ్యఃప్రాగ్సరశ్చా
ంగుఃపంగూశ్చకథ్యతే ॥ ౩౭ ॥ పృశ్నిశ్చ పృశ్నిపర్ణీచ ప్రావృ
షయాసహ । పర్శుశ్చపర్శుకాచాపిప్లీహాప్లీహాగదేపిచ॥౩౮॥పు

ష్యఃపౌషస్తథాపూరణం పూరితంచప్రకీర్తితమ్। పిష్టంచపిషితంపృష్టం
ప్లుష్టంచాపి పవిర్భవిః ॥౮౯॥ ప్రాయశ్చప్రాయసాతుల్యః పర్షస్స్యాత్ప
రిషుస్తథా । పురశ్చపురతఃప్రోక్తం పథఃపంథాశ్చ కథ్యతే ॥ ౯౦ ॥
భవేత్పాంసుశ్చపాంశుశ్చప్రాణాఃప్రాణోపిచ స్మృతః । ప్రత్నంప్రతనమ
ప్యాహుః (ప్ర)జ్ఞఃప్రాజ్ఞశ్చ గద్యతే॥౯౧॥ప్రఘాణఃప్రఘణశ్చాపిపతం
గఃపతగ స్తథా।ప్రాచీనంప్రాచీరమపిపాలాశశ్చపలాశవత్ ॥౯౨॥ప్రియాల
స్స్యాత్ప్రియాలశ్చపరేతః ప్రేతఉచ్యతే। పత్త్రంగమపిపత్రాంగంపరశస్స్వ
శధఏవచ ॥౯౩॥పూరుషఃపురుషశ్చాపిపరశూఃపరశు స్తథా। ప్రతతిర్వ్రతతి
శ్చాపి(ప్రా)దేశోఽపిప్రదేశవత్ ।పిటకఃపేటకశ్చాపిపలలంపలమిత్యపి ॥
౯౪॥ పృథులంపృథుచాపిస్యాత్ప్రగ్రాహఃప్రగ్రహోపిచ । స్యాత్పలాం
డుఃపలండుశ్చ ప్రచేతాశ్చప్రచేతసః ॥ ౯౫ ॥ పల్యంకికాచపల్యంకః
ప్రక్వాణఃప్రక్వణోపిచ।(ప్రి)యాళూస్స్యాత్ప్రియాళుశ్చపాటలీపాటలా
తథా ॥ ౯౬ ॥ పుళిందస్స్యాత్పులిందోపి పృషతఃపృషదిత్యపి। ప్రత్యూ
షఃప్రత్యుషశ్చాపి పరిఖాపరిఘాసమే ॥ ౯౭ ॥ పాలనాపాలనంచాపి
పాంసులాపాంశులాతథా । భవేత్పతత్రం పత్త్రంచ పాండిత్యంపాండితీత
థా ॥ ౯౮ ॥ స్యాత్పల్లవఃపల్లవికః పులకశ్చపులోభవేత్ । పోతవాహః
పోతవహః పునర్వసుపునర్వసుః ॥ ౯౯ ॥ పారంగతంపారగతం పత
ద్గ్రాహః పతద్గ్రహః । పరాక్రమోవిక్రమశ్చ ప్రతీచీనం ప్రతించనం ॥
॥ ౧౦౦ ॥ పారావతఃపారవతః ప్రతి(శ్రా)యఃప్రతిశ్రయః । ప్రతీకారః
ప్రతికారః పృషదశ్వోభవేదపి ॥ ౧౦౧ ॥ పృషదశ్వఃపుష్పవంతౌపుష్ప
వద్భ్యాంసమౌస్మృతౌ । పరీస్రుతాపరిస్రుతా భవేత్పటచ్చరస్తథా
పాటచ్చరఃపరీరంభఃపరిరంభోనిగద్యతే ॥ ౧౦౨ ॥ భవేత్ప్రోష్ఠపదాభా
ద్రపదాపరిమళ స్తథా । పరీమళఃపరివృతః పరీవృతఅపీరితః ॥ ౧౦౩ ॥
పరిహాసఃపరీహాసఃపారిప్లవపరిప్లవౌ । ప్రతిహారఃప్రతీహారో భవేత్ప్రాగం
పరీతథా ॥౧౦౪॥ పారంపర్యమపిప్రోక్తం॥—॥ఫలంచఫలితంమతమ్।

ఫలిరపిప్రోక్తా ఫుల్లస్సంఫుల్లఇత్యపి ॥ ౧౦౫ ॥ భవేత్ఫాలంచభాలంచ ఫ
లితంఫాలితంతథా । ఫేరవశ్చాపి ఫేరుశ్చఫల్గునఃఫాల్గునోపిచ ॥౧౦౬॥—
బుసోపిస్యాద్బుషశ్చాపి బాహుబాహాబకోబకః । బుద్ధంబుధితమప్యా
హు ర్బ్రుసీచాపిబ్రుషీతథా॥౧౦౭॥—॥ భవేద్బ్రాహ్మీబ్రాహ్మణీచ బాణీబా
ణోబకోవకః । బోధిర్బోధిద్రుమశ్చాపి బర్హిర్బర్హిణఉచ్యతే ॥౧౦౮
బర్హిణశ్చబర్హిణశ్చాచ బిసంవిసమితీరితమ్ । బ్రాహ్మీకోబ్రాహ్మిక
శ్చాపిబంధూరంబంధురంసమమ్ ॥ ౧౦౯ ॥ బింబోష్ఠంచాపిబింబోష్ఠం
బంధూకంబంధుకంతథా । బిబ్బోకంచాపిబేబ్బోకంబహులంబహుచే
త్యపి ॥ ౧౧౦ ॥బలాకాచవలాకాచ బిడౌజాశ్చబిడౌజసః । బలారిశ్చవ
లారిశ్చ బిడాలశ్చబిడారవత్ ॥ ౧౧౧ ॥ బాంధవంబంధుమప్యాహుఃబ
లాహకవలాహకౌ । బీజాపూరోబీజపూరో భిన్నంభేదితమిత్యపి ॥౧౧౨
భ్రూణ్ణభ్రణవిద్భ్రూణమిశ్చ భూమీచస్యాద్భుజాభుజః । భీరుర్భీరూభీ
రోభారః భాభాభూషాచభూషణా ॥ ౧౧౩ ॥ భృతిర్భృతాప్యభగోభా
గో భాషాభాషణమిత్యపి । భాద్రిభాద్రవదౌతుల్యౌభ్రాణోభూ
ణిః ప్రకీర్తితః ॥ ౧౧౪ ॥ భగినీభాగినీచాపి భరతాభారతీతథా । భైష
జ్యంభేషజంచాపిభూధరశ్చధరోపిచ ॥ ౧౧౫ ॥ భృంగారుశ్చాపిభృం
గారో భర్త్సనంభర్త్సనాతథా । భాండీరశ్చాపిభండీరోభవేద్భృంగర
జస్తథా ॥ ౧౧౬ ॥ భృంగరాజోపికథితో॥—॥మేధిర్మేథిమహిర్మహీ। మ
హాశ్చమహసాప్రోక్తో మృష్టంమ్లిష్టమపిస్మృతమ్ ॥ ౧౧౭ ॥ మణిర్మణో
భవేన్మహోమహాశ్చస్యాన్మఖోమఖః । ముస్తాచముస్తకంచాపిమస్తో
మ ౦ఉచ్యతే ॥ ౧౧౮ ॥ మునిశ్చస్యాన్మునీచాపి మృదుర్మృద్వీతథైవచ।
ముసారోమునుశ్చస్యాన్ముసలం ముసలంతథా ॥ ౧౧౯ ॥ మద్గలోము
ద్గలోపి స్యాన్మద్గరోముద్గరస్తథా । మహిలాచమహేలాచమందిరంమం
దిరాపిచ ॥ ౧౨౦ ॥ స్యాన్మార్గితంచమృగితం మార్జనంచమృజాతథా।
౦మృదుచ ప్రోక్తంమంజులంమంజుచేత్యపి॥ ౧౨౧ ॥ మంగల్య

మషీమాంగల్యంమతల్లిశ్చమతల్లికా। మకురోముకురశ్చాపిమాంసలోమాం
సలోపిచ ॥ ౧౨౨ ॥ మిహికామిహికాచస్యా న్మిహిరోమహిరస్తథా
మండూకశ్చాపిమాండూకో మకుళోముకుళస్తథా ॥ ౧౨౩॥ మధురా
మథురాచాపి మంథరోమందరస్తథా । మర్దళోమర్దళశ్చైవ మధ్య
మంమధ్యమిత్యపి ॥ ౧౨౪ ॥ మృణాళంచమృణాళీచ మంథనంమథనంస
మమ్ । మంజరిర్మంజరీచస్యాన్మఘవామఘవాంస్తథా ॥ ౧౨౫ ॥ మా
ర్జాలశ్చాపిమార్జారో ముషితంముష్టమిత్యపి । మంటపోమండపశ్చా
పి మాసారశ్చమసారవత్ ॥౧౨౬॥ మాదనశ్చాపిమదనో ముకుందఃకుం
దఏవచ॥ మలకశ్చాప్యామలకో మృద్వీకామృద్వికాపిచ॥ ౧౨౭॥—॥మా
ర్గశీర్షోమార్గశిరోభవేన్మాతృష్వసాతథా । మాతుస్స్వసామత్తకాశి
మత్తకాశిన్యపి స్మృతా॥౧౨౮॥ విద్యాన్మృగశిరంచాపితథామృగశిరోపిచ
మణీచకంమణిచకం ద్వయంకుసుమవాచకమ్ ॥౧౨౯ ॥ మదావనంమద
వనం ప్రపూర్వం పరికీర్తితం ॥—॥ భవేద్యుష్టంచయుషితం యోత్రం
యోక్త్రమపీరితం ॥౧౩౦॥ యమశ్చయమళశ్చాపి యమోయామఃప్రకీ
ర్తితః। యుక్తంయుతమపిప్రోక్తంయావనంయావతంతథా ॥౧౩౧॥ యు
వతీయువతిశ్చాపి యుతకంయౌతకంతథా । యోషితాపిభవేద్యోషిద్యో
జనంయోజనాతథా॥౧౩౨॥యజనంయాజనంవిద్యాద్యమునాజమునాతథా।
యాతీఫలంజాతిఫలం యాతుధానస్తథాస్మృతః ॥౧౩౩॥ జాతుధానః॥—
తథారాత్రీ రాత్రిశ్చాపినిగద్యతే। రోదశ్చరోదనంచాపిభవేద్రాగాను
రాగవత్ ॥ ౧౩౪ ॥ భవేద్రాజాచరాట్చాపి రాజీరాజిశ్చకథ్యతే। ర
ఖాలేఖాభవేద్రీఢా లీఢారుట్చతథారుషా ॥ ౧౩౫ ॥ రిక్థమృక్థమపిప్రా
హుర్భవేత్తాంరోమలోమనీ ॥ రుగ్రుజేలోష్టలోష్టూచ రదశ్చరదనో
మతః ॥ ౧౩౬ ॥ రుచకోరుచకశ్చాపి రజసాపిరజస్సమః । రజనీర
జనిశ్చాపి రజతంరజితంతథా ॥ ౧౩౭॥ రోదస్యారోదసీచాపిరోహిలో
హితస్తథా । రసనారశనాచాపిరచనారచనంతథా ॥ ౧౩౮ ॥ రింగ

ఖణంచాపి రోహిణీకటురోహిణీ । రేఖిణీలేఖినీచాపి రుషణంరూషణంస
మం ॥ ౧౩౯ ॥ రోషికారోశికా ॥ — ॥ రాత్రించరోరాత్రిచరఃస్మృ
తః ॥ — ॥ లజ్జాలజ్యాతథాలక్ష్మీ లక్ష్మీలక్ష్యంచ లక్షవత్ ॥ ౧౪౦ ॥
లక్షంసంఖ్యార్థకంలక్షా లేఖ్యాలెఖ్యమపిస్మృతం॥ లాజోలాజాశ్చకథితాః
లాక్షత్రింలాతత్రించగీయతె ॥ ౧౪౧ ॥ — ॥ లక్షణోలక్ష్మణశ్చాపి లకు
చోలికుచస్తథా । లలామంచలలామస్యాల్లాలనాలాలనంతథా ॥ ౧౪౨ ॥
లోహినీకాలోహితికా లాంగలీషాతథైవచ । లాంగలేశాచగదితా॥—॥
వ్యాడోవ్యాళఃప్రకీర్తితః॥౧౪౩॥వల్లీవల్లిర్వ్రణీర్వాణీవ్రీడావ్రీడమపిస్మృ
తమ్ । వహోవాహోవపిర్వాపీ వర్త్మీవర్మీకఈరితః ॥ ౧౪౪ ॥ వారో
వాటిస్తథావశో వేషోవాసాచవాసకమ్ । భవేద్వృష్టిస్తథావిష్టిఃవే
త్రోవేత్రమపిస్మృతం ॥ ౧౪౫ ॥ వీర్యంవీరాయితంచాపి విశావిషా
ఒపిచస్మృతా । వేశ్యావేష్యాచగదితావంగావంగఃప్రకీర్తితః ॥౧౪౬॥
వజ్రోవజ్రమపిప్రోక్తం వీతివీతిశ్చకథ్యతె ॥ వార్వారిచాపిగదితం వా
రోవాసరఇత్యపి ॥ ౧౪౭ ॥ వ్రతతీవ్రతతిశ్చాపి విటంకశ్చవిడంగవత్ ।
వైదేహీశ్చాపివైదెహీ విపాశాచవిపాట్తథా ॥ ౧౪౮ ॥ వాచాలశ్చాపి
వాచాటః వియామోవియమోపిచ । విశ్వసృడ్విశ్వసృక్చస్యా ద్వలభీవల
భిస్తథా ॥ ౧౪౯ ॥ విఫలశ్చాఫలశ్చాపివసన్నసాఒవసన్నసాతథా।వాస్తుకం
చాపివాస్తూకంవదాన్యోపివదన్యవత్ ॥౧౫౦॥వాలుకావాలికాచాపిబడి
శోబళిశోపిచ।వర్షాఽశ్చాపిభవేద్వర్షాఽ విషువంవిషువత్తథా॥౧౫౧॥విశ్రా
మోవిశ్రమశ్చాపివాతూలోవాతులస్తథా।వికలోవిక్లబశ్చాపివివశ్యోవివ
శోపిచ॥౧౫౨॥వివధోవీవధశ్చాపివిశాణంతువిషాణవత్।వాసురావాసు
రీతిస్యాద్వాతకోవాతకీతిచ॥౧౫౩॥ వారళావరళాచస్యాద్వరణోవరుణో
మతః । వాల్మీకిశ్చాపివాల్మీకోవలటావరటాతథా ॥౧౫౪॥ వల్మీకంచాపివ
ల్మీకం వ్యాయామోవ్యామఉచ్యతే । విహారశ్చాపివీహారో వహారశ్చావ
వత్ ॥ ౧౫౫॥ — ॥ విద్ధకర్ణీవిద్ధపర్ణీ వావదూకోవదస్తథా॥విహా

యసోవిహాయశ్చ వామదేవోపివామవత్ ॥ ౧౫౬ ॥ వేణీఖరాభవేద్వే
ణీగరావానీపకస్తథా। వనీపకోవాసుదేవో వాసుశ్చాథవిదారణం ॥౧౫౭
దారణంచాపికథితమ్ ॥—॥ శాపశ్శాపనముచ్యతే। శండష్షండశ్చగదితః
శావస్సావోపికీర్తితః ॥ ౧౫౮ ॥ భవేచ్ఛాంతంచశమితం శ్రమశ్శ్రా
మోపికీర్తితః। శుషంచశుషితంచాపిశ్రాంతింశ్రాంతంప్రచక్షతే॥౧౫౯
శిఖాదశిఖరంశాటీ శాటశ్శంభూశ్చశంభువత్। శంపా సంపా శితం శాతం
శలూశ్చ, శకలస్తథా ॥౧౬౦॥ శేలుశ్శైలుర్భవేచ్ఛోణాశ్శోణీ శూండంచ
శుండవత్। శంబంసాంబంశారసారౌ భవేచ్ఛపశ్చశోషణమ్ ॥౧౬౧॥
శమిశమీగశ్శంబూకశ్శంబుకశ్శరదాశరత్। శౌండీర్యమపిశౌండీర్యం శ్యా
మాకశ్శ్యామకోపిచ ॥ ౧౬౨ ॥ శ్యామాలశ్శ్యామలోపిస్యాచ్ఛవ
శురస్సవసురస్తథా। శరారుశ్చాపిశారారుశ్శబలంసబలంతథా ॥౧౬౩॥
శంబరంసంబరంచాపి శమూలిశ్శమూలోపిచ । శతద్రుశ్చ శితద్రు
శ్చశాద్వలశ్శాడ్వలోపిచ ॥ ౧౬౪ ॥ శాలూరశ్చాపిసాలూరః శకుని
శ్శకునిస్తథా। శంభళీశంఫళీచైవ శాల్మలీశాల్మలిర్భవేత్ ॥ ౧౬౫ ॥ శ్రప
ణంశ్రాపణంప్రోక్తం శబరశ్శాబరస్తథా ॥ —॥ స్మేసనంష్ఠీసనంతుల్యం
॥ — ॥ స్ఫటాచాపిస్ఫటస్తథా ॥ ౧౬౬ ॥ సూచిస్సూచీస్రప
స్స్రవః స్వనస్స్వనస్స్రుతిస్స్రుతిః । సాయంసాయస్తథాసగవ్యశ్శ
వ్యాహ్నంప్రహ్నవత్ ॥ ౧౬౭ ॥ స్థాలశ్శ్యాలశ్చకథిత స్సూనరస్సూర
స్సఖిస్సఖా। సూరస్సూరిసాలశాలౌ సప్తసప్తిస్సహస్సహః ॥ ౧౬౮ ॥
సంధ్యాసంధిస్సుఖంసౌఖ్యం స్పర్శస్స్పరిశఇత్యపి। సురాసురీస్యాచ్చస
మ స్సమాన స్తవనం స్తవః ॥ ౧౬౯ ॥ —॥ సింహాణంచాపిసింఘాణం
సింహారంసిందురంమతమ్। సాదర్యస్సాదరశ్చస్యాత్సౌహార్దంసౌహృ
దంస్మృతమ్॥౧౭౦॥సమాఖ్యాచసమజ్ఞాచ సంకరస్సాంకరస్తథా।సంయామ
స్సంయమశ్చాపిసంహితంసహితంసమే॥౧౭౧॥ సృణీకాస్సృణికాచాపిస్ఫ
టికంస్ఫాటికంతథా।సుత్రామాపిచసూత్రామా,సూకరశ్శూకరోపిచ॥

సృగాలశ్చశృగాలశ్చసాంకర్యంసంకరోఽపిచ। సతతంసంతతంచైవసేవనం సీవనంస్మృతమ్ ॥ ౧౭౩ ॥ స్తంబఘ్నస్తుస్తంబఘనస్స్రవనంసావనంతథా। స్వయంభూశ్చస్వయంభుశ్చ సాహస్రంచసహస్రవత్ ॥ ౧౭౪ ॥ సీమంతమపిసీమన్తః సాహిత్యం సాహితీతథా। సుమనాస్స్యాత్సుమనసః సమీకంసమికంతథా ॥ ౧౭౫ ॥ సర్షపస్స్యాత్సరిషప సుస్సధర్మాచసుధర్మణా ॥ — ॥ సత్రాచరస్సహచరః సువాసిన్యాంస్వవాసినీ॥ ౧౭౬॥ సురాపాణంసురాపానమథ సాలావృకస్తథా। భవేచ్ఛాలావృకస్సాంపరాయస్స్యాత్సంపరాయవత్ ॥ ౧౭౭ ॥ సునాసీరశ్శునాసీరఃస్యాత్సంపలసమిత్యపి। తథాసంవరణంప్రోక్తమ్ ॥ — ॥ హాలంచాపిహాలస్తథా॥ ౧౭౮॥ హాహాహాహాహుహూహూహూః హహూహూః షాహూః హారిషఇత్యపి। హృష్టంచహృషితంచాపి హేషాహ్రేషాహనుహనూః ॥ ౧౭౯ ॥ — ॥ హనూమాన్ హనుమాంశ్చాపి హాయనంహాయినంమతమ్। హిండిరోఽపిచ హిండీరః హవిషాహవిరుచ్యతే ॥ ౧౮౦ ॥ హారీతోహరితోపిస్యాత్ హింగులుశ్చాపిహింగులమ్। హజ్జలోహిజ్జలోపిస్యా ద్ధ్రీబేరంహరిబేరవత్॥ ౧౮౧ ॥ హలీషాచ హలేశాచ హంజీకాహంజికాపిచ। హరితశ్చహరిచ్చాపి హ్రాదినీహ్రాదినీతిచ ॥ ౧౮౨ ॥ — ॥ భవేత్ క్ష్వేళస్తథాక్ష్వేడః క్షమఃక్షామఃప్రకీర్తితః। స్యాత్క్షుత్క్షుతమపిప్రోక్తం క్షురికాక్షీరికాపిచ ॥ ౧౮౩ ॥ — ॥ ******* — *ఇతి ద్విరూపపద్ధతిః *—॥**

అథ త్రిరూపపద్ధతిః.

అంకణంచాంగణంచస్యా దంగణాచాపికీర్తితా। అరతిశ్చాపినిరతిర్వ్యరతిశ్చసమంత్రయమ్ ॥ ౧ ॥ అవతంసోవతంసస్స్యాద్వతంసఃపరికీర్తితః। అలకంచాలకఃకేశేష్వలకాశ్రీదపత్తనమ్ ॥ ౨ ॥ అధ్వనీనోఽధ్వగశ్చాప్యధ్వన్యశ్చ ప్రకీర్తితః ॥ — ॥భవేదాషాఢఆషాఢో ప్యాషాఢక ఇతిత్రయం ॥ ౩ ॥ ఆందోళికాస్యాదందోళాహిందోళికాచనిగద్యతే॥ ఉరరీకృతమిత్యేతదూరీకృతమురీకృతమ్॥౪॥ — ॥ఉదంస్యాదుదకం

చాపిదకంచపరికీర్తితమ్ । భవేదేడుక మేడూక మైడుకంస్యాత్ప్రకీర్తితమ్ ॥
౫ ॥—కటీరశ్చకటీచాపి కటిశ్చాపినిగద్యతే ॥ కబరఃకబరిశ్చాపి కబరీచా
పికథ్యతే ॥ ౬ ॥ కర్పటశ్చపటశ్చాపి పటీచాపిప్రకీర్తితా । కాదంబశ్చ
కదంబశ్చ కలంబశ్చప్రకీర్తితః ॥ ౭ ॥ కుటీరశ్చకుటీచాపి కుటిశ్చాపినిగ
ద్యతే । కేశపక్షః కేశపాశః కేశహస్తోపిచ స్మృతః ॥ ౮ ॥ కంచుళీకః కంచు
ళికః కంచులూకఃప్రకీర్తితః । కరజశ్చకరంజశ్చ కరంజక ఇతి స్మృతః ॥ ౯ ॥
కపిలంక పిలంచాపి కాపిలంచసమం స్మృతమ్ । కుపరఃకూపరశ్చైవకూర్ప
రశ్చాపికీర్తితః ॥ ౧౦ ॥ ఖురళీస్యాత్ఖురళికా ఖురళశ్చప్రకథ్యతే ॥ — ॥
గాంధారశ్చాపిగాంధేరో గాంధేయఇతికథ్యతే ॥ ౧౧ ॥ గీర్పతిర్గీష్పతిశ్చ
స్యాద్గీఃపతిఃపరికీర్తితః ॥ — ॥ చంద్రికాచంద్రిమాచాపి చాంద్రీచపరి
కీర్తితా ॥ ౧౨ ॥ చిలిచీమశ్చిలీచీమ స్తథాచిలిచిమోపిచ ॥ — ॥ జాను
దఘ్నంజానుమాత్రం జానుద్వయసమిత్యపి ॥ ౧౩ ॥ — ॥ తూణస్తూ
ణీచతూణీర స్త్రయీచత్రితయంత్రయమ్ । తురగోపితురంగశ్చ తురంగ
మఇతీరితః ॥ ౧౪ ॥ —తాదృశశ్చాపితాదృక్చ తాదృక్షశ్చాప్యుదాహృ
తః । — ॥ త్రిఫలాత్రిఫలీచాపి త్రిఫలంచాపికీర్తితమ్ ॥ ౧౫ ॥ ద్వయీ
ద్వయంచద్వితయం దిశాదిగ్దిశఇత్యపి । దేవకీదైవకీచాపి దైవకీచపరికీ
ర్తితా ॥ ౧౬ ॥ దురితంచదురీతంచ దురీతిశ్చనిగద్యతే । సమాధుత్తూర
ధుత్తూరధూత్తూరాః కితవేస్మృతాః ॥ ౧౭ ॥ ధారణీధారిణీచాపిధరణీచప్రకీ
ర్తితా । నవంనవ్యంనవీనంచ నసానాసానాసికా ॥ ౧౮ ॥ నిడాలంచనిటా
లంచనిటిలంచప్రచక్షతే ॥ నిపాతశ్చాపిపాతశ్చనిపతఃపరికీర్తితః ॥ ౧౯ ॥ నారి
కేళో నాళికేరో నాడికేరశ్చకథ్యతే — పూఃపురీచపురంచాపిపాండుఃపాం
డురపాండరౌ ॥ ౨౦ ॥ పర్షచ్చపరిషచ్చాపిపరీషచ్చాపిగద్యతే ॥ — ॥
పృథివీఃపృథివీచస్యాత్ పృథ్వీచపరికీర్తితా ॥ ౨౧ ॥ పాదుకాపాదుకం
పాదూరితిసంజ్ఞాత్రయం స్మృతం । పారదాపారదంచాపిపారతంచ ప్రక
థ్యతే ॥ ౨౨ ॥ ప్లవగశ్చప్లవంగశ్చ ప్లవంగమఇతిస్మృతః ।

ల్యాయణంపల్యయణం పల్యాణంచనిగద్యతె ॥ ౨౩ ॥ పరివేషఃపరీవేషః పరివేశఃప్రకీర్తితః ॥ పురోగమఃపురోగామీ పురోగఇతికథ్యతే ॥ ౨౪॥ పరాభవఃపరిభవః పరీభావశ్చకథ్యతె । — ॥ భ్రమశ్చాపిభ్రమిశ్చాపి భ్రమీతిపరికీర్తితా ॥ ౨౫ ॥ భీరుకోభీలుకోభీరుః భిదిరంభిదురంభిదుః । భ్రకుంసశ్చభ్రుకుంసశ్చ, భ్రూకుంసశ్చేతికథ్యతె ॥ ౨౬ ॥ భుజగశ్చభుజంగశ్చ భుజంగమఇతి స్మృతః । భామినీభామినిశ్చాపి భామాచప రికీర్తితా ॥ ౨౭ ॥ — ॥ మంథోమంథాశ్చమంథానః ముస్మదాప్రముదస్సమాః । మార్తాండశ్చమృతాండశ్చమార్తండశ్చప్రకీర్తితః ॥౨౯ ॥ మధూళికామధూళిశ్చ మధుచేతిప్రకీర్తితమ్ । — ॥ రతీరతంచసురతం రథికోరథికోరథీ ॥౨౯॥ రాక్షాలాక్షాచరక్షాచరభటీచార్భటీభటీ—లప శ్చలాపనంచాపిలాపనశ్చనిగద్యతె॥౩౦—వాగ్వాచాచవచశ్చస్యాద్వృత్తిర్వార్తంచ వృత్తవత్ । భవేద్విఘ్నంచవిఘ్నశ్చ విఘ్నాపరనిగద్యతె॥ ॥ ౩౦ ॥ భవేద్వృద్ధిశ్చవృద్ధీచ వార్ధంచేతినిగద్యతే । వలగ్నంచావలగ్నంచ లగ్నంచపరికీర్తితమ్ ॥౩౧॥ విరించిశ్చ విరించశ్చ విరించనఇతి స్మృతః॥విహగశ్చవిహంగశ్చవిహంగమఇతీరితః॥౩౩॥వళక్షశ్చవళాక్షశ్చ బలక్షశ్చప్రకీర్తితః । వృషభశ్చవృషశ్చాపి ఋషభశ్చప్రకీర్తితః ॥౩౪॥ వాణిజ్యంచవణిజ్యంచవణిజ్యాచాపికీర్తితా।—శుండశ్శుండాచశుండారశ్శరదశ్శారదశ్శరత్ ॥౩౫ ॥ శర్కరాస్యాచ్ఛర్కరిల శ్శార్కరఃపరికీర్తితః । శకులాశకులశ్చాపి శకులీచప్రకీర్తితః ॥ ౩౬ ॥ శుభదంతీ శుభదతీ సుదతీచప్రకీర్తితా । శూరకల్పస్సూరదేశ్య శ్శూరదేశీయఇత్యపి ॥ ౩౭ ॥ — ॥ సదృక్సదృక్షస్సదృశస్సుషిరంసుషిరంసుషిః ॥ స్వప్నశ్చస్వపనంచస్యాత్స్వాపశ్చాపిప్రకీర్తితః॥౩౮॥సలీలంసలిలంచాపి సరిరం చాపికథ్యతె। సింధుకస్సింధువారశ్చ, సింధువారక ఇత్యపి ॥ ౩౯ ॥ స్ఫోరణంస్ఫోరణాస్ఫోరః సంధాసంధానసంధయః॥ —భవేద్ధర్మ్యంశ్చహర్మ్యంహర్మోపిచ స్మృతః ॥ ౪౦ ॥ —*ఇతిత్రిరూపపద్ధతిః *—

అగ్రిమగ్రిమంతథాగ్రీయమగ్రియంచపరిచక్షతే।అంకూరమంకురంచస్యా దంకురోంకూరఇత్యపి॥ ౧॥అనూక్షణంనూక్షణంచాప్యనుక్షణమవక్షణమ్। అచ్ఛభల్లశ్చభల్లశ్చభల్లూకశ్చాపిభల్లుకః॥౨॥ అవగ్రాహోఽవగ్రాహశ్చ వగ్రాహోవగ్రహోపిచ ——కంతుకంకందుకంచైవ గందుకంగేందుకంతథా ॥ 3 ॥ కౌతుకంకుతుకంచస్యాత్కౌతూహలకుతూహలే——గుచ్ఛోగుంఛోగుళుచ్ఛశ్చగుళశ్చపరికీర్తితః॥ ౪ ॥ గోశీర్షంగోశిరశ్చైవగావంగోశీర్షికాపిచ ॥ —— ॥ చంద్రిమాశ్చందిరశ్చంద్రమసశ్చంద్రశ్చకీర్తితః ॥ ౫ ॥చంద్రభాగాచాంద్రభాగా చంద్రభాగీచసమ్మతా । చాంద్రభాగీచ సైవోక్తా భవేదేవంచతుర్విధమ్ ॥ ౬ ॥ చివరంచీవరంచీరీ చవరఃపరికథ్యతే। —— ॥ జనిశ్చజన్మజనుషీజననంచేతికథ్యతే॥౭॥ జంభజంభిరజంభీరజంఫలాఃకథితాస్సమాః । జలుకాచజలూకాచ జలౌకాశ్చజలౌకసః ॥ ౮ ॥ జాగరో జాగరాజాగర్యాజాగరణమిత్యపి ॥ జంఘారికా జంఘరికా జంఘాజంఘికఇత్యపి ॥ ౯ ॥ జీవనీయాతథాజీవా జీవంతీజీవనీత్యపి ——। ఝూరీఝురీఝురశ్చాపి ఝురిశ్చపరికీర్తితః ॥ ౧౦ ॥——తమశ్చతమసంచాపి తామసంచతమిస్సమాః । తటాకస్తటకశ్చస్యాత్తడాగస్తడగోపిచ ॥౧౧॥తుందీచతుందిలశ్చాపి తుందిరస్తుందిభస్సమాః ॥——॥ ద్రేక్కాందేక్కాణదృక్కాణా భవేయుస్తే దృకాణవత్॥ ౧౨ ॥ దూషికాయాందూషికాచ దూషీదూషశ్చకథ్యతే । ద్రామిడోద్రమిడశ్చాపి ద్రవిడోద్రావిడస్తథా ।౧3॥——ధనుర్ధనుశ్చధనుషో ధనూశ్చాపిపరికీర్తితః।—— నాళీనాళీచనాడీచ నాళంచపరికీర్తితమ్॥ ౧౪॥ నిచోళశ్చాపినిచుళశ్చోళశ్చోళీచకీర్తితా । నఖరశ్చ నఖశ్చస్యాన్నఖరంచనఖంతథా ॥ ౧౫ ॥ నిహూరాహోనిహ్నుహాశ్చాపి నిహ్నాటోనిహూటోపిచ । నళినీనళినంచాపి నళికాచనళంతథా॥౧౬॥——పనితంపణితంచస్యాత్పనాయితపణాయితే ।——బాహ్లీకోబాహ్లికశ్చస్యాద్వాహ్లీకమపిబాహ్లికం॥౧౭॥——॥భావుకంభవుకంచాపిభవికంభవ్యమిత్యపి।భ్రూకుటిర్భ్ర

ఊా మ్రయ్యోర్వన్శ్రష్రహా॥పంచరూపే॥క్రధ్రప-మ్రల్రశ్రహ
శ్చాపి భృకుటీభ్రుకటి స్తథా॥౧౮॥—— మరుతశ్చమరుచ్చాపి మరుత్వాన్మా
రుతస్తథా ॥ మకుటంమకుటీదసాన్యస్మకుటీముకుట స్తథా ॥ ౧౯ ॥ మ
సూరా మసురాచాపి మసూరీమసురీతిచ ।—— యుగళీయుగళంయు
గ్మం యుగంచపరికీర్తితమ్ ॥ ౨౦ ॥ —— ॥ రోహిణీ లోహినీచస్యా
ద్రోహితాలోహితాపిచ।——విస్మృతంవిస్తృతంచాపి వితతంతతమిత్యపి ॥
విదూరజంచవైదూర్యం వైమూర్యంచవిమూరజమ్ । వారాణసీవారణసీ
వారాణాసీవరాణసీ॥౨౨॥——శలలంశలలీచైవశలంశైలంచలోమని।శయ్యా
చశయనీయంచ శయనంచశయి స్తథా॥౨౩॥——సరయూశ్శరయూశ్చాపిస
రయుశ్శరయుస్తథా——హాలాహలంహాలహలం హలిహాలంహాలాహలమ్ ॥
౨౪ । —— ॥ ——*ఇతిచతూరూపపద్ధతిః*——
కండూయనంచకండూయా కండూఃకండూతికండుతీ । కిసాలయంకిస
లయం కిసాలంకిసలంకిసః ॥ ౧ ॥ కువాలయంకువలయం కువాలంకువలం
కువం ——ధనిధాన్యకధాన్యాకధాన్యంధాన్యేయకంతథా ॥ ౨ ॥——ప
త్రావలీపత్రిపత్రాచ పత్రంపత్రీముచ్యతే——।మారుషోమరుషోమర్షో
మారుషంమనుషంతథా॥ ౩ ॥——లోలుపోలోలుభోలోలా లంపటోలా
లసోపిచ।—— శేషశ్శేషంచశిష్టంచ శేషితశ్చైవశైషికః॥౪॥ శివాలంశైవలం
శైవాలంచశైవాలశైవలౌ ——।హాసశ్చహాసికాహాసా హాసనంహాస్యమి
త్యపి ॥ ౫ ॥ —— ॥ **** ——*ఇతిపంచరూపపద్ధతిః*——
ఇత్థంసకల-విరాజరాజిమకుటాలంకారహీరాయిత శ్రీహీరాత్మభవేన
నైషధమహాకావ్యోజ్జ్వలత్కీర్తినా । ఉద్వృత్తప్రతివాదిమస్తకతటీ వి
న్యస్తవామాంఘ్రిణా శ్రీహర్షేణాకృతంచిరంవిజయతాం శ్రీకోశర
త్నంమహత్ ॥ —— ॥ ——*కోశశ్చాయంసమాప్తః*——
{ శ్రీహర్షసూరీరితనైకరూపకోశామరద్రుః కవిలాలనీయః । జా
గర్తియస్యైషమనస్యముష్యశబ్దప్రయోగాదిననగ్నశస్యాత్ }
——*——

అథ సుబంతశబ్దానుక్రమణికా

ధ్యాయంధ్యాయంహయగ్రీవం బాలవ్యుత్పత్తిసిద్ధయే । సుబంతపదక్రి
వర్త్యర్థ్యతన్యతే సప్రమాణకః ॥ ౧ ॥ పణ్యవల్ల్యగ్రహారాభిజనేన న
యశాలినా । సాహిత్యశబ్దతంత్రాదిపరిశీలనశాలినా ॥ ౨ ॥ మహీశూర
పురాధీశచామరాజేంద్రప్రియుషా। ధర్మాధికారిశ్రీచక్రవర్త్యయ్యంగా
ర్యధీమతా ॥ ౩ ॥ త్రిషులింగేష్వమీతుల్యాష్టాంతాష్షట్పఞ్చసప్తచ । అ
ష్టాదశాంతాస్సంఖ్యాస్స్యుః కత్యస్మద్యుష్మదీలథా ॥ ౪ ॥ ప్రాధాన్యే స
ర్వనామత్వం సర్వాదీనాంభవేత్తధా । తదంతానాంసాకచాంచద్వంద్వే
జసివిభాషయా ॥ ౫ ॥ సంజ్ఞోపసర్జనత్వేచ తృతీయాదిసమాసగే । బ
హువ్రీహౌతథాద్వంద్వే నభవేత్సర్వనామతా ॥ ౬ ॥ రామాన్యలమక్ర
ష్టాశ్చ స్వశ్చజ్ఞాతిధనార్థకః । సంజ్ఞాయామవ్యవస్థాయాం పూర్వాది
స్తుల్యవాక్సమః ॥ ౭ ॥ అంతరశ్చేలబాహ్యాన్యవాచీచైతేసమాస్మృతాః ।
సర్వశ్చవిశ్వఃకతరః కతమాన్యతరాన్యకాః ॥ ౮ ॥ ఇతరస్త్వస్సమసిమా
వపితుల్యాదశేరితాః । ఉభోభయౌతథానేమస్త్రయోమీభేదశాలినః ॥౯॥
పూర్వఃపరావరౌచాపి దక్షిణోపరఉత్తరః । అధరస్స్వాంతరావేతె నవ
తుల్యాఃప్రకీర్తితాః ॥ ౧౦ ॥ ఏకశబ్దస్సర్వవత్స్యాద్ద్వితీయస్తుతృతీయవ
త్ । ప్రథమశ్చరమశ్చైతే ద్వితయాల్పావిమౌతథా ॥ ౧౧ ॥ అర్ధఃకతి
పయశ్చైతే తుల్యాష్షట్పరికీర్తితాః । నిర్జరఃపాదదంతౌచ మాసయూ
షౌచభిన్నకాః ॥౧౨॥ దన్వ్యహ్నౌత్ర్యహ్నాదిసాయాహ్నావ్యహ్న ఏతేస
మాస్మృతాః । అమీఅదంతపుల్లింగాః కేచనాత్రనిదర్శితాః ॥ ౧౩ ॥వి
శ్వపాస్సోమపాస్తుల్యౌ హాహాశబ్దస్తుభిద్యతే । తుల్యౌహరిర్నిపతిశ్చభి
న్నాఃకతిపతిస్సఖా ॥ ౧౪ ॥ ద్విత్రిశబ్దావౌడులోమింపిదంలాఇతీరితా
వాతప్రమీర్యయీవెవం పపీర్వాతప్రమీరసౌ ॥ ౧౫ ॥ క్విబంతనే
నోశ్ఛౌఇతిప్రత్యఇతీరితః। బహుశ్రేయస్యసౌచాతిలక్ష్మీశబ్ద

గ్రామణీశ్చ కుమారీతి క్విబంతాశ్చాపి భిన్నకాః । శుద్ధధీవత్సుధీశబ్ద ఈకా
రాంతా ఇతీరితాః ॥ ౧౮ ॥ గురువాయూ సమౌ క్రోష్టా భిన్నస్స్యాదిత్యుద
ంతకాః । మిథో భిన్నాస్త్రయో మీ స్యుర్హూహూరతి చమూస్స్వభూః ॥
సులూః పునర్భ్వః కరభూః కారభూరితి చ క్వచిత్ । వర్షాభూః ఖలపూ
ర్దృన్భూః కథితాష్షడిమే సమాః ॥ ౧౯ ॥ భూశబ్దాంతాస్స్వభూవత్స్యు
రిత్యూదంతాస్సమీరితాః । ధాతా నప్తా తథోద్గాతా తుల్యాస్స్యుర్నాతు భి
ద్యతే ॥ ౨౦ ॥ పితా భ్రాతా చ జామాతా సమా ఇతి ఋదంతకాః । కౄ
తౄశబ్దౌ చ ౠదంతౌ ఐకారాంతౌ గమాశకా ॥ ౨౧ ॥ ఏకారాంతస్స్మృ
తస్సేశ్చ ఐకారాంతస్తు రాస్స్మృతః । గోశబ్దో భిద్యతే సుద్యౌరిత్యోదం
తౌ సమీరితౌ ॥ ౨౨ ॥ ఔకారాంతౌ సమావుక్తౌ గ్లౌస్సునౌశ్చేహ శా
బ్దికైః । ఇత్యజంతేషు పుల్లింగాశ్చతుశ్శతముదాహృతాః ॥ ౨౩ ॥ ****

రమా దుర్గాంబికాస్తుల్యా అంబాక్కాల్లాస్సమాస్స్మృతాః । సర్వావి
విశ్వా ఏకతరా కతమాన్యతరేతరా ॥ ౨౪ ॥ పూర్వాపరావరాదక్షిణోత్త
రాస్స్వాపరాధరా । సమాసిమాత్రాంతరాన్యా తథా నేమోభయే సమాః ॥
పూర్వోత్తరాదిక్సమాసే తథా బైకే చ భిన్నకాః । ద్వితీయావత్తృతీయా
స్యాజ్జరాశబ్దస్తు భిద్యతే ॥ ౨౬ ॥ నాసికా చ నిశాశబ్దో భిద్యతే పృతనా
తథా । గోపాశబ్దో విశ్వపావదిత్యాదంతాః ప్రకీర్తితాః ॥ ౨౭ ॥ మతిశ్శ
కతిద్విత్రిశబ్దా ఇకారాంతాః ప్రభేదకాః । గౌరీసఖ్యౌ సమే లక్ష్మీ తరీతం
త్రీస్సమాస్సుధీః ॥ ౨౮ ॥ ప్రధీర్న్యగ్రామణీ స్త్రీ చ భిన్నాశ్శ్రీహ్రీభి
యస్సమాః । ధేనుతన్వాదయస్తుల్యాః క్రోష్ట్రీ భిన్నేత్యుదంతకాః ॥ ౨౯
వధూర్భ్రూభ్రూశ్చ వర్షాభూస్స్వయంభూః ఖలపూః పృథక్ । మాతా న
నాంద దుహితా యాతా తుల్యాస్స్వసా పృథక్ ॥ ౩౦ ॥ ఓదంతస్తు భవేద్ద్యౌ
శ్చ నౌరోదంతః ప్రకీర్తితః । ఇత్యజంతేష్వమే ప్రోక్తా స్త్రీలింగాశ్శా
కోత్తమైః ॥ ౩౧ ॥ **********క్షీ**************

నమన్యతమంతుల్యం కతరత్కతమత్తథా । ఇతరాన్యతరాన్యాని
న్యథా జరమ్ ॥ ౩౨ ॥ హృదయంచాస్య ముదకం మాంసమి

త్యపిభిద్యతే । సర్వవిశ్వాద్యేకతరాద్యదంతంసమీరితమ్ ॥ ౩౩ ॥వా
ర్యనాదిసఖిద్విత్రిశబ్దాగ్రామణీచప్రీః । సుధిప్రధీపృథక్తుల్యం దధిసక్థ్య
క్షిచాస్థిచ ॥ ౩౪ ॥ మధుసానుప్రియక్రోష్టుసులుచాదుచభిద్యతే । కర్తృ
హర్త్రాదయస్తుల్యా ఇత్యజంతాఃనపుంసకే ॥ ౩౫ ॥************

హలంతాఅథకథ్యంతే లిడ్దుగ్ధ్రుగ్విశ్వవాట్తథా । అనడ్వాంశ్చతురా
షాట్చ హాంతాస్స్యుర్భేదశాలినః ॥ ౩౬ ॥ సుద్యౌరితివకారాంతశ్చతు
ర్శబ్దస్తురాంతకః । కిమిదంచప్రశాంశ్చాపిమాంతాభిన్నాస్సమీరితాః॥౩౭॥
ణాంతస్సుగణ్విజంతస్స్యాత్క్విబంతశ్చేత్సుగాణితి । రాజాప్రతిదివాభి
న్నా యజ్వాబ్రహ్మసమావుభౌ ॥ ౩౮ ॥ యశస్వీశార్ఙ్గిణౌతుల్యౌ సమా
పూషార్యమామతౌ । వృత్రహామఘవాశ్వారాట్ యువాచామీ విభిన్న
కాః ॥ ౩౯ ॥ పంథామంథాఋభుక్షాశ్చ సమాఅష్టన్విభిద్యతే। దశన్
నవన్సప్తపంచ దశన్నంతాస్సమామతాః ॥ ౪౦ ॥ థకారాంతస్తుభుచ్ఛ
బ్దో యుఙ్సుయుగ్భేదశాలినౌ । పరివ్రాట్పరిమృడ్దేవేడ్ప్రాట్ఛభ్రాడ్విశ్వ
శ్వసృట్సమాః ॥ ౪౧ ॥ విశ్వారాడ్భృట్చవిద్యేతే ఋత్విగూర్క్చసమౌ
మతౌ । జకారాంతాద్వాదశోక్తాస్తత్తచ్ఛబ్దాసమాస్మృతౌ ॥ ౪౨ ॥
యదేతద్యుష్మదస్మచ్చ సుపాదితివిభిన్నకాః । దకారాంతాస్సప్తచోక్తాస్ధ
కారాంతోగ్నిమత్ స్మృతః ॥ ౪౩ ॥ ప్రాఙ్చప్రత్యఙ్ఙుదఙ్సమ్యఙ్సధ్ర్య
ఙ్తిర్యఙ్సువృట్తథా । పయోముగప్యముయఙ్ భిన్నాశ్చాంతానవేరి
తాః ॥ ౪౪ ॥ మహాన్భవంశ్చభిద్యేతే ధీమాంశ్చమఘవాన్భవాన్ ।త్ర
యస్తుల్యాఅథమరుజ్జక్షజ్జాగ్రద్దదద్దధత్ ॥ ౪౫ ॥ దరిద్రచ్చతథాశాసచ్చ
కాసచ్చసమాఇమే । త్రయోదశతకారాంతాః పాంతోగుప్ఛబ్ద ఈరితః ॥
శాంతానగ్విట్పృథక్తాదృక్సుతస్పృక్స్పృగిమేసమాః । షాంతాదధృగ్
త్సుముట్షడ్భిన్నాదోఃపిపఠీరసౌ ॥ ౪౬ ॥ విద్వాంశ్చసేదివాన్వేధాఅనేహా
పృథుశిరాపుమాన్ । చంద్రమాశ్చిరవస్స్రద్ధ్వద్భిన్నాస్సాంతాస్త్రయో
శ ॥ ౪౭ ॥ ఇత్థంహలంతాఃపుల్లింగాఃకేచిదత్రప్రదర్శితాః ॥

స్త్రియాముపానదుష్ణిక్ఛహాంతౌభిన్నౌచవాంతకః ॥ ౪౯ ॥ దిష్ణ బ్దిస్తథరాంతా ద్వార్భిన్నా గీఃపూశ్చధూస్సమాః । భిన్నశ్చతుర్శకారా న్తాకిమిదంభేదశాలినౌ ॥ ౫౦ ॥ నాంతౌ ద్వావీసీమదామానౌ భాంతఃకకు బుదాహృతః । వీరుల్ క్షుత్కృద్ధకారాంతాస్తుల్యాస్స్రగ్జాంతఈరితః ॥ త్వత్తచ్ఛబ్దావుభౌతుల్యౌ భిన్నావేతద్యదౌమతౌ । ముత్సమ్పద్విపదో దాంతాస్సమాశ్చాంతస్తువాఙ్మతః ॥ ౫౨ ॥ అప్శబ్దస్తుపకారాంతశ్శాంతాదిగ్దృక్సమామతౌ । త్విట్ప్రావృషౌ సజూష్షాంతాస్సాంతావాశీరసౌ పృథక్ ॥ ౫౩ ॥ ఇత్థంహలంతాస్త్రీలింగాద్వాత్రింశత్సముదాహృతాః ॥

నపుంసకేతుస్వనడుద్ధాంతం స్యాత్సుద్యువాంతకమ్ ॥ ౫౪ ॥ రేఫాంతౌతుచతుశ్శబ్దవార్శబ్దౌభేదశాలినౌ । భిద్యేతేకిమిదం మాంతౌ బ్రహ్మాహర్దండిశబ్దకాః ॥ ౫౫ ॥ నాంతాభిన్నా అసృగ్జాంతౌఊర్గ్భూఃఊర్జ్ఞ్వ౯ర్ఛవిభిన్నకాః । దాంతాస్త్యత్తద్యత్సమానా ఏతచ్ఛబ్దస్తుభిద్యతే ॥ బె భిచ్ఛిచ్ఛిత్సమాచాంతాః ప్రాక్ప్రత్యక్తిర్యగాదయః । గవాక్చశబ్దస్యరూపాణి క్లీబేఽర్చాగతిభేదతః ॥ ౫౬ ॥ అసంధ్యవజ్ఞాపూర్వరూపైర్నవాధికశతంమతమ్ । స్వవ్సుప్సునవషడ్బాదౌషటీఽస్యస్త్రీణిజశ్శసోః ॥ ౫౭ ॥ చత్వారిశేషేదశకే రూపాణీతివిభావయ । ఊహ్యామేషాంద్విర్వచనానునాసికవికల్పనైః ॥ ౫౮ ॥ రూపాణ్యశ్వాక్షిభూనాని (౫౨౭) భవన్తీతిమనీషిభిః । సమానౌతుపచద్దీవ్యచ్ఛబ్దౌతుల్యౌదదద్దధత్ ॥ ౬౦ ॥ తుదత్కృచ్ఛకృద్భాచ్ఛ భిన్నాఅష్టౌతుతాంతకాః । స్వవ్ఛబ్దస్తుపకారాంతష్షాంతౌషడ్రత్నముట్పృథక్ ॥ ౬౧ ॥ పయోహవిర్ధనుఃదః పిపఠీరితిభిన్నకాః । ఇతీరితాహలంతేషు స్యుర్నపుంసకలింగకాః ॥ ౬౨ ॥ ఇత్థంశబ్దాఃకేచిదిహయథామతినిదర్శితాః । అన్యేప్రాయోగికాశ్చైవ మూహనీయాబుధోత్తమైః ॥ ౬౩ ॥ సుబంతశబ్దరత్నానుక్రమణీమాలికాకృతా । అర్పితాచక్రవర్త్యయ్యంగార్యేణశ్రీహరేఃపదే ॥ ౬౪ ॥ *** ***

శ్రీరస్తు.

శ్రీహయగ్రీవాయనమః.

సుబన్తచక్రవర్త్యాఖ్యగ్రంథప్రారమ్భః

పాణిన్యాదీన్మునీన్నత్వా శబ్దశాస్త్రప్రవర్తకాన్ । సిద్ధాన్తకౌముదీరీత్యా శైవసూత్రాక్షరక్రమాత్ ॥ ౧ ॥ అజంతాన్హకారాదిహలంతాన్ప్రతిలింగకాన్ । శబ్దాన్క్రమాత్ప్రదర్శ్యాంతే ప్రమాణోక్తిపురస్సరం ॥

ఓంనమః పాణినికాత్యాయనపతంజలిభ్యో మహద్భ్యో మునిభ్యో గురుభ్యః ॥ హరిః ఓమ్ ॥ అఇఉణ్ । ఋఌక్ । ఏఓఙ్ । ఐఔచ్ । హయవరట్ । లణ్ । ఞమఙణనమ్ । ఝభఞ్ । ఘఢధష్ । జబగడదశ్ । ఖఫఛఠథచటతవ్ । కపయ్ । శషసర్ । హల్ ॥ ఇతి మాహేశ్వరాణి సూత్రాణ్యణాది సంజ్ఞార్థాని ॥

శ్రీమత్సంస్కృతభాషాయాం ధాతుప్రాతిపదికమూలకాని తిఙంత సుబంతభేదేన ద్వివిధాని పదాని ప్రయుజ్యంతే । తిఙంతపదాన్యేవ క్రియాపదానీత్యుచ్యంతే । తాని తిఙంతప్రకరణే వక్ష్యంతే । సుబంతపదేషు యాని లింగవిభక్తివచనశూన్యాని తాన్యవ్యయాని । అన్యే సుబంతశబ్దాస్త్రివిధాః పుల్లింగాస్త్రీలింగానపుంసకలింగాశ్చేతి । తత్ర సుబ్విభక్తయస్సప్త । ప్రథమావిభక్తిర్ద్వితీయావిభక్తిస్తృతీయావిభక్తిశ్చతుర్థీవిభక్తిః పంచమీవిభక్తిష్షష్ఠీవిభక్తిస్సప్తమీవిభక్తిశ్చేతి । తత్ర ప్రథమావిభక్తేస్సంబోధనే ప్రవృత్త్యా సంబోధనప్రథమేతి వ్యవహారః । ఏకైకవిభక్తౌ త్రీణిత్రీణివచనాని ఏకవచనం ద్వివచనం బహువచనం

తేచ సుబంతాఉదాహ్రియంతే ॥ సూ ॥ అర్థవదధాతురప్రత్యయః ప్రాతిపదికం ॥ ధాతుంప్రత్యయంప్రత్యయాంతంచవర్జయిత్వాఽర్థవచ్ఛబ్దరూపం ప్రాతిపదికసంజ్ఞంస్యాత్ । అనేనావ్యుత్పన్నానాం డిత్థాదిసంజ్ఞాశబ్దానాం కేషాంచిదవ్యయాదీనాంచ సంజ్ఞాసిద్ధిః ॥ సూ ॥ కృత్తద్ధితసమాసాశ్చ ॥ కృత్తద్ధితాంతౌ సమాసశ్చప్రాతిపదిక సంజ్ఞాస్స్యుః।కృదంతతద్ధితాంతయోః ప్రత్యయాంతత్వేన నిషేధేప్రాప్తేవిధిః॥ తేన రామ ఇత్యాదికృదంతేషు దాశరథిరిత్యాది తద్ధితాంతేషుచ సంజ్ఞాసిద్ధిః॥పూర్వసూత్రేణైవ సిద్ధేసమాసగ్రహణంనియమార్థం యత్రసంఘాతే పూర్వోభాగః పదంతస్యచేద్భవతి సమాసస్యైవేతి ॥ తేన వాక్యస్యన ॥ తేన రాజపురుషఇత్యాదిసమాసేషు సంజ్ఞాభవతి । రాజ్ఞఃపురుషఇత్యాది వాక్యేషున॥సూ॥ప్రత్యయః॥పరశ్చ।ఙ్యాప్ప్రాతిపదికాత్।ఇత్యధికృత్య॥ సూ॥ స్వౌజసమౌట్ఛష్టాభ్యాం భిస్ఙేభ్యాం భ్యస్ఙసిభ్యాం భ్యస్ఙసోసాం ఙ్యోస్సుప్ ॥ ఙ్యంతాదాబంతాత్ప్రాతిపదికాచ్చ పరేస్వాదయః ప్రత్యయాస్స్యుః । సుజసోరుకారేకారౌ జశటఙపాశ్చేతః ॥ తేన సుబిత్యత్ర పకారేణౌత్సంజ్ఞకేన ప్రాథమికసుఇత్యస్య ప్రత్యాహారే సుబిత్యేకవింశతి ప్రత్యయానాం సంజ్ఞా ॥ సూ ॥ విభక్తిశ్చ ॥ సుప్తిఙౌ విభక్తిసంజ్ఞౌస్తః । తత్రసుఔజస్, అమౌట్ శస్, టాభ్యాంభిస్, ఙేభ్యాంభ్యస్, ఙసిభ్యాంభ్యస్, ఙస్ ఓస్ ఆమ్, ఙిఓస్ సుప్, ఇతి సప్తానాం త్రికాణాంప్రథమాదయస్సప్తమ్యన్తాః ప్రాచాం సంజ్ఞాః తాభిరిహాపి వ్యవహారః ॥ సూ ॥ తాన్యేకవచనద్వివచన బహువచనేనాన్యేకశః ॥ సుపః ॥ తిఙస్త్రీణిత్రీణీతిసూత్రాత్త్రీణిత్రీణీత్యనువర్తతే ॥ సుపస్త్రీణిత్రీణివచనాని ప్రత్యేకమేకవచనాది సంజ్ఞానిస్యుః ॥ సూ ॥ ద్వ్యేకయోర్ద్వివచనైకవచనే ॥ ద్విత్వైకత్వయోరేతేస్తః ॥ సూ ॥ బహుషుబహువచనం ॥ బహుత్వేఏతత్స్యాత్ ॥ సూ ॥ ఏకవచనంసంబుద్ధిః॥

ధనేప్రథమాయా ఏకవచనం సంబుద్ధిసంజ్ఞంస్యాత్ ॥

అకారాంతః పుల్లింగో రామశబ్దః.

ఏకవచనం	ద్వివచనం	బహువచనం	విభక్తిః
రామః	రామౌ	రామాః	ప్రథమావిభ॥
హేరామ	హేరామౌ	హేరామాః	సంబోధనప్ర
రామం	రామౌ	రామాన్	ద్వితీయావిభ
రామేణ	రామాభ్యాం	రామైః	తృతీయావిభక్తి
రామాయ	రామాభ్యాం	రామేభ్యః	చతుర్థీవిభక్తిః
రామాత్।ద్	రామాభ్యాం	రామేభ్యః	పంచమీవిభక్తి
రామస్య	రామయోః	రామాణాం	షష్ఠీవిభక్తిః
రామే	రామయోః	రామేషు	సప్తమీవిభక్తిః

ఏవంకృష్ణముకుందాన్యతమాదయః॥

సూ॥ సర్వాదీని సర్వనామాని ॥ సర్వాదీనిశబ్దరూపాణి సర్వనామసంజ్ఞానిస్యుః తదంతస్యాపీయం సంజ్ఞా। ద్వంద్వేచేతి జ్ఞాపకాత్ । తేన పరమసర్వత్రేతిత్రల్ । పరమభవకానిత్యకచ్చసిద్ధ్యతి ॥ సర్వాదయశ్చపంచత్రింశత్ ॥ సర్వ, విశ్వ, ఉభ, ఉభయ, డతర, డతమ, అన్య, అన్యతర, ఇతర, త్వత్, త్వ, నేమ, సమ, సిమ, పూర్వపరావరదక్షిణోత్తరాపరాధరాణివ్యవస్థాయామసంజ్ఞాయాం । స్వమజ్ఞాతిధనాఖ్యాయాం । అంతరంబహిర్యోగోపసంవ్యానయోః । త్యద్, తద్, యద్, ఏతద్, ఇదమ్, అదస్, ఏక, ద్వి, యుష్మద్, అస్మద్, భవతు, కిమ్, ఇతి । డతరడతమౌప్రత్యయౌతాభ్యాంతదంతాః కతర, కతమ, యతర, యతమ, తతర, తతమ, ఏకతర, ఏకతమ, ఇతి గ్రాహ్యాః ॥ అన్యతరాన్యతమశబ్దావవ్యుత్పన్నౌ స్వభావాద్ద్విబహువిషయే నిర్ధారణేవర్తేతే ॥ తత్రాన్యతమశబ్దస్య గణపాఠాభావాన్నసంజ్ఞా । త్వత్త్వఇతిద్వావప్యదంతావన్య పర్యాయౌ । ఏకఉదాత్తః అవరోనుదాత్త ఇత్యేకే । ఏకస్తాంత ఇత్యపరే । నేమఇత్యర్థే । సమస్సర్వపర్యాయః । తుల్యపర్యాయస్తు నేహగృహ్యతే యథాసంఖ్యమనుదేశస్సమానామితి జ్ఞాపకాత్ ॥

సిచః కృత్స్నే చ శక్త్రైవ స్యాన్నరాదావబద్ధయోరితి నిఘంటుః ॥ అంతరంబహిర్యోగేతిగణసూత్రే అపురితి వక్తవ్యం॥అంతరాయాంపురి॥ సూ॥విభాషాదిక్సమాసే బహువ్రీహౌ॥అత్రసర్వనామతావాస్యాత్ ఉత్తరపూర్వస్యై।ఉత్తరపూర్వాయై॥సూ॥నబహువ్రీహౌ॥బహువ్రీహౌచికీర్షితేసర్వనామతానస్యాత్॥త్వకంపితాయస్యత్వత్కపితృకః।అహకంపితాయస్యమత్కపితృకః॥సంజ్ఞోపసర్జనీభూతాస్తునసర్వాదయః।మహాసంజ్ఞాకరణేన తదనుగుణానామేవ గణేసన్నివేశాత్ ॥ అతస్సంజ్ఞాకార్యమంతర్గణకార్యంచ తేషాంనభవతి। సర్వోనామకశ్చిత్తస్మై సర్వాయదేహి ॥ అతిక్రాంతస్సర్వమతిసర్వః తస్మైఅతిసర్వాయ। అతికతరంకులంఅతికతరత్ ॥ సూ ॥ తృతీయాసమాసే ॥ అత్రసర్వనామతానస్యాత్, మాసపూర్వాయ ॥ తృతీయాసమాసార్థవాక్యేపిన। మాసేనపూర్వాయ ॥ సూ ॥ ద్వంద్వేచ ॥ ద్వంద్వసమాసే ఉక్తసంజ్ఞానస్యాత్ ॥ వర్ణాశ్రమేతరాణాం ॥ సూ ॥ విభాషాజసి ॥ జసాధారంశీభావాఖ్యం యత్కార్యంతత్రకర్తవ్యే ద్వంద్వే ఉక్తసంజ్ఞావాస్యాత్॥వర్ణాశ్రమేతరే।వర్ణాశ్రమేతరాః।శీభావంప్రత్యేవవిభాషేత్యుక్తేర్నాకచ్ వర్ణాశ్రమేతరకాః

అకారాంతః పుల్లింగస్సర్వశబ్దః

సర్వః	సర్వౌ	సర్వే
హేసర్వ	హేసర్వౌ	హేసర్వే
సర్వం	సర్వౌ	సర్వాన్
సర్వేణ	సర్వాభ్యాం	సర్వైః
సర్వస్మై	సర్వాభ్యాం	సర్వేభ్యః
సర్వస్మాత్	సర్వాభ్యాం	సర్వేభ్యః
సర్వస్య	సర్వయోః	సర్వేషాం
సర్వస్మిన్	సర్వయోః	సర్వేషు

ఏవంవిశ్వ, కతర, కతమ, అన్య, అన్యతర, ఇతర, త్వ, సమసిమాః

(౧) అకారాంతః పుల్లింగ ఉభశబ్దో నిత్యద్వివచనాంతః ॥ ఉభౌ । ఉభౌ । ఉభాభ్యాం । ఉభాభ్యాం । ఉభాభ్యాం । ఉభయోః । ఉభయోః ॥

(౨) అకారాంతః పుల్లింగ ఉభయశబ్దస్సర్వవత్ ॥

(3) అకారాంతః పుల్లింగః పూర్వశబ్దః

పూర్వః	పూర్వౌ	పూర్వే-పూర్వాః ॥౧॥
పూర్వస్మాత్।పూర్వాత్	పూర్వాభ్యాం	పూర్వేభ్యః ॥౫॥
పూర్వస్మిన్।పూర్వే	పూర్వయోః	పూర్వేషు ॥౭॥

ఏవం పరాదీనాం ॥ శేషం సర్వవత్ ॥

---

(౧) ఉభశబ్దో ద్విత్వవిశిష్టస్య వాచకః ॥ అతఏవ నిత్యద్వివచనాంతః ॥ తస్యేహ పాఠస్తూభకావిత్యకజర్థః ॥ నచ కప్రత్యయేనేష్టసిద్ధిః ॥ కప్రతి ద్వివచనపరత్వాభావేనోభయత ఉభయత్రేత్యాదావివాయచ్ప్రసంగాదుభయకావిత్యాపత్తేః ॥

(౨) ఉభయశబ్దస్య ద్వివచనపరత్వం నాస్తీతి కైయటః॥ అస్తీతి హరదత్తః॥

(3) సూ ॥ పూర్వపరావరదక్షిణోత్తరాపరాధరాణి వ్యవస్థాయామసంజ్ఞాయాం ॥ ఏతేషాం వ్యవస్థాయామసంజ్ఞాయాం సర్వనామసంజ్ఞా గణపాఠాత్సర్వత్ర యా ప్రాప్తా సా జసి వా స్యాత్ ॥ పూర్వే । పూర్వాః । స్వాభిధేయాపేక్షావధినియమో వ్యవస్థా ॥ వ్యవస్థాయాం కిం ॥ దక్షిణా గాథకాః కుశలా ఇత్యర్థః ॥ అసంజ్ఞాయాం కిం ॥ ఉత్తరాః కురవః ॥ సూ ॥ స్వమజ్ఞాతిధనాఖ్యాయాం ॥ జ్ఞాతిధనాన్యవాచినః స్వశబ్దస్య సర్వత్ర ప్రాప్తా సంజ్ఞా జసి వా స్యాత్ । స్వే । స్వాః । ఆత్మీయా ఇత్యర్థః । ఆత్మాన ఇతి వా జ్ఞాతిధనవాచినస్తు స్వాః జ్ఞాతయో ధనాని వా ॥ సూ ॥ అంతరం బహిర్యోగోపసంవ్యానయోః ॥ బాహ్యే పరిధానీయే చార్థే అంతరశబ్దస్య ప్రాప్తా సంజ్ఞా జసి వా స్యాత్ । అంతరే అంతరా వా గృహాః ॥ బాహ్యా ఇత్యర్థః ॥ అంతరే అంతరా వా శాటకాః ॥ పరిధానీయా ఇత్యర్థః ॥ సూ ॥ పూర్వాదిభ్యో నవభ్యో వా ॥ ఏభ్యో ఙసిఙ్యోః స్మాత్ స్మినౌ వా స్తః పూర్వస్మాత్ । పూర్వాత్ । పూర్వస్మిన్ । పూర్వే । ఏవం పరాదీనామపి

ఏకశబ్దస్సంఖ్యాయాం నిత్యైకవచనాన్తః ॥ ఏకః । ఏకం । ఏకేన । ఏకస్మై । ఏకస్మాత్ । ఏకస్య । ఏకస్మిన్

(౧)అకారాంతఃపుల్లింగః ప్రథమశబ్దః

ప్రథమః ప్రథమౌ ప్రథమే॥ ప్రథమాః॥ శేషంరామవత్

ఏవంచ చరమః । తయప్ప్రత్యయాంతాః ద్వయ, ద్వితయ, త్రయ, త్రితయాదయః, అల్పః, అర్ధః, కతిపయశ్చ ॥

నేమః నేమౌ నేమే, నేమాః శేషంసర్వవత్ ॥

(౨) అకారాంతఃపుల్లింగో ద్వితీయశబ్దః

ద్వితీయస్మై / ద్వితీయాయ } ౪	ద్వితీయస్మాత్ / ద్వితీయాత్ } ౫	{ ద్వితీయస్మిన్ / ద్వితీయే ౭

శేషంరామవత్ ॥ ఏవంతృతీయః

(3)అకారాంతఃపుల్లింగోనిర్జరశబ్దః

నిర్జరః-	నిర్జరసౌ- నిర్జరౌ	నిర్జరసః- నిర్జరాః
హేనిర్జర	హేనిర్జరసౌ-హేనిర్జరౌ	హేనిర్జరసః-హేనిర్జరాః
నిర్జరసం-నిర్జరం	నిర్జరసౌ- నిర్జరౌ	నిర్జరసః-నిర్జరాన్
నిర్జరసా-నిర్జరేణ	నిర్జరాభ్యాం	నిర్జరైః
నిర్జరసే-నిర్జరాయ	నిర్జరాభ్యాం	నిర్జరేభ్యః
నిర్జరసః-నిర్జరాత్	నిర్జరాభ్యాం	నిర్జరేభ్యః

---

(౧)సూ ॥ ప్రథమచరమతయాల్పార్ధకతిపయనేమాశ్చ । ఏతేజసః కార్యంప్రత్యుక్తసంజ్ఞావాస్యుః ॥ ప్రథమే । ప్రథమాఇత్యాది । ఏవంచ రమాదీనామ్ ॥ ... ...

(౨)వా । విభాషాప్రకరణేతీయస్యవాజిత్సూపసంఖ్యానం ॥ ద్వితీయస్మై ద్వితీయాయేత్యాది । ఏవం తృతీయః । అర్ధపద్గ్రహణాన్నేహ ॥ పటుతీయాయ ॥ ... ...

రాయాజరసన్యతరస్యాం ॥ జరాశబ్దస్య జరస్వాస్యాదజాదౌ విభ

నిర్జరసః-నిర్జరస్య	నిర్జరసోః-నిర్జరయోః	నిర్జరసాం-నిర్జరాణాం
నిర్జరసి-నిర్జరే	నిర్జరసోః-నిర్జరయోః	నిర్జరేషు

ఏవమజరాదయో జరాశబ్దాంతాః

(౧) అకారాంతః పుల్లింగః పాదశబ్దః

పాదః	పాదౌ	పాదాః
పదం	పాదౌ	పదః-పాదాన్
పదా-పాదేన	పద్భ్యాం-పాదాభ్యాం	పద్భిః-పాదైః
పదే-పాదాయ	పద్భ్యాం-పాదాభ్యాం	పద్భ్యః-పాదేభ్యః
పదః-పాదాత్	పద్భ్యాం-పాదాభ్యాం	పద్భ్యః-పాదేభ్యః
పదః-పాదస్య	పదోః-పాదయోః	పదాం-పాదానాం
పది-పాదే	పదోః-పాదయోః	పత్సు-పాదేషు

అకారాంతః పుల్లింగో దంతశబ్దః

దంతః	దంతౌ	దంతాః
హేదంత	హేదంతౌ	హేదంతాః
దంతం	దంతౌ	దతః-దంతాన్
దతా-దంతేన	దద్భ్యాం-దంతాభ్యాం	దద్భిః-దంతైః
దతే-దంతాయ	దద్భ్యాం-దంతాభ్యాం	దద్భ్యః-దంతేభ్యః
దతః-దంతాత్	దద్భ్యాం-దంతాభ్యాం	దద్భ్యః-దంతేభ్యః
దతః-దంతస్య	దతోః-దంతయోః	దతాం-దంతానాం
దతి-దంతే	దతోః-దంతయోః	దత్సు-దంతేషు

క్త్వా పరతః॥పదాంగాధికారే తస్యతదంతస్యచ।ఇతి జరాశబ్దాంతేపిభవతి

(౧)పద్దన్నోమాస్హృన్నిశసన్యూషన్ దోషన్యకన్ శకన్నుదన్నాసన్ శస్ప్రభృతిషు ॥ పాదదంతనాసికామాసహృదయనిశాఅసృగ్యూషదోస్ యకృత్ శకృత్ ఉదకఆస్య ఏషాంపదాదయ ఆదేశాస్సు ర్వ్యాసాదౌ వా ॥ పద్దన్నితి సూత్రేప్రభృతి గ్రహణంప్రకారార్థం ॥ తథాచ

అకారాంతః పుల్లింగో మాసశబ్దః

మాసః	మాసౌ	మాసాః
హే మాస	హే మాసౌ	హే మాసాః
మాసం	మాసౌ	మాసః-మాసాన్
మాసా-మాసేన	మాభ్యాం-మాసాభ్యాం	మాభిః-మాసైః
మాసే-మాసాయ	మాభ్యాం-మాసాభ్యాం	మాభ్యః-మాసేభ్యః
మాసః-మాసాత్	మాభ్యాం-మాసాభ్యాం	మాభ్యః-మాసేభ్యః
మాసః-మాసస్య	మాసోః-మాసయోః	మాసాం-మాసానాం
మాసి-మాసే	మాసోః-మాసయోః	మాస్సు-మాసేషు

అకారాంతః పుల్లింగో యూషశబ్దః మంథదండః క్వథితధాన్యసారశ్చ

యూషః	యూషౌ	యూషాః
హే యూష	హే యూషౌ	హే యూషాః
యూషం	యూషౌ	యూష్ణః- యూషాన్

యూష్ణా-యూషేణ॥యూషభ్యాం-యూషాభ్యాం॥యూషభిః-యూషైః యూష్ణే-యూషాయ॥యూషభ్యాం-యూషాభ్యాం॥యూషభ్యః-యూషేభ్యః॥—యూష్ణః-యూషాత్ ॥ యూషభ్యాం-యూషాభ్యాం ॥ యూషభ్యః-యూషేభ్యః॥—యూష్ణః-యూషస్య॥ యూష్ణోః-యూషయోః ॥ యూష్ణాం-యూషాణాం॥— యూష్ణి-యూషణి-యూషే॥ యూష్ణోః-యూషయోః॥యూషసు-యూషేషు ॥

జశ్శాస్యమపి దోషన్నాదేశో భాష్యే కకుద్దోషణీ ఇత్యుదాహృతః ॥ తేన పదంఘ్రిశ్చరణోఽస్త్రియాం ॥ స్వాంతం హృన్మానసం మన ఇత్యాదిసంగచ్ఛతే ॥ దోశ్శబ్దస్య నపుంసకత్వమప్యత ఏవ భాష్యాత్ ॥ తేన దక్షిణం దోర్నిశాచర ఇతి సంగచ్ఛతే । భుజబాహూ ప్రవేష్టో దోరితి సాహచర్యాత్ పుంస్త్వమపి ॥ దోషం తస్య తథావిధస్య భజత ఇతి ॥

(౧)అకారాంతఃపుల్లింగోద్వ్యహ్నశబ్దః॥ ద్వయోరహ్నోర్భవః ద్వ్యహ్నః-ద్వ్యహ్ని-ద్వ్యహని-ద్వ్యహ్నా॥ ద్వ్యహ్నయోః॥ ద్వ్యహ్నేషు॥ శేషంరామవత్॥ ఏవం త్రిష్వహస్సుభవః త్ర్యహ్న ఇత్యాది సఙ్ఖ్యా పూర్వః॥ విగతమహః వ్యహ్నః। అహ్నస్సాయం సాయాహ్నః ఇతిచ॥

ఆకారాంతఃపుల్లింగో హాహాశబ్దః- గంధర్వః

హాహాః	హాహౌ	హాహాః
హేహాహాః	హేహాహౌ	హేహాహాః
హాహాం	హాహౌ	హాహాన్
హాహా	హాహాభ్యాం	హాహాభిః
హాహై	హాహాభ్యాం	హాహాభ్యః
హాహాః	హాహాభ్యాం	హాహాభ్యః
హాహాః	హాహౌః	హాహాం
హాహే	హాహౌః	హాహాసు

ఆకారాంతఃపుల్లింగో విశ్వపాశబ్దః

విశ్వపాః	విశ్వపౌ	విశ్వపాః
హేవిశ్వపాః	హేవిశ్వపౌ	హేవిశ్వపాః
విశ్వపాం	విశ్వపౌ	విశ్వపః
విశ్వపా	విశ్వపాభ్యాం	విశ్వపాభిః
విశ్వపే	విశ్వపాభ్యాం	విశ్వపాభ్యః
విశ్వపః	విశ్వపాభ్యాం	విశ్వపాభ్యః
విశ్వపః	విశ్వపోః	విశ్వపాం
విశ్వపి	విశ్వపోః	విశ్వపాసు

ఏవంసోమపాశంఖధ్మాదయోప్యాదంతాః

---

(౧)సూ॥ సంఖ్యావిసాయపూర్వస్యాహ్నస్యాహన్నన్యతరస్యాంఙౌ॥ సంఖ్యాదిపూర్వస్యాహ్నస్యాహన్నాదేశోవాస్యాఙ్జౌ। ద్వహ్ని

(౧) ఇకారాంతఃపుల్లింగోహరిశబ్దః

హరిః	హరీ	హరయః
హేహరే	హేహరీ	హేహరయః
హరిం	హరీ	హరీన్
హరిణా	హరిభ్యాం	హరిభిః
హరయే	హరిభ్యాం	హరిభ్యః
హరేః	హరిభ్యాం	హరిభ్యః
హరేః	హర్యోః	హరీణాం
హరౌ	హర్యోః	హరిషు

ఏవం శ్రీపత్యగ్నిరవికవ్యాదయః

ఇకారాంతఃపుల్లింగస్సఖిశబ్దః

సఖా	సఖాయౌ	సఖాయః
హేసఖే	హేసఖాయౌ	హేసఖాయః
సఖాయం	సఖాయౌ	సఖీన్
సఖ్యా	సఖిభ్యాం	సఖిభిః
సఖ్యే	సఖిభ్యాం	సఖిభ్యః
సఖ్యుః	సఖిభ్యాం	సఖిభ్యః
సఖ్యుః	సఖ్యోః	సఖీనాం
సఖ్యౌ	సఖ్యోః	సఖిషు

శోభనస్సఖాసుసఖా- అతిశయితస్సఖా అతిసఖాఇతి తత్పురుషే పరమస్సఖాయస్య సపరమసఖాఇతి బహువ్రీహౌచ ద్వితీయావిభక్త్యంతం సఖివత్ తృతీయాదౌ హరివత్ । సఖాయమతిక్రాంతో౽తిసఖః । రామవత్ । సఖీమతిక్రాంతో౽తిసఖిఃహరివత్ ॥

---

(౧)సూ॥ శేషోఘ్యసఖి ॥ అనదీసంజ్ఞౌహ్రస్వౌయావివర్ణోవర్ణౌ తదంతం సఖివర్జంఘిసంజ్ఞంస్యాత్ ॥ ఘిసంజ్ఞాయాం।ఆఙోనాస్త్రియాం।ఘేః అచ్చఘేఃఇతిప్రవర్తంతే॥సఖిశబ్దేఘిసంజ్ఞానిషేధాన్నతత్కార్యం

(౧) ఇకారాంతః పుల్లింగః పతిశబ్దః

పతిః	పతీ	పతయః
హేపతే	హేపతీ	హేపతయః
పతిం	పతీ	పతీన్
పత్యా	పతిభ్యాం	పతిభిః
పత్యే	పతిభ్యాం	పతిభ్యః
పత్యుః	పతిభ్యాం	పతిభ్యః
పత్యుః	పత్యోః	పతీనాం
పత్యౌ	పత్యోః	పతిషు

పతిశబ్దాంతాభూపత్యాదయోహరివత్ ॥

ఇకారాంతఃపుల్లింగో నిత్యంబహువచనః కతిశబ్దః

కతి। కతి। కతిభిః । కతిభ్యః । కతిభ్యః । కతీనాం । కతిషు॥

ఇకారాంతఃపుల్లింగో నిత్యంద్వివచనో ద్విశబ్దః

ద్వౌ । ద్వౌ । ద్వాభ్యాం। ద్వాభ్యాం।ద్వాభ్యాం। ద్వయోః। ద్వయోః

ఇకారాంతఃపుల్లింగోనిత్యంబహువచన త్రిశబ్దః

త్రయః । త్రీన్ । త్రిభిః । త్రిభ్యః । త్రిభ్యః।త్రయాణాం । త్రిషు ॥
పరమద్వౌ । పరమత్రయః ఇత్యాదిద్వి త్రిశబ్దవత్ ॥ ప్రియద్విః । ప్రియత్రిరిత్యాది బహువ్రీహౌ ద్వావతిక్రాంతో తిద్విః త్రీనతిక్రాంతోతిత్రిరిత్యాది తత్పురుషేచ హరివత్ । ప్రియత్రయాణామితికేచిత్ ॥

(౨) ఇకారాంతఃపుల్లింగ ఔడులోమిశబ్దః

ఔడులోమిః	ఔడులోమీ	ఉడులోమాః

ఏవం సర్వత్ర ఏకత్వద్విత్వయోరిఞ్ప్రత్యయేహరివత్ । బహుత్వేవా। లోమ్నోపత్యేషుబహుషు అకారో వక్తవ్యః।ఇత్యప్రత్యయేరామవత్ ॥

---

(౧) సూ॥ పతిస్సమాస ఏవ ॥ పతిశబ్దస్సమాస ఏవఘిసంజ్ఞస్స్యాత్ ॥ ఇతి నియమేనాసమాసేఘిత్వాభావాన్న తత్కార్యం ॥పత్యాపత్యేపత్యుః పత్యౌ । సమాసేతు భూపతినా। భూపతయే । భూపతేః । భూ

ఈకారాంతః పుల్లింగో వాతప్రమీశబ్దః — వాతప్రమీరిత్యుణాది సూత్రేణ మాజ ఈప్రత్యయః కిత్ వాతం ప్రమిమీతే వాతప్రమీః ॥

వాతప్రమీః	వాలప్రమ్యౌ	వాతప్రమ్యః
హే వాతప్రమీః	హే వాతప్రమ్యౌ	హే వాతప్రమ్యః
వాతప్రమీం	వాలప్రమ్యౌ	వాతప్రమీన్
వాతప్రమ్యా	వాలప్రమీభ్యాం	వాలప్రమీభిః
వారప్రమ్యే	వాతప్రమీభ్యాం	వాతప్రమీభ్యః
వాతప్రమ్యః	వాతప్రమీభ్యాం	వాతప్రమీభ్యః
వాతప్రమ్యః	వాతప్రమ్యోః	వాతప్రమ్యాం
వాతప్రమీ	వాతప్రమ్యోః	వాతప్రమీషు

క్విబంత వాతప్రమీశబ్దస్య అమి, శసి, ఙౌ చ విశేషః వాతప్రమ్యం । వాతప్రమ్యః । వాతప్రమ్యి ॥—॥ ఏవం యయీపప్యాదయః । యాంత్యనేన యయీర్మార్గః —పాతి లోకమితి పపీః సూర్యః ॥

(౧) ఈకారాంతః పుల్లింగో బహుశ్రేయసీశబ్దః

బహుశ్రేయసీ	బహుశ్రేయస్యౌ	బహుశ్రేయస్యః
హే బహుశ్రేయసి	హే బహుశ్రేయస్యౌ	హే బహుశ్రేయస్యః
బహుశ్రేయసీం	బహుశ్రేయస్యౌ	బహుశ్రేయసీన్
బహుశ్రేయస్యా	బహుశ్రేయసీభ్యాం	బహుశ్రేయసీభిః
బహుశ్రేయస్యై	బహుశ్రేయసీభ్యాం	బహుశ్రేయసీభ్యః
బహుశ్రేయస్యాః	బహుశ్రేయసీభ్యాం	బహుశ్రేయసీభ్యః
బహుశ్రేయస్యాః	బహుశ్రేయస్యోః	బహుశ్రేయసీనాం
బహుశ్రేయస్యాం	బహుశ్రేయస్యోః	బహుశ్రేయసీషు

---

(౧) బహ్వ్యః శ్రేయస్యో యస్యేతి బహువ్రీహౌ ఉపసర్జన హ్రస్వస్య ఈయసో బహువ్రీహౌ నేతి వాచ్యమితి నిషేధః ॥ సూ ॥ యూ ఖ్యౌనదీ ॥ ఈదూదంతౌ నిత్యస్త్రీలింగౌ నదీసంజ్ఞౌ స్తః । ప్రకృ

ఏవంబహుశ్రేయసీ (ఏ) యయపీయసీఇత్యాదయః

లక్ష్మీమతిక్రాంతోంతి లక్ష్మీః ఇతి థమైకవచనే విసర్గోవిశేషః శేషం బహుశ్రేయసీవత్ ॥

(౧) ఈకారాంతఃపుల్లింగః ప్రధీశబ్దః

ప్రధీః	ప్రధ్యౌ	ప్రధ్యః
హే ప్రధీః	హే ప్రధ్యౌ	హే ప్రధ్యః
ప్రధ్యం	ప్రధ్యౌ	ప్రధ్యః
ప్రధ్యా	ప్రధీభ్యాం	ప్రధీభిః
ప్రధ్యే	ప్రధీభ్యాం	ప్రధీభ్యః
ప్రధ్యః	ప్రధీభ్యాం	ప్రధీభ్యః
ప్రధ్యః	ప్రధ్యోః	ప్రధ్యాం
ప్రధ్యి	ప్రధ్యోః	ప్రధీషు

ఏవమున్నీః సేనానీః గ్రామణీరిత్యాదినీశబ్దాంతానాం రూపం ॥ సప్తమ్యేకవచనే ఉన్న్యాం సేనాన్యాం గ్రామణ్యామిత్యాది ర్విశేషః ॥

తెపుంవిశేషణత్వేన స్త్రీత్వాభావేపి । వా। ప్రథమలింగగ్రహణంచ॥ పూర్వం స్త్రాఖ్యస్యోపసర్జనత్వేపి నదీత్వం వక్తవ్యమిత్యర్థః ॥ ఇతిన దీసంజ్ఞాయాం । సూ ॥ అంబార్థనద్యోర్హ్రస్వః । ఆణ్నద్యాః । ఙే రామ్నద్యామ్నీభ్యః । ఇత్యాదికం ప్రవర్తతే । ప్రథమైకవచనేదీర్ఘ జ్యంతత్వాత్సులోపః ॥ లక్ష్మీరిత్యస్యజ్యంతత్వాభావాన్నసులోపః । ద్వితీయాబహువచనే । తస్మాచ్ఛసోనః పుంసీతి నకారాదేశః । షష్ఠీబహువచనే హ్రస్వనద్యాపోనుడితి నుడాగమః ॥

(౧) ప్రకృష్టంధ్యాయతీతి ప్రధీః । సూ ॥ ఏరనేకాచోసంయోగపూర్వస్య । ధాత్వవయవసంయోగ పూర్వోనభవతియఇవర్ణస్తదంతో యోధాతు స్తదంతస్యానేకాచోంగస్యయణ్ స్యాదజాదౌప్రత్యయేపరే ఇతి యణాదేశః ॥

అజంతపుంలింగశబ్దాః

(౧) ఈకారాంతః పుంలింగస్సుధీశబ్దః

సుధీః	సుధియౌ	సుధియః
హే సుధీః	హే సుధియౌ	హే సుధియః
సుధియం	సుధియౌ	సుధియః
సుధియా	సుధీభ్యాం	సుధీభిః
సుధియే	సుధీభ్యాం	సుధీభ్యః
సుధియః	సుధీభ్యాం	సుధీభ్యః
సుధియః	సుధియోః	సుధియాం
సుధియి	సుధియోః	సుధీషు

ఏవం శుద్ధధీః నీశబ్దోఽప్యేవం సప్తమ్యేకవచనే నియామితి విశేషః ॥

ఉకారాంతః పుల్లింగో గురుశబ్దః

గురుః	గురూ	గురవః
హే గురో	హే గురూ	హే గురవః
గురుం	గురూ	గురూన్
గురుణా	గురుభ్యాం	గురుభిః
గురవే	గురుభ్యాం	గురుభ్యః
గురోః	గురుభ్యాం	గురుభ్యః
గురోః	గుర్వోః	గురూణాం
గురౌ	గుర్వోః	గురుషు

ఏవం విష్ణువాయుభాన్వాదయః

---

(౧) సుష్ఠుధ్యాయతీతిసుధీః ॥ సూ ॥ నభూసుధియోః । ఏరమోర్య ణ్నస్యాదచిసుపి । ఇతి నయణ్ ॥ సూ ॥ అచిశ్నుధాతుభ్రువాంయ్వోరి యఙువఙౌ । శ్నుప్రత్యయాంతస్య ఇవర్ణోవర్ణాంతధాతోః భ్రూ ఇ త్యస్యచాంగస్య ఇయఙువఙౌస్తోఽజాదౌ ప్రత్యయేపరే । ఇతీయఙ్ ॥

(౧) ఉకారాంతఃపుల్లింగః క్రోష్టుశబ్దః- జంబుకః

క్రోష్టా	క్రోష్టారౌ	క్రోష్టారః
హేక్రోష్టో	హేక్రోష్టారౌ	హేక్రోష్టారః
క్రోష్టారం	క్రోష్టారౌ	క్రోష్టూన్
క్రోష్ట్రా, క్రోష్టునా	క్రోష్టుభ్యాం	క్రోష్టుభిః
క్రోష్ట్రే,క్రోష్టవే	క్రోష్టుభ్యాం	క్రోష్టుభ్యః
క్రోష్టుః, క్రోష్టోః	క్రోష్టుభ్యాం	క్రోష్టుభ్యః
క్రోష్టుః,క్రోష్టోః	క్రోష్ట్రోః, క్రోష్ట్వోః	క్రోష్టూనాం
క్రోష్టరి,క్రోష్టౌ	క్రోష్ట్రోః,క్రోష్ట్వోః	క్రోష్టుషు

ఏవం ప్రియక్రోష్ట్వాదయః క్రోష్టుశబ్దాంతాః

ఊకారాంతఃపుల్లింగో హూహూశబ్దః

హూహూః	హూహ్వౌ	హూహ్వః

---

(౧) సూ ॥ తృజ్వత్క్రోష్టుః । క్రోష్టుశబ్దస్తృజంతవద్రూపం లభతే అసంబుద్ధౌసర్వనామస్థానేపరే । క్రోష్టుశబ్దస్థానే క్రోష్టృశబ్దః ప్రయోక్తవ్య ఇత్యర్థః ॥ సూ ॥ ఋతోఙిసర్వనామస్థానయోః । ఙౌసర్వనామస్థానేచ పరేఋదంతాంగస్య గుణస్స్యాదితి ప్రాప్తే ॥ సూ ॥ ఋదుశనస్పురుదంసోనేహసాంచ ॥ఋదంతానాముశనసాదీనాంచానఙ్స్యాదసంబుద్ధౌ సౌపరే ।ఇత్యనఙి । సూ ॥ అప్తృన్తృచ్ స్వసృనప్తృనేష్టృత్వష్టృక్షత్తృహోతృపోతృప్రశాస్తౄణాం ॥ అబాదీనాముపధాయాదీర్ఘస్స్యాదసంబుద్ధౌసర్వనామస్థానేపరే ॥ నప్త్రాదిగ్రహణం నియమార్థం ఉణాదివ్యుత్పన్నానాం తృన్తృజంతానాంచేద్భవతి తర్హి నప్త్రాదీనామేవేతి । తేన పితృభ్రాతృమాతృజామాతృప్రభృతీనాం నదీర్ఘః । ఉద్గాతృశబ్దస్య భవత్యేవ।సమర్థసూత్రే।ఉద్గాతారఇతిభాష్యప్రయోగాత్ సూ ॥ విభాషాతృతీయాదిష్వచి ॥ అజాదిషుతృతీయాదిషు క్రోష్టు తృజ్వత్ । క్రోష్ట్రా । క్రోష్టునేత్యాది ॥

హాహా   అజంతపుల్లింగశబ్దాః

హేహాహూహూః	హేహాహూహ్వౌ	హేహాహూహ్వః
హూహూహూం	హూహూహ్వౌ	హూహూహూన్
హూహూహ్వా	హూహూహూభ్యాం	హూహూహూభిః
హూహూహ్వే	హూహూహూభ్యాం	హూహూహూభ్యః
హూహూహ్వః	హూహూహూభ్యాం	హూహూహూభ్యః
హూహూహ్వః	హూహూహ్వోః	హూహూహ్వాం
హూహూహ్వి	హూహూహ్వోః	హూహూహూషు

చమూమతిక్రాంతోతిచమూరితి । నదీకార్యంవిశేషః ॥—హేఅతిచము । అతిచమ్వై । అతిచమ్వాః । అతిచమ్వాః । అతిచమూనాం । అచమ్వాం ఇతి । శేషం హూహూవత్ ॥

(౧) ఊకారాంతఃపుల్లింగస్సులూశబ్దః

సులూః	సుల్వౌ	సుల్వః
హేసులూః	హేసుల్వౌ	హేసుల్వః
సుల్వం	సుల్వౌ	సుల్వః
సుల్వా	సులూభ్యాం	సులూభిః
సుల్వే	సులూభ్యాం	సులూభ్యః
సుల్వః	సులూభ్యాం	సులూభ్యః
సుల్వః	సుల్వోః	సుల్వాం
సుల్వి	సుల్వోః	సులూషు

ఏవం ఖలపూవర్షాభూదృన్భూకరభూపునర్భ్వాదః

(౧) సూ ॥ ఓస్సుపి॥ ధాత్వవయవ సంయోగపూర్వోనభవతి యఉవర్ణ స్తదంతోయోధాతు స్తదంతస్యానేకాచోంగస్యయణ్స్యాదజాదౌసుపి గతికారకేతరపూర్వపదస్య యణ్ణిష్యతే। తేనపరమలూశబ్దేయణ్న ।సూ। వర్షాభ్వశ్చ । అస్యోవర్ణస్యయణ్స్యాదచిసుపి ।వా॥ దృన్కరపునఃపూర్వస్య భువోయణ్వక్తవ్యః।కారేతిపాఠేకరఏవకారః స్వార్థికః వృజ్ఞాద్యణ్ ॥

ఊకారాంతఃపుల్లింగ స్వభూశబ్దః

స్వభూః	స్వభువౌ	స్వభువః
హేస్వభూః	హేస్వభువౌ	హేస్వభువః
స్వభువం	స్వభువౌ	స్వభువః
స్వభువా	స్వభూభ్యాం	స్వభూభిః
స్వభువే	స్వభూభ్యాం	స్వభూభ్యః
స్వభువః	స్వభూభ్యాం	స్వభూభ్యః
స్వభువః	స్వభువోః	స్వభువాం
స్వభువి	స్వభువోః	స్వభూషు

ఏవం కటప్రూః స్వయంభూరిత్యాది భూశబ్దాంతాశ్చ

ఋకారాంతఃపుల్లింగో ధాతృశబ్దః

ధాతా	ధాతారౌ	ధాతారః
హేధాతః	హేధాతారౌ	హేధాతారః
ధాతారం	ధాతారౌ	ధాతౄన్
ధాత్రా	ధాతృభ్యాం	ధాతృభిః
ధాత్రే	ధాతృభ్యాం	ధాతృభ్యః
ధాతుః	ధాతృభ్యాం	ధాతృభ్యః
ధాతుః	ధాత్రోః	ధాతౄణాం
ధాతరి	ధాత్రోః	ధాతృషు

ఏవం నప్తా జ్ఞాతా కర్తాగంతా ఇత్యాదయః

పితా	పితరౌ	పితరః
హేపితః	హేపితరౌ	హేపితరః
పితరం	పితరౌ	శేషం ధాతృవత్ ॥

ఏవం జామాతృభ్రాత్రాదయః ॥

నృశబ్దశ్చైవం । షష్ఠీబహువచనే ॥ సూ ॥ నృచ । నృఇత్యస్యనామివాదీర్ఘస్స్యాత్ ॥ నృణాం నౄణామితి విశేషః॥

ఋూంకారాన్తౌపుంల్లిఙ్గౌ క్లాంత్లూశబ్దౌ । క్లాంవిక్షేపే । త్లూంప్లవన
రణయోః । అనయోరనుకరణశబ్దే ప్రకృతివదనుకరణమితి వైకల్పికాతి దే
శాదితేనోవపరత్వం ॥ కీః । కిరౌ । కిరః । లిః । లిరౌ।లిరః ఇత్యాదిగీర్వత్।

ఌకారాన్తఃపుల్లింగో గమ్లృశబ్దః

గమ్లృగతౌ । శక్లృశక్తౌ । అనయోరనుకరణే అసజ్ । గుణవిషయేలపరత్వం।
గమా । గమలౌ ।గమలః । హేగమల్ । హేగమలౌ । హేగమలః
గమలం । గమలౌ । గమ్లౄన్ ॥—॥ గమ్లా। గమ్లృభ్యాం । గమ్లృభిః॥
గమ్లే । గమ్లృభ్యాం । గమ్లృభ్యః ॥—॥ గముల్ । గమ్లృభ్యాం । గమ్లృభ్యః
—గముల్ । గమ్లోః । గమ్లౄనాం ॥—॥ గమలి । గమ్లోః । గమ్లృషు ॥
ఏవం శక్లృశబ్దోఽపి ॥

ఏకారాంతఃపుల్లింగస్సేశబ్దః ॥ ఇనాకామేనసహితః

సేః । సయౌ । సయః ॥ — ॥ హేసే । హేసయౌ । హేసయః ॥
సయం ।సయౌ । సయః ॥—॥ సయా। సేభ్యాం । సేభిః ॥—॥ సయే
సేభ్యాం । సేభ్యః ॥—॥ సేః । సేభ్యాం । సేభ్యః ॥—॥ సేః ।సయోః
సయాం ॥—॥ సయి। సయోః । సేషు ॥—॥ ఏవం స్మృతఇః కామో
యేనసః స్మృతేః ఇత్యాది ॥

ఓకారాన్తఃపుల్లింగో గోశబ్దః - వృషభాదిః

గౌః । గావౌ । గావః ॥—॥ హేగౌః । హేగావౌ । హేగావః ॥—
గాం। గావౌ । గాః ॥—॥ గవా । గోభ్యాం । గోభిః॥—॥ గవే। గో
భ్యాం । గోభ్యః ॥—॥ గోః । గోభ్యాం। గోభ్యః ॥—॥ గోః । గ
వోః । గవాం ॥—॥ గవి । గవోః ।గోషు ॥—। ఏవం శోభనాద్యౌ
ర్యస్మిన్ సుద్యోః । ఉష్ణాంశుః స్మృతో యేనసస్మృతోరిత్యాది ॥

ఐకారాంతఃపుల్లింగో రైశబ్దః - సూ॥రాయోహలి॥ రైశబ్ద
స్యైకారోఽన్తాదేశస్స్యాద్ధలివిభక్తౌ । అచి ఆయాదేశః ॥

। రాయౌ । రాయః ॥—॥ హేరాః । హేరాయౌ । హేరాయః॥

రాయం । రాయౌ । రాయః ॥ ౨ ॥ రాయా । రాభ్యాం । రాభిః ॥ ౩ ॥
రాయే । రాభ్యాం । రాభ్యః ॥ ౪ ॥ రాయః । రాభ్యాం । రాభ్యః ॥ ౫ ॥ రాయః । రాయోః । రాయాం ॥ ౬ ॥ రాయి । రాయోః । రాసు ॥

ఔకారాంతః పుంలింగో గ్లౌశబ్దః - చంద్రః

గ్లౌః । గ్లావౌ । గ్లావః ॥ ౧ ॥ హే గ్లౌః । హే గ్లావౌ । హే గ్లావః ॥ ౧ ॥
గ్లావం । గ్లావౌ । గ్లావః ॥ ౨ ॥ గ్లావా । గ్లౌభ్యాం । గ్లౌభిః ॥ ౩ ॥ గ్లావే । గ్లౌభ్యాం । గ్లౌభ్యః ॥ ౪ ॥ గ్లావః । గ్లౌభ్యాం । గ్లౌభ్యః ॥ ౫ ॥ గ్లావః । గ్లావోః । గ్లావాం ॥ ౬ ॥ గ్లావి । గ్లావోః । గ్లౌషు ॥ ౭ ॥ ఏవం సునౌరిత్యాదయః ॥ —ఇత్యజంతాః పుంలింగాః ॥—

అథాజంతాః స్త్రీలింగశబ్దాః

ఆకారాంతః స్త్రీలింగో రమాశబ్దః

రమా	రమే	రమాః
హే రమే	హే రమే	హే రమాః
రమాం	రమే	రమాః
రమయా	రమాభ్యాం	రమాభిః
రమాయై	రమాభ్యాం	రమాభ్యః
రమాయాః	రమాభ్యాం	రమాభ్యః
రమాయాః	రమయోః	రమాణాం
రమాయాం	రమయోః	రమాసు

(౧) అంబా అక్కా అల్లా ఏషాం సంబుద్ధౌ ॥ హే అంబ । హే అక్క హే అల్ల ఇతి హ్రస్వో విశేషః శేషం రమావత్ ॥ అంబాడా లంబాలా లంబికా శబ్దాస్సర్వత్ర రమావత్ ॥

---

(౧) సూ॥ అంబార్థనద్యోర్హ్రస్వః । అంబార్థానాం నద్యంతానాం చ హ్రస్వస్స్యాత్సంబుద్ధౌ । హే అంబ । హే అక్క । హే అల్ల ॥ [illegible]

అజంత స్త్రీలింగ శబ్దాః

(౧) ఆకారాంతః స్త్రీలింగః పృతనాశబ్దః

పృతనా	పృతనే	పృతనాః
హేపృతనే	హేపృతనే	హేపృతనాః
పృతనాం	పృతనే	పృతః।పృతనాః
పృతా।పృతనయా	పృద్భ్యాం।పృతనాభ్యాం	పృద్భిః।పృతనాభిః
పృతే।పృతనాయై	పృద్భ్యాం।పృతనాభ్యాం	పృద్భ్యః॥పృతనాభ్యః
పృతః।పృతనాయాః	పృద్భ్యాం।పృతనాభ్యాం	పృద్భ్యః।పృతనాభ్యః
పృతః।పృతనాయాః	పృతోః।పృతనయోః	పృతాం।పృతనానాం
పృతి।పృతనాయాం	పృతోః।పృతనయోః	పృత్సు।పృతనాసు

(౨) ఇకారాంత స్త్రీలింగో మతిశబ్దః

మతిః	మతీ	మతయః
హేమతే	హేమతీ	హేమతయః
మతిం	మతీ	మతీః
మత్యా	మతిభ్యాం	మతిభిః
మత్యై।మతయే	మతిభ్యాం	మతిభ్యః
మత్యాః।మతేః	మతిభ్యాం	మతిభ్యః
మత్యాః। మతేః	మత్యోః	మతీనాం
మత్యాం।మతౌ	మత్యోః	మతిషు

ఏవం శ్రుతి స్మృత్యాదయః ॥ కతిశబ్దః పుంవత్॥

---

(౧) వా॥ మాంసపృతనాసానూనాం మాంస్పృత్ స్నవో వాచ్యాః శసాదౌ వా । ఇతి పృతనాశబ్దస్య పృత్ ఇత్యాదేశ వికల్పః॥

(౨) సూ॥ జితి హ్రస్వశ్చ ॥ ఇయఙువఙ్ స్థానౌ స్త్రీశబ్దభిన్నౌ నిత్యస్త్రీలింగావీదూతౌ హ్రస్వౌచ ఇవర్ణోవర్ణౌ స్త్రియాంవా నసంజ్ఞాస్తో ఙితి పరే । ఇతి ఙెఙసిఙస్ ఙిషు నదీసంజ్ఞావికల్పః ॥

ఇకారాంత స్త్రీలింగో నిత్యంద్వివచనో ద్విశబ్దః

ద్వే । ద్వే । ద్వాభ్యాం । ద్వాభ్యాం ౩। ద్వయోః । ద్వయోః ॥

(౧) ఇకారాంత స్త్రీలింగో నిత్యంబహువచన త్రిశబ్దః

తిస్రః । తిస్రః । తిసృభిః । తిసృభ్యః ౨। తిసృణాం । తిసృషు ।

ఈకారాంత స్త్రీలింగో గౌరీశబ్దః

గౌరీ	గౌర్యౌ	గౌర్యః
హే గౌరి	హే గౌర్యౌ	హే గౌర్యః
గౌరీం	గౌర్యౌ	గౌరీః
గౌర్యా	గౌరీభ్యాం	గౌరీభిః
గౌర్యై	గౌరీభ్యాం	గౌరీభ్యః
గౌర్యాః	గౌరీభ్యాం	గౌరీభ్యః
గౌర్యాః	గౌర్యోః	గౌరీణాం
గౌర్యాం	గౌర్యోః	గౌరీషు

ఏవం సఖీవాణీ నద్యాదయః

లక్ష్మీః, తరీః, తంత్రీః, ఇతిసౌవిసర్గో విశేషః । శేషం గౌరీవత్ ॥

(౧) సూ॥ త్రిచతురోః స్త్రియాం తిసృచతసృ । స్త్రీలింగయోరేతయోరేతావాదేశౌస్తో విభక్తౌపరతః ॥ సూ ॥ నతిసృచతసృ ॥ ఏతయోర్నామిదీర్ఘో నస్యాత్ ॥ స్త్రియామితి త్రిచతురోర్విశేషణాన్నేహ ప్రియాస్త్రయః స్త్రీణావాయస్యాస్సా ప్రియత్రిరిత్యాది । మతివత్ । ప్రియాస్తిస్రోయస్య స ఇతి విగ్రహేతు । ప్రియతిసా । ప్రియతిస్రౌ । ప్రియతిస్రః । ప్రియతిస్రమిత్యాది ॥ ప్రియతిసృణాం । ప్రియాస్తిస్రో యస్య తత్కులం ప్రియత్రి ॥ నలుమతేతి నిషేధస్యానిత్యత్వే ॥ ప్రియతిసృ ఇతిచ ॥ ప్రియతిసృణీ । ప్రియతిసౄణి । భాషితపుంస్కత్వాత్ తృతీయాదిషు పర్యాయేణనుమ్రభావా । ప్రియతిస్రా । ప్రియతిసృణేత్యాది ॥

(౧) స్త్రీ । స్త్రియౌ । స్త్రియః ॥— హే స్త్రి । హే స్త్రియౌ । హే స్త్రి
యః ॥—॥ స్త్రియం । స్త్రీం । స్త్రియౌ । స్త్రియః । స్త్రీః ॥—॥ స్త్రి
యా । స్త్రీభ్యాం । స్త్రీభిః ॥—॥ స్త్రియై । స్త్రీభ్యాం । స్త్రీభ్యః ॥
స్త్రియాః । స్త్రీభ్యాం । స్త్రీభ్యః ॥—॥ స్త్రియాః । స్త్రియోః । స్త్రీ
ణాం ॥—॥ స్త్రియాం । స్త్రియోః । స్త్రీషు ॥

(౨) శ్రీః । శ్రియౌ । శ్రియః ॥—॥ హే శ్రీః । హే శ్రియౌ । హే శ్రియః ॥
శ్రియం । శ్రియౌ । శ్రియః ॥—॥ శ్రియా । శ్రీభ్యాం । శ్రీభిః ॥—॥
శ్రియై । శ్రియే । శ్రీభ్యాం । శ్రీభ్యః ॥—॥ శ్రియాః । శ్రియః । శ్రీ
భ్యాం । శ్రీభ్యః ॥—॥ శ్రియాః । శ్రియః । శ్రియోః । శ్రీణాం । శ్రి
యాం ॥—॥ శ్రియాం । శ్రియి । శ్రియోః । శ్రీషు ॥ ఏవం హ్రీభీరపి

---

(౧) సూ॥ స్త్రియాః । స్త్రీశబ్దస్య ఇయఙాదేశస్స్యాదజాదౌ ప్ర
త్యయే పరే ॥ సూ ॥ వామ్శసోః । అమి శసి చ స్త్రియా ఇయఙ్వా స్యాత్

(౨) శ్రయతీతి శ్రీః । క్విబ్వచేత్యాదినా క్విబ్దీర్ఘౌ । అజ్యంతత్వా
న్న సులోపః ॥ సూ ॥ నేయఙువఙ్స్థానావస్త్రీ ॥ ఇయఙువఙోః స్థితి
ర్యయోస్తావీనూతౌ నదీసంజ్ఞౌ న స్తో న తు స్త్రీ । ఇతి నదీత్వాభావాత్సం
బుద్ధౌ న హ్రస్వః ॥ ఙేఙసిఙస్ ఙిషు ఙేతి హ్రస్వశ్చేతి నదీసంజ్ఞావికల్పా
ద్రూపద్వయం ॥ సూ ॥ వామి ॥ ఇయఙువఙ్స్థానౌ స్త్ర్యాఖ్యౌ యూ ఆ
మి వా నదీసంజ్ఞౌ స్తో న తు స్త్రీ । ఇత్యామి రూపద్వయం । ప్రధీశబ్దస్య వృ
త్తికారాదీనాం మతే లక్ష్మీవద్రూపం । పదాంతరం వినాపి స్త్రియాం వ
ర్తమానత్వం నిత్యస్త్రీత్వమితి స్వీకారాత్ ॥ లింగాంతరానభిధాయ
కత్వం తదితి కైయటమతే పుంవద్రూపం ॥ ప్రకృష్టాధీరితి విగ్రహే తు
లక్ష్మీవదేవ । అమి శసి చ ప్రధ్యం ప్రధ్యః ఇతి విశేషః । సుష్ఠుధీర్యస్యాః
సుష్ఠు ధ్యాయతీతి వా విగ్రహే వృత్తికారమతే సుధీశ్శ్రీవత్ । మతాంతరే
పుంవత్ । సుష్ఠుధీరితి విగ్రహే తు శ్రీవదేవ । గ్రామణీః పుంవత్ । గ్రా
మనయనస్యోత్సర్గతః పుంధర్మతయా పదాంతరం వినా స్త్రియామప్ర
వృత్తేః ॥ ఏవం ఖలపవనాదేరపి పుంధర్మత్వమౌత్సర్గికం బోధ్యం॥

ఉకారాంతస్త్రీలింగో ధేనుశబ్దః

ధేనుః	ధేనూ	ధేనవః
హేధేనో	హేధేనూ	హేధేనవః
ధేనుం	ధేనూ	ధేనూః
ధేన్వా	ధేనుభ్యాం	ధేనుభిః
ధేన్వై।ధేనవే	ధేనుభ్యాం	ధేనుభ్యః
ధేన్వాః।ధేనోః	ధేనుభ్యాం	ధేనుభ్యః
ధేన్వాః।ధేనోః	ధేన్వోః	ధేనూనాం
ధేన్వాం।ధేనౌ	ధేన్వోః	ధేనుషు — ఏవంతన్వాదయః

(౧) ఉకారాంతస్త్రీలింగః క్రోష్టుశబ్దః

క్రోష్ట్రీ। క్రోష్ట్ర్యౌ। క్రోష్ట్ర్యః। ఇత్యాది గౌరీవత్ ॥

ఊకారాంతస్త్రీలింగో వధూశబ్దః

వధూః	వధ్వౌ	వధ్వః
హేవధు	హేవధ్వౌ	హేవధ్వః
వధూం	వధ్వౌ	వధూః
వధ్వా	వధూభ్యాం	వధూభిః
వధ్వై	వధూభ్యాం	వధూభ్యః
వధ్వాః	వధూభ్యాం	వధూభ్యః
వధ్వాః	వధ్వోః	వధూనాం
వధ్వాం	వధ్వోః	వధూషు

ఏవం చమూదిధిషూ్వాదయః। దిధిషూవాచిపునర్భూశబ్దో ప్యేవంనిత్యస్త్రీత్వాత్। దృన్కరేతియణిఅమిశసిచ పునర్భ్వం। పునర్భ్వఃఇతివిశేషః ॥

---

(౧) సూ ॥ స్త్రియాంచ ॥ స్త్రీవాచీక్రోష్టుశబ్దస్తృజంతవద్రూపం లభతే। అస్యాఙ్గత్వాదంగేనప్రత్యయా క్షేపాద్విభక్త్యాపరత ఏవేహ జ్వద్భావస్తతోఙీబిలి సర్వత్ర గౌరీవద్రూపేపి విభక్త్యుత్పత్తేః గుణాభావంలత్వాదుకారాంతస్త్రీలింగేష ప్యాపికథనం ॥

భ్రూః । భ్రువౌ । భ్రువః ॥—॥ హేభ్రూః । హేభ్రువౌ । హేభ్రువః ॥ భ్రువం । భ్రువౌ । భ్రువః ॥—॥ భ్రువా । భ్రూభ్యాం । భ్రూభిః॥— భ్రువై । భ్రువే ॥ భ్రూభ్యాం । భ్రూభ్యః ॥—॥ భ్రువాః । భ్రువః ॥ భ్రూభ్యాం । భ్రూభ్యః ॥—॥ భ్రువాః। భ్రువః ॥ భ్రువోః। భ్రూణాం। భ్రువాం ॥—॥ భ్రువాం । భ్రువి । భ్రువోః।భ్రూషు॥ఏవంభ్రూరిత్యాది ॥

(౧) వర్షాభూః   వర్షాభ్వౌ   వర్షాభ్వః

హేవర్షాభూః।హేవర్షాభు—హేవర్షాభ్వౌ—   హేవర్షాభ్వః

వర్షాభ్వం   వర్షాభ్వౌ—   వర్షాభ్వః॥ శేషంవధూవత్।

స్వయంభూ ఖలపూ సుల్వాదయఃపుంవత్

(౨) ఋకారాంతస్త్రీలింగో మాతృశబ్దః,జననీ

మాతా	మాతరౌ	మాతరః
హేమాతః	హేమాతరౌ	హేమాతరః
మాతరం	మాతరౌ	మాతౄః । శేషంపితృవత్

ఏవం ననాందా - దుహితా - యాతాచ ॥

స్వసృశబ్దో ధాతృశబ్దవత్ । శసిస్వసౄరితివిశేషః

ఏకారాంతస్త్రీలింగః స్మృతేశ్శబ్దః పుల్లింగవత్

---

(౧) సూ॥ వర్షాభ్వశ్చ॥ అస్యోవర్ణస్యయణ్ స్యాదచిసుపి ॥ భేక జాతౌ నిత్యస్త్రీత్వాభావాత్ హేవర్షాభూః కైయటమతే ॥ మతాంతరేతు హేవర్షాభు। పునర్వాయాంతు మతద్వయేపి హేవర్షాభు। భేక్యాం పునర్నవాయాం స్త్రీవర్షాభూర్దర్దురే పుమానితియాదవః ॥

(౨) సూ ॥ ష్ణాంతాషట్ ॥ షాంతానాంతాచయాసంఖ్యాసాషట్సంజ్ఞాస్యాత్ । షట్ పంచేత్యాదయః ।సూ॥ నషట్స్వస్రాదిభ్యః॥ షట్సంజ్ఞకేభ్యః స్వస్రాదిభ్యశ్చ ఙీప్టాపౌనస్తః।స్వసాతిస్రశ్చతస్రశ్చ ననాందా దుహితాతథా।యాతామాతాచసప్తైతేస్వస్రాదయఉదీరితాః । స్వసృశబ్దేతితిదీర్ఘః।నప్త్రాదిగ్రహణస్యనియమార్థత్వాన్మాత్రాదీనాంనదీర్ఘః

ఓకారాంతస్త్రీలింగో ద్యోశబ్దో గోశబ్దవత్

ఐకారాంతస్త్రీలింగో రైశబ్దః పుల్లింగవత్

ఔకారాంతస్త్రీలింగో నౌశబ్దో గ్లౌశబ్దవత్

ఇత్యజంతాః స్త్రీలింగాః

అకారాంతనపుంసకలింగో జ్ఞానశబ్దః

జ్ఞానం	జ్ఞానే	జ్ఞానాని
హే జ్ఞాన	హే జ్ఞానే	హే జ్ఞానాని
జ్ఞానం	జ్ఞానే	జ్ఞానాని

శేషం రామవత్ । ఏవం ధనవనఫలాస్యాదయః

సర్వం । సర్వే । సర్వాణి ॥—॥ తృతీయాది పుంవత్ । ఏవం విశ్వ ముభయమేకతరమిత్యాద్యదంతసర్వనామాపి ॥

(౧)అకారాంతనపుంసకలింగః కతరశబ్దః

కతరత్ । కతరద్	కతరే	కతరాణి
హే కతరత్ । హే కతరద్	హే కతరే	హే కతరాణి
కతరత్ । కతరద్	కతరే	కతరాణి

శేషం సర్వవత్ ॥ ఏవం కతమత్ । యతరత్ । యతమత్ । తతరత్ । తతమత్ । ఏకతమత్ । అన్యత్ । అన్యతరత్ । ఇతరత్ ఇతి । ఏకతరాత్ప్రతిషేధో వక్తవ్య ఇత్యద్డాదేశనిషేధాదేకతరమిత్యేవ ॥

అకారాంతనపుంసకలింగో ఽజరశబ్దః

అజరం	అజరసీ । అజరే	అజరాంసి । అజరాణి
హే అజర	హే అజరసీ । హే అజరే	హే అజరాంసి । హే అజరాణి
అజరసం । అజరం	అజరసీ । అజరే	అజరాంసి । అజరాణి

శేషం పుంవత్ ॥ జరాశబ్దాంతా నిర్జరాదయోప్యేవం ॥

---

(౧) సూ॥ అడ్డతరాదిభ్యః పంచభ్యః । డతర । డతమ । అన్య । అన్యతర । ఇతర । ఏభ్యః క్లీబేభ్యః స్వమోరద్డాదేశః స్యాత్ ॥

(౧)హృదయం	హృదయే	హృదయాని
హే హృదయ	హే హృదయే	హే హృదయాని
హృదయం	హృదయే	హృన్ది।హృదయాని

హృదా-హృదయేన । హృద్భ్యాం-హృదయాభ్యాం॥హృద్భిః-హృదయైః హృదే-హృదయాయ॥ హృద్భ్యాం-హృదయాభ్యాం॥ హృద్భ్యః-హృదయేభ్యః ౪॥——॥హృదః-హృదయాత్॥హృద్భ్యాం-హృదయాభ్యాం॥హృద్భ్యః-హృదయేభ్యః౫॥హృదః-హృదయస్య॥హృదోః-హృదయయోః॥హృదాం-హృదయానాం ౬॥——॥హృది-హృదయే॥హృదోః-హృదయయోః॥ హృత్సు-హృదయేషు ౭॥——॥

ఉదకం	ఉదకే	ఉదకాని
హే ఉదక	హే ఉదకే	హే ఉదకాని
ఉదకమ్	ఉదకే	ఉదాని,ఉదకాని
ఉద్నా,ఉదకేన	ఉదభ్యాం,ఉదకాభ్యాం	ఉదభిః,ఉదకైః
ఉద్నే,ఉదకాయ	ఉదభ్యాం,ఉదకాభ్యాం	ఉదభ్యః,ఉదకేభ్యః
ఉద్నః,ఉదకాత్	ఉదభ్యాం,ఉదకాభ్యాం	ఉదభ్యః,ఉదకేభ్యః
ఉద్నః,ఉదకస్య	ఉద్నోః,ఉదకయోః	ఉద్నాం,ఉదకానాం
ఉద్ని,ఉదకే	ఉద్నోః,ఉదకయోః	ఉదసు,ఉదకేషు
ఆస్యం	ఆస్యే	ఆస్యాని
హే ఆస్య	హే ఆస్యే	హే ఆస్యాని
ఆస్యం	ఆస్యే	ఆసాని।ఆస్యాని
ఆస్నా।ఆస్యేన	ఆసభ్యాం।ఆస్యాభ్యాం	ఆసభిః।ఆస్యైః
ఆస్నే।ఆస్యాయ	ఆసభ్యాం।ఆస్యాభ్యాం	ఆసభ్యః।ఆస్యేభ్యః
ఆస్నః।ఆస్యాత్	ఆసభ్యామ్।ఆస్యాభ్యాం	ఆసభ్యః।ఆస్యేభ్యః
ఆస్నః।ఆస్యస్య	ఆస్నోః।ఆస్యయోః	ఆస్నాం।ఆస్యానాం
ఆస్ని।ఆస్యే	ఆస్నోః।ఆస్యయోః	ఆససు।ఆస్యేషు

పద్దన్నిత్యాదినా హృదయోదకాస్యానాంహృదుదన్నాసన్నాదేశాః॥

మాంసం	మాంసే	మాంసాని
హేమాంస	హేమాంసే	హేమాంసాని
మాంసం	మాంసే	మాంసి।మాంసాని
మాంసా।మాంసేన	మాన్భ్యాం।మాంసాభ్యాం	మాన్భిః।మాంసైః
మాంసే।మాంసాయ	మాన్భ్యాం।మాంసాభ్యాం	మాన్భ్యః।మాంసేభ్యః
మాంసః।మాంసాత్	మాన్భ్యాం।మాంసాభ్యాం	మాన్భ్యః।మాంసేభ్యః
మాంసః।మాంసస్య	మాంసోః।మాంసయోః	మాంసాం।మాంసానాం
మాంసి।మాంసే	మాంసోః।మాంసయోః	మాన్సు।మాన్త్సు।మాంసేషు

ఇకారాంతనపుంసకలింగో వారిశబ్దః

వారి	వారిణీ	వారీణి
హేవారే।హేవారి	హేవారిణీ	వారీణి
వారి	వారిణీ	వారీణి
వారిణా	వారిభ్యాం	వారిభిః
వారిణే	వారిభ్యాం	వారిభ్యః
వారిణః	వారిభ్యాం	వారిభ్యః
వారిణః	వారిణోః	వారీణాం
వారిణి	వారిణోః	వారిషు

ఏవమికారాంతానిత్యనపుంసకలింగాః

(౧)ఇకారాంతనపుంసకలింగోఽనాదిశబ్దః

అనాది	అనాదినీ	అనాదీని
హేఅనాదే।హేఅనాది	హే అనాదినీ	హేఅనాదీని
అనాది	అనాదినీ	అనాదీని
అనాదినా	అనాదిభ్యాం	అనాదిభిః

(౧) సూ॥ తృతీయాదిషు భాషితపుంస్కం పుంవద్గాలవస్య ॥
వృత్తినిమిత్తైక్యే భాషితపుంస్కమిగంతం క్లీబం పుంవద్వాస్యాట్టాదా

అనాదయే।అనాదినే అనాదిభ్యాం అనాదిభ్యః
అనాదేః।అనాదినః అనాదిభ్యాం అనాదిభ్యః
అనాదేః।అనాదినః అనాద్యోః।అనాదినోః అనాదీనాం
అనాదౌ।అనాదిని అనాద్యోః।అనాదినోః అనాదిషు

ఏవం సుశ్రి శుచ్యాదిభాషితపుంస్కానాం టాదావచిరూపద్వయం ॥

ఇకారాంతనపుంసకలింగ సఖిశబ్దః

సఖి । సఖినీ । సఖీని ॥—॥ హేసఖే । హేసఖి । హేసఖినీ । హేసఖీని॥ సఖి । సఖినీ । సఖీని ॥ — ॥ సఖ్యా । సఖినా । సఖిభ్యాం। సఖిభిః ॥ — ॥ సఖ్యే । సఖినే । సఖిభ్యాం । సఖిభ్యః ॥ — ॥ సఖ్యుః । సఖినః । సఖిభ్యాం । సఖిభ్యః ॥ — ॥ సఖ్యుః । సఖినః । సఖ్యోః । సఖినోః । సఖీనాం ॥—॥ సఖ్యౌ । సఖిని । సఖ్యోః ॥ సఖినోః । సఖిషు

(౧) గ్రామణి । గ్రామణినీ । గ్రామణీని ॥ — ॥ హేగ్రామణే । హేగ్రామణి+।గ్రామణ్యా । గ్రామణినా ౩ ॥ గ్రామణ్యే । గ్రామణినే ౪ ॥ గ్రామణ్యః । గ్రామణినః ౫ ॥ గ్రామణ్యః । గ్రామణినః॥గ్రామణ్యోః గ్రామణినోః ।గ్రామణ్యాం। గ్రామణీనామ్ ౬ । గ్రామణ్యాం । గ్రామణిని । గ్రామణ్యోః । గ్రామణినోః । గ్రామణిషు ౭ ॥

సుధి । సుధినీ। సుధీని ॥ హేసుధే । హేసుధి +। సుధియా।సుధినా౩॥ సుధియే। సుధినే ౪ ॥ సుధియః । సుధినః ౫ ॥ సుధియః । సుధినః । సుధియోః ॥ సుధినోః । సుధియాం సుధీనామ్ ౬ ॥ సుధియి । సుధిని । సుధియోః । సుధినోః । సుధిషు ౭ ॥

ప్రధి।ప్రధినీ।ప్రధీని॥—॥హేప్రధే।హేప్రధి+ప్రధ్యా।ప్రధినా ౩॥ ప్రధ్యే ప్రధినే౪ ॥ ప్రధ్యః । ప్రధినః ౫ ॥ ప్రధ్యః।ప్రధినః।ప్రధ్యోః।ప్రధినోః। ప్రధ్యామ్।ప్రధీనామ్౬॥ప్రధ్యౌ॥ప్రధిని।ప్రధ్యోః।ప్రధినోః। ప్రధిషు ౭ ॥

---

(౧) సు ॥ హ్రస్వోనపుంసకే ప్రాతిపదికస్య ॥ క్లీబె అజంతస్య ప్రాతిపదికస్య హ్రస్వస్స్యాత్ ॥

ఇకారాంతనపుంసకలింగో ద్విశబ్దః

ద్వే । ద్వే । ద్వాభ్యాం । ద్వాభ్యాం । ద్వాభ్యాం । ద్వయోః । ద్వయోః ॥
త్రీణి । త్రీణి । త్రిభిః । త్రిభ్యః । త్రిభ్యః । త్రయాణామ్ । త్రిషు ।
(౧)దధి । దధినీ । దధీని ॥—॥ హేదధే । హేదధి । హేదధినీ । హేదధీని
దధి । దధినీ । దధీని ॥—॥ దధ్నా । దధిభ్యామ్ । దధిభిః ॥—॥ దధ్నే
దధిభ్యామ్ । దధిభ్యః ॥—॥ దధ్నః । దధిభ్యామ్ । దధిభ్యః ॥—॥ ద
ధ్నః । దధ్నోః । దధ్నామ్ ॥—॥ దధ్ని । దధని । దధ్నోః । దధిషు ॥

ఏవ మస్థిసక్థ్యక్షిశబ్దాః ॥

ఉకారాంతనపుంసకలింగో మధుశబ్దః

మధు । మధునీ । మధూని ॥—॥ హేమధో । హేమధు । హేమధునీ ॥
హేమధూని ॥—॥ మధు । మధునీ । మధూని ॥—॥ మధునా । మధు
భ్యాం । మధుభిః ॥—॥ మధునే । మధుభ్యాం । మధుభ్యః ॥—॥ మ
ధునః । మధుభ్యామ్ । మధుభ్యః ॥—॥ మధునః । మధునోః । మ
ధూనామ్ ॥—॥ మధుని । మధునోః । మధుషు ॥—॥ ఏవ ముకారా
న్తానిత్యనపుంసకలింగాః ॥—॥ భాషితపుంస్కాః పటుమృద్వాదయ
స్త్వేవం । తృతీయాద్యజాది విభక్తౌగురువచ్చరూపమ్ ॥—॥ పటవే । ప
టునే ౪॥—॥ పటోః।పటునః ౫॥—॥పటోః।పటునః।పట్వోః।పటునోః
పటూనామ్ ౬ ॥—॥ పటౌ । పటుని । పట్వోః । పటునోరిత్యాది ॥

(౨) సాను । సానునీ । సానూని ॥—॥ హేసానో । హేసాను ।
హేసానునీ । హేసానూని॥—॥సాను। సానునీ । స్నూని । సానూని ౨
స్నునా । సానునా—స్నుభ్యామ్ ।సానుభ్యామ్—స్నుభిః।సానుభిః౩॥

---

(౧)సూ॥అస్థిదధిసక్థ్యక్ష్ణామనఙుదాత్తః॥ఏషామనఙ్ స్యాట్టాదావచి

(౨) మాంసపృతనేత్యాదినా సానుశబ్దస్య శసాదౌవా స్ను ఇత్యా
దేశః ॥ భాషితపుంస్కత్వాత్తృతీయాదావచి ఆదేశేప్రకృతావపి రూ
పద్వయమ్ ॥

॥ స్నవే । స్నునే । సానవే । సానునే ॥—॥ స్నుభ్యాం । సానుభ్యాం॥—॥స్నుభ్యః । సానుభ్యః౪ ॥—॥ స్నోః । స్నునః । సానోః। సానునః ॥—॥ స్నుభ్యామ్ । సానుభ్యామ్॥—॥ స్నుభ్యః। సానుభ్యః౫ స్నోః । స్నునః । సానోః । సానునః ॥—॥ స్న్వోః । స్నునోః । సాన్వోః । సానునోః ॥—॥ స్నూనామ్ । సానూనామ్౬ ॥—॥ స్నౌ । స్నుని । సానౌ । సానుని ॥—॥ స్న్వోః । స్నునోః । సాన్వోః । సానునోః ॥—॥ స్నుషు । సానుషు ౭॥

ఉకారాంతనపుంసకలింగస్సుక్రోష్టుశబ్దః

సుక్రోష్టు	సుక్రోష్టునీ	సుక్రోష్టూని
హేసుక్రోష్టో॥ హేసుక్రోష్టు	హేసుక్రోష్టునీ	సుక్రోష్టూని
సుక్రోష్టు	సుక్రోష్టునీ	సుక్రోష్టూని
(౧) సుక్రోష్ట్రా।సుక్రోష్టునా	సుక్రోష్టుభ్యాం	సుక్రోష్టుభిః

సుక్రోష్ట్రే।సుక్రోష్టవే।సుక్రోష్టునే—సుక్రోష్టుభ్యాం।సుక్రోష్టుభ్యః౪ సుక్రోష్టుః।సుక్రోష్టోః।సుక్రోష్టునః—సుక్రోష్టుభ్యాం॥సుక్రోష్టుభ్యః౫ సుక్రోష్టుః।సుక్రోష్టోః।సుక్రోష్టునః।సుక్రోష్ట్రోః।సుక్రోష్ట్వోః।సుక్రోష్టునోః ॥ సుక్రోష్టూనామ్౬—॥ సుక్రోష్టరి।సుక్రోష్టౌ।సుక్రోష్టుని । సుక్రోష్ట్రోః।సుక్రోష్ట్వోః।సుక్రోష్టునోః॥—సుక్రోష్టుషు౭॥

---

(౧) క్లీబేతృజ్వద్భావాత్పూర్వ విప్రతిషేధేననుమిసుక్రోష్టునేత్యాది । టాదావచిపుంవద్భావేపి తృజ్వద్భావవికల్పాద్రూపద్వయం॥ఆమి ॥వా॥ నుమచిరతృజ్వద్భావగుణేభ్యోనుట్పూర్వ విప్రతిషేధేనేతి నుటి సుక్రోష్టూనామితి ॥—॥ ప్రకృష్టాద్యౌర్యస్మిన్నహనిప్రద్యు । అత్రప్రాప్తౌ నపుంసేప్రాతిపదికస్యేత్యనేన హ్రస్వేప్రాప్తే ॥ సూ ॥ ఏచఇగ్ఘ్రస్వాదేశే॥ ఆదిశ్యమానేషుహ్రస్వేషు ఏచఇగేవస్యాత్ । ఇత్యైదౌతోరికారా ఏవ ॥ ఓదౌతోరుకారఏవభవతి॥మధుశబ్దవద్రూపం ॥ ఇహానపుంవత్॥ గంతంప్రద్యు ఇతితస్యభాషితపుంస్కత్వాభావాత్॥ ఏవమతిగోపి ॥

సులు-సులునీ-సులూని॥—హేసులో-హేసులు-హేసులునీ-హేసులూని॥౨—సుల్వా-సులునా౩—సుల్వే-సులునేర—సుల్వః-సులునః॥౫—సుల్వః-సులునః—సుల్వోః-సులునోః—సుల్వాం-సులూనాం౭ సుల్వి-సులుని—సుల్వోః-సులునోః-సులుషు—శేషంమధుశబ్దవత్॥ ఏవం ఖలపుప్రభృతయః ॥

ఋకారాంతనపుంసకలింగో ధాతృశబ్దః

ధాతృ	ధాతృణీ	ధాతౄణి
హేధాతః-హేధాతృ	హేతృణీ	హేధాతౄణి
ధాతృ	ధాతృణీ	ధాతౄణి
ధాత్రా-ధాతృణా	ధాతృభ్యాం	ధాతృభిః
ధాత్రే-ధాతృణే	ధాతృభ్యాం	ధాతృభ్యః
ధాతుః-ధాతృణః	ధాతృభ్యాం	ధాతృభ్యః
ధాతుః-ధాతృణః	ధాత్రోః-ధాతృణోః	ధాతౄణాం
ధాతరి-ధాతృణి	ధాత్రోః-ధాతృణోః	ధాతృషు

ఏవం కర్తృహర్త్రాదయః ॥

ఇత్యజంతానపుంసకలింగాః

ప్రకృష్టారాస్సమ్పద్యస్మిన్ కులే ॥ ప్రరి-ప్రరిణీ-ప్రరీణి ॥ ప్రరిణా-భ్యామాదౌ ఏకదేశవికృతస్యానన్యత్వాద్రాయోహలీత్యాత్వే ప్రరాభ్యాం-ప్రరాభిరిత్యాది ॥ ఆమి ప్రరాణాం ప్రరీణామితి పక్షభేదాద్రూపద్వయం ॥ శేషం వారివత్ ॥ శోభనా నౌర్యస్మిన్ జలే ॥ సును-సునునీ-సునూనీత్యాది ॥ శేషం వారివత్ ॥

ఇత్యజంతానపుంసకలింగాః

అథ హలంతపుల్లింగశబ్దాః

(౧) హకారాంతపుల్లింగో లిట్ శబ్దః

లిట్-లిడ్-లిహౌ-లిహః ౧॥—॥హేలిట్-హేలిడ్-హేలిహౌ-హేలిహః॥సం౧—లిహం-లిహౌ-లిహః౨—॥లిహా-లిడ్భ్యాం-లిడ్భిః౩॥—లిహే-లిడ్భ్యాం-లిడ్భ్యః౪॥—॥లిహః-లిడ్భ్యాం-లిడ్భ్యః౫—॥లిహః-లిహోః-లిహాం౬—లిహి-లిహోః-లిట్సు-లిట్త్సు౭ ॥ ఏవం మధులిడాదయః॥

(౨) ధుక్-ధుగ్-దుహౌ-దుహః ౧॥—॥హేధుక్-హేధుగ్-హేదుహౌ-హేదుహఃసం౧—దుహం-దుహౌ-దుహః౨—దుహా-ధుగ్భ్యాం-ధుగ్భిః౩—దుహే-ధుగ్భ్యాం-ధుగ్భ్యః౪—దుహః-ధుగ్భ్యాం-ధుగ్భ్యః౫—దుహః-దుహోః-దుహాం౬—దుహి-దుహోః-ధుక్షు౭ —॥

ఏవం గోధుగాదయః॥

(౩) ధ్రుక్-ధ్రుగ్-ధ్రుట్-ధ్రుడ్-ద్రుహౌ-ద్రుహః౧— హేధ్రుక్-హేధ్రుగ్-హేధ్రుట్-హేధ్రుడ్-హేద్రుహౌ-హేద్రుహః సం౧—ద్రుహం-ద్రుహౌ-ద్రుహః౨— ద్రుహా-(ధ్రు)గ్భ్యాం-(ధ్రు)డ్భ్యాం-(ధ్రు)గ్భిః-(ధ్రు)డ్భిః౩—ద్రుహే-ధ్రుగ్భ్యాం-ధ్రుడ్భ్యాం-ధ్రుగ్భ్యః-ధ్రుడ్భ్యః౪—ద్రుహః-ధ్రుగ్భ్యాం-ధ్రుడ్భ్యాం-ధ్రుగ్భ్యః-ధ్రుడ్భ్యః౫—ద్రుహః ద్రుహోః-ద్రుహాం౬—ద్రుహి-ద్రుహోః-ధ్రుక్షు-(ధ్రు)ట్సు-(ధ్రు)ట్త్సు౭ ॥

ఏవం ముహ-ష్ణుహ-ష్ణిహాం రూపంబోధ్యమ్ ॥

---

(౧) సూ ॥ హోఢః ॥ హస్య ఢస్స్యాత్ ఝలిపదాంతేచ ॥ లిడిత్యాది ॥ (౨) సూ ॥ దాదేర్ధాతోర్ఘః । ఉపదేశే దాదేర్ధాతోర్హస్య ఘస్స్యాత్ ఝలిపదాంతేచ ॥ ఇతిఘత్వే ॥ సూ ॥ ఏకాచోబశోభష్ ఝషంతస్య స్ధ్వోః ॥ ధాతోరవయవోయఏకాచ్ ఝషంతః తదవయవస్య బశస్థానే భష్స్యాత్సకారే ధ్వశబ్దేపదాంతేచ । ఇతి దకారస్యధకారః (౩) సూ । వాద్రుహముహష్ణుహష్ణిహాం । ఏషాంహస్యవాఘస్స్యాత్ ఝలిపదాంతేచ । పక్షే । ఘత్వేఢత్వేచకృతే పూర్వవద్దకారస్యధకారః ॥

హకారాంతఃపుల్లింగో విశ్వవాట్ఛబ్దః

విశ్వవాట్-విశ్వవాడ్	విశ్వవాహౌ	విశ్వవాహః
హేవిశ్వవాట్-హేవిశ్వవాడ్	హేవిశ్వవాహౌ	హేవిశ్వవాహః
(౧)విశ్వవాహం	విశ్వవాహౌ	విశ్వౌహః
విశ్వౌహా	విశ్వవాడ్భ్యాం	విశ్వవాడ్భిః
విశ్వౌహే	విశ్వవాడ్భ్యాం	విశ్వవాడ్భ్యః
విశ్వౌహః	విశ్వవాడ్భ్యాం	విశ్వవాడ్భ్యః
విశ్వౌహః	విశ్వౌహోః	విశ్వౌహాం
విశ్వౌహి	విశ్వౌహోః	విశ్వవాట్సు-విశ్వవాట్త్సు

ఏవం జలవాట్ భారవాడిత్యాదయః ॥

(౨) హకారాన్తః పుల్లింగోఽనడుచ్ఛబ్దః

అనడ్వాన్	అనడ్వాహౌ	అనడ్వాహః
హేఽనడ్వన్	హేఅనడ్వాహౌ	హేఅనడ్వాహః
అనడ్వాహం	అనడ్వాహౌ	అనడుహః
అనడుహా	అనడుద్భ్యాం	అనడుద్భిః
అనడుహే	అనడుద్భ్యాం	అనడుద్భ్యః
అనడుహః	అనడుద్భ్యాం	అనడుద్భ్యః
అనడుహః	అనడుహోః	అనడుహాం
అనడుహి	అనడుహోః	అనడుత్సు

(౧)విశ్వంవహతీతివ్యుత్పత్తౌ ఛందస్యేవ ణ్విరితి పక్షే ణిజన్తాద్విచ్ ॥ సూ॥ వాహఊఠ్ । భస్యవాహస్సంప్రసారణమూఠ్ స్యాత్ । ఇతి సంప్రసారణమూఠ్ వృద్ధిః (౨)సూ॥ చతురనడుహోరాముదాత్తః॥ అనయో రామ్స్యాత్సర్వనామస్థానే పరే స చోదాత్తః ॥సూ॥సావనడుహః॥అస్య నుమ్స్యాత్సౌపరే ॥సూ॥ అమ్సంబుద్ధౌ॥ చతురనడుహోరమ్స్యాత్సంబుద్ధౌ । ఆమోఽపవాదః ॥ సూ ॥ వసుస్రంసుధ్వంస్వనడుహాందః॥ సాన్తవస్వన్తస్య స్రంసాదేశ్చ దస్స్యాత్పదాన్తే ॥అనడుద్భ్యామిత్యాది

హలన్తపుల్లింగశబ్దాః

హకారాన్తఃపుల్లింగస్తురాషాట్ఛబ్దః

(౧)తురాషాట్(డ్)	తురాసాహౌ	తురాసాహః
హేతురాషాట్(డ్)	హేతురాసాహౌ	హేతురాసాహః
తురాసాహం	తురాసాహౌ	తురాసాహః
తురాసాహా	తురాషాడ్భ్యాం	తురాషాడ్భిః
తురాసాహే	తురాషాడ్భ్యాం	తురాషాడ్భ్యః
తురాసాహః	తురాషాడ్భ్యాం	తురాషాడ్భ్యః
తురాసాహః	తురాసాహోః	తురాసాహాం
తురాసాహి	తురాసాహోః	తురాషాట్సు-తురాషాట్త్సు

(౨) వకారాన్తఃపుల్లింగస్సుదివ్శబ్దః

సుద్యౌః-సుదివౌ-సుదివః౧ —॥హేసుద్యౌః-హేసుదివౌ-హేసుదివః సం-౧—సుదివం-సుదివౌ-సుదివః౨— ॥సుదివా-సుద్యుభ్యాం-సుద్యుభిః౩—సుదివే-సుద్యుభ్యాం-సుద్యుభ్యః౪—సుదివః-సుద్యుభ్యాం సుద్యుభ్యః౫—॥సుదివః-సుదివోః-సుదివాం౬—సుదివి-సుదివోః-సుద్యుషు౭—

(3) రేఫాంతఃపుల్లింగో నిత్యబహువచనశ్చతుర్శబ్దః

చత్వారః౧ ॥ చతురః౨ ॥ చతుర్భిః౩ ॥ చతుర్భ్యః౪ ॥ చతుర్భ్యః౫

---

(౧)తురం శతుృవేగం సహతఇతితురాషాట్ । ఛన్దసిసహేణ్వః । లోకేతు సాహయతేః క్విప్ । అన్యేషామపి దృశ్యతఇతి పూర్వపదస్య దీర్ఘః ॥ సూ ॥ సహేస్సాడస్సః । సాడూృపస్య సహేస్సస్యమూర్ధన్యాదేశస్స్యాత్ । ఇతిపదాంతవిషయేషత్వం (౨) సూ ॥ దివఔత్ । దివితిప్రాతిపదికస్యఔత్స్యాత్సావరే । సుద్యౌః॥సూ॥ దివఉత్ । దివోంతాదేశఉకారస్స్యాత్పదాంతే । సుద్యుభ్యామిత్యాది ॥ (3) సూ ॥ షట్చతుర్భ్యశ్చ ॥ షట్సంజ్ఞకేభ్యశ్చతురశ్చ పరస్యామోనుడాగమస్స్యాత్ ణత్వం। ద్విత్వం । చతుర్ణాం। ప్రియాశ్చత్వారోయస్యసప్రియచత్వాః। ప్రియచత్వారౌ-ప్రియచత్వారః ॥ హేప్రియచత్వః।గౌణత్వేతునుణ్ణేష్య । ప్రియచతురాం । ప్రాధాన్యేతుస్యాదేవ ।పరమచతుర్ణామిత్యాది

చతుర్ణాం౬ ॥ చతుర్షు౭—లాన్తపుల్లింగః కమల్‌శబ్దః ॥ కమలం కమలాంవా ఆచక్షాణః కమల్-కమలౌ-కమలః ॥ షత్వం ॥ కమల్షు ॥

(౧) మకారాన్తః పుల్లింగః ప్రశామ్‌శబ్దః

ప్రశాన్-ప్రశామౌ-ప్రశామః౧—హే ప్రశాన్-హే ప్రశామౌ-హే ప్రశామః సం-౧—ప్రశామం-ప్రశామౌ-ప్రశామః౨—ప్రశామా-ప్రశాన్భ్యాం-ప్రశాన్భిః౩—॥ ప్రశామే-ప్రశాన్భ్యాం-ప్రశాన్భ్యః౪—ప్రశామః-ప్రశాన్భ్యాం-ప్రశాన్భ్యః౫—ప్రశామః-ప్రశామోః-ప్రశామాం౬—ప్రశామి-ప్రశామోః-ప్రశాన్సు౭—॥

ఏవం ప్రతామాదయః ॥

(౨) మకారాన్తః పుల్లింగః కింశబ్దః

కః-కౌ-కే౧—కం-కౌ-కాన్౨—కేన-కాభ్యాం-కైః౩—కస్మై-కాభ్యాం-కేభ్యః౪—కస్మాత్-కాభ్యాం-కేభ్యః౫—కస్య-కయోః-కేషాం౬॥ కస్మిన్-కయోః-కేషు౭—

(౩) మకారాన్తః పుల్లింగ ఇదమ్‌శబ్దః॥—॥ అయం-ఇమౌ-ఇమే౧—ఇమం-ఏనం-ఇమౌ-ఏనౌ-ఇమాన్-ఏనాన్౨—అనేన-ఏనేన-ఆభ్యాం-ఏభిః౩—అస్మై-ఆభ్యాం-ఏభ్యః౪—అస్మాత్-ఆభ్యాం-ఏభ్యః౫ ॥ అస్య-అనయోః-ఏనయోః-ఏషాం౬—అస్మిన్-అనయోః-ఏనయోః-ఏషు౭

---

(౧)సూ ॥మోనోధాతోః।ధాతోర్మస్యనః స్యాత్పదాన్తే । నత్వస్యాసిద్ధత్వాన్నలోపో న।ప్రశామ్యతీతి ప్రశాన్ (౨)సూ॥కిమః కః।కిమః కః స్యాద్విభక్తౌ।అకచ్సహితస్యాప్యయమాదేశః(౩) (సూ॥ఇదమో మః ।ఇదమో మస్య మః స్యాత్సౌపరే । త్యదాద్యత్వాపవాదః ॥సూ॥ఇదోఽయ్ పుంసి॥ఇదమ ఇదస్థానే అయ్ స్యాత్సౌపుంసి ।అయం) సూ॥ద్వితీయాటౌస్స్వేనః ।ద్వితీయాయాం టౌసోశ్చ పరత ఇదమేతదోరేనాదేశః స్యాదన్వాదేశే । కించిత్కార్యం విధాతుముపాత్తస్య కార్యాన్తరం విధాతుం పునరుపాదానమన్వాదేశః॥యథా అనేనవ్యాకరణమధీతం । ఏనం ఛన్దోఽధ్యాపయేతి। అన

ణకారాంతఃపుల్లిగస్సుగణ్‌శబ్దః ॥ సుష్ఠుగణయతీత్యర్థేఽవిచి ॥ సుగణ్-సుగణౌ-సుగణఇత్యాది ॥ క్విపితు అనునాసికస్య క్విత్యాదినా దీర్ఘే సుగాణ్-సుగాణౌ-సుగాణః ॥ సుగాణ్సు-సుగాణ్ట్సు ॥

(౧) నకారాన్తఃపుల్లింగో రాజన్‌శబ్దః

రాజా	రాజానౌ	రాజానః
హే రాజన్	హే రాజానౌ	హే రాజానః
రాజానం	రాజానౌ	రాజ్ఞః
రాజ్ఞా	రాజభ్యాం	రాజభిః
రాజ్ఞే	రాజభ్యాం	రాజభ్యః
రాజ్ఞః	రాజభ్యాం	రాజభ్యః
రాజ్ఞః	రాజ్ఞోః	రాజ్ఞాం
రాజ్ఞి రాజని	రాజ్ఞోః	రాజసు

ఏవముక్షన్ తక్షన్ సుదామన్నిత్యాదయః ॥

(౨) ప్రతిదివా	ప్రతిదివానౌ	ప్రతిదివానః
హే ప్రతిదివన్	హే ప్రతిదివానౌ	హే ప్రతిదివానః
ప్రతిదివానం	ప్రతిదివానౌ	ప్రతిదీవ్నః
ప్రతిదీవ్నా	ప్రతిదివభ్యాం	ప్రతిదివభిః
ప్రతిదీవ్నే	ప్రతిదివభ్యాం	ప్రతిదివభ్యః
ప్రతిదీవ్నః	ప్రతిదివభ్యాం	ప్రతిదివభ్యః
ప్రతిదీవ్నః	ప్రతిదీవ్నోః	ప్రతిదీవ్నాం
ప్రతిదీవ్ని-ప్రతిదీవని-ప్రతిదీవ్నోః		ప్రతిదివసు

పవిత్రాంకులం । ఏనయోః ప్రభూతంధనమితి (౧) సూ ॥ అల్లోపోఽనః ॥ అంగావయవోఽసర్వనామస్థానయజాదిస్వాదిపరో యోఽన్ తస్యాకారస్య లోపస్స్యాత్ ॥ రాజ్ఞః (౨) సూ ॥ హలిచ రేఫవాంతస్య ధాతోరుపధాయా ఇకోదీర్ఘస్స్యాద్ధలి

(౧) యజ్వా-యజ్వానౌ-యజ్వానః౧—హేయజ్వన్-హేయజ్వానౌ హేయజ్వానః సం-౧—యజ్వానం-యజ్వానౌ-యజ్వనః౨— యజ్వనా-యజ్వభ్యాం-యజ్వభిః౩— యజ్వనే-యజ్వభ్యాం-యజ్వభ్యః౪— యజ్వనః-యజ్వభ్యాం-యజ్వభ్యః౫—యజ్వనః-యజ్వనోః-యజ్వనాం౬—॥ యజ్వని-యజ్వనోః-యజ్వసు౭— ఏవం బ్రహ్మన్నాదయః ॥

(౨) యశస్వీ	యశస్వినౌ	యశస్వినః
హేయశస్విన్	హేయశస్వినౌ	హేయశస్వినః
యశస్వినం	యశస్వినౌ	యశస్వినః
యశస్వినా	యశస్విభ్యాం	యశస్విభిః
యశస్వినే	యశస్విభ్యాం	యశస్విభ్యః
యశస్వినః	యశస్విభ్యాం	యశస్విభ్యః
యశస్వినః	యశస్వినోః	యశస్వినాం
యశస్విని	యశస్వినోః	యశస్విషు

ఏవం శార్ఙ్గిన్ దండిన్నిత్యాదయ ఇన్నన్తాః ॥

పూషా-పూషణౌ-పూషణః౧—హేపూషన్- హేపూషణౌ-హేపూషణః సం-౧ పూషణం-పూషణౌ-పూష్ణః౨—శేషం రాజవత్ ॥ ఏవమర్యమా

(౩) వృత్రహా	వృత్రహణౌ	వృత్రహణః
హేవృత్రహన్	హేవృత్రహణౌ	హేవృత్రహణః
వృత్రహణం	వృత్రహణౌ	వృత్రఘ్నః

---

(౧) సూ॥ న సంయోగాద్వమన్తాత్ । వకారమకారాన్తసంయోగాత్పరస్యానోఽకారస్య లోపో న స్యాత్ । యజ్వనః । బ్రహ్మణః (౨) సూ ॥ ఇన్ హన్ పూషార్యమ్ణాం శౌ । ఏషాం శావేవోపధాయా దీర్ఘో నాన్యత్ర । ఇతి నిషేధే ప్రాప్తే ॥ సూ ॥ సౌ ॥ ఇన్నాదీనాముపధాయా దీర్ఘస్స్యాదసంబుద్ధౌ సౌ పరే । యశస్వీ ఇత్యాది (౩) సూ ॥ హో హన్తేర్ఞ్ణిన్నేషు । ఇతి ఞితి ణితి చ ప్రత్యయే నకారే చ పరే హన్తేర్హస్య కుత్వం స్యా

వృత్రఘ్నా	వృత్రహభ్యాం	వృత్రహభిః
వృత్రఘ్నే	వృత్రహభ్యాం	వృత్రహభ్యః
వృత్రఘ్నః	వృత్రహభ్యాం	వృత్రహభ్యః
వృత్రఘ్నః	వృత్రఘ్నోః	వృత్రఘ్నాం
వృత్రఘ్ని-వృత్రహణి	వృత్రఘ్నోః	వృత్రహసు

ఏవం బ్రహ్మహన్ భ్రూణహన్నిత్యాదయోహన్నంతాః

(౧) నకారాన్తఃపుల్లింగః మఘవన్ శబ్దః

మఘవాన్	మఘవంతౌ	మఘవంతః
హేమఘవన్	హేమఘవంతౌ	హేమఘవంతః
మఘవంతం	మఘవంతౌ	మఘవతః
మఘవతా	మఘవద్భ్యాం	మఘవద్భిః
మఘవతే	మఘవద్భ్యాం	మఘవద్భ్యః
మఘవతః	మఘవద్భ్యాం	మఘవద్భ్యః
మఘవతః	మఘవతోః	మఘవతాం
మఘవతి	మఘవతోః	మఘవత్సు॥

మఘవా-మఘవానౌ-మఘవానః౧—హేమఘవన్ సం-౧—మఘవానం-మఘవానౌ-మఘోనః౨—మఘోనా-మఘవభ్యాం-మఘవభిః౩—మఘోనే-మఘవభ్యాం-మఘవభ్యః౪— మఘోనః-మఘవభ్యాం-మఘవభ్యః౫—మఘోనః-మఘోనోః-మఘోనాం౬—మఘోని-మఘోనోః-మఘవసు౭—

శ్వా-శ్వానౌ-శ్వానః౧—హేశ్వన్ సం-౧—శ్వానం-శ్వానౌ-శునః

---

(౧) సూ॥ మఘవాబహులం। మఘవన్ శబ్దస్యవాతృఇత్యంతాదేశస్స్యాత్। మఘవాన్। (తా) దేశాభావే మఘవేత్యాది॥ సూ॥ శ్వయువమఘోనామతద్ధితే। అన్నంతానాం భసంజ్ఞకానామేషామతద్ధితే సమ్ప్రసారణంస్యాత్॥

౨—శునా-శ్వభ్యాం-శ్వభిః౩—శునే-శ్వభ్యాం-శ్వభ్యః౪ — శునః-శ్వభ్యాం-శ్వభ్యః౫—శునః-శునోః-శునాం౬—శుని-శునోః-శ్వసు౭— ॥

యువా-యువానౌ-యువానః౧—హేయువన్ సం-౧—యువానం-యువానౌ-యూనః౨—యూనా-యువభ్యాం-యువభిః౩— యూనే-యువభ్యాం-యువభ్యః౪—యూనః-యువభ్యాం-యువభ్యః౫ — యూనః-యూనోః-యూనాం౬—యూని-యూనోః-యువసు౭—

(౧) నకారాన్తఃపుల్లింగోఽర్వన్శబ్దః

అర్వా-అర్వన్తౌ-అర్వన్తః౧—హేఅర్వన్-హేఅర్వన్తౌ-హేఅర్వన్తః సం౧—అర్వంతం-అర్వన్తౌ-అర్వతః౨ — అర్వతా-అర్వద్భ్యాం-అర్వద్భిః౩—అర్వతే-అర్వద్భ్యాం-అర్వద్భ్యః౪—అర్వతః-అర్వద్భ్యాం-అర్వద్భ్యః౫—అర్వతః-అర్వతోః-అర్వతాం౬---అర్వతి-అర్వతోః-అర్వత్సు౭

అనర్వా-అనర్వాణౌ-అనర్వాణః ఇత్యాదియజ్వవత్ ॥

(౨) పంథాః-పంథానౌ-పంథానః౧—॥హేపంథాః-హేపంథానౌ-హేపంథానః సం-౧—పంథానం-పంథానౌ-పథః౨—పథా-పథిభ్యాం-పథిభిః౩—పథే-పథిభ్యాం-పథిభ్యః౪—పథః-పథిభ్యాం-పథిభ్యః౫—పథః-పథోః-పథాం౬—పథి-పథోః-పథిషు౭—ఏవం మంథాఃఋభుక్షాః

నకారాంతఃపుల్లింగోనిత్యబహువచనఃపఞ్చశబ్దః

పంచ-పంచ-పంచభిః-పంచభ్యః-పంచభ్యః-పంచానాం-పంచసు॥ ఏవంస షట్ నవన్ దశన్ దశన్నంతా ఏకాదశాదయశ్చ॥

---

(౧) సూ ॥ అర్వణస్త్రసావనఞః ॥ నఞ్రహితస్యార్వన్నిత్యంతస్యాంగస్య తృ ఇత్యంతాదేశస్స్యాన్న తుసౌ । ఉగిత్వాన్నుమి అర్వంతావిత్యాది (౨) సూ ॥ పథిమథ్యృభుక్షామాత్ ॥ ఏషామాకారోఽంతాదేశస్స్యాత్సౌ పరే॥సూ॥ఇతోఽత్సర్వనామస్థానే॥పథ్యాదేరికారస్యాకారస్స్యాత్సర్వనామస్థానే పరే॥సూ॥థోన్థః॥పథిమథోస్థస్యాంథాదేశస్స్యాత్సర్వనామస్థానే పరే॥సూ॥భస్యటేర్లోపః। భసంజ్ఞకస్య పథ్యాదేష్టేర్లోపస్స్యాత్

(౧)అష్టౌ-అష్ట౧——అష్టౌ-అష్ట౨——అష్టాభిః-అష్టభిః౩——అష్టాభ్యః-అష్టభ్యః౪——అష్టాభ్యః-అష్టభ్యః౫——అష్టానాం౬——అష్టాసు-అష్టసు౭-

ఏవం పరమాష్టాఇత్యాది ॥

ధకారాంతఃపుల్లింగోబుధ్ శబ్దః భష్భావః జశ్త్వచర్త్వే

భుత్-భుద్-బుధౌ-బుధః౧——హేభుత్- హేభుద్ - సం-౧——బుధం-బుధౌ-బుధః౨——బుధా-భుద్భ్యాం-భుద్భిః౩—— బుధే-భుద్భ్యాం-భుద్భ్యః౪——బుధః-భుద్భ్యాం-భుద్భ్యః౫——బుధః-బుధోః-బుధాం౬ ॥ బుధి-బుధోః-భుత్సు౭——॥జకారాంతఃపుల్లింగో యుచ్ఛబ్దః, సంయుక్తః

(౨)యుఙ్-యుంజౌ-యుంజః౧ యుంజం-యుంజౌ-యుజః౨ యుజా-యుగ్భ్యాం-యుగ్భిః౩ యుజే-యుగ్భ్యాం-యుగ్భ్యః౪ యుజః-యుగ్భ్యాం-యుగ్భ్యః౫——॥యుజః-యుజోః-యుజాం౬ ॥యుజి-యుజోః-యుక్షు౭

సుయుక్-సుయుగ్-సుయుజౌ-సుయుజః౧—— సుయుజం-సుయుజౌ-సుయుజః౨—— ॥ శేషం యుక్ఛబ్దవత్ ॥

ఖఞ్-ఖంజౌ-ఖంజః౧——ఖంజం-ఖంజౌ-ఖంజః౨——ఖంజా-ఖన్భ్యాం-ఖన్భిః౩——ఖంజే-ఖన్భ్యాం-ఖన్భ్యః౪——ఖంజః-ఖన్భ్యాం-ఖన్భ్యః౫——ఖంజః-ఖంజోః-ఖంజాం౬——ఖంజి-ఖంజోః-ఖన్సు-ఖన్త్సు౭——

---

(౧) సూ ॥ అష్టనఆవిభక్తౌ । అష్టనఆత్వంస్యాద్ధలాదౌవిభక్తౌ ॥సూ॥ అష్టాభ్యఔశ్ । కృతాకారాదష్టనః పరయోర్జశ్శసోరౌశ్ స్యాత్ । వైకల్పికంచేదమష్టనఆత్వం । గౌణత్వేత్వాత్వాభావే రాజవత్ ।ప్రియాష్టౌ రాజవత్సర్వంహాహావచ్చ పరంహలి (౨)సూ ॥ యుజేరసమాసే । యుజేస్సర్వనామస్థానే నుమ్స్యాన్నతుసమాసే । ఇతి నుమి క్విన్ప్రత్యయస్య కురితికుత్వేచయుఙ్ । సమాసే నుమభావేచోఃకురితికుత్వే సుయుగిత్యాది । యుజేరితియుజిర్యోగఇతి ధాతుపాఠపఠితేకారవిశిష్టస్యానుకరణం । నత్విక్కానిర్దేశః । తేనేహ । యుజసమాధౌ । దైవాదికఆత్మనేపదీయుతేసమాధత్తేఇతియుక్ । యుజౌ । యుజఇత్యాది సుయుగ్వత్ ॥

రాట్-రాడ్-రాజౌ-రాజః౧—రాజం-రాజౌ-రాజః౨—రాజా-రాడ్భ్యాం-రాడ్భిః౩— ॥రాజే-రాడ్భ్యాం-రాడ్భ్యః౪ —॥రాజః-రాడ్భ్యాం-రాడ్భ్యః౫—రాజః-రాజోః-రాజాం౬—రాజి-రాజోః-రాట్సు-రాట్త్సు౭—(౧)ఏవంపరివ్రాట్పరిమృట్ దేవేడ్విభ్రాడ్విశ్వసృజః (౨) విశ్వారాట్,విశ్వారాడ్-విశ్వరాజౌ-విశ్వరాజః౧— విశ్వరాజం-విశ్వరాజౌ-విశ్వరాజః౨— ॥విశ్వరాజా-విశ్వారాడ్భ్యాం-విశ్వారాడ్భిరిత్యాది ॥ శేషం రాట్ఛబ్దవత్ ॥

జకారాంతఃపుల్లింగో భృట్ఛబ్దః ॥ పాచకః

భృట్,భృడ్-భృజౌ-భృజః౧—భృజం-భృజౌ-భృజః౨—భృజా-భృడ్భ్యాం-భృడ్భిః౩—భృజే-భృడ్భ్యాం-భృడ్భ్యః౪—భృజః-భృడ్భ్యాం-భృడ్భ్యః౫—భృజః-భృజోః-భృజాం౬—భృజి-భృజోః-భృట్సు,భృట్త్సు౭

ఋత్విక్,ఋత్విగ్-ఋత్విజౌ-ఋత్విజః౧—ఋత్విజం-ఋత్విజౌ-ఋత్విజః౨—ఋత్విజా-ఋత్విగ్భ్యాం-ఋత్విగ్భిః౩— ఋత్విజే-ఋత్విగ్భ్యాం-ఋత్విగ్భ్యః౪—ఋత్విజః-ఋత్విగ్భ్యాం-ఋత్విగ్భ్యః౫ ॥ ఋత్విజః-ఋత్విజోః-ఋత్విజాం౬—ఋత్విజి-ఋత్విజోః-ఋత్విక్షు ఏవంఊర్క్-ఊర్జౌ-ఊర్జః ఇత్యాది(౩)దకారాంతఃపుల్లింగ స్త్యచ్ఛబ్దః

స్యః-త్యౌ-త్యే౧—త్యం-త్యౌ-త్యాన్౨—త్యేన-త్యాభ్యాం-త్యైః౩-త్యస్మై-త్యాభ్యాం-త్యేభ్యః౪—త్యస్మాత్-త్యాభ్యాం-త్యేభ్యః౫—త్యస్య-త్యయోః-త్యేషాం౬—త్యస్మిన్-త్యయోః-త్యేషు౭—

---

(౧) సూ ॥ పరౌవ్రజేః షఃపదాంతే । పరావుపపదే వ్రజేఃక్విప్ స్యాద్దీర్ఘశ్చ పదాంతవిషయే షత్వంచ । పరిత్యజ్య సర్వం వ్రజతీతి పరివ్రాట్ (౨) ॥ సూ ॥ విశ్వస్య వసురాటోః । విశ్వశబ్దస్య దీర్ఘస్స్యాద్వసౌ రాట్ఛబ్దేచ పరే । విశ్వావసుః । విశ్వారాట్ । రాడితి పదాంతోపలక్షణం । తేన విశ్వరాజావిత్యాదౌ నదీర్ఘః (౩)సూ ॥ త్యదాదీనామః । ఏషామకారోంతాదేశస్స్యాద్విభక్తౌ ॥ సూ॥ తదో

ఏవం సః-తౌ-తే—యః-యౌ-యే ఇతిచబోధ్యం ॥

(౧) ఏషః-ఏతౌ-ఏతే౧—ఏతం,ఏనం-ఏతౌ,ఏనౌ-ఏతాన్,ఏనాన్౨—ఏతేన,ఏనేన-ఏతాభ్యాం-ఏతైః౩— ఏతస్మై-ఏతాభ్యాం-ఏతేభ్యః౪—ఏతస్మాత్-ఏతాభ్యాం-ఏతేభ్యః౫—ఏతస్య-ఏతయోః,ఏనయోః-ఏతేషాం౬—ఏతస్మిన్-ఏతయోః,ఏనయోః-ఏతేషు౭—

దకారాంతఃపుల్లింగో యుష్మచ్ఛబ్దః

(౨) త్వం-యువాం-యూయం౧—త్వాం,త్వా-యువాం, వాం-యుష్మాన్,వః౨—త్వయా-యువాభ్యాం-యుష్మాభిః౩—తుభ్యం,తే-యువాభ్యాం,వాం-యుష్మభ్యం,వః౪—త్వత్-యువాభ్యాం-యుష్మత్౫—తవ,తే-యువయోః,వాం-యుష్మాకం,వః౬—త్వయి-యువయోః-యుష్మాసు౭॥

అహం-ఆవాం-వయం౧—మాం,మా-ఆవాం,నౌ-అస్మాన్,నః౨—॥ మయా-ఆవాభ్యాం-అస్మాభిః౩—మహ్యం, మే- ఆవాభ్యాం, నౌ-అస్మభ్యం,నః౪—మత్-ఆవాభ్యాం-అస్మత్౫—మమ,మే-ఆవయోః,నౌ-అస్మాకం,నః౬—మయి-ఆవయోః-అస్మాసు౭—

స్సావనంత్యయోః । త్యదాదీనామనంత్యయోస్తకారదకారయోస్సస్స్యాత్సౌపరే । ద్విపర్యంతానామేవేష్టిః । తెనేహన । త్వం । సంజ్ఞాయాం గౌణత్వేచ నాత్వసత్వే । అంతరంగకార్యత్వాత్ । త్యద్-త్యదౌ-త్యదః, అతిత్యత్-అతిత్యదౌ-అతిత్యదః ఇత్యాది ॥ (ప్రా)ధాన్యేతు స్యాత్తామేవ । పరమసః-పరమతౌ-పరమతే ఇత్యాది ॥ త్యదాదేస్సంబోధనం నాస్తీత్యుత్సర్గః(౧)ఏతచ్ఛబ్దస్యాన్వాదేశవిషయే ఏనాదేశోపివా(౨) సూ ॥ యుష్మదస్మదోష్షష్ఠీ చతుర్థీ ద్వితీయాస్థయోర్వాం నావౌ ॥ పదాత్పరయోరపాదాదౌ స్థితయోరనయోష్షష్ఠ్యాదివిశిష్టయోర్వాం నావిత్యాదేశౌ స్తస్తౌచానుదాత్తౌ॥సూ॥బహువచనస్యవస్నసౌ॥ఉక్తవిధయోరనయోష్షష్ఠ్యాదిబహువచనాంతయోర్వస్నసౌ స్తః ॥ తేమయావేకవచనస్య ॥ ఉక్తవిధయోరనయోష్షష్ఠీ చతుర్థ్యే

(౧) సుపాత్,సుపాద్-సుపాదౌ-సుపాదః౧—హేసుపాత్-హేసు పాదౌ-హేసుపాదః సం,౧—సుపాదం-సుపాదౌ-సుపదః౨— సుప దా-సుపాద్భ్యాం-సుపాద్భిః౩—సుపదే- సుపాద్భ్యాం-సుపాద్భ్యః౪ సుపదః-సుపాద్భ్యాం-సుపాద్భ్యః౫—సుపదః-సుపదోః-సుపదాం౬ ॥ సుపది-సుపదోః-సుపాత్సు౭—

ఛకారాంతఃపుల్లింగః పరిపృట్ఛబ్దః ॥ పరిపృచ్ఛతీతిక్విప్

పరిపృట్(డ్)-పరిపృచ్ఛౌ-పరిపృచ్ఛః౧—పరిపృచ్ఛం-పరిపృచ్ఛౌ పరిపృచ్ఛః౨—పరిపృచ్ఛా-పరిపృడ్భ్యాం-పరిపృడ్భిః౩— పరిపృచ్ఛే-పరిపృడ్భ్యాం-పరిపృడ్భ్యః౪—పరిపృచ్ఛః-పరిపృడ్భ్యాం- పరిపృడ్భ్యః ౫—॥పరిపృచ్ఛః-పరిపృచ్ఛోః-పరిపృచ్ఛాం ౬— ॥ పరిపృచ్ఛి-పరిపృ చ్ఛోః-పరిపృట్సు,పరిపృట్త్సు౭—॥థకారాంతఃపుల్లింగోఽగ్నిమథ్శబ్దః

అగ్నిమత్ (ద్)	అగ్నిమథౌ	అగ్నిమథః
అగ్నిమథం	అగ్నిమథౌ	అగ్నిమథః
అగ్నిమథా	అగ్నిమద్భ్యాం	అగ్నిమద్భిః
అగ్నిమథే	అగ్నిమద్భ్యాం	అగ్నిమద్భ్యః
అగ్నిమథః	అగ్నిమద్భ్యాం	అగ్నిమద్భ్యః
అగ్నిమథః	అగ్నిమథోః	అగ్నిమథాం
అగ్నిమథి	అగ్నిమథోః	అగ్నిమత్సు

కవచనాంతయోస్తేమేఏతౌస్తః ॥ సూ ॥ త్వామౌద్వితీయాయాః । ద్వితీ యైకవచనాంతయోరనయోస్త్వామాఏతౌస్తః । ఉదాహరణం । శ్రీశస్త్వావ తుమాపీహ దత్తాత్తేమేపిశర్మసః । స్వామీతేమేపిసహరిః పాతువామపి నౌవిభుః ॥ సుఖంవాంనౌదదాత్వీశః పతిర్వామపినౌహరిః । సోవ్యా ద్వోనశ్శివంవోనోదద్యాత్సేవ్యోత్రవస్సనః ॥ (౧)సూ ॥ పాదః పత్॥ పాచ్ఛబ్దాంతం యదంగం భంతదవయవస్య పాచ్ఛబ్దస్య పదాదేశస్స్యా త్ ॥ సుపదఇత్యాది ।

చకారాంతః పుల్లింగో జలముక్ఛబ్దః

జలముక్ (గ్)	జలముచౌ	జలముచః
జలముచం	జలముచౌ	జలముచః
జలముచా	జలముగ్భ్యాం	జలముగ్భిః
జలముచే	జలముగ్భ్యాం	జలముగ్భ్యః
జలముచః	జలముగ్భ్యాం	జలముగ్భ్యః
జలముచః	జలముచోః	జలముచాం
జలముచి	జలముచోః	జలముక్షు

(౧) ప్రాఙ్-ప్రాంచౌ-ప్రాంచః౧—ప్రాంచం-ప్రాంచౌ-ప్రాచః౨॥ ప్రాచా-ప్రాగ్భ్యాం-ప్రాగ్భిః౩—ప్రాచే-ప్రాగ్భ్యాం-ప్రాగ్భ్యః౪— ॥ ప్రాచః-ప్రాగ్భ్యాం-ప్రాగ్భ్యః౫—ప్రాచః-ప్రాచోః-ప్రాచాం౬— ॥ ప్రాచి-ప్రాచోః-ప్రాక్షు౭—

(౨) విష్వగంచతి గచ్ఛతీతి॥ విష్వద్ర్యఙ్-విష్వద్ర్యంచౌ-విష్వద్ర్యంచః౧—విష్వద్ర్యంచం-విష్వద్ర్యంచౌ-విష్వద్రీచః౨—విష్వద్రీచా

---

(౧) ప్రకర్షేణాంచతి గచ్ఛతీత్యర్థే ఋత్విగిత్యాదిసూత్రేణాంచేస్సుప్యుపపదే క్విన్ ॥ సూ ॥ అనిదితాం హల ఉపధాయాః క్ఙితి ॥ హలన్తానామనిదితామఙ్గానాముపధాయా నస్య లోపస్స్యాత్కితి ఙితి చ ప్రత్యయే పరే । ఇత్యుపధానకారలోపే ॥ సూ ॥ ఉగిదచాం సర్వనామస్థానేఽధాతోః ॥ అధాతోరుగితో నలోపినోఽంచతేశ్చ నుమాగమస్స్యాత్సర్వనామస్థానే పరే । ఇతి నుమి । సంయోగాంతస్య లోపః । నుమో నకారస్య క్విన్ ప్రత్యయస్య కురితి కుత్వే ఙకారః । ప్రాఙిత్యాది ॥ సూ ॥ అచః ॥ లుప్తనకారస్యాంచతేర్భస్యాకారస్య లోపస్స్యాత్ ॥ సూ ॥ చౌ ॥ లుప్తాకారేంచతౌ పరే పూర్వస్యాణో దీర్ఘస్స్యాత్ ॥ ప్రాచ ఇత్యాది ॥

(౨) సూ ॥ విష్వగ్దేవయోశ్చ టేరద్ర్యంచతావప్రత్యయే ।అనయోస్సర్వనామ్నశ్చ టేరద్రిరాదేశస్స్యాదవప్రత్యయాంతేంచతౌ పరే। విష్వద్ర్యఙ్

-విష్వద్ర్యగ్భ్యాం-విష్వద్ర్యగ్భిః ౩— విష్వద్రీచే-విష్వద్ర్యగ్భ్యాం-విష్వద్ర్యగ్భ్యః ౪— విష్వద్రీచః-విష్వద్ర్యగ్భ్యాం-విష్వద్ర్యగ్భ్యః ౫ విష్వద్రీచః-విష్వద్రీచోః-విష్వద్రీచాం ౬— విష్వద్రీచి-విష్వద్రీచోః-విష్వద్ర్యక్షు ౭— ॥ ఏవం దేవద్ర్యఙ్ ॥ సధ్ర్యఙిత్యాది ॥

(౧) అముముయఙ్	అముముయఞ్చౌ	అముముయఞ్చః
అముముయఞ్చం	అముముయఞ్చౌ	అముముయఞ్చః
అముముఈచా	అముముయగ్భ్యాం	అముముయగ్భిః
అముముఈచే	అముముయగ్భ్యాం	అముముయగ్భ్యః
అముముఈచః	అముముయగ్భ్యాం	అముముయగ్భ్యః
అముముఈచః	అముముఈచోః	అముముఈచాం
అముముఈచి	అముముఈచోః	అముముయక్షు

చకారాంతఃపుల్లింగఃప్రత్యచ్ఛబ్దః

ప్రత్యఙ్-ప్రత్యఞ్చౌ-ప్రత్యఞ్చః ౧— ప్రత్యఞ్చం-ప్రత్యఞ్చౌ-ప్రతీచః ౨— ప్రతీచా-ప్రత్యగ్భ్యాం-ప్రత్యగ్భిః ౩— ప్రతీచే-ప్రత్యగ్భ్యాం-ప్రత్యగ్భ్యః ౪— ప్రతీచః-ప్రత్యగ్భ్యాం-ప్రత్యగ్భ్యః ౫— ప్రతీచః-ప్రతీచోః-ప్రతీచాం ౬— ప్రతీచి-ప్రతీచోః-ప్రత్యక్షు ౭ ॥

---

(౧) అముముంచతి గచ్ఛతీత్యర్థే క్విపి నమి అద్ర్యాదేశే అదద్రి అఞ్చ్ ఇతిస్థితే యణ్ ॥ సూ ॥ అదసోఽసేర్దాదుదో మః ॥ అదసోఽసాంతస్య దాత్పరస్య ఉదూతౌ స్తోదస్యచ మశ్చ । ఉఇతి హ్రస్వదీర్ఘయోస్సమాహారద్వంద్వః । అంతరతమ్యాద్ధ్రస్వవ్యంజనయోర్హ్రస్వో దీర్ఘస్య దీర్ఘః । అముముయఙ్ ఇత్యాది ॥ అముముఈచ ఇత్యాదౌ ముత్వస్యాసిద్ధత్వాన్నయణ్ । అంత్యబాధేంత్యసదేశస్యేతి పరిభాషామాశ్రిత్య పరస్యైవ ముత్వం వదతాం మతే అదముయఙ్ । అసేః సకారస్యస్థానేయస్యాసావసిరితివ్యాఖ్యానాత్త్యదాద్యత్వవిషయఏవముత్వం నాన్యత్రేతి పక్షే అదద్ర్యఙ్ । ఉక్తంచ । అదసోఽద్రేః పృథఙ్ముత్వం కేచిదిచ్ఛంతిలత్వవత్ । కేచిదంత్యసదేశస్య నేత్యేకేఽసేర్హి దృశ్యతఇతి ॥

ఏవముదఙ్ సమ్యఙ్ సధ్ర్యఙ్ తిర్యగాదీనాం రూపంబోధ్యం ॥

(౧) ఉదఙ్-ఉదఞ్చౌ-ఉదఞ్చః౧—ఉదఞ్చం-ఉదఞ్చౌ-ఉదీచః౨ ॥

(౨)సమ్యఙ్-సమ్యఞ్చౌ-సమ్యఞ్చః॥ సమ్యఞ్చం-సమ్యఞ్చౌ-సమీచః॥

(౩)సధ్ర్యఙ్-సధ్ర్యఞ్చౌ-సధ్ర్యఞ్చః॥సధ్ర్యఞ్చం-సధ్ర్యఞ్చౌ-సధ్రీచః

(౪)తిర్యఙ్-తిర్యఞ్చౌ-తిర్యఞ్చః౧—తిర్యఞ్చం-తిర్యఞ్చౌ-తిరశ్చః ౨—తిరశ్చా-తిర్యగ్భ్యాం-తిర్యగ్భిః౩—తిరశ్చే-తిర్యగ్భ్యాం-తిర్యగ్భ్యః౪ —తిరశ్చః-తిర్యగ్భ్యాం-తిర్యగ్భ్యః౫— తిరశ్చః-తిరశ్చోః-తిరశ్చాం౬ ॥ తిరశ్చి-తిరశ్చోః-తిర్యక్షు౭— ప్రకర్షేణాఞ్చతి పూజయతీత్యర్థే

(౫) ప్రాఙ్-ప్రాఞ్చౌ-ప్రాఞ్చః౧—ప్రాఞ్చం-ప్రాఞ్చౌ-ప్రాఞ్చః౨--ప్రాఞ్చా-ప్రాఙ్భ్యాం-ప్రాఙ్భిః౩—ప్రాఞ్చే-ప్రాఙ్భ్యాం-ప్రాఙ్భ్యః౪—ప్రాఞ్చః-ప్రాఙ్భ్యాం-ప్రాఙ్భ్యః౫—ప్రాఞ్చః-ప్రాఞ్చోః-ప్రాఞ్చాం౬—ప్రాఞ్చి-ప్రాఞ్చోః-ప్రాఙ్క్షు, ప్రాఙ్షు౭— ॥ ఏవం పూజార్థే ప్రత్యఙ్ఙాదయః క్రుఙ్ శబ్దశ్చ ॥

---

(౧) సూ ॥ ఉద ఈత్ । ఉచ్ఛబ్దాత్పరస్య లుప్తనకారస్యాఞ్చతేర్భస్యాకారస్య ఈత్స్యాత్ । ఉదీచ ఇత్యాది (౨)సూ॥ సమస్సమిః । అప్రత్యయాన్తేఞ్చతౌ పరే ॥ సమ్యఙ్ । సమీచ ఇత్యాది ॥(౩)సూ॥ సహస్యసధ్రిః । అప్రత్యయాన్తేఞ్చతౌ పరే । సధ్ర్యఙ్ । సధ్రీచ ఇత్యాది (౪) సూ॥ తిరసస్తిర్యలోపే । అలుప్తాకారేఞ్చతావప్రత్యయాన్తే పరే తిరసస్తిర్యాదేశస్స్యాత్ । తిర్యఙిత్యాది (౫) నాఞ్చేః పూజాయాం ॥ పూజార్థస్యాఞ్చతేరుపధాయా నస్య లోపో న స్యాత్ । అలుప్తనకారత్వాన్న నుమ్ । సంయోగాన్తస్య లోపః । కుత్వం । ప్రాఙిత్యాది । నలోపాభావాదకారలోపో న। ప్రాఞ్చః । ప్రాఞ్చేత్యాది ॥క్రుఞ్చు గతికౌటిల్యాల్పీభావయోః । అస్య ఋత్విగిత్యాదినా నలోపాభావోపి నిపాత్యతే। సంయోగాన్తస్య లోపః । క్విన్ప్రత్యయస్య కురితి కుత్వం ॥ క్రుఙ్-క్రుఞ్చౌ-క్రుఞ్చః ॥ క్రుఞ్చం-క్రుఞ్చౌ-క్రుఞ్చః ॥ క్రుఞ్చా-క్రుఙ్భ్యాం-క్రుఙ్భిరిత్యాది ॥

సుష్ఠువృశ్చతిచ్ఛినత్తీతి । సువృట్ ।ఔ। సువృశ్చౌ। సువృశ్చః॥౧। సువృశ్చం । సువృశ్చౌ। సువృశ్చః॥౨॥—సువృశ్చా । సువృడ్భ్యాం సువృడ్భిః ॥౩—సువృశ్చే। సువృడ్భ్యాం । సువృడ్భ్యః । ౪—సువృశ్చః । సువృడ్భ్యాం । సువృడ్భ్యః ॥౫—సువృశ్చః।సువృశ్చోః। సువృశ్చాం ॥౬—సువృశ్చి। సువృశ్చోః॥సువృట్సు। సువృట్త్సు॥

(౧) తకారాంతఃపుల్లింగో మహచ్ఛబ్దః, పూజ్యః

మహాన్ - మహాంతౌ - మహాంతః౧—హే మహన్ - హే మహాన్తౌ - హే మహాన్తః।సం౧—మహాంతం - మహాంతౌ - మహతః౨—మహతా - మహద్భ్యాం - మహద్భిః౩— మహతే - మహద్భ్యాం - మహద్భ్యః ౪ — మహతః - మహద్భ్యాం - మహద్భ్యః౫—మహతః - మహతోః - మహతాం౬— మహతి - మహతోః - మహత్సు— భూధాతోశ్శతృప్రత్యయే భవతీతి - భవన్ - భవంతౌ - భవంతః ॥ హే భవన్ - హే భవంతౌ - హే భవంతః౧—భవంతం - భవంతౌ - భవతః౨—భవతా - భవద్భ్యాం - భవద్భిః ౩ భవతే - భవద్భ్యాం - భవద్భ్యః౪—భవతః - భవద్భ్యాం - భవద్భ్యః౫—భవతః, భవతోః - భవతాం౬—భవతి - భవతోః - భవత్సు౭—.

(౨) ధీమాన్ - ధీమన్తౌ - ధీమంతః॥ హే ధీమన్ - హే ధీమంతౌ - హే ధీమన్తః౧—ధీమంతం - ధీమంతౌ - ధీమతః౨—ధీమతా - ధీమద్భ్యాం - ధీమద్భిః౩ ॥ ధీమతే - ధీమద్భ్యాం - ధీమద్భ్యః౪—ధీమతః - ధీమద్భ్యాం - ధీమద్భ్యః౫॥ధీమతః - ధీమతోః - ధీమతాం౬॥ధీమతి - ధీమతోః - ధీమత్సు౭ ఏవం మఘోనాస్యాస్తీతి మఘవాన్। భాతేర్డవతుః। భాతీతి భవానితి చ ॥

---

(౧) సూ॥ వర్తమానే పృషద్బృహన్మహజ్జగచ్ఛతృవచ్చ । ఏతే నిపాత్యంతే శతృవచ్చైషాం కార్యం స్యాత్ । ఉగిత్త్వాన్నుమ్ ॥ సాంతమహతః ఇతి దీర్ఘః ॥ మహ్యతే పూజ్యత ఇతి మహాన్ ॥ (౨) అత్వసంతస్య చాధాతోః ॥ అత్వంతస్యోపధాయా దీర్ఘస్స్యాత్ ధాతుభిన్నాసంతస్య చాసంబుద్ధౌ సౌ పరే । పరంనిత్యం చ నుమ పరిభాషాత్వాత్ వచనసామర్థ్యాత్

తకారాంతః పుల్లింగో మరుచ్ఛబ్దః

మరుత్ - మరుతౌ - మరుతః ౧ — మరుతం - మరుతౌ - మరుతః ౨ — మరుతా - మరుద్భ్యాం - మరుద్భిః ౩ — మరుతే - మరుద్భ్యాం - మరుద్భ్యః ౪ ॥ మరుతః - మరుద్భ్యాం - మరుద్భ్యః ౫ — మరుతః, మరుతోః - మరుతాం ౬ మరుతి - మరుతోః - మరుత్సు ౭ (౧) ఏవం దదత్ దధత్ జక్షత్ జాగ్రత్ । దరిద్రత్ । శాసత్ । చకాసత్ । దీధ్యత్ । వేవ్యత్ ఇతి చ । దీధీఙ్ దీప్తిదేవనయోః । ఏవీఙ్ వేత్తి నాతుల్యే । అనయోశ్ఛాందసత్వాద్వ్యత్యయేన పరస్మైపదం

పకారాంతః పుల్లింగో గుప్శబ్దః । గోపాయతీతి క్విప్

గుప్ - గుబ్ - గుపౌ - గుపః ౧ — గుపం - గుపౌ - గుపః ౨ ॥ గుపా - గుబ్భ్యాం - గుబ్భిః ౩ — గుపే - గుబ్భ్యాం - గుబ్భ్యః ౪ ॥ గుపః - గుబ్భ్యాం, గుబ్భ్యః ౫ గుపః - గుపోః - గుపాం ౬ — గుపి - గుపోః - గుప్సు ౭ —

ఏవం శోభనా ఆపో యస్మిన్ హ్రదే స స్వప్ ఇత్యాది

(౨) తాదృక్ - తాదృగ్ - తాదృశౌ - తాదృశః ౧ । తాదృశం - తాదృశౌ - తాదృశః ౨ — తాదృశా - తాదృగ్భ్యాం - తాదృగ్భిః ౩ — తాదృశే - తాదృగ్భ్యాం తాదృగ్భ్యః ౪ — తాదృశః - తాదృగ్భ్యాం - తాదృగ్భ్యః ౫ — తాదృశః - తా

భ్యాసాదాదీర్ఘః ॥ తతో నుమ్ । ధీమాన్ ॥

(౧) సూ॥ ఉభే అభ్యస్తం ॥ షాష్ఠద్విత్వప్రకరణే యే ద్వే విహితే తే ఉభే సముదితే అభ్యస్తసంజ్ఞే స్తః ॥ సూ॥ నాభ్యస్తాచ్ఛతుః ॥ అభ్యస్తాత్పరస్య శతుర్నుమ్ న స్యాత్ ॥ దదత్ । దధత్ ఇత్యాది ॥ సూ॥ జక్షిత్యాదయష్షట్ ॥ షడ్ధాతవోఽన్యే జక్షితిశ్చ సప్తైతే అభ్యస్తసంజ్ఞాస్స్యుః ॥ జక్షత్ । ఇత్యాది (౨) సూ॥ త్యదాదిషు దృశోఽనాలోచనే కఞ్చ ॥ త్యదాదిషూపపదేష్వజ్ఞానార్థాద్దృశేర్ధాతోః కఞ్ స్యాత్ చాత్ క్విన్ ॥ సూ॥ ఆ సర్వనామ్నః ॥ సర్వనామ్న ఆకారోఽన్తాదేశస్స్యాద్దృగ్దృశవతుషు ॥ తాదృక్ ॥ తాదృశః ॥ తావాన్ ఇత్యాది । దృక్షే చేతి వార్తికాదాకారాదేశే తాదృక్షః । ఏవం యాదృక్ష ఇత్యాది ॥

దృశౌ,తాదృశామ్ — తాదృశి-తాదృశోః-తాదృక్షు ॥ ఏవంయాదృ
క్త్వాదృక్త్వాదృగాదయః॥

(౧) ఏవంఘృతస్పృక్ స్పృక్ ఇత్యాదయః

(౨) శకారాంతపుల్లింగశబ్దాః విశ్ క్విప్

విట్-విడ్-విశౌ-విశః। విడ్భ్యాం విట్సు,విట్సు। నశ్యతీతి కర్తరి
క్విపి ॥ నశ్ శబ్దస్తాదృగ్వద్వ్రశ్చ ॥ నక్-నగ్-నట్-నడ్- నశౌ, న
శః,నగ్భ్యాం,నడ్భ్యాం,నక్షు, నట్సు ఇత్యాది ॥

(౩) షకారాంతపుల్లింగాదధృక్శబ్దః। ధృష్ణోతీతి

దధృక్ దధృగ్	దధృషౌ	దధృషః
దధృషా	దధృగ్భ్యాం	దధృగ్భిరిత్యాది
దధృషి	దధృషోః	దధృక్షు

రత్నముట్	రత్నముడ్	రత్నముషౌ	రత్నముషః
రత్నముషా		రత్నముడ్భ్యాం-	రత్నముడ్భిః
రత్నముషి.		రత్నముషోః	రత్నముట్సు-రత్నముట్సు

షకారాంతపుల్లింగోనిత్యంబహువచనషట్ఛబ్దః

(౪) షట్,షట్,షడ్భిః,షడ్భ్యః,షడ్భ్యః,షణ్ణాం,షట్సు,షట్సు

(౧) సూ ॥ స్పృశోఽనుదకేక్విన్ ॥ అనుదకే సుప్యుపపదే స్పృశేః
క్విన్ స్యాత్ ॥ క్విన్ప్రత్యయస్యేత్యాదౌ త్వమ్॥ క్విన్ ప్రత్యయోయస్మాదితి
బహువ్రీహిః ప్రత్యయగ్రహణే తదంతగ్రహణాత్ ॥ స్పృక్ ॥ (౨)వ్రశ్చేత్యా
దినావిశ్ శబ్దేషత్వమ్ ॥సూ॥ నశేర్వా ॥ నశేః కవర్గోంతాదేశో వా
స్యాత్పదాంతే ॥ నక్ ॥ నడిత్యాది ॥ (౩) ఋత్విగ్దధృగిత్యాదినాని
పాతనాత్కుత్వమ్(౪)ష్ణాంతాషడితిషట్సంజ్ఞాం షడ్భ్యోలుగితి జశ్
స్సోలుక్ ॥ ఆమిషట్చతుర్భ్యశ్చేతి నుట్ నామ్నినతీత్యాది దాస్తా
త్వం । తదంతవిధినా ప్రాధాన్యేపి । పరమషట్-పరమషణ్ణామిత్యాది
గౌణత్వేతు ప్రియషషం।ప్రియషషామిత్యాది॥

సకారాంతః పుల్లింగః పిపఠీశ్శబ్దః పఠితుమిచ్ఛుః

(౧) పిపఠీః పిపఠిషౌ పిపఠిషః
పిపఠిషా పిపఠీర్భ్యాం పిపఠీర్భిః
పిపఠిషి పిపఠిషోః పిపఠీష్షు, పిపఠీఃషు

సకారాంతః పుల్లింగో దోశ్శబ్దః—భుజః

(౨) దోః-దోషౌ-దోషః॥ దోషం-దోషౌ-దోష్ణః-దోషః-॥దోష్ణా దోషా-దోషభ్యాం-దోర్భ్యాం, దోషభిః-దోర్భిః॥దోష్ణే-దోషే- దోషభ్యాం-దోర్భ్యాం-దోషభ్యః-దోర్భ్యః॥దోష్ణః-దోషః-దోషభ్యాం దోర్భ్యాం-దోషభ్యః-దోర్భ్యః ॥ దోష్ణః-దోషః-దోష్ణోః-దోషోః- దోష్ణాం-దోషాం॥ దోష్ణి-దోషణి-దోషి-దోష్ణోః-దోషోః-దోషసు- దోస్సు॥ సకారాంతః పుల్లింగో వివిట్ శబ్దః

(3) వివిట్।వివిడ్ వివిక్షౌ వివిక్షః
వివిక్షా వివిడ్భ్యాం వివిట్సు।వివిట్సు

(౪) ఏవం కాష్ఠతట్ గోరక్షిత్యాదయః

---

(౧) పఠితుమిచ్ఛతీతి సన్నంతాత్క్విపి, షత్వస్యాసిద్ధత్వాదుత్వే ॥ సూ॥ ర్వోరుపధాయా దీర్ఘ ఇకః। రేఫవాంతస్య ధాతోరుపధాయా ఇకో దీర్ఘః స్యాత్పదాంతే । ఇతి దీర్ఘే విసర్గే చ పిపఠీః। పిపఠీర్భ్యా మిత్యాది ॥ వాశరీతి విసర్గే॥ నుమ్విసర్జనీయశర్వ్యవాయేఽపీతి షత్వే చ పిపఠీఃషు। విసర్గాభావే షత్వే పూర్వసకారస్య ష్టుత్వే చ పిపఠీష్షు ఇతి। (౨) దమేర్డోస్ ॥ డిత్త్వసామర్థ్యాదభస్యాపి టేర్లోపః ॥ రుత్వవిసర్గౌ ॥ దోః। పద్దన్నిత్యాదినా శసాదౌ దోష్శబ్దస్య వక్షే దోష న్నాదేశే దోష్ణ ఇత్యాది ॥ (3) విశ ప్రవేశనే ॥ సన్నంతాత్క్విప్ ॥ షత్వస్యాసిద్ధత్వాత్సంయోగాంతలోపః । వ్రశ్చేతి షః జశ్త్వే చర్త్వే వివిడిత్యాది ॥ (౪) తక్ష త్వక్ష తనూకరణే ॥ రక్ష పాలనే । ఆభ్యాం క్విప్యోః రితి కలోపః జశ్త్వే చర్త్వే కాష్ఠతట్ గోరక్షిత్యాది, తక్షిరక్షి

సకారాంతఃపుల్లింగోదశ్శబ్దః

(౧) అసౌ-అమూ-అమీ ౧— అముం-అమూ-అమూన్ ౨— అముునా-అమూభ్యాం-అమీభిః ౩— అముష్మై-అమూభ్యాం-అమీభ్యః ౪ ॥ అముష్మాత్-అమూభ్యాం-అమీభ్యః ౫— అముష్య-అముయోః-అమీషాం ౬— అముష్మిన్-అముయోః-అమీషు ౭

సకారాంతఃపుల్లింగోదకశ్శబ్దః

అసకౌ।అసుకః।అముకౌ।అముకే।అముకమిత్యాది॥ శేషంపూర్వవత్।

(౨) సకారాంతఃపుల్లింగో విద్వచ్ఛబ్దః

విద్వాన్-విద్వాంసౌ-విద్వాంసః ౧— హే విద్వన్।విద్వాంసం-విద్వాంసౌ-విదుషః ౨— విదుషా-విద్వద్భ్యాం-విద్వద్భిః ౩— విదుషి-విదుషోః-విద్వత్సు ౭— (౩) ఏవమనాశ్వదాదయః

సేదివాన్-సేదివాంసౌ-సేదివాంసః ౧— హే సేదివన్-సేదివాంసం- సే

భ్యాంభ్యాం తాభ్యాం క్విపి కృతే సోరితి న ప్రవర్తతే। తేలోపస్య స్థానివద్భావాత్।తస్మాత్సంయోగాంతలోపే కృతే కృత్తక్ గోరగిత్యాదిరూపమ్॥

(౧) సూ॥ అదస ఔ సులోపశ్చ ॥ అదస ఔకారోంతాదేశస్స్యాత్సౌ పరే। సులోపశ్చ । తదోస్సస్సావితి దస్య సః॥ అసౌ।త్యదాద్యత్వే పరరూపే అదసోసేరితి మత్వోత్వే। అమూ। జసశ్శీభావే గుణే॥ సూ॥ఏత ఈద్బహువచనే । అదసో దాత్పరస్యైత ఈత్స్యాద్దస్య చ మో బహ్వర్థోక్తౌ ॥ అమీ॥వా॥ అదస ఔత్వప్రతిషేధస్సాకచ్కస్య వా వక్తవ్యస్సాదుత్వం చ। ప్రతిషేధసన్నియోగశిష్టముత్వం తదభావే న ప్రవర్తతే । అసకౌ । అసుకః ॥ (౨) సూ॥వసోస్సంప్రసారణమ్॥వస్వంతస్య భస్య సంప్రసారణం స్యాత్ । పూర్వరూపత్వమ్ ॥ షత్వం, విదుషః, విదుషా ॥ వసుస్రంస్వితి దత్వమ్ ॥ విద్వద్భ్యామిత్యాది॥

(౩) ఉపేయివాననాశ్వాననూచానశ్చేతి క్వసుప్రత్యయాంతాః ॥ నిపాతనాదిడభావశ్చ ॥

దివాంసౌ-సేదుషః ౨—సేదుషా-సేదివద్భ్యామ్-సేదివద్భిః ౩— ఇత్యాది-సేదివ. ౮—ఏవముత్తమయివత్తద్వివస్వత్సుపదాదయః

సకారాంతపుల్లింగో వేధశ్శబ్దః—బహ్వర్థః

(౧) వేధాః-వేధసౌ-వేధసః—హే వేధః-హే వేధసౌ-హే వేధసః॥ వేధసం-వేధసౌ-వేధసః ౨—వేధసా-వేధోభ్యాం-వేధోభిః ౩—వేధసే-వేధోభ్యాం-వేధోభ్యః ౪— వేధసః-వేధోభ్యాం-వేధోభ్యః ౫— వేధసః-వేధసోః-వేధసాం ౬— వేధసి-వేధసోః-వేధస్సు ౭— ఏవంచంద్రమాః సుమనాః సుమేధా ఇత్యాది॥

(౨) అనేహా-అనేహసౌ-అనేహసః— శేషం వేధశ్శబ్దవత్ ఉశనా హే ఉశనన్-హే ఉశన-హే ఉశనః-శేషమనేహశ్శబ్దవత్

సకారాంతపుల్లింగః పుంశబ్దః

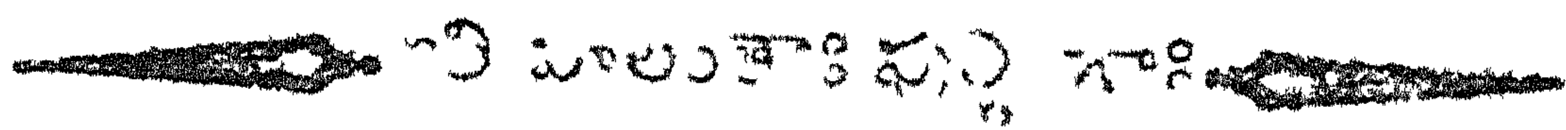
(౩) పుమాన్-పుమాంసౌ-పుమాంసః—హే పుమన్।పుమాంసం।పుమాంసౌ।పుంసః।పుంసా।పుంభ్యాం।పుంభిరిత్యాది।పుంస్సు

(౪) సుపీః-సుపిసౌ-సుపిసః— సుపిసా-సుపీర్భ్యాం-సుపీర్భిః-సుపీష్షు-సుపీఃషు ॥ ఏవం సుతూః చికీః ఇత్యాదయః ॥ సప్తమీబహువచనే చికీర్షు ఇత్యేకమేవరూపమ్

---

(౧) అత్వసంతస్య చాధాతోః । వేధాః । (౨) హా । ఋదుశనస్పురుదంసోనేహసాంచ ॥ ఋదంతానాముశనసాదీనాం చాసంబుద్ధౌ పరే । అనే… ॥ … అనేహాభ్యామిత్యాది।ఉశనా । అస్యసంబుద్ధావనఙ్ … ॥ హే ఉశన, । హే ఉశన । హే ఉశనః । శే… శబ్దవత్ ॥ (౩) పుం ॥ పుంసోసుఙ్ । సర్వనామస్థానే … అసు … ॥ అసుఙితకారోచ్చారణార్థః। పుమానిత్యాది ॥ (౪) పిస గతౌ క్విప్ … ర్వోరుపధాయా దీర్ఘ ఇకః । సుష్ఠు పేసతిగచ్ఛతీతి సుపీః ॥ తుసఖండనే అసా… దీర్ఘః ॥ … సతిఖండయతీతి సుతూః ॥ కర్తుమిచ్ఛతి చికీర్షతీతి సన్నం

మాః-మాసౌ-మాసః ॥ హేమాః-మాసం-మాసౌ-మాసః-మాసా-మా
భ్యాం-మాభిః- మాసి-మాసోః-మాస్సు - ఆగ్రేయోమాస్స్వధాసూతిః
రాజాసౌరోహిణీప్రియః ఇతికోశాన్చ ద్వావ్యయంమాశ్శబ్ద(౧)చీ
రవసేతిధాతుమయిేతి చీవరే। శే వాస్మభ్యసత్॥ ఏవ సువిపిండ
గ్రిఃఇత్యాద్(౨)ఉభాగ్రాత్-ఉఖాసౌ-ఉఖాస్రః-ఉఖాస్భ్యాభ్యాం
ఉఖాస్రిస్సు—ఏవంపణాద్వాల్ ఇత్యాదయః ॥

అథహలంత(స్త్రీ)లింగశబ్దాః

హకారాంత(స్త్రీ)లింగ ఉపానచ్ఛబ్దః—పాదుకా

(౩) ఉపానత్-ఉపానద్	ఉపానహౌ	ఉపానహః
ఉపానహం	ఉపానహౌ	ఉపానహః
ఉపానహా	ఉపానద్భ్యాం	ఉపానద్భిః
ఉపానహి	ఉపానహోః	ఉపానత్సు
(౪) ఉష్ణిక్-ఉష్ణిగ్	ఉష్ణిహౌ	ఉష్ణిహః
ఉష్ణిహా	ఉష్ణిగ్భ్యాం	ఉష్ణిగ్భిః
ఉష్ణిహి	ఉష్ణిహోః	ఉష్ణిక్షు

సగారాంత(స్త్రీ)లింగోదివ్శబ్దః—స్వర్గః

తాతిర్వపి రాత్సస్యేతి సలోపేదీర్ఘేచ చికీరిత్యాది ॥ రోస్సుపి
ఇతినియమాన్నవిసర్గః ॥ చికీర్షా ॥ (౧) వసఆచ్ఛాదనే॥గసుఅద
నే ఆభ్యాంక్విపి అత్వసంతస్యచాధాతోరిత్యత్ర అధాతోరిత్యుక్తేనా
దీర్ఘః పిరవః సువః పి డగః ॥(౨)స్రంసుధ్వంసుఅధఃపతనేఆభ్యాం
క్విపి అనిదితామితి నలోపేవసుస్రంస్విత్యాదినాదత్వమ్ ॥
(౩)ఉపపూర్వాన్నహబంధనే ఇత్యస్మాత్క్విపినహివృతీత్యాదినాదీర్ఘః॥
హా ॥ నహోధః ॥ నహోహస్యధస్సాన్నిఝలిపదాంతేచ । ఉపా
త్యాది ॥ (౪) ఉత్పూర్వాత్ ష్ణిహప్రీతావిత్యస్మాత్

ద్యౌః-దివౌ-దివః ॥ శేషంసుదివ్‌శబ్దవత్

రేఫాంత(స్త్రీ)లి. గో ద్వార్ శబ్దః— ద్వారమ్

ద్వాః-ద్వారౌ-ద్వారః-హేద్వాః-ద్వార్భ్యాం-ద్వార్భిః, ద్వార్షు

(౧) గీః-గిరౌ-గిరః— గీర్భ్యాం-గీర్భిః-గీర్షు—ఏవంధూఃపూఃఅపి ॥

రేఫాంత(స్త్రీ)లింగోనిత్యబహువచనశ్చతుశ్శబ్దః

(౨)చతస్రః-చతస్రః-చతసృభిః-చతసృభ్యః-చతసృభ్యః- చతసృణాం-
చతసృషు మకారాంత(స్త్రీ)లింగః కింశబ్దః

కా-కే, కాః—కాం కే- కాః- శేషంసర్వావత్ ॥

(౩) ఇయం ఇమే-ఇమాః ॥ ఇమాం-ఇమే-ఇమాః౨— ఏనాం, ఏనే-
ఏనాః౨—అనయా-ఏనయా-ఆభ్యాం-ఆభిః॥ అస్యై-ఆభ్యాం-ఆభ్యః॥
అస్యాః-ఆభ్యాం-ఆభ్యః ॥ అస్యాః-అనయోః, ఏనయోః, ఆసాం ॥ అ
స్యాం, అనయోః, ఏనయోః, ఆసు

ఇదంశబ్దస్యాకచి । ఇయకం । ఇమకే ॥ ఇమకాః । ఇమకాం ॥ ఇమ
కే ॥ ఇమకాః । ఏనాం॥ఏనే। ఏనాః । ఇమకయా। ఏనయా। ఇమకా

సాక్విబ్ । నిపాతనాత్తలోపష్షత్వే । క్విన్నంతత్వాత్కుత్వేన హస్య
ఘః । జశ్త్వచర్త్వే॥ ఉష్ణిగిత్యాది ॥ (౧) గౄనిగరణేఇత్యస్మాత్క్వి
పిఋతఇద్ధాతోరితీత్వేర్వోరుపధాయా ఇతి దీర్ఘేచగీః గీర్భ్యామి
త్యాది ॥ ఏవం ధుర్విహింసాయామ్ ॥ ధూర్వతిహినస్తీతిధూః । పౄ
పాలనపూరణయోః పిపర్తిపాలయతీతిపూః పూర్యతజనైరితివాపూః
క్విపి ఉదోష్ఠ్యపూర్వస్యేత్యుత్వేర్వోరితి దీర్ఘేచ పూరిత్యాది ॥
(౨) సూ॥ త్రిచతురోఃస్త్రియాంతిసృచతసృచ తసృఇత్యాది ॥ అచిఇ
నతిసృచతస్రీతినిషేధాన్నదీర్ఘః । చతసృణామ్ ॥
(౩) సూ ॥ యస్సౌ । ఇదమోదస్య యస్సౌ స్యాత్సౌపరే । ఇదమోమః
ఇయం । త్యదాద్యత్వేటాపిదశ్చేతిమత్వే॥ఇమే॥ ఇమాఇత్యాది ॥
దశవిషయే ॥ ద్వితీయాటౌస్స్వేనఇత్యేన దేశే ఏనామిత్యా

భ్యాం, ఇమకాభిః, ఇమకస్యై-ఇమకాభ్యాం-ఇమకాభ్యః ౪— ఇమకస్యాః-ఇమకాభ్యాం-ఇమకాభ్యః ౫— ఇమకస్యాః-ఇమకయోః-ఏనయోః-ఇమకానాం ౬— ఇమకస్యాం-ఇమకయోః-ఏనయోః, ఇమకాసు ౭

నకారాంతః స్త్రీలింగస్సీమన్ శబ్దః—మిరా

సీమా-సీమానౌ-సీమానః, హే సీమన్-సీమానమ్, సీమానౌ, సీమ్నః, సర్వం పుల్లింగసీమన్ శబ్దవత్। ఏవం దామా పామా॥

భకారాంతస్త్రీలింగః కకుప్ శబ్దః —దిక్

కకుప్, కకుభౌ, కకుభః ౧—కకుభం, కకుభౌ, కకుభః ౨— కకుభా, కకుబ్భ్యాం, కకుబ్భిః, ౩—కకుభే, కకుబ్భ్యాం, కకుబ్భ్యః ౪—కకుభః, కకుబ్భ్యాం, కకుబ్భ్యః ౫—కకుభః, కకుభోః, కకుభామ్ ౬—కకుభి, కకుభోః, కకుప్సు ౭

ధకారాంతస్త్రీలింగో వీరుచ్ఛబ్దః

వీరుత్, వీరుధౌ, వీరుధః ౧—వీరుధం, వీరుధౌ, వీరుధః ౨—వీరుధా, వీరుద్భ్యాం, వీరుద్భిః ౩—వీరుధే, వీరుద్భ్యాం, వీరుద్భ్యః ౪—వీరుధః, వీరుద్భ్యాం, వీరుద్భ్యః ౫—వీరుధః, వీరుధోః, వీరుధామ్ ౬— వీరుధి, వీరుధోః, వీరుత్సు ౭—ఏవం క్షుత్ క్షుధౌ। యుత్ యుధౌ ఇత్యాది ॥

*జకారాంతస్త్రీలింగస్స్రక్ఛబ్దః॥ మాలికా

(౧) స్రక్, స్రజౌ, స్రజః ౧—స్రజం, స్రజౌ, స్రజః ౨—స్రజా, స్రగ్భ్యామ్, స్రగ్భిః ౩— స్రజే, స్రగ్భ్యామ్, స్రగ్భ్యః ౪ — స్రజః, స్రగ్భ్యాం, స్రగ్భ్యః ౫— స్రజః-స్రజోః, స్రజాం ౬— స్రజి, స్రజోః, స్రక్షు ॥ ఏవం రుక్। రుజౌ। రుజః। అశ్వయుక్ ఇత్యాదయః ॥

(౨) దకారాంతస్త్రీలింగస్త్యచ్ఛబ్దః—స్యా, త్యే, త్యాః, త్యాం, త్యే, త్యాః, శేషం స్త్రీలింగసర్వావత్ । ఏవం తచ్ఛబ్దోఽపి, యా, యే, యాః పం సర్వం తచ్ఛబ్దవత్ ॥

---

*ఋత్విగిత్యాదినా సృజేః క్విన్ అమాగమశ్చ నిపాతితః । స్రక్ ॥
త్యదాద్యత్వే టాపి తదోస్సస్సావితి సత్వే చ స్యా॥ ఏవం యత్ ఏతత్

ఏషా,ఏతే,ఏతాః, ఏతాం, ఏతే,ఏతాః, ఏనాం,ఏనే,ఏనాః, ఏతయా,
ఏనయా౩,ఏతయోః,ఏనయోః౬-౭, శేషంసర్వావత్॥

ముత్సంపద్విపద్ధృషదాదయః తమోనుచ్ఛబ్దవత్

చకారాంతస్త్రీలింగోవాక్ఛబ్దః—పయోముక్ఛబ్దవత్ ॥ ఏవంత్వగుగ్రాదయః॥ (౧) పకారాంతస్త్రీలింగో నిత్యంబహువచనోప్ఛబ్దః॥
ఆపః౧—అపః౨—అద్భిః౩—అద్భ్యః౪—అద్భ్యః౫— అపాం౬—
అప్సు౭॥ (౨) శకారాంతస్త్రీలింగోదిక్ఛబ్దః ॥దిక్।దిశౌ।దిశః
సర్వం సదృక్ఛబ్దవత్ ॥ ఏవంవిదిక్ దృక్ ఇత్యాదయః ॥

(౩) షకారాంతస్త్రీలింగో త్విట్ప్రావృషౌ ద్విట్ఛబ్దవత్ ॥
(౪) సజూః,సజుషౌ,సజుషః౧—సజుషా,సజూర్భ్యాం,సజూర్భిః౩।
సజూష్షు,సజూఃషు౭— (౫)షకారాంతస్త్రీలింగఆశీశ్శబ్దః

ఆశీః,ఆశిషౌ,ఆశిషః౧— ఆశిషా,ఆశీర్భ్యాం,ఆశీర్భిః౩— ఆశీష్షు॥ అర్చిశ్శబ్దో హ్యేవం ॥ అర్చిః,అర్చిషౌ,అర్చిర్భ్యాం,అర్చిర్భిః,
అర్చిర్భ్యః అర్చిష్షు।అర్చిశ్శబ్దేసర్వత్రహ్రస్వఏవవిశేషః॥
సకారాంతస్త్రీలింగోదశ్శబ్దః—అసౌ,అమూ,అమూః౧—అమూం।
అమూ,అమూః౨—అముయా,అమూభ్యాం,అమూభిః౩—అముష్యై

---

(౧) అప్తృన్నిత్యాదినాదీర్ఘః॥ఆపః॥సూ॥అపోభి॥అపస్తకారస్యాదభ్భాదౌ ప్రత్యయేపరే ॥ అద్భిరిత్యాది ॥(౨) ఋత్విగిత్యాదినా క్విన్నిపాతనమ్ ॥ దిగిత్యాది॥ త్యదాదిషు దృశేః క్విన్విధానాదన్యత్రాపి కుత్వమ్ ॥ దృగిత్యాది॥ (౩) త్విషదీప్తావిత్యస్మాత్క్విపిత్విట్ ॥ప్రకర్షేణ వర్షతీతి క్విపి ॥ నహివృతివృషీత్యాదినా దీర్ఘః ప్రావృట్ ॥ (౪) సహజుషతే ప్రీణాతి సేవతేవా ॥ క్విపి ॥ ససజుషోరితిరుత్వే సజూరిత్యాది ॥ (౫) శాసుఅనుశిష్టావిత్యస్మాత్క్విపిఆశాసఃక్వావుపధాయా ఇత్వంవాచ్యమితీత్వే షత్వస్యాసిద్ధత్వాద్రుత్వేర్వోరితిదీర్ఘేవిసర్గేచాశీరిత్యాది ॥ ఇతిహలంతాస్త్రీలింగాః

అమూభ్యాం-అమూభ్యః౪-అముష్యాః౫, అముష్యాః౬,అముయోః,అమూషాం౬|అముష్యాం, అముయోః,అమూషు ॥ అస్యాకచిఅదకశ్శబ్ద స్సాంతస్త్రీలింగః॥ అసకౌ,అసుకా,అముకే,అముకాః,అముకామిత్యాది సర్వావత్ ॥ ఇతిహలంతాస్త్రీలింగాః

॥అథహలంతనపుంసకలింగశబ్దాః॥

(౧) హకారాంతనపుంసకలింగః స్వనడుచ్ఛబ్దః

స్వనడుత్|ద్|స్వనడుహీ|స్వనడ్వాంహి ॥ పున స్తద్వత్| శేషంపుంవత్

సూపానత్	సూపానహీ	సూపానంహి
గోధుక్	గోదుహీ	గోదుంహి
మధులిట్	మధులిహీ	మధులింహి
ప్రియతురాషాట్	ప్రియతురాసాహీ	ప్రియతురాసాంహి
ప్రియవిశ్వవాట్	ప్రియవిశ్వాహీ	ప్రియవిశ్వవాంహి

ద్వితీయాప్యేవం । శేషంపుంవత్ ॥ అనయాదిశాఅన్యేపి శబ్దాఊహ్యాః ॥ (౨) వకారాంతనపుంసకలింగ స్సుద్యుశ్శబ్దః

సుద్యు|సుదివీ|సుదివి॥పున స్తద్వత్॥ శేష-మసువత్ ॥

రేఫాంతనపుంసకలింగో నిత్యబహువచనశ్చతుశ్శబ్దః॥

చత్వారి౧—చత్వారి౨— శేషంపుంవత్ ॥ వాః|వారీ|వారి|పున స్తద్వత్ ॥ శేషంవాఃర్వత్॥—॥మకారాంతనపుంసకలింగఃకింశబ్దః

కిం|కే|కాని॥౧—కిం|కే|కాని౨— శేషం పుంవత్॥

(౩) ఇదం|ఇమే|ఇమాని౧—ఇదం|ఇమే|ఇమాని|ఏనత్|ఏనే|ఏనాని౨॥

---

(౧) శోభనాఅనడ్వాహోయస్మిన్కులె ॥ అస్మాత్సౌలుఙ్కివసుస్రం స్వత్యాదినాదత్వే స్వనడుదిత్యాది ॥ జసశ్శిః ॥ చతురనడుహోరిత్యామ్॥ స్వనడ్వాంహి ॥ (౨) శోభనాద్యౌర్యస్మిన్నహాని ॥ సుద్యు ॥సౌలుఙ్ ఇవఉదిత్యత్వమ్ ॥ సుదివీఇత్యాదౌ పదత్వ ప్రతిషేధాన్నోత్వమ్ ॥ (౩) అన్వాదేశేనపుంసకే ఏనద్వక్తవ్య ఇత్యేనదాదేశః । ఏనత్ ॥ అ

శేషంపుంవత్ ॥ అస్యాకచిక్రృతే ॥ ఇదకం।ఇమకే॥ఇమకాని౧— ఇమ
కం।ఇమకే।ఇమకాని। ఏనత్।ఏనే।ఏనాని౨— శేషంపుంవత్॥

(౧) నకారాంతనపుంసకలింగో బ్రహ్మన్ శబ్దః— బ్రహ్మ। బ్రహ్మణీ।బ్ర
హ్మాణి।హేబ్రహ్మన్।హేబ్రహ్మ॥సం॥౧— బ్రహ్మ।బ్రహ్మణీ। బ్రహ్మాణి ౨ ॥
శేషం పుల్లింగబ్రహ్మశబ్దవత్ ॥ ఏవంచర్మన్ శర్మన్ కర్మన్ వర్మన్ ।

(౨) అహః।అహ్నీ।అహనీ।అహాని౧— పునస్తద్వత్ ॥ అహ్నా।అహో
భ్యాం।అహోభిః౩— అహ్నే।అహోభ్యాం।అహోభ్యః౪— అహ్నః।అ
హోభ్యామ్।అహోభ్యః౫— అహ్నః।అహ్నోః।అహ్నామ్౬— అహ్ని।
అహని।అహ్నోః।అహస్సు౭॥— నామ। నామ్నీ।నామనీ।నామాని। హే
నామన్।హేనామ।దండి।దండినీ।దండీని। పునస్తద్వత్ ।శేషంపుంవత్॥
ఏవంగుణి।వాగ్మి।స్రగ్వి।మనస్వి।యశస్వి।ఇత్యాదయఇన్నంతాః

---

౧ జ్ఞశిష్టస్యాప్యేదమేవరూపమ్ ॥ (౧) సంబుద్ధౌనపుంసకానాం నలో
పోవావాచ్యఇతి పాక్షికోనలోపః ॥

(౨) రోఽసుపీతి- రేఫాదేశే అహర్భాతి ॥సూ॥ అహన్ ॥ అహన్ని
త్యస్య రుస్స్యాత్పదాంతే । అహోభ్యామిత్యాది ॥ తదంతస్యాపిరత్వ
మిత్యే । దీర్ఘాణ్యహానియస్మిన్ సదీర్ఘాహా నిదాఘః ॥ హల్ఙ్యాది
లోపే ప్రత్యయలక్షణేనాసుపీతి నిషేధాద్రత్వాభావేరుః । తస్యాసి
ద్ధత్వాన్నాంతలక్షణఉపధాదీర్ఘః । సంబుద్ధౌతు హేదీర్ఘాహోని
దాఘ। ప్రాతిపదికాంతేతిణత్వపక్షే దీర్ఘాహాణౌ ॥ దీర్ఘాహాణః
ణత్వాభావే దీర్ఘాహానౌ॥ దీర్ఘాహానః । క్షుభ్నాదిత్వాన్నణత్వం
దీర్ఘాహ్న దీర్ఘాహోభ్యామిత్యాది । బహవోవృత్రహణోయస్మిన్
తత్ బహువృత్రహ ॥ బహువృత్రఘ్నీ । బహువృత్రహాణి । ఏవంబ
హుపూషాణి । బహ్వర్యమాణి ॥ ఇన్హన్నిత్యాదినాదీర్ఘః । ఏవ
దండీనీత్యాదావపి ॥— ॥ శోభనఃపంథాఃయస్మిన్నగరే తత్సుపథి
సుపథీ । సుపంథాని ।ఏవంసుమథి । సుమథీ ॥ సుమంథానీతి ॥

(౧) జకారాంతనపుంసకలింగోఽసృక్ఛబ్దః—రుధిరమ్ ॥
అసృక్।అసృగ్।అసృజీ।అసృంజి—అసృక్।అసృజీ।అసాని। అసృంజి—అస్నా॥అసృజా॥అసభ్యామ్।అసృగ్భ్యాం॥అసభిః॥అసృగ్భిః ॥ అస్నే।అసృజే।అసభ్యాం। అసృగ్భ్యాం। అసభ్యః।అసృగ్భ్యః—అస్నః।అసృజః।అసభ్యాం।అసృగ్భ్యాం।అసభ్యః।అసృగ్భ్యః—అస్నః అసృజః।అస్నోః।అసృజోః।అస్నాం।అసృజామ్—॥అస్ని।అసని।అసృజి।అస్నోః।అసృజోః॥అససు॥అసృక్షు—(౨) ఊర్క్—॥ఊర్జీ॥ఊర్జ్జి॥ బహూర్క్—।బహూర్జీ।బహూర్జి।బహూర్ంజి వాకులాని॥

దకారాంతనపుంసకలింగాస్త్యదాదిశబ్దాః,

త్యత్, త్యే, త్యాని॥ తత్, తే, తాని ॥ యత్, యే, యాని, శేషం పుంవత్ ॥ ఏతత్।ఏతే।ఏతాని।ద్వితీయాయామ్॥ఏనత్।ఏతత్।ఏనే।ఏతే।ఏనాని।ఏతాని।శేషంపుంవత్ ॥—॥ పునఃపునరతిశయేన వాభినత్తీత్యర్థే—యఙంతాత్క్విపి ॥ బేభిత్, బెభిదీ, బేభిది ఏవం ఛెచ్ఛిత్॥

చకారాంతనపుంసకలింగాః ప్రాక్ ప్రత్యగాది శబ్దాః,

ప్రకర్షేణాంచతి గచ్ఛతీత్యర్థే—ప్రాక్ । ప్రాచీ, ప్రాంచి । పునస్తద్వత్ ॥ శేషం పుంవత్ ॥ ఏవం ప్రత్యక్। ప్రతీచీ। ప్రత్యంచి। తిర్యక్। తిరశ్చీ । తిర్యంచి । ఉదక్ । ఉదీచీ। ఉదంచి।సమ్యక్ । సమీచీ।సమ్యంచి।సధ్ర్యక్ । సధ్రీచీ।సధ్ర్యంచి ఇత్యాది ॥

ప్రకర్షేణాంచతి పూజయతీత్యర్థే—నాంచేః పూజాయామితి నలోపాభావః । ప్రాఙ్, ప్రాంచీ । ప్రాంచి।పునస్తద్వత్ ॥ శేషం పుంవత్॥ ఏవం ప్రత్యఙ్ ఉదఙ్ తిర్యఙ్ సమ్యఙ్ సధ్ర్యఙ్ ఇత్యాదయః । గామంచతి గచ్ఛతి పూజయతీత్యర్థద్వయే ఋత్విగితి రూపాణి॥ గవాక్।గవాగ్।గోఽక్।గోఽగ్।గోక్।గోగ్॥—గవాఙ్॥గోఽఙ్।గోఙ్॥—॥

పద్దన్నిత్యాదినా అసృక్ఛబ్దస్యాసన్నాదేశో వా॥ (౨)బహూర్జినపుంతి షేధః అంత్యాత్పూర్వో వా నుమితి రూపద్వయమ్॥

గోచీ।గవాఞ్చీ,గోఅఞ్చీ।గోఞ్చీ॥—॥గవాఞ్చి।గోఅఞ్చి।గోఞ్చిం॥ ద్వితీయాయాంతద్వత్ ౨—గోచా।గవాఞ్చా।గోఅఞ్చా। గోఞ్చా గవాగ్భ్యాం-గోఅగ్భ్యాం-గోగ్భ్యామ్-గవాఙ్భ్యామ్-గోఅఙ్భ్యాం గోఙ్భ్యామ్—గవాగ్భిః-గోఅగ్భిః-గోగ్భిః-గవాఙ్భిః-గోఅఙ్భిః- గోఙ్భిః౩—గోచే-గవాఞ్చే-గోఅఞ్చే-గోఞ్చే-భ్యామిప్రాగ్వత్ —॥ గవాగ్భ్యః- గోఅగ్భ్యః- గోగ్భ్యః - గవాఙ్భ్యః - గోఅఙ్భ్యః - గోఙ్భ్యః౪—గోచః-గవాఞ్చః - గోఅఞ్చః-గోఞ్చః - భ్యామ్-భ్యస్తోఃప్రాగ్వత్ ౫—ఙసి ఙసివత్—గోచోః-గవాఞ్చోః-గోఅఞ్చోః గోఞ్చోః—గోచామ్-గవాఞ్చామ్-గోఅఞ్చామ్,గోఞ్చామ్౬— గోచి-గవాఞ్చి-గోఅఞ్చి-గోఞ్చి-ఓసిప్రాగ్వత్॥ గవాక్షు-గోఅక్షు గోక్షు-గవాఙ్షు-గోఅఙ్షు-గోఙ్షు-గవాఙ్క్షు-గోఅఙ్క్షు-గోఙ్క్షు। ఏవంనవాధికశతరూపాణి ॥ తకారాంతనపుంసకలింగాపచద్దీవ్యచ్ఛబ్దా (౧) పచత్।పచన్తీ।పచన్తి। పునస్తద్వత్ శేషంపుంవత్॥ ఏవందీవ్యత్ ఇత్యాది (౨) దదత్।దదతీ।దదన్తి।దదతి।ఏవందధత్॥ (౩) తుదత్। తుదన్తీ।తుదతీ।తుదన్తి। ఏవంభాత్।భాన్తీ।భాతీ।భాన్తి॥ (౪) యకృత్।యకృతీ।యకృన్తి౧—యకృత్ యకృతీ।యకాని।యకృన్తి౨— యకాని। య

---

(౧) సూ॥ శప్శ్యనోర్నిత్యమ్ ॥ శప్శ్యనోరాత్పరో యశ్శతురవయవః తదంతాంగస్యనుమ్ స్యాచ్ఛీనద్యోః పరతః ॥ (౨)సూ॥వానపుంసకస్య అభ్యస్తాత్పరో యశ్శతా తదంతస్య క్లీబస్యనుమ్వాస్యాత్సర్వనామస్థానే పరే ॥ దదన్తి ॥ దదతి॥ (౩)సూ॥ ఆచ్ఛీనద్యోర్నుమ్॥ అవర్ణాంతదంగాత్పరో యశ్శతురవయవస్తదంతాంగస్యనుమ్వాస్యాత్ ఛీనద్యోః పరతః ॥ తుదన్తీ।తుదతీ॥(౪)పద్దన్నిత్యాదినాయకృచ్ఛకృచ్ఛబ్దయోర్య క్నావాయకన్ న్నాదేశౌ ॥

కృతా। యకభ్యామ్। యకృద్భ్యామ్। యకభిః। యకృద్భిః। యక్నే। యకృతే। యకభ్యాం। యకృద్భ్యామ్। యకభ్యః। యకృద్భ్యః ॥—॥ యక్నః। యకృతః। యకభ్యాం। యకృద్భ్యాం। యకభ్యః। యకృద్భ్యః ॥ యక్నః యకృతః। యక్నోః। యకృతోః। యక్నామ్। యకృతామ్ ॥— యక్ని। యకని। యకృతి। యక్నోః ॥ యకృతోః। యకసు। యకృత్సు ॥— ఏవం శకృచ్ఛబ్దేపి శకాని శక్నా ఇత్యాదిరూపద్వయమ్ ॥ (౧) శోభనా ఆపో యస్మిన్ తత్ స్వప్ పకారాంతః। స్వప్। స్వపీ। స్వాంపి। స్వంపి ॥ స్వపా। స్వద్భ్యాం। స్వద్భిరిత్యాది ॥ షకారాంతనపుంసకలింగష్షట్ఛబ్దః పుంవత్ ॥

రత్నాని ముష్ణాతీతి రత్నముట్। రత్నముషీ। రత్నమూంషి। పునస్తద్వత్ ॥ శేషం పుంవత్ ॥ సకారాంతనపుంసకలింగః పయశ్శబ్దః

పయః, పయసీ, పయాంసి, పునస్తద్వత్ ॥ పయసా, పయోభ్యాం, పయోభిః, శేషం వేధశ్శబ్దవత్ ॥ అదః, అమూ, అమూని । పునస్తద్వత్ శేషం పుంవత్ ॥ అస్యాకచి। అదకః। అముకే। అముకాని। పునస్తద్వత్ శేషం పుంవత్ ॥ హవిః। హవిషీ। హవీంషి । పునస్తద్వత్ ॥ హవిషా। హవిర్భ్యాం। హవిర్భిరిత్యాది ॥ (౨) పఠితుమిచ్ఛతి కులం। పిపఠీః పిపఠిషీ। పిపఠిషి ॥ పునస్తద్వత్ ॥ పిపఠిషా। పిపఠీర్భ్యాం ॥ పిపఠీర్భిరిత్యాది పుంవత్ । ధనుః। ధనుషీ। ధనూంషి। పునస్తద్వత్ ॥ ధనుషా। ధనుర్భ్యాం ॥ ధనుర్భిరిత్యాది ॥—॥ శోభనాః పుమాంసో యస్మిన్ నగరే సుపుమ్ ॥ సుపుంసీ। సుపుమాంసి ॥ పునస్తద్వత్ ॥ శేషం పుంవత్ ॥ విద్వత్। విదుషీ। విద్వాంసి। పునస్తద్వత్ ॥ శేషం పుంవత్ ॥ సేదివత్ ॥ సేదుషీ ॥ సేదివాంసి ॥ పునస్తద్వత్ శేషం పుంవత్ ॥

---

(౧) జసి అప్తృన్నిత్యాదినా మతభేదేన దీర్ఘః తదభావే ॥ భ్యామాదా పోభీతి తాదేశః (౨) పఠితుమిచ్ఛతీతి సన్నంతాత్ క్విపి ర్వోరుపధాయా ఇత్యాదినా దీర్ఘః పిపఠీః ॥ పిపఠీర్భ్యామిత్యాది ॥ అనయా శాఽన్యేపి శబ్దా ఉన్నేయాః ॥

హలంతవిశేషశబ్దాః

దకారాంతః పుల్లింగో౽తియుష్మచ్ఛబ్దః

త్వామతిక్రాంతః ఇత్యాదివిగ్రహే

అతిత్వం	అతిత్వాం	అతియూయం
అతిత్వాం	అతిత్వాం	అతిత్వాన్
అతిత్వయా	అతిత్వాభ్యాం	అతిత్వాభిః
అతితుభ్యం	అతిత్వాభ్యాం	అతిత్వభ్యం
అతిత్వత్	అతిత్వాభ్యాం	అతిత్వత్
అతితవ	అతిత్వయోః	అతిత్వాకం
అతిత్వయి	అతిత్వయోః	అతిత్వాసు

యువామతిక్రాంత ఇత్యాదివిగ్రహే

అతిత్వం	అతియువాం	అతియూయం
అతియువాం	అతియువాం	అతియువాన్
అతియువయా	అతియువాభ్యాం	అతియువాభిః
అతితుభ్యం	అతియువాభ్యాం	అతియువభ్యం
అతియువత్	అతియువాభ్యాం	అతియువత్
అతితవ	అతియువయోః	అతియువాకమ్
అతియువయి	అతియువయోః	అతియువాసు

యుష్మానతిక్రాంత ఇత్యాదివిగ్రహే

అతిత్వం	అతియుష్మామ్	అతియూయమ్
అతియుష్మామ్	అతియుష్మామ్	అతియుష్మాన్
అతియుష్మయా	అతియుష్మాభ్యాం	అతియుష్మాభిః
అతితుభ్యం	అతియుష్మాభ్యాం	అతియుష్మభ్యమ్
అతియుష్మత్	అతియుష్మాభ్యాం	అతియుష్మత్
అతితవ	అతియుష్మయోః	అతియుష్మాకమ్
యుష్మయి	అతియుష్మయోః	అతియుష్మాసు

మామతిక్రాంత ఇత్యాదివిగ్రహే

అత్యహం	అతిమాం	అతివయమ్
అతిమామ్	అతిమాం	అతిమాన్
అతిమయా	అతిమాభ్యాం	అతిమాభిః
అతిమహ్యమ్	అతిమాభ్యాం	అతిమభ్యమ్
అతిమత్	అతిమాభ్యాం	అతిమత్
అతిమమ	అతిమయోః	అతిమాకమ్
అతిమయి	అతిమయోః	అతిమాసు

ఆవామతిక్రాంతఇత్యాదివిగ్రహే

అత్యహం	అత్యావాం	అతివయమ్
అత్యావాం	అత్యావాం	అత్యావాన్
అత్యావయా	అత్యావాభ్యాం	అత్యావాభిః
అతిమహ్యమ్	అత్యావాభ్యామ్	అత్యావభ్యమ్
అత్యావత్	అత్యావాభ్యామ్	అత్యావత్
అతిమమ	అత్యావయోః	అత్యావాకమ్
అత్యావయి	అత్యావయోః	అత్యావాసు

అస్మానతిక్రాంతఇత్యాదివిగ్రహే

అత్యహమ్	అత్యస్మామ్	అతివయమ్
అత్యస్మాం	అత్యస్మాం	అత్యస్మాన్
అత్యస్మయా	అత్యస్మాభ్యామ్	అత్యస్మాభిః
అతిమహ్యాం	అత్యస్మాభ్యాం	అత్యస్మభ్యమ్
అత్యస్మత్	అత్యస్మాభ్యామ్	అత్యస్మత్
అతిమమ	అత్యస్మయోః	అత్యస్మాకమ్
అత్యస్మయి	అత్యస్మయోః	అత్యస్మాసు

శ్లో॥ సమస్యమానే ద్వ్యేకత్వవాచినీ యుష్మదస్మదీ। సమాసార్థో న్యసంఖ్యశ్చేత్ స్తాయువావాత్వమావపి ॥౧॥ సుజస్ జెజస్సుపరత ఆదేశాస్స్యుస్సదైవ తే। త్వాహౌసాయూయవయౌ తుభ్యమహ్యౌ తవ మమావపి ॥౨॥ ఏతే పరత్వాద్బాధన్తే యువావౌ విషయే స్వకే। త్వమావపి ప్రబాధన్తే పూర్వవిప్రతిషేధతః ॥౩॥ ద్వ్యేకసంఖ్యస్సమాసార్థో బహ్వర్థే యుష్మదస్మదీ। తయోరద్వ్యేకతార్థత్వాన్న యువావౌ త్వమౌ న చ ॥౪॥

తద్ధితప్రత్యయాంతేషు విశేషోఽథ ప్రదర్శ్యతే। మాద్ర్యా దేశస్య రాజ్ఞశ్చ వాచకాః కోసలాదయః ॥౧॥ అంగవంగాదయో ద్వ్యచ్కాస్తేభ్యోఽపత్యే చ రాజని। తద్ధితప్రత్యయే భేదస్స్యాద్ద్వ్యేకత్వబహుత్వయోః ॥౨॥ పాంచాలైక్ష్వాకాంగవాంగాః పాండ్యసాల్వేయపౌరవాః॥ గాంధారమాగధాంబష్ఠ్యాః కౌసల్యౌదుంబరీ తథా ॥౩॥ ఆజాద్యానంత్యసౌవీర్యాస్సాంహాస్సాగమసాత్వకీ। ప్రాత్యగ్రథిః కాలకూటిర్మార్ణతోఽస్య వైదర్భ ఏవ చ ॥౪॥ కౌరవ్యశ్చైవ నైషధ్యః కాళింగశ్చైద్య ఇత్యపి ॥ భార్గః కారూశకైకేయాః తద్రాజప్రత్యయాంతకాః ॥౫॥

యాస్కార్ష్వ గార్గ్యమైత్రేయా త్రైయవాసిష్ఠభార్గవాః। పాన్నాగారిబైదవాత్స్యకౌంజాయనశ్చ గౌతమః ॥౬॥ వాతండ్యకాత్సకౌండిన్యాంగిరసాజ్ఞనయస్తథా। బ్రాధ్నాయన్యశ్చ శాకల్యాగస్త్యాయాధిష్ఠిరిస్తథా ॥౭॥ పారాశర్యో జామదగ్న్యో వైదాల్భ్యశ్శాండిల్యకాశ్యపౌ। యాజ్ఞవల్క్యశ్చ చాణక్యః పౌలస్త్యః కౌశికోఽపి చ ॥౮॥ భారద్వాజస్తథా కాణ్వో మౌద్గల్యశ్శౌనకోఽపి చ। ఏతేఽపత్యప్రత్యయాంతాః బహుత్వే తూభయత్ర లుక్ ॥౯॥ తద్రాజసంజ్ఞకస్యాపి గోత్రాపత్యార్థకస్య చ। ఏషామవయవస్యస్యాత్ తద్ధితస్యేతి బుధ్యతాం॥౧౦

ఇక్ష్వాకూణాంజనపదానాంరాజా ఇక్ష్వాకోరపత్యంవా ఐక్ష్వాకః ద్విత్వే
ఐక్ష్వాకౌ। బహుత్వే ఇక్ష్వాకవః। ఏవంపాంచాలః। పాంచాలౌ। పంచా
లాః॥ ఇత్యాది॥౨॥ పౌరవః। పౌరవౌ। పూరవః। ఇత్యాది॥౩॥ పాండ్యః। పాం
డ్యౌ। పాండవ ఇత్యాది ॥ ౪ ॥ సాల్వేయః। సాల్వేయౌ ॥ సాల్వే
యాః ఇత్యాది ॥ గాంధారిః। గాంధారౌ। గాంధారయః ఇత్యాది ॥
౫॥ ఆంగః। ఆంగౌ। అంగాః। వాంగః। వాంగౌ। వంగాః। సౌంహ్మః
సౌంహ్మౌ। సుంహ్మాః। మాగధః। మాగధౌ। మగధాః ॥ కాలింగః।
కాలింగౌ। కలింగాః। శౌరమసః। శౌరమసౌ। శూరమసాః ఇత్యా
ది ॥౬॥ ఆంబష్ఠ్యః। ఆంబష్ఠ్యౌ। అంబష్ఠాః। ఆవంత్యః। ఆవంత్యౌ

॥సూ॥ జనపదశబ్దాత్ క్షత్రియాదఞ్। జనపదక్షత్రియయోర్వాచకా
దఞ్ స్యాదపత్యే। ఇక్ష్వాకో రాజ్ఞోపత్యమైక్ష్వాకః। ద్విత్వే ॥ ఐ
క్ష్వాకౌ। దాండినాయనేత్యాదినా నిపాతనాత్సాధుః। క్షత్రియస
మానశబ్దాజ్జనపదాత్తస్య రాజన్యపత్యవత్। తద్రాజమాచక్షాణ స్త
ద్రాజ ఇత్యన్వర్థసంజ్ఞావిధానసామర్థ్యాదిత్యుక్తేః ఇక్ష్వాకూణాంజన
పదానాం రాజేత్యర్థేపి ఐక్ష్వాక ఇత్యఞంతస్సాధుః। రాజద్విత్వే
ఐక్ష్వాకౌ। బహుత్వేతు ॥సూ॥ తేతద్రాజాః। అఞాదయఏతత్సం
జ్ఞాస్స్యుః ॥సూ॥ తద్రాజస్య బహుషు తేనైవాస్త్రియాం॥ బహుష్వ
ర్థేషు తద్రాజప్రత్యయస్య లుక్స్యాత్తదర్థ కృతబహుత్వేనతు
స్త్రియాం ॥ ఇతిలుకి। ఉభయార్థయోరపి ఇక్ష్వాకవః। ఏవంపం
చాలా ఇత్యాదావపి ॥౨॥ పూరోరణ్వక్తవ్యః। ఉభయత్ర। పౌరవ ఇత్యా
ది ॥ ౩-పాండోర్డ్యణ్। ఉభయత్ర। పాండ్య ఇత్యాది ॥౪- సాల్వే
య గాంధారిభ్యాంచ। ఆభ్యామపత్యే అఞ్ స్యాత్। వృద్ధేదితీఞ్యఞో
పవాదః। సాల్వేయః। గాంధారిః। తస్యరాజన్యప్యేవం ॥ ౫-ద్వ్య
ఞ్మగధకలింగసూరమసాదణ్। అఞోపవాదః। అంగస్యాపత్యం। ఆం
గః। వాంగః। సౌంహ్మః। మాగధః। కాలింగః। శౌరమసః ఇత్యా

అవంతయః । కౌసల్యః । కౌసల్యౌ । కోసలాః । ఆజాద్యః । ఆజాద్యౌ । అజాదాఇత్యాది ॥ ౭ ॥ కౌరవ్యః । కౌరవ్యౌ । కురవః । నైషధ్యః । నైషధ్యౌ । నిషధాఃఇత్యాది ॥౮॥ ఔదుంబరిః । ఔదుంబరీ । ఉదుంబరాః ఇత్యాది । ప్రాత్యగ్రథిః । ప్రాత్యగ్రథీ । ప్రత్యగ్రథాః కాలకూటిః । కాలకూటీ । కలకూటాః । ఆశ్మకిః । ఆశ్మకీ । అశ్మకాః ౯-యస్కస్యగోత్రాపత్యమిత్యాద్యర్థేయాస్కః । యాస్కౌ । యస్కాః । మైత్రేయః । మైత్రేయౌ । మిత్రయవఇత్యాది ॥౧౦॥ గార్గ్యః గార్గ్యౌ । గర్గాః । వాత్స్యః । వాత్స్యౌ । వత్సాఃఇత్యాది ॥ వై

తస్యరాజన్యప్యేవం । ౬। వృద్ధేత్కోసలాజాదాఞ్ఞ్యఙ్ । ఏభ్యోఽపత్యేఞ్యఙ్ స్యాత్ అఞోఽపవాదః వృద్ధాత్ । ఆంబష్ఠ్యః । ఇతః । ఆవంత్యః । కౌసల్యః । అజాదస్యాపత్యమాజాద్యః॥తస్యరాజన్యప్యేవం ॥ ౭, కురునాదిభ్యోణ్యః । కురుశబ్దాన్నకారాదిప్రాతిపదికాచ్చాపత్యేణ్యస్స్యాత్ । కౌరవ్యః । నైషధ్యఃఇత్యాది । తస్యరాజన్యప్యేవం ॥ ౮- సాల్వావయవప్రత్యగ్రథకలకూటాశ్మకాదిఞ్ । సాల్వోజనపదః తదవయవాఉదుంబరాదయః తేభ్యఃప్రత్యగ్రథాదిభ్యస్త్రిభ్యశ్చ ఇఞ్ స్యాదపత్యే । అఞోఽపవాదః । ఉదుంబరస్యాపత్యమౌదుంబరిః ప్రాత్యగ్రథిః । కాలకూటిః। ఆశ్మకిః ఇత్యాది।తస్యరాజన్యప్యేవమ్ ॥ ౯॥ యస్కాదిభ్యోగోత్రే । ఏభ్యోగోత్రప్రత్యయస్య లుక్స్యాత్తత్కృతబహుత్వేనతుస్త్రియాం। ఇతిబహుత్వేబుఞ్ణోలుక్ । యస్కాః । మిత్రయవః ఇత్యాది ॥ ౧౦- గర్గాదిభ్యోయఞ్ । గోత్రఇత్యేవ। గార్గ్యః । వాత్స్యః । అనృష్యానంతర్యేబిదాదిభ్యోఞ్ ॥ ఏభ్యోఞ్గోత్రే।యేత్వత్రానృషయస్తేభ్యఅనంతర్యే। సూత్రేస్వార్థేష్యఞ్ । బిదస్యగోత్రంబైదః పౌర్వః అనంతరోబైదిః ॥ బాహ్వాదేరాకృతిగణత్వాదిఞ్ । పుత్రస్యాపత్యంపౌత్రః । దౌహిత్రః । యఞ ॥గోత్రేయద్యఞంతమఞంతంచ తదవయవయోరేతయోలుక్

దః । బైదౌ । బిదాః । ఔర్వః । ఔర్వౌ । ఉర్వా ఇత్యాది ॥ ౩ ॥ ఆత్రేయః । ఆత్రేయౌ । అత్రయః । భార్గవః । భార్గవౌ । భృగవః । కౌత్సః । కౌత్సౌ । కుత్సాః । వాసిష్ఠః । వాసిష్ఠౌ । వసిష్ఠాః । గౌతమః । గౌతమౌ । గోతమాః । ఆంగిరసః । ఆంగిరసౌ । అంగిరసః ॥౪॥ పాన్నాగారిః । పాన్నాగారీ । పన్నాగారాః । యౌధిష్ఠిరిః । యౌధిష్ఠిరీ । యుధిష్ఠిరాః । ఆర్జునిః । ఆర్జునీ । అర్జునా ఇత్యాది ॥౫॥ ఆగస్త్యః । ఆగస్త్యౌ । అగస్తయః । కౌండిన్యః । కౌండిన్యౌ । కుండినాః ఇత్యాది ॥

కాస్యత్తత్కృతబహుత్వేనతుస్త్రియాం । ఇతి బహుత్వే యఞఞోః అఞశ్చలుక్ । గర్గాః । వత్సాః । బిదాః । ఉర్వాః ఇత్యాది ॥౩॥ అత్రిభృగుకుత్సవసిష్ఠగోతమాంగిరోభ్యశ్చ । ఏభ్యో గోత్రప్రత్యయస్యలుకాస్యాత్తత్కృతబహుత్వేనతుస్త్రియాం । అత్రయః । భృగవః । కుత్సాః । వసిష్ఠాః । గోతమాః । అంగిరసః ॥ ౪ ॥ బహ్వచ ఇఞః ప్రాచ్యభరతేషు । బహ్వచః పరో య ఇఞ్ ప్రాచ్యగోత్రే భరతగోత్రే చ వర్తమానస్తస్యలుకాస్యాత్తత్కృతబహుత్వేనతుస్త్రియాం ॥ పన్నాగారాః । యుధిష్ఠిరాః । అర్జునా ఇత్యాది ॥ ౫ - ఆగస్త్యకౌండిన్యయోరగస్తికుండినచ్ ॥ ఏతయోరవయవస్య గోత్రప్రత్యయస్యాణో యఞశ్చ బహుషు లుకాస్యాదనశిష్టస్య ప్రకృతిభాగస్య యథాసంఖ్యమగస్తికుండినచ్ ఏతావాదేశౌ స్తః । అగస్తయః కుండినాః ఇత్యాది ॥

✻ ఉపయుక్తశ్లోకాః ✻

సదృశం త్రిషు లింగేషు సర్వాసు చ విభక్తిషు । వచనేషు చ సర్వేషు యన్న వ్యేతి తదవ్యయమ్ ॥౧॥ యల్లింగం యద్వచనం యా చ విభక్తిర్విశేష్యస్య । తల్లింగం తద్వచనం సా చ విభక్తిర్విశేషణస్యాపి ॥౨॥ లింగసంఖ్యావిభేదేఽపి విశేషణవిశేష్యతా । విభక్తిః పునరేకైవ విశేషణవిశేష్యయోః ॥౩॥ నస్యాన్నిర్ణయతలింగము లేపులింగం విశేష్యవత్ ।

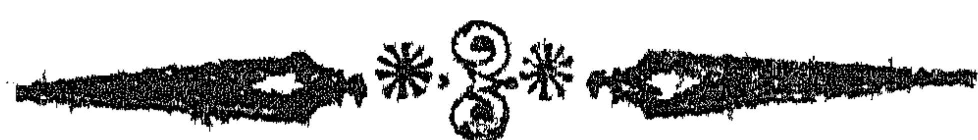
ధాదిషుక్వచిల్లింగం విధేయోద్దేశ్యగంభవేత్ ॥౪॥ విశేషణంపురస్కృ
త్య విశేష్యంతదనంతరమ్ । కర్తృకర్మక్రియాయుక్తమేతదన్వయల
క్షణమ్ ॥౫॥ విశేష్యంతుపరిధానంస్యా దపరిధానంవిశేషణమ్ । ద్వా
భ్యాంయుక్తమితిప్రోక్తం త్రిభిశ్శ్లోకైర్విశేషకమ్ ॥౬॥ కలాపకంచ
తుర్భిస్స్యాత్తదూర్ధ్వంకులకంమతమ్ । లళయోర్డడయోస్తద్వజ్జద
యోర్వబయోస్తథా ॥౭॥ రలయోర్నణయోశ్చాంతే సవిసర్గావిసర్గ
యోః । సబిందుకాబిందుకయోస్స్యాదభేదేనకల్పనమ్ ॥౮॥ (ఇద
మఃప్రత్యక్షగతం) ఇదమస్తుసన్నికృష్టం) సమీపతరవర్తిచైతదోరూ
పమ్ । అదస్తువిప్రకృష్టం తదితిపరోక్షేవిజానీయాత్ ॥౯॥ ఈషద
ర్థేక్రియాయోగేమర్యాదాభివిధౌచయః। ఏతమాతంఙితంవిద్యాద్వా
క్యస్మరణయోరఙిత్ ॥౧౦॥వష్టివాగురిరల్లోపమవాప్యోరుపసర్గయోః
ఆపంచైవహలంతానాం యథావాచానిశాదిశా ॥౧౧॥ వగాహః ॥అవ
గాహః ॥ పిధానం । అపిధానమిత్యాది ॥౧౨॥ ఉపసర్గేణధాత్వర్థో
బలాదన్యఃప్రతీయతే । ప్రహారాహారసంహార విహారపరిహారవత్ ॥౧౩॥
ధాత్వర్థంబాధతేకశ్చిత్కశ్చిత్తమనువర్తతే । తమేవవిశినష్ట్యన్య
ఉపసర్గగతిస్త్రిధా ॥ ౧౪ ॥ కేవచంముంచతి ॥ త్యజతీత్యర్థః ॥ ఆ
మంచతి ॥ బధ్నాతీత్యర్థః ॥ ఏవంతిష్ఠతిప్రతిష్ఠతఇత్యాదౌధాత్వర్థ
బాధః । ఆగచ్ఛతీత్యత్ర అధ్యాగచ్ఛతిపర్యాగచ్ఛతీత్యాదౌ నవిశే
షః ॥ యునక్తీత్యత్రసంయునక్తీత్యాదౌ విశేషః ఇత్యాదిక్రమేణో
దాహరణం ॥ ప్ర,పరా,అప,సం,అను,అవ,నిస్,నిర్,దుస్,దుర్,వి,
ఆఙ్-ని,అధి,అపి,అతి,సు,ఉత్,అభి,ప్రతి,పరి,ఉప, ఏతే ప్రాదయో
ద్వావింశతిరుపసర్గాః ॥౧౫॥ లడ్వర్తమానేలేడ్వేదేభూతేలుఙ్లఙ్లిట
స్తథా।విధ్యాశిషోస్తులిఙ్ లోటౌల్లృఙ్లృటౌలుడ్భవిష్యతి ॥

అకర్మకస్సకర్మాచ ద్వికర్మాచద్వికర్తృకః । చతుర్ధాధాత
వస్తేభ్యః ప్రాయశోలాదయోష్టధా ॥౧॥ వివక్షాభేదతోన్యేపి ప్రయో

గాస్స్యురనేకధా । ధాతోరకర్మకాత్కర్తృభావయోస్స్యుర్ల
డాదయః ॥౨॥ సకర్మకాత్కర్తరిచకర్మణ్యపిలడాదయః । ద్వి
కర్మకాత్కర్తరిచ గౌణముఖ్యచకర్మణి ॥౩॥ ప్రయోజకేకర్తరి
చ కర్మణిస్యుర్ద్వికర్తృకాత్ । ఏతేష్టధాప్రయోగాస్స్యురన్యేత్రై
వక్ష్యకాయథా ॥౪॥ (క్రియమాణంతుయత్కర్మస్వయమేవప్రసిధ్యతి ।
సుకరైస్స్వగుణైర్యస్మాత్కర్మకర్తేతితంవిదుః ॥౫॥) సౌకర్యద్యో
తనేకర్తుర్వ్యాపారస్యావివక్షయా । కర్మణఃకర్తృతాస్యాచ్చే
త్ప్రయోగఃకర్మకర్తరి ॥౫॥ ఏవంకరణకర్త్రాది ప్రయోగాఅథల
క్షణం । కర్మశూన్యఃక్రియాకర్త్రాయుక్తోఽకర్మకఈరితః ॥౬॥ క
ర్తృకర్మక్రియాయుక్తప్రయోగస్స్యాత్సకర్మకః । కర్మద్వయయు
క్రియాకర్తృసంయుక్తస్స్యాద్ద్వికర్మకః । యత్రకర్తృతృతీయాస్యా
త్కర్మణిప్రథమాభవేత్ । సకర్మణిప్రయోగస్స్యాత్క్రియావాచ
కసంయుతః ॥౮॥ తృతీయాకర్తృయుగ్భావేప్రయోగస్స్యాత్క్రియాయు
తః । ప్రథమాంతద్వితీయాంతకర్మభ్యాంక్రియయాసహ ॥౯॥ యత్ర
కర్తృతృతీయాస్యాత్సద్వికర్మకకర్మణి । ప్రథమాంతతృతీయాం
తకర్తృభ్యాంక్రియయాసహ ॥౧౦॥ యత్రకర్మద్వితీయాంతంసద్విక
ర్తృకకర్తరి । కర్తృద్వయంతృతీయాంతం ప్రథమాయత్రకర్మణి ॥
౧౧॥ క్రియాయుతఃప్రయోగోయంస్యాద్ద్వికర్తృకకర్మణి । ఏవమ
ష్టప్రయోగాస్స్యురథస్యాత్కర్మకర్తరి ॥౧౨॥ ప్రయోగోయం క్రి
యాకర్త్రాయుక్తోఽకర్మకఈరితః । కర్తృత్వేకరణాదీనాం ప్రాయశ
స్స్యాత్సకర్మకః ॥౧౩॥ రామోవిరాజతేరామోభూమండలమపాల
యత్ । రామచంద్రోదశగ్రీవంపరలోకమనీనయత్ ॥౧౪॥ రామేణా
లభ్యతయశోరామేణాభూయతక్షితౌ । రామేణకుంభకర్ణఃప్రాగనీ
యతసురాలయమ్ ॥౧౫॥ నశైనరాఘవస్సేతుంబంధయామాసవారిధౌ ।
రామేణకపిభిస్సేతురకార్యతజలాశయే ॥౧౬॥ రామస్సంస్పర్శనాచ్ఛై

దంష్ట్రయంధనురభజ్యత । రామబాణస్స ప్రచాలాంతరసాస్త్రయమమ్మి నత్ ॥౧౭॥ శమనంధ్వననంమజ్జనవికలంజృంభణదంభనరోదనహాసనమ్ కుటిలోత్సుకతెభ్రమణంయతనంక్షరణంజరణంశకనంగ్లానిః ॥౧౮॥ వృద్ధిక్షయభయజీవితమరణంలజ్జాసత్తాస్థితిజాగరణమ్ । శయనక్రీడారుచిదీప్త్యర్థంధాతుగణంతమకర్మకమాహుః ॥౧౯॥ శామ్యతిధ్వనతి। మజ్జతి। కుంఠతి।జృంభతె। దభ్నోతి।రోదితి।హసతి।హూర్ఛతి।ఉత్కంఠతె భ్రమతి।యతతె।క్షరతి।జీర్యతి।శక్నోతి గ్లాయతి।వర్ధతె।క్షీయతె।బిభేతి జీవతి।మ్రియతె। లజ్జతె।అస్తి।తిష్ఠతి। జాగర్తి।శేతె। క్రీడతి।రోచతె॥ దీప్యతె।ఏవంక్రమేణోదాహరణానితత్తదర్థకానిబోద్ధవ్యాని॥వ॥ధాతో రర్థాంతరేవృత్తెర్ధాత్వర్థేనోపసంగ్రహాత్।ప్రసిద్ధెరవివక్షాతః కర్మణోకర్మికాక్రియా ॥౨౦॥ వహతిభారం॥అర్థాంతరె। నదీవహతి॥స్యందతఇత్యర్థః॥దాత్వర్థేనసంగ్రహె।నృత్యతి। గాత్రంవిక్షిపతి।జీవతి। ప్రాణాన్ధారయతీత్యాది।ప్రసిద్ధెః । మేఘోవర్షతీత్యాది।కర్మణో వివక్షణె॥హితాన్నయస్సంశృణుతెసకింప్రభుఃరిత్యాది॥

వికీర్ణశ్రితసర్వస్వంకటాక్షాత్కలశోదరాత్।దర్వ్యాదాయాంబుధేస్త్రీరెసురేభ్యోదాత్సుధాంహరిః ॥౧॥ కర్తాచకర్మకరణంసంప్రదానంతథైవచ । అపాదానాధికరణెఇత్యాహుఃకారకాణిషట్ ॥౨॥ కర్తాభవతిధాత్వర్థెస్వాతంత్ర్యేణవివక్షితః । కర్మస్యాత్క్రియయాకర్తురాప్తుమిష్టతమంహియత్ ।౩॥కరణంస్యాత్క్రియాసిద్ధౌప్రకృష్టముపకారకం।కర్మణాయమభిప్రైతిసంప్రదానంసఉచ్యతె॥౪॥అపాదానమపాయెయద్ధ్రువంతదచలంచలమ్।క్రియాధారోధికరణంకర్తృకర్మముఖైనయోః॥౫॥ఏతేషాంక్రియయాయోగెసంజ్ఞాకర్త్రాదికాభవేత్ వివక్షాతఃకారకాణిభవేయుఃక్వచిదన్యథా॥౬॥**************

శ్రీరస్తు.

శుక్లాంబరధరం విష్ణుం శశివర్ణం చతుర్భుజమ్ ।
ప్రసన్నవదనం ధ్యాయే త్సర్వవిఘ్నోపశాన్తయే ॥

శ్రీ వాల్మీకి ప్రార్థనా. శ్రీ

కూజంతం రామరామేతి మధురం మధురాక్షరమ్ । ఆరుహ్య కవితా శాఖాం వందే వాల్మీకికోకిలమ్ ॥ ౧ ॥ వాల్మీకేర్మునిసింహస్య కవితా వనచారిణః । శృణ్వన్ రామకథానాదం కో న యాతి పరాం గతిమ్ ॥ ౨॥ యః పిబన్ సతతం రామచరితామృతసాగరమ్। అతృప్తస్తం మునిం వందే ప్రాచేతసమకల్మషం ॥ ౩॥ .. ..

శ్రీ ఆంజనేయప్రార్థనా శ్రీ

గోష్పదీకృతవారాశిం మశకీకృతరాక్షసం । రామాయణమహామాలా రత్నం వందే నిలాత్మజమ్ ॥౪॥ అంజనానందనం వీరం జానకీశోకనాశనమ్ । కపీశమక్షహంతారం వందే లంకాభయంకరమ్ ॥౫॥ ఆమిషీకృతమార్తాండం గోష్పదీకృతసాగరమ్। తృణీకృతదశగ్రీవ మాంజనేయం నమామ్యహమ్

శ్రీ అథ బాలరామాయణ ప్రారంభః శ్రీ

తపస్స్వాధ్యాయనిరతం తపస్వీ వాగ్విదాం వరమ్ । నారదం పరిపప్రచ్ఛ వాల్మీకిర్మునిపుంగవమ్ ॥ ౧ ॥ కో న్వస్మిన్ సాంప్రతం లోకే గుణవాన్ కశ్చ వీర్యవాన్ । ధర్మజ్ఞశ్చ కృతజ్ఞశ్చ సత్యవాక్యో దృఢవ్రతః ॥ చారిత్రేణ చ కో యుక్తస్సర్వభూతేషు కో హితః । విద్వాన్ కః కస్సమర్థశ్చ కశ్చైకప్రియదర్శనః ॥ ౩ ॥ ఆత్మవాన్ కో జితక్రోధో ద్యుతిమాన్ కో నసూయకః। కస్య బిభ్యతి దేవాశ్చ జాతరోషస్య సంయుగే ॥౪॥ ఏతదిచ్ఛామ్యహం శ్రోతుం పరం కౌతూహలం హి మే । మహర్షే త్వం సమర్థోసి జ్ఞాతుమేవంవిధం నరమ్ ॥ ౫ ॥——॥ శ్రుత్వా చైతత్రి

లోకజ్ఞో వాల్మీకేర్నారదో వచః। శ్రూయతామితిచామంత్ర్య ప్రహృ
ష్టో వాక్యమబ్రవీత్ ॥ ౬ ॥ బహవో దుర్లభాశ్చైవ యే త్వయా కీర్తి
తా గుణాః। మునే వక్ష్యామ్యహం బుద్ధ్వా తైర్యుక్తశ్శ్రూయతాం నరః॥
ఇక్ష్వాకువంశప్రభవో రామో నామ జనైశ్శ్రుతః। నియతాత్మా మహావీ
ర్యో ద్యుతిమాన్ ధృతిమాన్వశీ ॥ ౮ ॥ బుద్ధిమాన్నీతిమాన్వాగ్మీ శ్రీ
మాన్ శత్రునిబర్హణః। విపులాంసో మహాబాహుః కంబుగ్రీవో మ
హాహనుః ॥ ౯ ॥ మహోరస్కో మహేష్వాసో గూఢజత్రురరిందమః॥
ఆజానుబాహుస్సుశిరాస్సులలాటస్సువిక్రమః ॥ ౧౦ ॥ సమస్సమవిభ
క్తాంగస్స్నిగ్ధవర్ణః ప్రతాపవాన్। పీనవక్షా విశాలాక్షో లక్ష్మీవాన్
శుభలక్షణః ॥ ౧౧ ॥ ధర్మజ్ఞస్సత్యసంధశ్చ ప్రజానాంచ హితే రతః।
యశస్వీ జ్ఞానసంపన్నశ్శుచిర్వశ్యస్సమాధిమాన్ ॥ ౧౨ ॥ ప్రజాపతిస
మశ్శ్రీమాన్ ధాతా రిపునిషూదనః। రక్షితా జీవలోకస్య ధర్మస్య పరి
రక్షితా ॥ ౧౩ ॥ ౧౩ ॥ రక్షితా స్వస్య ధర్మస్య స్వజనస్య చ రక్షితా। వేద
వేదాంగతత్త్వజ్ఞో ధనుర్వేదే చ నిష్ఠితః ॥ ౧౪ ॥ సర్వశాస్త్రార్థతత్త్వ
జ్ఞః స్మృతిమాన్ ప్రతిభానవాన్। సర్వలోకప్రియస్సాధురదీనాత్మా వి
చక్షణః ॥ ౧౫ ॥ సర్వదాభిగతస్సద్భిస్సముద్ర ఇవ సింధుభిః। ఆర్య
స్సర్వసమశ్చైవ సదైకప్రియదర్శనః ॥ ౧౬ ॥ స చ సర్వగుణోపేతః కౌ
సల్యానందవర్ధనః। సముద్ర ఇవ గాంభీర్యే ధైర్యేణ హిమవానివ ॥ ౧౭
విష్ణునా సదృశో వీర్యే సోమవత్ప్రియదర్శనః। కాలాగ్నిసదృశః క్రోధే
క్షమయా పృథివీసమః ॥ ౧౮ ॥ ధనదేన సమస్త్యాగే సత్యే ధర్మ ఇవాప
రః॥—తమేవంగుణసంపన్నం రామం సత్యపరాక్రమమ్ ॥ ౧౯ ॥ జ్యే
ష్ఠం శ్రేష్ఠగుణైర్యుక్తం ప్రియం దశరథస్సుతం। ప్రకృతీనాం హితైర్యుక్తం
ప్రకృతిప్రియకామ్యయా ॥ ౨౦ ॥ యౌవరాజ్యేన సంయోక్తుమైచ్ఛత్ప్రీ
త్యా మహీపతిః॥—తస్యాభిషేకసంభారాన్ దృష్ట్వా భార్యాథ కేకయీ ॥
౨౧ ॥ పూర్వం దత్తవరా దేవీ వరమేనమయాచత। వివాసనంచరామ

స్య భరతస్యాభిషేచనమ్ ॥ ౨౨॥——ససత్యవచనాద్రాజాధర్మపాశే
నసంయతః । వివాసయామాససుతం రామందశరథఃప్రియమ్ ॥ ౨౩॥
॥——సజగామవనంవీరః ప్రతిజ్ఞామనుపాలయన్ । పితుర్వచననిర్దే
శాత్కైకేయ్యాఃప్రియకారణాత్ ॥౨౪॥—— తంవ్రజన్తంప్రియోభ్రాతా
లక్ష్మణోఽనుజగామహ । స్నేహాద్వినయసంపన్నస్సుమిత్రానందవర్ధనః
॥౨౫ ॥—— భ్రాతరందయితోభ్రాతుస్సౌభ్రాత్రమనుదర్శయన్ ॥——
రామస్యదయితాభార్యానిత్యంప్రాణసమాహితా ॥ ౨౬ ॥ జనకస్య
కులేజాతా దేవమాయేవనిర్మితా । సర్వలక్షణసంపన్నా నారీణాముత్త
మావధూః ॥ ౨౭ ॥ సీతాప్యనుగతారామం శశినంరోహిణీయథా।——
పౌరైరనుగతోదూరం పిత్రాదశరథేనచ ॥ ౨౮ ॥ శృంగిబేరపురేసూ
తం గంగాకూలేవ్యసర్జయత్ । గుహమాసాద్యధర్మాత్మానిషాదాధిప
తింప్రియం॥ ౨౯॥ గుహేనసహితోరామో లక్ష్మణేనచసీతయా।——
తేవనేనవనంగత్వానదీస్తీర్త్వాబహూదకాః ॥ ౩౦ ॥ చిత్రకూటమను
ప్రాప్య భరద్వాజస్యశాసనాత్ । రమ్యమావసథంకృత్వారమమాణా
వనేత్రయః ॥ ౩౧ ॥ దేవగన్ధర్వసంకాశాస్తత్రతేన్యవసన్సుఖమ్——॥
చిత్రకూటంగతేరామే పుత్రశోకాతురస్తదా ॥౩౨ ॥ రాజాదశరథ
స్స్వర్గంజగామవిలపన్సుతమ్।——మృతేతుతస్మిన్భరతో వసిష్ఠప్రము
ఖైర్ద్విజైః ॥ ౩౩ ॥ నియుజ్యమానో రాజ్యాయనైచ్ఛద్రాజ్యంమహా
బలః।సజగామవనంవీరో రామపాదప్రసాదకః ॥ ౩౪॥ గత్వాతుసమ
హాత్మానం రామంసత్యవరాక్రమమ్ । అయాచద్భ్రాతరంరామమా
ర్యభావపురస్కృతః ॥ ౩౫॥త్వమేవరాజాధర్మజ్ఞఇతిరామంవచోఽబ్రవీ
త్——రామోఽపిపరమోదారస్సుముఖస్సుమహాయశాః ॥౩౬॥ నచైచ్ఛ
త్పితురాదేశాద్రాజ్యంరామోమహాబలః । పాదుకేచాస్యరాజ్యాయ
న్యాసందత్త్వాపునఃపునః ॥౩౭॥నివర్తయామాసతతోభరతంభరతాగ్రజః
——సకామమనవాప్యైవరామపాదావుపస్పృశన్ ॥ ౩౮ ॥నందిగ్రా

మేఽకరోద్రాజ్యం రామాగమనకాంక్షయా।— గతేతుభరతే శ్రీమాన్
సత్యసన్ధోజితేన్ద్రియః॥౩౯॥ రామస్తుపునరాలక్ష్య నాగరస్యజనస్యచ
తత్రాగమనమేకాగ్రో దండకాన్ప్రవివేశహ ॥ ౪౦ ॥ ప్రవిశ్యతుమ
హారణ్యం రామోరాజీవలోచనః। విరాధం రాక్షసంహత్వా శరభఙ్గం దద
ర్శహ ॥ ౪౧ ॥ సుతీక్ష్ణంచాప్యగస్త్యంచ అగస్త్యభ్రాతరంతథా । అగ
స్త్యవచనాచ్చైవజగ్రాహైన్ద్రంశరాసనమ్॥ ౪౨ ॥ ఖడ్గంచపరమప్రీత
స్తూణీచాక్షయసాయకౌ।— వసతస్తస్యరామస్య వనేవనచరైస్సహ।
౪౩॥ ఋషయోఽభ్యాగమన్సర్వే వధాయాసురరక్షసామ్।— స తేషాంప్ర
తిశుశ్రావరాక్షసానాంతదావనే ॥ ౪౪ ॥ ప్రతిజ్ఞాతశ్చ రామేణవధస్సం
యతిరక్షసామ్ । ఋషీణామగ్నికల్పానాం దండకారణ్యవాసినామ్ ॥
౪౫ ॥ తేనతత్రైవవసతా జనస్థాననివాసినీ। విరూపితా శూర్పణఖా రాక్ష
సీ కామరూపిణీ॥౪౬॥— తతశ్శూర్పణఖావాక్యాదుద్యుక్తాన్ సర్వరా
క్షసాన్ । ఖరంత్రిశిరసంచైవదూషణంచైవరాక్షసమ్ ॥౪౭॥ నిజఘానర
ణేరామస్తేషాంచైవపదానుగాన్।— వనేతస్మిన్నివసతా జనస్థాననివా
సినామ్ ॥౪౮ ॥ రక్షసాంనిహతాన్యాసన్త్సహస్రాణిచతుర్దశ।— తతో
జ్ఞాతివధంశ్రుత్వా రావణఃక్రోధమూర్ఛితః ॥ ౪౯ ॥ సహాయంవరయా
మాస మారీచంనామరాక్షసమ్ । వార్యమాణస్సుబహుశో మారీచేనస
రావణః ॥౫౦ ॥ నవిరోధో బలవతా క్షమోరావణతేనతే। అనాదృత్య
తుతద్వాక్యం రావణః కాలచోదితః॥౫౧॥జగామసహమారీచస్తస్యాశ్ర
మపదంతదా।— తేనమాయావినాదూరమపవాహ్యనృపాత్మజౌ॥౫౨
జహారభార్యాంరామస్య గృధ్రంహత్వాజటాయుషమ్— గృధ్రంచనిహ
తందృష్ట్వాహృతాంశ్రుత్వాచ మైథిలీమ్ ॥ ౫౩॥ రాఘవశ్శోకసంతప్తోవి
లలాపాకులేన్ద్రియః।తతస్తేనైవశోకేన గృధ్రందగ్ధ్వాజటాయుషమ్॥౫౪॥
మార్గమాణోవనే సీతాం రాక్షసంసందదర్శహ।కబన్ధంనామరూపేణ
వికృతంఘోరదర్శనమ్॥౫౫॥ తంనిహత్యమహాబాహుర్దదాహ— స్వ

గతత్పృసః । సచాస్యకథయామాస శబరీంధర్మచారిణీమ్ ॥౫౬॥ శ్ర
మణీంధర్మనిపుణామభిగచ్ఛేతి రాఘవ—సోభ్యగచ్ఛన్మహాతేజాశ్శబ
రీంశత్రుసూదనః ॥ ౫౭ ॥ శబర్యాపూజితస్సమ్యగ్రామోదశరథా
త్మజః । పంపాతీరేహనుమతాసంగతోవానరేణహ ॥ ౫౮ ॥ హనూ
మద్వచనాచ్చైవసుగ్రీవేణసమాగతః । సుగ్రీవాయచతత్సర్వంశంస
ద్రామోమహాబలః ॥ ౫౯ ॥ ఆదితస్తద్యథావృత్తం-సీతాయాశ్చవిశేష
తః॥—సుగ్రీవశ్చాపితత్సర్వం-శ్రుత్వారామస్యవానరః ॥ ౬౦ ॥ చ
కారసఖ్యంరామేణప్రీతశ్చైవాగ్నిసాక్షికమ్॥—తతోవానరరాజేనవై
రానుకథనంప్రతి ॥ ౬౧ ॥ రామాయావేదితంసర్వంప్రణయాద్దుఃఖితేన
చ—ప్రతిజ్ఞాతంచరామేణతదావాలివధంప్రతి ॥౬౨॥—వాలినశ్చబ
లంతత్రకథయామాసవానరః॥ సుగ్రీవశ్శంకితశ్చాసీన్నిత్యంవీర్యేణరా
ఘవే ॥ ౬౩ ॥ రాఘవప్రత్యయార్థంతు దుందుభేఃకాయముత్తమమ్॥ద
ర్శయామాససుగ్రీవో మహాపర్వతసన్నిభమ్ ॥౬౪ ॥—ఉత్స్మయిత్వా
మహాబాహుః ప్రేక్ష్యచాస్థిమహాబలః । పాదాంగుష్ఠేనచిక్షేపసంపూ
ర్ణందశయోజనమ్ ॥౬౫॥ బిభేదచపునస్సాలాన్సప్తైకేనమహేషుణా ।
గిరింరసాతలంచైవజనయన్ప్రత్యయంతదా ॥౬౬॥—తతఃప్రీతమనా
స్తేనవిశ్వస్తస్సమహాకపిః। కిష్కింధాంరామసహితోజగామచగుహాం
తదా ॥ ౬౭ ॥ తతోగర్జద్ధరివరస్సుగ్రీవోహేమపింగళః॥—॥ తేననా
దేనమహతానిర్జగామహరీశ్వరః ॥ ౬౮ ॥ అనుమాన్యతదాతారాం
సుగ్రీవేణసమాగతః॥—నిజఘానచతత్రైనంశరేణైకేనరాఘవః॥౬౯॥
తతస్సుగ్రీవవచనాద్ధత్వావాలినమాహవే। సుగ్రీవమేవతద్రాజ్యేరాఘ
వఃప్రత్యపాదయత్ ॥ ౭౦॥—సచసర్వాన్సమానీయవానరాన్వాన
రర్షభః । దిశఃప్రస్థాపయామాస దిదృక్షుర్జనకాత్మజామ్॥౭౧॥—త
తోగృధ్రస్యవచనాత్సంపాతేర్హనుమాన్బలీ। శతయోజనవిస్తీర్ణం పు
ప్లువేలవణార్ణవమ్ ॥ ౭౨ ॥ తత్రలంకాంసమాసాద్యపురీంరావణ

పాలితామ్ । దదర్శసీతాంధ్యాయంతీ మశోకవనికాంగతామ్ ॥ ౭౩ ॥
నివేదయిత్వాభిజ్ఞానం ప్రవృత్తించనివేద్యచ । సమాశ్వాస్యచవైదేహీం
మర్దయామాసతోరణమ్ ॥ ౭౪ ॥ పంచసేనాగ్రగాన్హత్వా సప్తమం
త్రిసుతానపి । శూరమక్షంచనిష్పిష్య గ్రహణం సముపాగమత్ ॥
౭౫ ॥అస్త్రేణోన్ముక్తమాత్మానంజ్ఞాత్వాపైతామహాద్వరాత్ । మర్షయన్
రాక్షసాన్వీరోయంత్రిణస్తాన్యదృచ్ఛయా ॥ ౭౬ ॥ తతోదగ్ధ్వాపు
రీంలఙ్కా మృతేసీతాంచమైథిలీమ్ । రామాయప్రియమాఖ్యాతుం
పునరాయాన్మహాకపిః ॥ ౭౭ ॥ సోఽభిగమ్యమహాత్మానం కృత్వారామ
ంప్రదక్షిణమ్ । న్యవేదయదమేయాత్మాదృష్టాసీతేతితత్త్వతః ॥ ౭౮ ॥—
తతస్సుగ్రీవసహితోగత్వాతీరంమహోదధేః । సముద్రం క్షోభయామా
స శరైరాదిత్యసన్నిభైః ॥౭౯॥—దర్శయామాసచాత్మానంసముద్రస్సరి
తాంపతిః । —సముద్రవచనాచ్చైవ నలంసేతుమకారయత్ ॥౮౦ ॥ తేన
గత్వాపురీంలఙ్కాం హత్వారావణమాహవే । రామస్సీతామనుప్రా
ప్య పరాంవ్రీడాముపాగమత్ ॥ ౮౧ ॥ తామువాచతతోరామఃపరు
షంజనసంసది । అమృష్యమాణాసాసీతా వివేశజ్వలనంసతీ ॥౮౨ ॥
తతోఽగ్నివచనాత్సీతాం జ్ఞాత్వావిగతకల్మషామ్ । కర్మణాతేనమహతా
త్రైలోక్యంసచరాచరమ్॥ ౮౩ ॥ సదేవర్షిగణంతుష్టంరాఘవస్యమహా
త్మనః ।—బభౌరామస్సంప్రహృష్టఃపూజితస్సర్వదైవతైః ॥ ౮౪॥ అభి
షిచ్యచలఙ్కాయాంరాక్షసేన్ద్రంవిభీషణం । కృతకృత్యస్తదారామో
విజ్వరఃప్రముమోదహ ॥ ౮౫ ॥ దేవతాభ్యోవరంప్రాప్య సముత్థాప్య
చవానరాన్ । అయోధ్యాంప్రస్థితోరామః పుష్పకేణసుహృద్వృ
తః ॥ ౮౬ ॥ భరద్వాజాశ్రమంగత్వా రామస్సత్యపరాక్రమః । భరత
స్యాన్తికంరామోహనూమన్తంవ్యసర్జయత్॥ ౮౭ ॥ పునరాఖ్యాయి
కాంజల్పన్ సుగ్రీవసహితస్తదా । పుష్పకంతత్సమారుహ్యనందిగ్రా
మంయయౌతదా ॥౮౮ ॥నందిగ్రామేజటాంహిత్వా భ్రాతృభిస్సహితో

వశినః । రామస్సీతామనుప్రాప్య రాజ్యంపునరవాప్తవాన్ ॥ ౮౯ ॥
—ప్రహృష్టముదితో లోకస్తుష్టఃపుష్టస్సుధార్మికః । నిరామయోహ్య
రోగశ్చ దుర్భిక్షభయవర్జితః ॥ ౯౦ ॥ నపుత్రమరణంకించిద్ద్రక్ష్యన్తిపురు
షాఃక్వచిత్ । నార్యశ్చావిధవానిత్యం భవిష్యన్తిపతివ్రతాః ॥ ౯౧ ॥
నచాగ్నిజంభయంకించిన్నాప్సుమజ్జన్తిజన్తవః । నవాతజంభయంకించి
న్నాపిజ్వరకృతంతథా ॥ ౯౨ ॥ నచాపిక్షుద్భయంతత్ర నతస్కర
భయంతథా । నగరాణిచరాష్ట్రాణిధనధాన్యయుతానిచ ॥ ౯౩ ॥ నిత్యం
ప్రముదితాస్సర్వేయథాకృతయుగేతథా । అశ్వమేధశతైరిష్ట్వాతథాబ
హుసువర్ణకైః ॥ ౯౪ ॥ గవాంకోట్యయుతందత్త్వాబ్రహ్మలోకంప్రయా
స్యతి । అసంఖ్యేయంధనందత్త్వాబ్రాహ్మణేభ్యోమహాయశాః ॥ ౯౫ ॥
రాజవంశాన్ శతగుణాన్ స్థాపయిష్యతిరాఘవః । చాతుర్వర్ణ్యంచ
లోకేస్మిన్ స్వేస్వేధర్మేనియోక్ష్యతి ॥ ౯౬ ॥ దశవర్షసహస్రాణి దశ
వర్షశతానిచ । రామోరాజ్యముపాసిత్వా బ్రహ్మలోకంగమిష్యతి
॥ ౯౭ ॥ ఇదంపవిత్రంపాపఘ్నం పుణ్యంవేదైశ్చసంమితమ్ । యః
పఠేద్రామచరితం సర్వపాపైఃప్రముచ్యతే ॥ ౯౮ ॥ ఏతదాఖ్యా
నమాయుష్యం పఠన్రామాయణంనరః । సపుత్రపౌత్రస్సగణఃప్రే
త్యస్వర్గేమహీయతే ॥ ౯౯ ॥ పఠన్ద్విజోవాగృషభత్వమీయాత్
స్యాత్క్షత్రియోభూమిపతిత్వమీయాత్ । వణిగ్జనఃపణ్యఫలత్వమీయా
త్ జనశ్చశూద్రోపి మహత్త్వమీయాత్ ॥ ౧౦౦ ॥... ....

ఇత్యార్షే శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే-శ్రీవాల్మీకీయే చతు
ర్వింశతిసహస్రికాయాంసంహితాయాం శ్రీమద్బా
లకాండే శ్రీరామాయణకథాసంక్షేపోనామ
ప్రథమస్సర్గః.

సీతాలక్ష్మణభరతైశ్శత్రుఘ్నేనచ హనూమతాసేవ్యః ।
జగదానందనహేతుః శ్రీరామాఖ్యోహరిశ్చిరంజయతు ॥

౬ త	౬ త	౦ నా	౪ వా
౧ ప	౯ ప	౨ ర	౫ ల్మీ
౪ స్స్వా	౪ స్వీ	౭ దం	౧ కి
౯ ధ్యా	౪ వా	౧ ప	౫ ర్ము
౧ య	౪ గ్వి	౨ రి	౦ ని
౦ ని	౭ దాం	౧ ప	౧ పుం
౨ ర	౪ వ	౨ ప్ర	౩ గ
౬ తం	౨ రం	౮ చ్ఛ	౪ వం
౨౧	౩౩	౨౩	౨౩

తపస్స్వాధ్యాయేత్యాదిమశ్లోకవర్ణైఃబాలరామాయ

ణస్థశ్లోకశతసఙ్ఖ్యోద్ధారోభవతి ॥

సర్వం శ్రీరామార్పణమస్తు.

శ్రీరస్తు.

శ్రీహయగ్రీవాయనమః.

జ్ఞానానందమయం దేవం నిర్మలస్ఫటికాకృతిమ్ ।
ఆధారం సర్వవిద్యానాం హయగ్రీవముపాస్మహే ॥

—శ్రీరామాయణసంగ్రహే—బాలకాండః—

శ్రీసీతారామపాదాబ్జాన్యభివాద్య కనాన్యసాం । సుఖబోధాయ బాలానాం శ్రీరామాయణసంగ్రహమ్ ॥ ॥౧॥ ఆసీదయోధ్యానగరీ దేశే కోసలనామని। తస్యాం శ్లాఘ్యగుణాన్విమానాజా దశరథోఽవసత్ ॥ ౨ ॥ గ ॥ తస్య కౌసల్యేతి సుమిత్రేతి కైకేయీతి చ తిస్రో భార్యా బభూవుః ॥ తాసు ॥ ౧ ॥ వ ॥ కౌసల్యాసుషువే రామమభిరామగుణాకరమ్। శ్రీరామభక్తిచరితం భరతం కేకయాత్మజా ॥ ౩ ॥ అథ లక్ష్మణశత్రుఘ్నౌ ప్రాసూయత సుమిత్రయా। ఏతే కుమారాశ్చత్వారో వ్యవర్ధన్త దినే దినే ॥ ౪ ॥ గ ॥ దశరథస్తు బాలానుపనయనాదీన్యథాకాలం విధాయ విధివదఖిలవిద్యానుపాధ్యాయైరకారయత్ ॥ ౨ ॥ గ ॥ కదాచిదథ మహాతపోధనో విఘ్వంసనమఖస త్రిపరిత్రాణాయ విశ్వామిత్రనామా మునిరుపగమ్య దశరథమయాచత రామం సలక్ష్మణం ॥౩॥ వ ॥ ప్రాహిణోన్మునిసంత్రాసాత్ప్రియావపి సుతౌ నృపః । స రాజపుత్రావనయదటవీం కథయన్కథాః ॥ ౫ ॥ సత్యవ్యరణ్యసంచారే శ్రమస్యాపనోదనాయ సః । ఉపాదిశత్తయోర్విద్యే బలామతిబలామపి ॥ ౬ ॥ గ ॥ వనమధ్యే గచ్ఛతామేతేషాం పథి తాటకానామ రాక్షసీ రురోధ ॥ ౪ ॥ స్త్రియమపి జగదపకారిణీం తాం దాశరథిరగస్త్యాదితవనమానుపత్యా వ్యాపాదయామాస ॥ ౫ ॥ వ ॥ అస్త్రాణిశస్త్రాణ్యాదీని

పస్వినితయో స్తతః । ఉపదిశ్యప్రవిశ్యస్వమాశ్రమంకుర్వలిక్రతుమ్ ॥
౭ ॥ మూఢౌసుబాహుమారీచౌ శైలశోణితవర్షిభిః ॥ రక్షోభిస్స
హసంక్షోభం చక్రతుస్తాటకాసుతౌ ॥౮॥ గ ॥ దశరథాత్మజస్తుమాతరి
శ్వాస్త్రేణ మారీచ మపాంపతౌనిపాత్యసుబాహుప్రముఖకోణపగణ
మేకేనైవ బాణేనలీలయైవసూదయామాస ॥౬॥ విశ్వామిత్రస్తునిరం
తరాయంపరిసమాప్యస త్రతన్తంరఘుసుతౌయజనకసుతాం దిదాపయి
షుర్మిథిలాంప్రతిప్రతస్థే ॥ ౭ ॥ వ ॥ రామపాదరజస్సంగాత్ప్ర
కృతింగతయాపథి । అహల్యయాగౌతమస్యజాయయాఽయమపూ
జ్యత ॥ ౯ ॥ గ ॥ తదనుమిథిలాంప్రవిశ్యపరిగృహీతాతిథ్యః కౌశికేని
జాగమనకారణమావేదయతి జనకేనప్రదర్శితం శివశరాసనందశరథా
త్మజోబభంజ ॥ ౯ ॥ వ ॥ జాతానన్దస్తుజనకో దూతైస్త్వరితగామి
భిః । ఆహ్వయద్దశరథంసకుటుమ్బపురోధసమ్ ॥ ౧౦ ॥ అథో త్త
మేముహూర్తేఽసౌరామాయధరణీసుతాం । సీతామదాదాత్త సుతా
మూర్మిళాంలక్ష్మణాయచ ॥ ౧౧ ॥ గ ॥ అథనిజానుజస్యకుశధ్వజస్య
తనుజేమాండవీ శ్రుతకీర్తీభరతశత్రుఘ్నాభ్యాంచదత్వాశుభేఽహనివి
వాహ మహమకరోత్ ॥౯॥ వ ॥ అథానురూపజాయాభిరుపేతైస్తనయై
స్సమం । ప్రతస్థేకోసలపతిస్సాకేతనగరంనిజమ్ ॥ ౧౨ ॥ జిగీషయాగ
తంరామం భార్గవంరఘువంశజః । రామోజగాయజయినమాలింగ
నృపస్సుతం ॥ ౧౩ ॥ అథప్రవిశ్యనగరం సాకేతంరఘునందనః । సీత
యారమమాణస్సన్ సమ్మోదంసమవిన్దత .... ॥౧౪॥

॥ ఇతిబాలకాండః ॥

శ్రీరామాయణసంగ్రహే-అయోధ్యాకాండః.

వ ॥ తతోభరతశత్రుఘ్నౌ తాతాదేశేనజగ్మతుః । యథాజిదభి
ధానస్య మాతులస్యపురంప్రతి ॥ ౧ ॥ రామాభిషేచనంకర్తుఁమయి
తమానం మహీపతిమ్ । మంథరాకులితస్వాన్తాకైకేయీదుర్వచోబ్రవీ

తే । ౨ ।గ। యదిత్వంసత్యసంగ . . . రాజ . . . సముదీరితవర
యుగళే వరద్వయమస్య ఫలం రామస్య వనవాసం ద్వితీయస్య భరతాభిషేచనం
చవిధేహి ॥ ౧ ॥గ॥ నైవంయది విపదముపభుజ్య పశ్యతస్తవప్రాణాంస్త్య
జామీతి ॥ ౨ ॥ వ ॥ ఇదం పరుషమాకర్ణ్య మూర్ఛితో నృపతిర్భువి ।
పపాత వజ్రనిర్భిన్న పక్షః పర్వతరాడివ ॥ ౩ ॥ అసత్యభీతో నృపతిశ్చి
రేణ ప్రాప్యచేతనామ్ । కైకేయీం ప్రార్థయామాస రామస్య ప్రవ
త్రనమ్ ॥ ౪ ॥ బహుధా ప్రార్థ్యమానాపి సాముమోచనచాగ్రహమ్ ।
నిమమజ్జ మహాపారనిరవారే శోకసాగరే ॥ ౫ ॥ వనంగచ్ఛామి తాతేతి
ప్రణమ్యాపృచ్ఛ్య రాఘవః । సాకం సౌమిత్రిసీతాభ్యాం సమారుక్షద్రథ
ంరథీ ॥ ౬ ॥ సర్వాననుగతాన్ పౌరాన్వంచయిత్వా వినిద్రితాన్ ।
శాద్వలేన పథా రాత్రౌ సంగామసురాపగామ్ ॥ ౭ ॥గ॥ తత్ర
నివసతా గుహాభిధేన వ్యాధేన సుహృదా సముత్తీర్య సురతరంగిణీమవా
ప్య భరద్వాజశాసనేన చిత్రకూటగిరిమనుజవిరచితపరివస్యస్సహసీత
యా చిరమరమత రఘువరః ॥ ౩ ॥ తతః ॥ వ ॥ మహతా పుత్రశోకేన
దివం దశరథో యయౌ । దూతైర్భరతమానిన్యురమాత్యా ఆశుగామిభిః
॥౮॥గ॥ సచ సమాకర్ణ్య సకలాం ప్రవృత్తిం నివర్త్య సంజ్ఞావిరహితస్సుచిరం
సహాయామవాప్య చిరాయ చేతనాం విరమ్య సనిష్ఠాదినిరోధేన కైకేయీ
మంథరామారణాద్విధాయౌర్ధ్వదైహికం దశరథాయ ప్రస్థాయ నిఖిల
పౌరైస్సముపేత్య చిత్రకూటాచలమవనిజాజానేశ్చరణారుణాంబుజ
యుగళే నిపపాత ॥ ౯ ॥ వ ॥ మృతమాకర్ణ్య పితరం సుబాడత్త్వా జలాం
జలిమ్ । పప్రచ్ఛ భగతం భర్గాం పౌరాణాం పరమః ప్రభుః ॥ ౧౦ ॥
తతస్స పాదపతనం భరతేనార్థితోఽపి సః । సజగామ పురం రామస్తాతాదే
శమనుస్మరన్ ॥ ౧౧ ॥గ॥ అనంతరం పాదుకాదానపూర్వకమగ్రజాదేశే
నాయోధ్యాముపేత్య భరతో నందిగ్రామే రఘునందనవజ్జటావల్కల
ధారీ సన్ సింహాసనప్రతిష్ఠాపితాభ్యాం పాదుకాభ్యాం రాజకార్యాణి

విజ్ఞాపయన్ రామాగమనదివసాన్ గణయన్నువాస ॥ ౯ ॥ వ ॥ ర
ఘునన్దనో రాకాశీతాంశుర్ధరాఘవః । అత్రిమాదాశ్రమం గచ్ఛన్
ప్రావిశద్దండకావనమ్ ॥ . . . . ॥౧౧॥

ఇత్యయోధ్యాకాండః

శ్రీ అథారణ్యకాండః శ్రీ

వ॥ విరాధమసురం హత్వా భ్రాన్ఖనన్ దండకాం విశన్ । శరభంగమునిం రా
మో నత్వాగస్త్యముపాగమత్ ॥౧॥ తద్దత్తానీంద్రచాపాదీన్యాదాయ
సహసీతయా । పంచవట్యాం చిరం రామో రేమేఽనుజకృతోటజే ॥౨॥
గ ॥ తత్రైకదా చన హేమంతసమయే రావణానుజా శూర్పణఖాభిధా
నా యాతుధానీ సౌందర్యసలిలశరధిం దాశరథిం నిరీక్ష్య భర్తా మమ భ
వాన్ భవత్వితి నిర్బబంధ ॥౧॥ వ॥ పరిగ్రహీతుమాత్మానం దాశరథ్యోరని
చ్ఛతోః । సీతామాహర్తుమిచ్ఛంతీ సాభ్యధావన్నిశాచరీ ॥౩॥ ప్రజావ
తీం జిఘాంసంత్యాస్తస్యాస్సౌమిత్రిరాత్తవాన్ । చిత్వా కృపచ్ఛురిక
యా కర్ణనాసమదిద్రవత్ ॥౪॥ గ ॥ తదనుపతితదేవనరవైరా కులగిరిగహ్వ
రనిర్ఝరిణి కేసరిణస్సముద్వేజయంతీ పలాయ్య జనస్థానం ప్రతి తత్ర నివసం
తి చతుర్దశ సహస్రాణి యాతూని తదధిపతీంశ్చ ఖరదూషణత్రిశిరోముఖ
దశకంధరబంధూన్ రఘుధురంధరనిరాకరణాయ నిర్యాపయతి స్మ ॥ ౨ ॥
వ ॥ ఆయాంతమసురానీకమాలోక్యావనిజాపతిః । ఆదిశ్యలక్ష్మణ
సీతారక్షణేసధనుర్యయౌ ॥ ౫ ॥ రామస్తతో రాక్షసవీరవాహినీం వి
నాశయామాస శరౌఘవృష్టిభిః । జేతారమాయాంతమవేక్ష్య జానకీ స
మాశ్లిషత్సత్వరమాత్తవల్లభమ్ ॥౬॥ తదను జనస్థానే విజనస్థానే సతి ల
జ్జాం ప్రతి ప్రధావ్య సదసి నిపత్య చిరం విలప్య నివేదితోదంతాం వి
కృతముఖీం శూర్పణఖాం దశముఖో విలోక్య, పటపటాకృత్య దంతాన్
సీతామాహర్తుమనాస్స్వర్ణహరిణవేషధారి మారీచసహాయః
ప్రాజకభూమిరాచ్ఛాదితో గభురామా లపర్ణశాలాభ్యర్ణమా

గాయ । ౩ ॥ ౮ ॥ ఘనాసారాఘనసంతం హరిణాం సౌవర్ణం ప్రేష్య వైమైథిలీ । అనీయ దేహావాఘవి ప్రేషయత్వా రాణపల్లభమ్ ॥ ౭ ॥ దూరంగత ప్రమసుకంక్రియయాని ఘాస్య స్విర్వ్యాఘశారవిశిఖేన రసుష్పిరః । సుకర్తిదానాలసిపత్సమ్మృగోహత్వా స్త్రీహాలక్ష్మణానుజసఖాసఖ వైమైథిలీతి ॥ ౮ ॥ X ॥ లేనాతనాడెనవిపన్నపరిత్రాతాటమపితమాపన్నం విజ్ఞాయదేవరంప్రేషితవతీం దశాననో బాహుభిర్నిజరథమారోప్యతత్పక్షహతేనమోర్ధ్వ మభియాతిస్యజటాయుషఃపక్షపాతం విధాయలజ్జాం ప్రవిశ్య శోకవనికాయామేనామతిభయంకరరాక్షసీపరివృతాం స్థాపయామాస ॥ ౯ ॥ ౫ ॥ అథన్యాయ్యాంతమనుజమాలోక్యోద్విగ్నమానసః । సీతామపశ్యన్నటజెవ్యాలపద్రాఘవస్తతః ॥౯॥ సీతాపతిర్విపినేజామసమాగమాణశ్శ్లీఘ్వతీకముదితాశరరాజకృత్యమ్ । సంస్కృత్య గృధ్రనృపతిం వికృతం కబన్ధం హత్వా విశేషవిమలామ్బు మవాప పంపామ్ .. .. ॥౧౦॥

—ఇత్యరణ్యకాండః—

—శ్రీః అథ కిష్కిన్ధాకాణ్డః శ్రీః—

౫॥ తతః కపిర్వాలిభయాన్నిలీనస్సుగ్రీవనామా చిరమృశ్యమూకే । కోదండపాణీరథరాకుమారౌ దృష్ట్వా బిభాయాగ్రజ నృత్యమత్వా ॥౧

చరేషుతరేతస్య హితం హనూమాన్ ధృత్వా పరివ్రాజకభూమికాం ద్రాక్ । గత్వా సమానీయనరేంద్రపుత్రౌ మైత్రీం ప్రమతానీత్ప్లవగాధిపస్య ॥ ౨ ॥ X॥ తతః పరమన్యోన్యవినివెదితభూతపూర్వనిజకథా కపినరవరౌ పరస్పరవైరివధాయవిరచితసంగరౌ బభూవతుః ॥ ౧ ॥ ౫ ॥ సుగ్రీవ విస్రంభకృతే సదుందుభిస్సరీరముత్సార్యపదాంగులీనఖాత్ । సప్తాపిసాలాన్గిరినాగలొకావిభేదబాణేనవిభౌజసాసమః । ౩ ॥ తతః వ్రీతః కపిపార్థివౌ సావృభుక్షిపుత్రేణ సమం న్యయధ్యత్ । భ్రాత్రోస్తయోర్భేదమనావ్నువానో బభూవ తూష్ణీం భరతాగ్రజన్మా॥౪॥గ॥ అథసర

రఘుకులతిలకో వాలిబలాసహిష్ణుతయా కాందిశీకమపత్రపావశాదవనత
గ్రీవం సుగ్రీవం కుసుమమాలాలంకృతగ్రీవం విధాయ వధాయ వాలినో విధ
త్తాన్వయోధనమితి పునర్న్యయూయుజత్ ॥ ౬ ।ప॥ తథా కుర్వతి సు
గ్రీవే తరుస్కన్ధతిరోహితః । జఘాన రామో బాణేన వాలినం జ
యశాలినమ్ ॥ ౫ । తారాంగదీముఖగణస్తారేయస్తరణేస్సుతః । భర్త్రే
నేతృపితృభ్రాతృముఖేన వ్యలపంశ్చిరం ॥ ౫ । తదను నిర్వర్తితసంగ
రో రఘుధురంధరః పురందరతనయస్యౌర్ధ్వదైహికం కృతవంతం కపి
పార్థివం తమభిషిచ్య రాజ్యే మాల్యవతి గిరావతివాహయాంచకార
వర్షాదివసాన్ ॥ ౩ । ౫ ॥ తతో రాజ్యసౌఖ్యానుభవప్రమత్తమతిం
మర్కటపతిం సౌమిత్రిర్భీషయిత్వా రామనికటం నినాయ ॥౪॥ప॥ సీ
తాం విచేతుం ప్లవగాన్ సర్వానాహూయ భానుజః । విధాయ మాసమవ
ధిం ప్రాహైషీత్సకలా దిశః । ౭ । ప । హనుమజ్జాంబవదఙ్గద నళనీల
ముఖా యమస్య దిగభిముఖాః । దాశదశయోజనపరిమితమిరిణం
ప్రావృశ్రమాదయుర్విపినమ్ ॥ ౮ ॥ తతస్స్వయం ప్రభాగుహాం
ప్రవిశ్య హేమప్రాదపాం మధూపహారవిస్మృతస్వకార్యరీతయోఽభవన్ ।
గతేఽవధౌ కదాచన ప్లవంగమేన కేన చిత్ప్రబోధితా విలేపురుచ్చకైర
మీప్లవంగమాః ॥ ౯ ॥ ౫॥ అథ గుహాధినాథా స్వయంప్రభా చేమాన్ప్ర
మహాత్మా న్విజ్ఞాయ ఫలైర్మధుభిశ్చ సమారాధ్య నిమీలితనయనాన్ క్ష
ణ ఏవ గుహాయా బహిర్విన్ధ్యగిరిం ప్రావేశయత్ ॥ ౫ ॥ ప ॥ జానక్య
లాభాత్సమయాతిపాతాత్ప్రాయోపవిష్టాన్ ప్రజగాద కీశాన్ । సంపా
తి నామా సహజో జటాయోర్లంకాపురస్థాం రఘువీరపత్నీమ్ ।౧౦॥ హృష్టా
స్సర్వే దశముఖపురీం యాతుకామాః కపీన్ద్రా దృష్ట్వాఽపారం జలధిమ
భవన్ దక్షిణం భగ్నవేగాః । తుష్టావాథ శ్వసనతనయం జాంబవాన్
పూర్వవేదీ తుష్టోఽసావప్యభవదుదధేర్లంఘనే బద్ధసన్ధః ॥ ౧౧॥......

——— శ్రీ ఇతి కిష్కిన్ధాకాండః. శ్రీ ———

శ్రీరస్తు

శ్రీ సుందరకాండః శ్రీ

* శ్రీ *

ప॥ తతో మహేన్ద్రశిఖరాత్సముత్ప్లుత్య హనుమాన్ బలీ । సురసాం సిం
హికాం ఛిత్త్వా లఙ్కామభిపపాత సః ॥ ౧ ॥ సాయం ప్రవిశ్య లఙ్కా
యాం స్వల్పీభూతదివికాయసః । కుత్రాప్యదృష్ట్వా వైదేహీం రావణాన్త
ఃపురం యయౌ ॥ ౨ ॥గ॥ తత్ర రత్నపర్యఙ్కే రావణేన సహ శయానాం
రతిమివ త్రిభువనసున్దరీం మన్దోదరీం నిరీక్ష్య సమీక్షితా క్షితిసుతేతి
ముదితః పవనజః స కోపాత్ ప్రత్యక్షపత్నీ నైవం భవతీతి నిశ్చిత్య పరస్తా
త్పానశాలామన్విష్య శోకవనికాయాం పిశాచీభిరివ భయంకరీభీ
రాత్రిఞ్చరీభిర్ఘటాత్స్యమానాం కనకసాలభఞ్జికామివా వనిదుహితర
మవేక్ష్య తన్నివాసభూతస్య శింశపాతరోరుపరి పత్రసఞ్ఛన్నో నిలీ
యమానః స్వం తత్ర దాలాపాసవత్స్వే ॥ ౧ ॥ ప। తతోఽతీతత్రియామాయాం
త్రియామాయాం దశాననః । ప్రబుధ్యాగత్య వైదేహీం భవ భార్యేత్య
యాచత ॥ ౩ ॥ తృణాయ మన్యమానా సా రావణం రాక్షసేశ్వరమ్ । నిని
న్ద వివిధైర్వాక్యైః పరుషైః కర్ణదారిభిః । ౪ ॥ అథ నక్తంచరపతౌ
సీతయా ధిక్కృతే గతే । రాక్షస్యః క్రోధసంరబ్ధా జానకీం సమతర్జ
యన్ ॥ ౫ ॥ అశక్నువన్తీం తాం బాధాం సోఢుముద్బద్ధనాదమూన్ ।
మోక్తుం పాదపశాఖాయాం వేణీమాసఞ్జయన్త్యభూత్ ॥ ౬ ॥ త
తోఽవతీర్య హనుమానభివాద్య మహీసుతామ్ । దేవి మాం విద్ధి రామస్య
దూతమిత్యబ్రవీద్వచః ॥ ౭ ॥ గణయన్త్యా అథ త్రాసం రావణం కామ
రూపిణమ్ । విశ్వాసాయ దదౌ ధీమాన్ రామనామాఙ్గులీయకమ్ ॥౮॥
కథయామాస హనుమాన్ రామలక్ష్మణలక్షణమ్ । విస్రబ్ధా చాథ ముదితా
జానకీ కపిమబ్రవీత్ ॥ ౯ ॥ మాసే భవాన్ రఘుపతిం సహ లక్ష్మణేన నా
నేష్యతే యది భవామి పరాసురేవమ్। సన్దిశ్య కల్పదనయాపిహితం మ
హార్ఘం చూడామణిం కపివరస్య కరే దదౌ సా ॥ ౧౦ ॥ అథగమనాయ

తదనుమతిమవాప్య నిజాగమనమసురావనిజాసేర్మఖబోధయిష్యన్ ర
శోకవనికామభాంక్షీత్ ॥ ౨ ॥ విదితోదన్తస్య పటపటాయితదన్తస్య
దశకన్ధరస్య నిదేశేన సమాగతానశీతిసహస్రాణి కింకరాన్ సప్రరాక్ష
సాన్ ప్రహస్తసుతం జమ్బుమాలినం పఞ్చ సేనాపతీన్ రావణాత్మజమ
క్షంపదం తైర్నిశితైర్వాలేనపాదపైర్దణ్డోపలైస్తదానీతైరాయుధైశ్చ
క్షణేన నిహత్య సంవర్తసమయసమవర్తివావతస్థే ॥ ౫ ॥ అథేన్ద్రజి
తా ప్రహితాస్త్రబద్ధో విమోచితో ఘూచ్ఛణరజ్జుబన్ధైః । తథాపి కార్యా
యనిబద్ధవత్ రూపిస్సభామగాదాశరనాయకస్య ॥ ౧౧ ॥ యుగ్మమ్ ॥ ౫ ॥
తత్ర రాక్షసశార్దూలైస్సేవితస్యాశరేశితుః । సింహాసనాదుచ్ఛ్రితరెవా
లసింహాసనే స్థితః ॥ ౧౨ ॥ కస్త్వం కుతస్త్యః కుత్రత్యః కిముద్దిశ్య సమాగతః । ఇ
తి దైతేయపతినా పృష్టః పావనిరబ్రవీత్ ॥ ౧౩ ॥ గ ॥ అస్తి కశ్చన రా
మో నామ దైతేయనిబర్హణే ప్రాచీనబర్హిషస్సహాయస్య దశరథస్య జ
ఠరాన్నిగతో నిశాచరనిశాకరాయితధరణ్యామవతీర్ణస్తాటకాటవీడవక్ర
పీటయోనిస్సుబాహుమారీచప్రముఖపలాశనజాలతూలవాతూలస్సప
రాఘవిరాధవధవిధాయీ మందేతరకందర్పదర్పశూర్పణఖాముఖవికార
కారీ ఖరదూషణప్రముఖరక్షోగణకక్షాశుశుక్షణిశ్శాపాంధకబంధబ
న్ధవిమోచనశ్చ ॥ ౪ ॥ కించ స్మరసి కిల ధనుర్గుణనిష్పందీకృతవింశతి
భుజం వినిశ్వసద్వదనపరంపరం భవన్తమపరిమేయవీర్యార్జునః
కార్తవీర్యార్జునః కారాగారే స్థాపయిష్యతీతి ॥ ౫ ॥ గ ॥ తమ
పి విజితవతః పరశుధారయా క్షితిమక్షత్రియామేకవింశతికృత్వః కృతవతో
జామదగ్న్యస్య గర్వదహనని ర్వాపయితాఽయమ్ ॥ ౬ ॥ అపిచ ॥ గ ॥
వ్యస్మార్షీః కిమఖిలలోకాభినన్దనీయబాహుబలశాలీ వాలీ స్వజిఘృక్ష
యోపేత్య పృష్ఠతస్సమాశ్లిష్టవతం భవన్తమజానానఇవ వాలధినాతపశి
రఃకరపాదం నిశ్చలం నిబధ్య నిత్యకృత్యానుష్ఠానవశాచ్చ తురర్ణవా
రసి నిమజ్జ్య సమాగచ్ఛన్ కిష్కిన్ధాంకిమయం మహారాజస్య వాలధౌ

జంఘే నిర్విష్టే సమయేసంలగ్నౌ జఘనానివేశ ఇతి ప్రదేశమి
జ్ఞాపయన్తిస్మానఘస్త్రైః ప్రతిబోధితా మదనావస్థావశాసితి ॥౭॥ ౮॥
తవ పిప్రియసు హృదయస్య ప్రియస్య పిఞ్జితమూపహాంటకాపెనైకైస
రోపెణకృత్వా ప్రవిశాన్తాన్ తస్కరా యాం ॥ ౯ ॥ ఏవమ్విధస్య ప్రతి
షో త్తమో మహిమా హస్తనాస్యతుల్యామాత్రం ప్రతిపహా
ణేన లక్ష్మణేన సుహృద్భావసుమిత్రేణాపస్యపటవాననమ్ ఉత్క్షిప్తా
స్యమానేన సహామహాంతం మహ్యం దృంతం నానా మస్త సురాలయం సు
శోభితవాసితి ॥ ౧౦ ॥ ప్రతివాభిస్యవాస్యవ్యన నయనా స్ప
తస్మాత్ తు మనస్తోజమ్బుకఇవ బహిర్గతా తరోస్త ద్యోమహానుజ సింహో
యోః పరిగృహీతపరివ్రాజకవేషామికః ప్రతిష్ఠాయ సంజాతాలామన సూంజ
సకనంసికమనాచం తత్ ॥ ౧౧ ॥ వ ॥ తస్యా యోగనాగమనేనాయాసో
పిమువ్రస్థాపి లే ద్వికత్రైర్త్యాహం జలధిం ప్రవిశ్య పగరీం దృష్ట్వాపి
దేహోత్తజాం జ్ఞాతవ్యం భవలామనూగమనమిత్యా రామభంగం వ్యధాం
విరావవ్యహానం చేసయ ఏముఖ్య పశ్య మాప్యం తత్ ॥ ౧౨ ॥ జాయామిభే
రామస్య యువతీ శ్యామా యుమిచ్ఛేయం ఆహం మహానభవట్సా ॥ స్వత్వాపి
వాతాహారసాయిజాతాంజనసహితం రామం సమభ్యగచ్ఛత్ ॥ ౧౩ ॥ స
ఖాలిసు సుగ్రీవో హితమావినాదాత్యం చకార జాంబవన్తం కృత్వా రామంగమ
యతి రిత్యుక్త్వా ఆజనకాత్మజాయా వైదేహ్యా మునిభా వీక్ష్య
శ్చాస్తానాం దిలపసరపైర్యా దీపతా ॥ ౧౪ ॥ ఏవం బుద్ధిమాన్నస్య న మిత
సూనాం స్వధంసమాజ్ఞాపయద్ధారే దక్షి ॥ దూతాసవత్యాప్యసమానేవవి
వైరిత్వే వ్యజే పి తమభూన్నభీపణః ॥ ౧౫ ॥ సత్సైన్యసంవేష్ట్యతైలేన సిక్తాపి
సంయుజ్య వహ్నినా ॥ వాలమస్యదదౌ సకాలయామాస కామాషణామాః
౧౬॥ విదితవృత్తాన్తయా నితాంతశాన్తయా ధరాసుతయా మహితం హం వ
తివృతాభవళితో హనూమతలంకితశాపితం విలయామలోమాన్య మహాంతం
శిఖావంతమపి వేష యుతాఖామ్యగవత్తిః వ్రహస్తసనానిద్భద్యబస్థా

న్నిమిష ఏవ ఘాతయిత్వా నిశాచరాన్ స్వీకృత్య కృష్ణవర్త్మనా తేనైవ
లఙ్ఘనం ప్రణమ్య జానకీం నిస్తీర్య జలధిమానన్దయామాస సీతోదన్తక
థనేన జామ్బవదాదీన్ వాహినీపతీన్ ॥ ౧౮ ॥ ప ॥ తత ఉచ్ఛ్రితలాం
గూలాః ప్లవగేశాః ప్రతస్థిరే । ప్రవృత్తిమేతాం సీతాయా రామాయాశు
వివక్షవః ॥ ౧౯ ॥ పథి స్థితం మధువనం సుగ్రీవస్యాభిరక్షితాః । ప్రవి
శ్య మారుతేర్వాదేశాత్ పపుర్మధు పిపాసితాః ॥ ౨౦ ॥ గ ॥ అమీ గత
త్రాస్తేనాఽనివారయన్తం వనపాలం దధిముఖం భ్రాన్తజిహ్వాదినిజా
వయవదర్శనాదినా పరిహాసేన దన్తైర్దంశనేన నఖైర్విదారణేన పాణి
భ్యాం చపేటాప్రదానేన పాదైరాఘాతేన దణ్డైస్తాడనేన వృక్షైః ప్ర
హారేణ గణ్డోపలైః పిణ్డీకరణేన చ తం కాన్దిశీకం విధాయ సత్వరం ప్ర
ధావ్య స లక్ష్మణ సుగ్రీవం రాఘవమహమహమికయా ప్రణేముః ॥౧౨
॥ప॥ సీతాప్రవృత్తిం విజ్ఞాప్య రాఘవాయాఞ్జనాత్మజః । సర్వస్వదా
నసదృశం రామాలిఙ్గనమన్వభూత్ ॥ ౨౧ ॥ ....

శ్రీ ఇతి సున్దరకాణ్డః శ్రీ

యుద్ధకాణ్డః

ప॥ అథ నిశాచరనాథపురస్థితాం జనకజామవకర్ణ్య రఘూద్వహః ।
సపది లోకితతూణయుగం ధనుః ప్రళయపావకదాహికయా దృశా ॥౧॥
గ ॥ అథ సుగ్రీవనిదేశప్రచలితమాఞ్జనేయతారేయసమారూఢరామ
లక్ష్మణనిరీక్షణద్విగుణితరణోత్సాహం ప్లవఙ్గమర్క్షగోలాఙ్గూలబలము
త్ప్లవనేనైవ విలఙ్ఘితనగనదీవిపినం సదుదధివేలానిలమనోహరే మ
హేన్ద్రశిఖరకాన్తారే ఫలమధూపహారేణాధ్వశ్రమమపానయత్ ॥ ౧॥
తదను దశముఖశ్చారముఖాదజేయమాగతం ప్లవఙ్గమబలమాకర్ణ్య
కింకర్తవ్యతామూఢః ప్రహస్తముఖమన్త్రిసన్ధుక్షితాయోధనోత్సాహో
హితైషిణం రాఘవాయ సీతాసమర్పణముపదిశన్తమనుజం విభీషణం
పదసిద్ధిః కృత్వా నిస్సారయాంబభూవ ॥ ౨ ॥ ప ॥ తతస్సమాగత్యాప

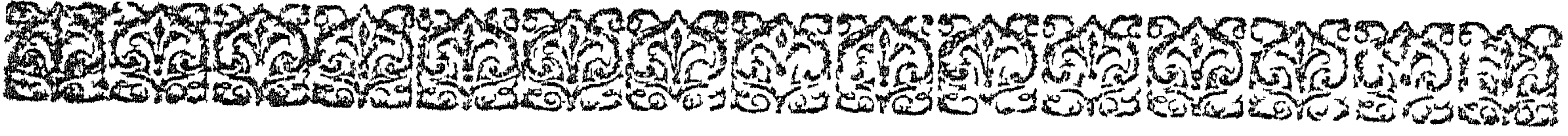
కోపపరస్తం విభీషణం వ్యాభిషిచ్య రాజ్యే। ఉపేక్షమాణం జలధిం నిజార్థనాంధనంజయాస్త్రేణ దదాహ రాఘవః ॥ ౨ ॥ పాదయోః పతితేనాథ సింధునా దర్శితే స్థలే। కపివీరాహృతైశ్శైలైశ్శైలం సేతుమచీకరత్ ॥ ౩ ॥ గ ॥ అథవిలంఘితసాగరస్య ప్రవిష్టసువేలావలస్య పరిముఖబలస్య పరిమాణమవగంతుమాగతాభ్యాం కపివరైస్సందానితప్రహృతమూర్ఛితాభ్యాం దయాశరధినా దాశరథినా విమోచితాభ్యాం శుకసారణాభ్యాం విదితనిజబలవృత్తాంతో దశాననో విద్యుజ్జిహ్వముపహ్వరే సమప్యకథయత్ ॥ ౫ ॥ వ ॥ మాయావినాసేన పురో వినిర్మితం నిరీక్ష్య భర్తుస్సశిరస్సశరాసనమ్ । ముమూర్ఛ సీతా సరమా విభీషణప్రియా న మాశ్వాసయదాప్తభాషణైః ॥ ౬ ॥ రామాయ సీతాం దశరావణానితి హితం తతో బోధయతి స్మ మాల్యవాన్ । రక్షోవివస్తం పరిహాస్య సేనాం రణాయ సన్నాహవతీం చకార ॥ ౭ ॥ పశ్చాద్వానరవాహినీప్రమథితాం రక్షోధిపాక్షౌహిణీం మాలోక్యేంద్రజిదాశుగాన్ ప్రవికిరన్నవ్యం గదేనాహతః । లీనో వ్యోమని మాయయా నృపసుతౌ బద్ధ్వోరగాస్త్రేః పురీం గత్వా తాతమతోషయజ్జనకజాం దుఃఖార్ణవే మజ్జయత్ ॥ ౮ ॥ గ ॥ అథ యదృచ్ఛాసమాగతవినతాసుతగరుద్వాతనిర్ధూతవాతాశనాస్త్రౌ రాజపుత్రౌ వవలోక్యాహవోత్సాహవత్సు కపివ్యూత్సు హనూమదంగదప్రభృతిభిర్నిహతాన్ ప్రహస్తప్రభృతిసేనాహినీపతీన్ పవకర్ణ్య రథాధిరూఢో జగద్భయంకరేణాకారేణ సాకమనీకాయ సమాటీకత రావణః ॥ ౯ ॥ వ ॥ సాలాన్గిరీంశ్చ నుదతీం కపివీరసేనాముత్ప్రేక్ష్య బాణనివహైః ర్భువి లక్ష్మణం సః । శక్త్యా నిపాత్య రఘునాయకసాయకౌఘైః ప్రాణావశేషితతనుర్నగరీం దధావ ॥ ౧౦ ॥ కుంభకర్ణమథ జస్య భూమాగతం భక్షయన్తమఖిలాన్ప్లవీముఖాన్ । భూసుతాపతిరసూదయత్తతః పుష్పవృష్టిమకరోత్సురవ్రజః ॥ ౧౧ ॥ సురాంతకనరాంతకప్రభృతి రాక్షసానీకినీపతిషన్నిలపాకశాసననిసూదనాదిభిస్సంయుగే । హతే తేషు పురుహూతజి

సమదృక్షసేనాపతి విహాయసహ రామలక్ష్మణౌ సమూర్ఛయద్వాహినీం ॥ ౯ ॥ ఋక్షాధిపనియోగేన వేగేన పవనాత్మజః । సంజీవనీలతాధారమానయామాస భూధరమ్ ॥ ౧౦ ॥ సంజీవనీగిరిసమీరసముచ్ఛ్వసద్భిశ్శాఖామృగైః కలుషితాం నగరీం విహాయ । యుద్ధాయ సంగతవతా మకరాక్షకుమ్భపూర్వాస్త్రిఘుషాం త్వమకపీశముఖా నిజఘ్నుః ॥ ౧౧ ॥ పునర్దశముఖాత్మజో గగనలీనవినాశగామీ । ప్రవర్ధితభుజాగ్రజకప్రభుసవేల్వలయాంగతః । ప్రతిపదం తోటకేశహనుమత్పురః పశ్యతాం చ కర్తజనకాత్మజాం క్రకచకేన మాయామయీమ్ ॥ ౧౨ ॥ తస్మిన్నిరాశేరసురాయతీకంగతపర్వ్యమాంప్రార్పనిరుద్ధబలాం మఖమ్ । ఆరబ్ధవాన్రాసురపుంక్షిలా తతస్సితాంశుచాంపిమిరాంనిషేదతుః ॥ ౧౩ ॥ విభీషణాజ్ఞాపితరాఘవాజ్ఞయాగతైర్నమాపత్రిముఖైర్వలీముఖైః । నినాంరితేరక్షణకోషభీషణస్సమాగమచ్ఛక్రజయీరణాంగణమ్ ॥ ౧౪ ॥ తత్ప్రవిష్టనాస్సలతరేవపవనాత్మజస్యస్కన్దేనివిశ్య వినిపాత్యశరాననేకాన్ । సౌమిత్రిరద్భిన్నదముష్యశిరస్సురేణపౌరన్దరేణ విబుధాంకుసుమాన్యవర్షన్ ॥ ౧౫ ॥ శక్రారిణా సహ తేను తేదశముఖశ్శోకాబ్ధిమగ్నశ్చిరం ప్రియమహ్యశిప్రతికో దమప్యగణయన్ లానైకవీరాగ్రణీః । విశ్వస్రాపతి దేవనారవవినిర్భిన్నాంశిలాశాంచలాం లక్ష్యం ప్రేక్ష్య రణాంగణం దివ్యస్యందనకోతిధన్సమాగాత్తతః ॥ ౧౬ ॥ కపిసన్నివాహేన విదారయన్మయం బభూవ సౌమిత్రిశరైరనుచ్ఛ్వసన్ । ప్రయుజ్య శక్తిం భువనైకభీషణాం మమూర్ఛయల్లక్ష్మణమిన్ద్రవిద్విషన్ ॥ ౧౭ ॥ సంజీవనీమారుతజీవితానుజం సమీక్ష్య హృష్టో రఘువంశవర్ధనః । ఆఖండలప్రేషితముచ్చవాజినం సమారురోహ స్యన్దనం మాతలిం రథమ్ । ౧౮ ॥ ౫ ॥ అథదశరథతనయదశవదనయోర్వారణానివారితనైశ్వానరం పైనలైయి సముత్సారితదాంతశోకం వాతాస్త్రాసిధూర్జటిజైమూతం పైకత్రణనవినిక౦ తత్రామిస్రం వాసవనిష్కాసితదానవం వాసుదేవప్రచలాయిత వా

[illegible] తేలనివిష్టపటము [illegible] లాక ప్రమా
[illegible] ప్రూప్రమాయా [illegible] ॥ [illegible] ॥ వ ॥ [illegible] నేష్వవి
[illegible] పు [illegible] రాఘుః । [illegible] యయుర్యాత్రమథ
[illegible] జనకాం [illegible] ॥ ౧౯ ॥ తదావినె [illegible] సుక
[illegible] వాః । [illegible] గుసు
[illegible] వాతిరణ ॥ ౨౦ ॥ త్రిల్యా
[illegible] సాగరే । కృత్వా త్మనిందో
[illegible] ॥ ౨౧ ॥ మందో [illegible]
[illegible] పుత్రాదన్యేలోక్యగణజీవి
[illegible] ॥ ౨౨ ॥ [illegible] క్రియావితస్వంతమ
ము [illegible] పవిత్రితాం జగ్మ
[illegible] ॥ ౨౩ ॥ [illegible] విమానముత్త
[illegible] సముద్ర [illegible] భరద్వాజ
[illegible] ॥ ౨౪ ॥ [illegible] గృహ్యానాగరైః వ్రి
[illegible] సమాస్తు [illegible] గామి [illegible] కాగవి
[illegible] ॥ ౨౫ ॥ [illegible] దిజలవ్రి
ప్రూ [illegible] పటహాదినా విలంపివేశో
నా [illegible] ॥ ౨౬ ॥ [illegible] గంవారిప్రూ [illegible] స్సు
[illegible] । [illegible] మవబధ్య [illegible] స్వపూ
ర్యేముసయో [illegible] ॥ ౨౭ ॥ అథానుహృత్య [illegible] సనం రామభద్రః
[illegible] । [illegible] సమ్మాన
నీయాన్ [illegible] ॥ ౨౮ ॥ ********

ఇతి శ్రీ రామాయణసంగ్రహే యుద్ధకాండః

శ్రీరస్తు

శ్రీరామాయణసంగ్రహః

ఉత్తరకాండః.

సుగ్రీవప్రముఖాన్సఖీన్ జనపదే స్వేస్వేప్రతిష్ఠాపయన్ పుత్రౌ ప్రావ్యగుణాధికౌకుశలవావానందపూర్ణాంతరః । నిత్యంసాదరమాశ్రితస్సతనుజైర్లోకోత్తరైర్భ్రాతృభిర్మాతౄణాంముదమావహన్ సమకరోద్రాజ్యంహినిష్కంటకమ్ ॥ ౧ ॥.............. ....

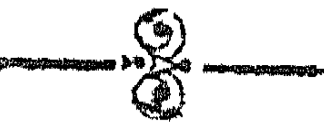
ఇత్యుత్తరకాండః.

ప॥ ఇతి వైయాకరణేన శ్రీమద్రామానుజాభిధానేన

రచితంరామాయణసంగ్రహమనుగృహ్ణాతుజానకీజానిః

శ్రీరామాయణసఙ్గ్రహః

సమ్పూర్ణః.

శ్రీరస్తు

శ్రీహయగ్రీవాయనమః

శ్రీపెదపాటి ... భూపాలవిరచిత ... ప్రారంభః

ధాతుప్రసూనమంజర్యామ్ కేచిద్ధాతవోపయోగినః । ఏతేషాం
వ్యుత్పత్తిస్తేన సత్యం తే శిక్షితుం శిశూన్ ॥ ౧ ॥ విద్యతే ప్రత్యక్షవస్తు ప్రస్తా
దస్తిస్తాద్భవత్యపి । భూయాద్భవత్యభవతాద్భవ్యతాం శ్రీర్జగత్త్రయే ॥ ౨
సంపద్యతే జాయతే చ జనం త్యుత్పద్యతే జగత్ । సంజనత్యావిర్భవతి
ప్రాదుర్భవతి సర్వదా ॥ ౩ ॥ తిష్ఠత్యాస్తే వర్తతే చ వసత్యత్ర గృహే ర
మా । ప్రాణితి శ్వసితి శ్రేయాన్ శ్వసరాద్రాయజీవతి ॥ ౪ ॥ రచయతి కరో
తి కురుతే విదధాతి విధత్తే ఆదధాత్యర్థ్యః । సంపాదయతి తథా సాధ
యతే సృజ్యతే ... ॥ ౫ ॥ ఉత్పాదయతి సృజతి చ నిర్వర్తయతి హ సాధ
యత్యాపి । రాధ్నోతి చ సాధ్నోతి చ సాధ్యతి సాధ్యతి చ సిధ్యతి ప్రీతిం ॥
ప్రసూయతే ప్రసూతే చ ప్రసూతే ... ప్యపి । ప్రసవత్యపి సా త్వ
హో పుత్రం పుత్ర్యావతీ సతీ ॥ ౬ ॥ ప్రస్తౌతి ప్రవర్తతే ... యతి న
ర్తతి । ఋచ్ఛత్యర్చతి యాత్యేతి సంచరతి గచ్ఛతి ॥ ౭ ॥ హంసః ద్ర
వతి గామిమం గామి ... మీమతి । ... ధా
వతి ॥ ౮ ॥ ... । భ్ర
శ్యతే భ్రశ్యతి ఫలం ... ॥ ౧౦ ॥ అవ ...
... ప్రవదతి ...
... । ... లపతి ...
... శ్రీపతేః ...

కూలా ॥ ౧౧ ॥ నాద ను తే పదతే [illegible] తివణి వస త్యేషజల్ప తేజపతి । అ
భిత్రైభిదధానీచ వాదయతి పాశ్రయత్యైవమ్ ॥ ౧౨ ॥ నాటయతి నటతి
నృత్యన్నతి గాయక [illegible] కామయతి వకూడక లేకలతి । క్రీడతి దీవ్యతి కేళి [illegible] ఖేలతి వి
హారతే [illegible] తే ॥ ౧౩ ॥ [illegible] ఖగతి [illegible] గతి గచ్ఛతి [illegible] ఘ్నతి
చతక [illegible] పంకజా పిప్రియాణ ॥
దదాతి దత్తే [illegible] । [illegible] ప్రయచ్ఛతి [illegible] ంసనో
తిసను తేధి [illegible] ॥ ౧౪ ॥ [illegible] పాలయతి ప్రియమ్ ।
త్రాయతే నయ [illegible] గోప [illegible] క్షేప ॥ ౧౫ ॥ [illegible] నమస్య
తి విష్ణుం ప్రణిపతతి వన్దతే [illegible] తే । ఈళ్యైనౌతి చనువతి స్తౌతే
చశంసత్యు [illegible] స్తౌతి ॥ ౧౬ ॥ స్తవీతి [illegible] శ్లాఘతే గు
రూణ । [illegible] ॥ ౧౭ ॥ అర్చత్య
హతి [illegible] మహయతి పూజయతి యజతి యజతే । అంచత్యర్చ
యతే [illegible] యం పూజతి [illegible] ॥ ౧౮ ॥ పచతే
పచతి శ్రాతి రంధయత్యు [illegible] । [illegible] ంశ్రపయతి తథా శ్రా
పయతి క్షణాత్ ॥ ౨౦ ॥ భృజ్జతే [illegible] భర్జ తే చణకానయం ।
మజ్జ [illegible] త్యప్లవతే స్నాతి [illegible] గాహతే ॥ ౨౧ ॥ అశ్నాతి వల్భతే
భుఙ్క్తే జేమతి ప్రత్యసత్యతి । ధనీ [illegible] రత్యన్నం సంవిభజ్యార్థి
భిస్సహ ॥ ౨౨ ॥ చర్వతి ప్సాతి తాంబూలం భక్షయత్యత్తి ఖాదతి । ధ
యత్యాచామతి [illegible] స్సా పిబతి చూషతి ॥ ౨౩ ॥ గిలతి గ్రసతి గ్రాసం గి
రతి గ్రసతే తథా । [illegible] త్యుద్గిరతి చ్ఛర్దత్యసో ఛర్దయతి క్షణాత్ ॥ ౨౪
[illegible] చనిష్ఠీవ [illegible] రస్యతి । క్షిపతి [illegible] క్షిప్రముద్గారయ
తి భక్షితమ్ ॥ ౨౫ ॥ [illegible] జానాతి జానీతే తత్వం బోధతి బోధతే । ప్ర
త్యేతి చావబుధ్యతే యుధ్యతే ప్రతిపద్యతే ॥ ౨౬ ॥ ఉత్ప్రేక్షతే చ మనుతే
[illegible] ప్రత్యేతి చ మన్యతే । సంభావయత్యూహతే చ విచారయతి [illegible] తే ॥
[illegible] స్మృశతి తర్కతి వితర్కయత్యతి శయాన్నిహాపయతి । పరిగణ

యతమీమాంసత్వాల్లాచ [illegible] ॥ [illegible]
తేకార్య [illegible] | [illegible]
ధ్యాయ [illegible] ॥ [illegible]
కుతేలాచ [illegible] ।[illegible]
[illegible] తిరంభు [illegible]
శతిపరాన్మృశతి [illegible] ॥ [illegible]
మ్మాజాత్యభరణాయ [illegible]
శ్చనొశ్వాల్య [illegible] ॥ [illegible]
చికిత్సతివిమృశ [illegible] ॥ [illegible]
హంతపిశస [illegible] । [illegible]
[illegible] తిచన [illegible]
త్య [illegible]
తేచ ॥ ३५ ॥ [illegible] । [illegible]
పరిస్థాపతో [illegible]
చవింద [illegible]
రః ॥ ३६ । [illegible]
జీవ్యతి [illegible]
యతినియ [illegible]
య [illegible]
[illegible]
ల్ప్రతి । [illegible]
త్యత్రిభి [illegible]
వాచ్ఛతి [illegible]
కామయతే [illegible] ॥ ४० ॥ [illegible]
తికామయతి కాంక్షతే [illegible] । [illegible]

చరాంత్యతిశ్రియం మోక్షే ॥ ౪౨ ॥ మోక్షత్యసౌ పుత్రం త్యజతి జహాత్యు
జ్ఝతి ముంచతి । ముంచతే మోచయత్యేష సుధీః పాపరత్స్వఘం ॥ ౪౩ ॥
మోక్షయతి రహతి రహయతి వర్జయతి వృణక్తి జసతి త్యజతి । కృషతి
కర్షతి కృష్యతి విలిఖతి భూమిం నదాకృషికః ॥ ౪౪ ॥ ప్రతిషిధ్యతి వా
రయతి ప్రతిషేధతి తన్నిరాకరోత్యల్పాత్ । ప్రత్యాదిశతి వ దోషా
త్ప్రత్యాచష్టే నిషేధతి ప్రాజ్ఞః ॥ ౪౫ ॥ సభ్నాతి సంభతే చైవ స్తభ్నో
తి స్తంభతే తథా । స్తుభ్నాతి ప్రతిబధ్నాతి స్కభ్నోతి స్కంభతే తథా ॥ ౪౬ ॥
స్కుంభ్నాతి చ విహాం త్యేష స్కుంభ్నోతి స్కుంభతే రిపూన్ । స్కుంభ్నాతి
స్కుంభ్నాతి చైతే శబ్దాస్తుల్యార్థవాచకాః ॥ ౪౭ ॥ సహతే మృష్యతి మ
ర్షతి తితిక్షతే మృష్యతే తథా మృషతి । మర్షయతి క్షామ్యతి చ క్షమతే మృ
షయత్యసౌ సహతి ॥ ౪౮ ॥ శక్యతే శక్యతి బుధస్సహయత్యపి దుర్వచః ।
యచ్ఛత్యర్చయత్యృధ్నోతే వ శిక్షతే పరితశ్రియం ॥ ౪౯ ॥ ఏధతే వర్ధతే నంద
త్యృధ్యతి స్ఫాయతే బుధః । బుధ్నోతి స్త్యాయతే నిత్యం నీతిమార్గ పుష్య
తి శ్రియం ॥ ౫౦ ॥ యతతే వ్యాప్రియతే సౌ ప్రయస్యతి వ్యాపిపర్తి ఘటతే
చ । చేష్టతే ఈహతే పర్షస్ఫురత్యలం స్పందతే చ యః ॥ ౫౧ ॥ తుదతే తు
దతి మనోతి వ్యథయతి దుఃఖయతి రుజతి తాపయతి । క్లిశ్నాతి ఖేదయత్యపి
పీడయతి రిపూన్ ప్రశూలయతి ॥ ౫౨ ॥ ధుక్షతే ధిక్షతే నిత్యం బాధతే
బాధయత్యపి । శుంధతి క్లేశయత్యేష తథా పుంధతి లుంథతి ॥ ౫౩ ॥ వ్యథ
తే తాప్యతి ఖిందతి సంతపతి చ దూయతే చ శోచతి చ । గ్లాయతి చ మ్లాయ
తి చ క్లిశ్యత్యాఖిద్యతే చ సీదతి చ ॥ ౫౪ ॥ ధూపాయతే క్లైనతే చ ఖింతే క
ర్జతి ఖర్జతి । ఏతే ధాతుప్రయోగాః ఖల్వేష దేకార్థసూచకాః ॥ ౫౫ ॥
మురతి చ గుణయతి గుధ్యతి వటతి స్త్యాయతి చ వేష్టతే వస్త్రం । గుంఠయ
తి ముండతే సౌ మండత ఇత్యేకవాచకాశ్శబ్దాః ॥ ౫౬ ॥ సినుతే సినోతి న
హ్యతి బధ్నాతి సినాతి నహ్యతే జుడతి । అశయునాతి యునీతే పాశయతి
సిబిలికగడకీలయతి ॥ ౫౭ ॥ ధునోతి ధునుతే పుచ్ఛం ధూనోతి ధువతి స్ఫు

[illegible]

[illegible] ॥ [illegible] ॥

[illegible] స్తైస్తృశ్చాం కుం

[illegible] తేస్వాంగం ॥

[illegible] ఘిసత్తిస్ఫోటయత్యేష

[illegible] పిఛిన్తైచాన్ప్రశ్వో

చ । అపిఛత్తైచాన్ప్రణుతేచాన్యుయుత్స్వా [illegible] ॥ ౬౮ ॥ కంపతే

వేపతిత్వంగత్యుజతివప్రిచలన్వృష । సదాస్రిచవటుశ్చ్వైతెనస్తిచస్వపితిత్యా

పి ॥ ౬౫ ॥ రుంటరిలుంటతి [illegible] చమోషతిముష్ణాతిచొరయత్యగ్రం ।

లుంటయతిగ్రోసతిచమ్లోచతిక్రోజతిచఖోజతికుతబుద్ధిః ॥ ౬౬ ॥ బిభే

త్యుద్విజతేత్రస్యత్యేష [illegible] తే । విద్రాతివిద్రవత్యేవధావత్యపి

పలాయతే ॥ ౬౭ ॥ భ్రమతిభ్రామ్యతిభ్రామయత్యాఘూర్ణ [illegible] ఘూర్ణతే

ఘూర్ణతేమూర్ఛతి [illegible] ॥ ౬౮ ॥ [illegible] త్యలం

కరోత్యేషభూషయత్యపిభూషతే । ప్రసాధయత్యపిసజ్జో [illegible]

తిమండతి ॥ ౬౯ ॥ ద్యోతతే [illegible] తెచప్రకాశతే । భ్రా

జతేదీవ్యతేభాతిరాజారాజతిరాజతే ॥ ౭౦ ॥ హటత్యయం [illegible] త

థాశుంభతిశుంభతే । చకాస్తి [illegible] శతేబుధః ॥ ౭౧ ॥

శ్చ్యుతతిక్షరతిక్షీరంస్తనాత్స్రి [illegible] ప్రస్నుతిప్రస్వా

పదినోతిచ ॥ ౭౨ ॥ [illegible]

పక్షిగతాకుంజతిసుంజ ॥ ౭౩ ॥ [illegible]

దతి । [illegible] ॥ ౭౪ ॥ [illegible] పతి

[illegible] వృత్తిశవృతే । ఆక్రోశ [illegible] జనం ~~[illegible]~~

సం ॥ ౨౫ ॥ జిహ్రేతి త్రపతే హ్రీచ్ఛత్యలం వ్రీడతి లజ్జతే । లజ్జతే మన్య
రిత్రాకే దృష్ట్వాన్యస్య స్వయంబుధిః ॥ ౨౬ ॥ ఆశ్లిష్యత్యాలింగతి పరిరభ
తేఽఙ్గభూః పరిష్వజతే । ఉపగూహతి కిం స్త్రీకుం దేమనపవర్ణా విబు
ధ ॥ ౨౭ ॥ ఎప్సతే హ్వాపతే కీర్తయన్స్వానాతే నాపతే నృణాం । ద్రియతి
ప్రీయతే తుష్యతి తృప్యతి తృప్యతి ॥ ౨౮ ॥ ప్రీణాతి తర్పయత్యలమా
హ్లాదయతి హృష్యతి । సంతోషయతి నందతి ప్రీణయతి ప్రీణాతి సుఖ
యతి ప్రోక్షః ॥ ౨౯ ॥ స్నిహ్యతి తుష్యతి హృష్యతి హృష్యతి నృత్యతి నవమో
దతే కాంతామ్ । నృత్యతి మాద్యతి దీవ్యతి ఖిద్యతి సాక్షీణాతే దవిద్యతి చ ॥ ౩౦ ॥
విదినోత్యపైతి తేఽ పాపన్విష్యతి మృగయతే మృషయతి । అన్విషతే చ
మార్గతి మృగయతి చ విచినుతే నోమార్గ ॥ ౩౧ ॥ ఆకారయత్యాహ్వ
యతి స్వనామ్నా మంత్రయతే ప్రియం । అథ పర్యనుయుంక్తే సావనుయు
జ్క్తే సప్పృచ్ఛతి ॥ ౩౨ ॥ పరివర్తతే వివర్తతే వ్యావర్తతే చ గచ్ఛే
వ । వ్యాఘటతే చ పరావర్తతే ఇత్యేకవాచకాన్యద్రా ॥ ౩౩ ॥ ఉపదే
ష్టుపదిగ్ధోపాలింపతి రూషతి చ కుంకుమాంచుంతి । దృష్ట్వా ప్రాణాధీశం వికిర
తి క్షిపతి పాదయోః కుసుమం ॥ ౩౪ ॥ శక్నోతి సహతే జేతుం సహతి ప్ర
భవత్యలమ్ । తరతి ప్లవతే జ్ఞానసేతునా భవవారిధిం ॥ ౩౫ ॥ సంగ్రామ
యతే జయతి చ సంప్రహరతి యుధ్యతే చ జయతి చ । ఆహంతి చ గర్వయా
సో యుధ్యతి సంతాపయత్యలం శత్రూన్ ॥ ౩౬ ॥ క్రందతి క్రందతి క్లందతి
త్యాక్రోశతి చ కందతే । క్రందతే క్లందతే శోచత్యలం రోదితి మర్త్యః ॥ ౩౭ ॥
ప్రలంభయతి బధ్నాతి తర్జయతే ఖలః । ప్రతారయత్యల్పబుద్ధిం
త్వం దావంచయతే నరాః ॥ ౩౮ ॥ పరివస్యతి పరిచరతి చ పర్యుపాస్తే సేవ
తే భజతి । శుశ్రూషతే చ భజతే శ్రియతే చారాధయత్యుపాస్తే చ ॥
ప్రసాదయతి దేవేశం తథోపచరతి స్ఫుటం । పర్యాజతి తథా ధీమాన్
ప్రియోనౌ కాథర్వ వాచకాః ॥ ౪౦ ॥ మనత్యభ్యస్యతి కలాస్సంశీలయతి
లతి । విస్రంభతే విశ్వసితి ప్రత్యేతి చ సతాం వచః ॥ ౪౧ ॥ ఉన్మీలయతి

చపలపతివికసతి చస్ఫోటతే స్ఫుటత్యపి । ఉన్మేషత్యున్మిషతి ప్రబుధ్యతే
జృంభతే పద్మం ॥ ౯౨ ॥ పూత్వా పవిత్వా పవిత్రయిత్వాన స్నాత్వా స్నాత్వాన
నిర్ణిజ్య చపవిహాయ హిత్వా । సన్న్యస్య సంత్యాయ సిఖాయ ఖాత్వా చ సంగత్య స
స్తిమ్యాసిహా స్యాహత్వా ॥ ౯౩ ॥ చ్యుడిత్వా చ్యుదిత్వా కుటిత్వా కుటిత్వా చ
మృషిత్వా రుషిత్వా విదిత్వా గృహీత్వా । కృషిత్వా చకృత్వా చ ముషిత్వా చ
క్లిశిత్వా ఖనిత్వా క్షుభిత్వా చపచిత్వా లుచిత్వా ॥ ౯౪ ॥ పంచిత్వా పంచి
త్వా లుంచిత్వా క్రిమ్య చ క్రమిత్వా చ తమిత్వా చ పమిత్వా కషిత్వా
తక్షిత్వా సుభిత్వా చ ॥ ౯౫ ॥ గుంఫిత్వా లుఫిత్వా లోభిత్వా ఖలులుభి
త్వా చ । క్లిష్ట్వా పక్త్వా పుష్ట్వా ఘృష్ట్వా ప్రనృత్యం దత్వా చపృష్ట్వా ॥ ౯౬ ॥ మ
త్వా ఖాత్వా జ్ఞాత్వా గ్రంథిత్వా గ్రంథిత్వా చ । అత్రిత్వా న త్రిత్వా పా
వయ్యౌ వనాన్ గ్రాహయిత్వా ॥ ౯౭ ॥ పీత్వా పరివ్యాయ విధాయ చోత్త్వా
వ్యాఖ్యాయ ధీత్వా పరివీయ ధృత్వా । సంవ్యాయ సంవీయ విజాయ మిత్వా
విజిత్య సంమన్య మనో మనిత్వా ॥ ౯౮ ॥ విగాయ యాపవ మాయ యా వమత్య ప్ర
మత్య ప్రయమ్య ప్రయత్య ప్రణత్య ప్రణమ్య । నిమాయ ప్రమాయ
ప్రలాయ ప్రలీయ ప్రసృత్య ప్రసాయ ప్రహాయ ప్రదాయ ॥ ౯౯ ॥
దత్త్వా దాత్వా దిత్వా ధీత్వా ప్రస్థాయ చస్థిత్వా । నత్వా మిత్వా మీత్వా
సందాయ విహాయ చాపి సంమాయ ॥ ౧౦౦ ॥ జ్యాత్వా జలిత్వా వృశ్చి
త్వా కూత్వా వృత్వా వివృత్య చ । తణిత్వా ఘటిత్వా చ ప్రక్షీత్యేత్యా
దిచోహ్యతామ్ ॥ ౧౦౧ ॥ **************************

ఇతి శ్రీపాండ్యభూపాలవిరచిత క్రియానిఘంటుః

సమాప్తః.

శ్రీరస్తు

శ్రీహయగ్రీవాయ నమః.

క్రియానిఘణ్టు ప్రారంభః

భవత్యర్థే భవత్యస్తి జాయతే స్యాత్తథా । సంపద్యతే ఽప్యతతిని
ష్పద్యతే ... ॥ ౧ ॥ ఉత్పద్యతే ... యతి ఉదేత్యుదయతీ ... చ । అ
భూత్ ... కురతే ... దద్యతే ... ప్యపి ॥ ౨ ॥ ఏధతే వర్ధతే నందత్యు
ద్యోతిష్ఠ ... బుద్ధ్యతి । భానతేఽశోభతే భాతి లసతి ... ప్రకాశతే ॥ ౩ ॥
రాజతే ద్యోతతే రాజత్యపి దీవ్యతి దీప్యతే । చకాస్తి కనతి భ్రాజతే చస్ఫుర
తి రోచతే ॥ ౪ ॥ బ్రవీతి వక్తి వదతి భణతి ఖ్యాతి శంసతి । అగ స్తై వష్టి
గదతి బ్రూతే లపతి భాషతే ॥ ౫ ॥ వ్యాహరత్యభిధత్తే భిదధాతీరయత్యపి
తి । ఉచ్చారయతి ... నతి కథయతి ... జల్పతి ॥ ౬ ॥ ఈట్టే వర్ణయ
తి స్తౌతి స్తుతే నౌతి ప్రశంసతి । వందతే కీర్తయతి చ శ్లాఘతే చాభినందతి ॥
ఉపశ్లోకయతి ... పణాయతి పనాయతి । వ్యాఖ్యాతి వివృణోతి వ్యా
కురుతే ... యత్యపి ॥ ౭ ॥ వివృణీతే ... వ్యాచష్టే వ్యాకరోతి
చ । ప్రబ్రవీతి ప్ర ... జ్ఞాపయత్యపి ॥ ౮ ॥ పృచ్ఛతి
... ౯ ... । సంభాషయత్యర్చ్ఛతి ...
రుతే ... ౧౦ । ... యత్యపి । ... మహయత్య
పి । ఆరాధయతి ... ౧౧ ॥ శుశ్రూషతే ప
... బహు ... తే ॥
... । ... యతి ...
... ౧౨ ॥ ... దాగ్చ్ఛతే వ
... యతి । ... రోతి ... తే ... ॥ ౧౪ ॥ అవ

తిత్రాయతే పాతి పాలయత్యపి రక్షతి । శాస్తి గోపాయతి భునక్త్యభిగో
పాయతీతి చ ॥ ౧౫ ॥ ప్రీయతే మోదతే హృష్యత్యానందతి చ నం
దతి । నిర్వృణోతి చ నిర్వాతి సుఖ్యత్యవతి తుష్యతి ॥ ౧౬ ॥ సుఖయ
త్యాహ్లాదయతి ప్రీణాతి ప్రీణయతి సుఖాకురుతే । ఆనందయతి ధినోత్యా
మోదయతి చ హర్షయతి చ తోషయతి ॥ ౧౭ ॥ దూయతే వ్యథతే దుః
ఖ్యత్యపి శోచతి సీదతి । ఖిద్యతే క్లిశ్యతి శ్రామ్యత్యంతస్తపతి తామ్య
తి । గ్లాయతి మ్లాయతి ప్లవ్యత్యపి స్విద్యతి శుష్యతి ॥ ౧౮ ॥ క్లిశ్నాతి క్లేశ
యతి వ్యథయతి దుఃఖాకరోతి శోచయతి । విహ్వలయతి చ దునోతి వ్యాకు
లయతి విమనయతి విషాదయతి ॥ ౧౯ ॥ హంత్యాహతే ఘాతయతి నిబ
ర్హాయతి సూదతే । హినస్త్యుజ్జాసయతి సంహరతే సూదయత్యపి ॥ ౨౦ ॥
కదర్థయతి చ ధ్నాతి కర్శయత్యపి బాధతే । పినష్ట్యుపద్రవతి చ పీడయత్య
పి శాస్తి చ ॥ ౨౧ ॥ నిగృహ్ణీతే నిగృహ్ణాతి తాడయత్యపి విధ్యతి । తనూక
రోతి తక్ష్ణోతి కర్శయత్యపి చ ద్యతి ॥ ౨౨ ॥ ఆప్నోతి యాతి లభతే గచ్ఛ
త్యయతి ఋచ్ఛతి । ప్రపద్యతే జిహీతేంచత్యాసాదయతి విందతి ॥ ౨౩ ॥
ఆసీదతి వ్రజత్యేతి చరత్యటతి ఢౌకతే । వ్యాప్నోతి సర్పతి సరత్యయతే
మూర్ఛతీత్యపి ॥ ౨౪ ॥ ఉపసర్పత్యుపసరత్యుపయాత్యుపగచ్ఛతి । ఉ
పధావత్యుపసమిత్యుపైత్యప్యుపతిష్ఠతే ॥ ౨౫ ॥ అపసర్పత్యపసరత్య
పయాత్యపగచ్ఛతి । అపైతి వ్యయతి వ్యేతి విగచ్ఛత్యపవర్తతే ॥ ౨౬ ॥
ఆగచ్ఛత్యావ్రజత్యాయాత్యాపతత్యాసరత్యపి । నిర్గచ్ఛతి చ నిర్యాతి
నిస్సరత్యుత్పతత్యపి ॥ ౨౭ ॥ ఉద్గచ్ఛత్యుద్వ్రజత్యుద్యాత్యుత్తిష్ఠత్యుచ్చ
లత్యపి । అభిగచ్ఛత్యభిపతత్యభియాత్యభిధావతి ॥ ౨౮ ॥ అభిప్రార్ద
యతే చైవమభిషేణయతీతి చ । అనుసర్పత్యనుపతత్యనూద్యత్యనువర్తతే
అనుగచ్ఛత్యనుసరత్యనుయాత్యనుధావతి । అన్వేత్యనుద్రవత్యన్వాగ
చ్ఛత్యన్వయతీత్యపి ॥ ౩౦ ॥ విడంబయత్యనుకరోత్యుపమాత్యనువద
తే । ఏతేనువిదధాత్యర్థే తులయత్యపి తాదృశాః ॥ ౩౧

తేదత్తే దిశత్యుపహరత్యపి । విశ్రాణయత్యర్పయతి వితరత్యుపహన్త్యపి ॥ వ్రియచ్ఛతి స్పర్శయతి ప్రతిపాదయతీతి చ । పాత్రీకరుతే తత్సాత్కరోత్యతిసృజత్యపి ॥ ౩౩ ॥ దానాయ ప్రయచ్ఛతే కామీ దదాత్యుపకరోతి చ । ఆదత్తే ప్రతిగృహ్ణాతి ప్రతిగృహీత ఇత్యపి ॥ ౩౪ ॥ జహాతి విసృజత్యుజ్ఝత్యపి త్యజతి ముంచతి । ముంచతే వర్జయతి చ తథా పరిహరత్యపి ॥ ఖేలతి క్రీడతి పరిక్రీడతే విహరత్యపి । సంక్రీడతే విభ్రమతి వినోదయతి దీవ్యతి ॥ ౩౬ ॥ రమతే ఽనుక్రీడతే ప్రేంఖతి త్వంగతి రింఖతి । విభ్రాగ్యతి లలత్యేవ మథో నటతి నృత్యతి ॥ ౩౭ ॥ వీరాయతే ధర్షయతి ప్రతిహంతి ప్రగల్భతే । విక్రామతి పరిక్రామత్యధృష్యత్యమాద్యతి ॥ ౩౮ ॥ అథో జయత్యతిక్రామత్యతిశేతే ఽతిరిచ్యతే । అత్యేత్యర్థే విజయతే పరాజయత ఇత్యపి ॥ ౩౯ ॥ యుధ్యతే యోధయతి చ బాహుభ్యాం తు నియుధ్యతే । కుప్యతి క్రుధ్యతి ద్వేష్టి రుష్యతీర్ష్యత్యసూయతి ॥ ౪౦ ॥ సంఘర్షయత్యాహ్వయతే స్పర్ధతే స్పర్ధయత్యపి । సహతే క్షమతే క్షామ్యత్యపి శామ్యతి మృష్యతి ॥ ౪౧ ॥ ప్రసీదత్యనుగృహ్ణాతి దయతే చానుకంపతే । పశ్యతి నిర్వర్ణయతి ప్రత్యక్షయతీక్షతే ఽవరోక్షయతి ॥ ౪౨ ॥ నిధ్యాయతి లోచయతి చ సాక్షాత్కురుతే నిశామయతి । లోకతే లక్షయతి చాప్యథ జానాతి బుధ్యతే ॥ ౪౩ ॥ వేనోపలభతే ఽవైతి ప్రత్యేతి ప్రతిపద్యతే । మనుతే వేత్తి జానీతే ఽవగచ్ఛత్యధిగచ్ఛతి ॥ ౪౪ ॥ గృహ్ణాతి మన్యతే చాథ సందిగ్ధే విచికిత్సతి । దోలాయతే చ సంశేతే శంకతే విమృశత్యతః ॥ ౪౫ ॥ ఊహతే తర్కయత్యధ్యాహరత్యాలోచయత్యపి । మీమాంసతే వివిక్తే చ విచారయతి చాప్యథ ॥ ౪౬ ॥ నిర్ధారయతి నిగమయతి నిశ్చినుతే నిశ్చినోతి నిర్ణయతే । నిర్ణయతి నిరూపయతి చ నిర్ణాడయతి పరిచ్ఛినత్త్యపి చ ॥ ౪౭ ॥ నిమిషతి ముకులీభవతి నిమీలయతి సంకుచతి కుట్మలీభ
ఉద్ఘట్యున్మీలయత్యున్మిషతి స్ఫుటతి దళత్యుచ్ఛ్వసితి మిషతి హసతి ॥ ౪౮ ॥
సతి స్ఫుటీభవతి దీర్యతే । కరోతి కురుతే నిర్మాత్యాచరత్యను

ష్ఠతి ॥ ౪౯ ॥ నిర్మిమీతే విధత్తే విదధాతి రచయత్యపి । కల్పయత్యాకల
యతి తనోతి తనుతే పచ ॥ ౫౦ ॥ వైరాయతే విరుంధే విరుణద్ధి కలహాయ
తే । ద్వేష్టి ద్విష్టే నిగృహ్ణాతి విరాధ్యత్యపరాధ్యతి ॥ ౫౧ ॥ జిఘాంసతి
విగృహ్ణీతే ముహ్యత్యపకరోతి చ । అపిధత్తే చావృణుతే స్థగయత్యపి చోర్ణు
తే ॥ ౫౨ ॥ తిరస్కరోతి చ తిరోధాపయత్యపనిహ్నుతే । వ్యవధత్తే వ్యవ
దధాత్యపవారయతీతి చ ॥ ౫౩ ॥ ఊర్ణోత్యూర్ణౌతి ఛాదయత్యంతర్ధా
పయతీతి చ । అంతర్ధత్తే తిరోధత్తే లీయతేంతర్దధాతి చ ॥ ౫౪ ॥ ము
ష్ణాతి చోరయతి చ హరత్యపహరత్యపి । బలాద్గృహ్ణాత్యాచ్ఛినత్తి లుంట
యత్యధిముష్యతి ॥ ౫౫ ॥ శబ్దాయతే ఘోషయతి రౌతి స్వనతి కూజతి ।
సంక్రీడతి ధ్వనతి చ శింజానతి గుంజతి ॥ ౫౬ ॥ రణతి క్వణతి క్రుంచత్యపి
స్తనతి గర్జతి । రసతి క్రోశతి రటత్యాధాక్రందతి రోదితి ॥ ౫౭ ॥ బాష్పా
యతే విలపతి పరిదేవయతీతి చ । వేపతే కంపతే చంచత్యపి లోలతి వల్గతి ॥
డోలాయతే చ చలతి వలతే వలతీతి చ । ధునోతి ధునుతే ధూనాత్యాలోలయ
తి ధూనుతే ॥ ౫౯ ॥ ధునాతి కంపయత్యేవం ధువతి వ్యగ్రయత్యపి । చలయ
త్యాకులయతి శ్రింథాదిశ్చాలయత్యపి ॥ ౬౦ ॥ శ్లిష్యత్యాలింగతి పరిష్వ
జతే వ్యుపగూహతి ॥ ౬౧ ॥ ఆలింగతే చాపి పరిరంభతే వేష్టయత్యపి । ని
దధాతి నిధత్తే నిక్షిపతే నిక్షిపత్యపి ॥ ౬౨ ॥ నివేశయతి విన్యస్యత్యపి న్యా
స్యతి చాప్యథ । పాణౌ గృహ్ణాతి గృహ్ణీతే వివహత్యుపయచ్ఛతే ॥ ౬౩ ॥
పరిగృహ్ణాతి చ పరిణయత్యథ సంవిశతి । తిష్ఠత్యాస్తే నివిశతే వసత్యుపవిశత్య
పి ॥ ౬౪ ॥ వితిష్ఠతే తదధ్యాస్తేధితిష్ఠత్యుపతిష్ఠతే । వర్తతే ధ్రియతే ప్రా
ణిత్యపి శ్వసితి జీవతి ॥ ౬౫ ॥ నుదతి ప్రేరయతి విక్షిపతి క్షిపతే స్యతి । ప్ర
హిణోతి వ్యాదిశతి నియుంక్తే చోదయత్యపి ॥ ౬౬ ॥ ప్రేషయత్యపి యుం
క్తే విసృజతి ప్రేష్యతీతి చ । బిభర్తి బిభృతే ధత్తే వహతే ధారయత్యపి
దధాతి వహతీత్యేధే ధరత్యుద్వహతీత్యపి । తిరస్కరోత్యభి[illegible]
జానాతి నిందతి ॥ ౬౭ ॥ ధిక్కరోతి న్యక్కురుతే విగాయ[illegible]

జుగుప్సతేఽవమనుతే గర్హాయత్యపమన్యతే ॥ ౧౯ ॥ బహిష్కరోతి పరిభవత్యాక్షిపతి చాజతి । అవధీరయతీత్యేవమవమానయతీతి చ ॥ ౨౦ ॥ వాంఛతీచ్ఛత్యభిలషత్యభిలష్యత్యపేక్షతే । కాంక్షత్యాద్రియతే చాభిప్రైతి స్పృహయతీహతే ॥ ౨౧ ॥ ఆశాస్తే ర్థయతే వష్టి లిప్సతే భీప్సతీతి చ । కాంక్షతే చాభిసంధత్తేఽనురుంధే చానురుధ్యతే ॥ ౨౨ ॥ యాచతే యాచతీత్యర్థే నాథత్యర్థయతే ర్దతి । అపోవగాహతే చోపప్లవతి స్నాతి మజ్జతి ॥ ౨౩ ॥ తిమ్యత్యార్ద్రీభవత్యర్థే స్తిమ్యతీత్యప్యధోక్షతి । స్నపయత్యాప్లావయతి మజ్జయత్యపి సించతి ॥ ౨౪ ॥ శక్నోతి పారయతి వర్త్యాప్నోతి ప్రభవత్యపి । ఈష్టే ప్రగల్భతే చాఽపవతే పచతీతి చ ॥ ౨౫ ॥ ప్రవర్తతే ప్రక్రమతే ప్రస్తౌత్యారభతేపి చ । ఉపక్రమత ఉద్యుంక్తే చాహర్త్యుత్సహతేపి చ ॥ ౨౬ ॥ ఈహతే చేష్టతే చైవ యతతే చ ప్రయస్యతి । భుంక్తేఽభ్యవహరత్యశ్నాత్యాచామత్యత్తి ఖాదతి ॥ ౨౭ ॥ రసయత్యాస్వాదయతి భక్షయత్యపి చర్వతి । గ్రసతే గ్రసతీత్యర్థే జక్షతి ప్రత్యవస్యతి ॥ ౨౮ ॥ లేఢి లీఢే ధపిబతి ధయత్యాప్వాదయత్యపి । అఖోఽగిరత్యుద్గిరతి నిగిరత్యుద్వమత్యపి ॥ ౨౯ ॥ భూషయతి పరిష్కురుతేఽలంకురుతేఽలంకరోతి మండయతి । అపి వా పరిష్కరోత్యాప్యాకల్పయతి ప్రసాధయతి ॥ ౩౦ ॥ సౌతి సూతే చ జనయత్యుత్పాదయతి సూయతే । త్రపతే లజ్జతే జిహ్రేత్యపి సంకుచతీతి చ ॥ ౩౧ ॥ సంగచ్ఛతే యుజ్యతే సంపద్యతే చోపపద్యతే । సంతిష్ఠతే సమాప్నోతి పర్యాప్నోతి చ పూర్యతే ॥ ౩౨ ॥ ఛినత్తి కృంతతి లునాత్యపి ఖండయతి ద్యతి । అథ వ్యాపద్యతే ప్రైతి మ్రియతే చ ప్రమీయతే ॥ ౩౩ ॥ సమ్మన్యతేఽనుజానీతేఽనుజానాత్యనుమన్యతే । ఉరరీకురుతే చాంగీకరోత్యభ్యుపగచ్ఛతి ॥ ౩౪ ॥ శృణోతి సంశృణుత ఇత్యర్థే నిశమయత్యపి । ఆకర్ణయత్యపి తథాఽవధత్తే ధారయత్యపి ॥ [illegible] రతి ధ్యాయత్యపి చింతయతీతి చ । ప్రమాద్యతి ప్రస్మరతి విస్మృ[illegible] ॥ ౩౬ ॥ అధీతే శీలయత్యభ్యస్యతి శీలతి శిక్షతే । అమీ

పరిచినోత్యర్థే ఘటతే చేష్టా సిధ్యతి ॥ ౮౭ ॥ పుష్ణాతి పోషయత్యర్థే వ
ర్ధయత్యేధయత్యపి । పవతే పారయత్యర్థే పునీతే చ పునాతి చ ॥ ౮౮ ॥
మార్ష్టి మార్జయతే శుద్ధీకురుతే శోధయత్యపి । సృణక్తి తోలయత్యర్థే
నిధత్తే నిక్షిపతి ధాపతి ॥ ౮౯ ॥ వృణోతి వరయత్యర్థే వృణీతే వృణుతే వ
రమ్ । క్రీణాతి పణతే క్రీణీతే వ్యవహరత్యపి ॥ ౯౦ ॥ మిమీతే మాతి సం
ఖ్యాతి మినోతి గణయత్యపి । సజ్జత్యాసంజయత్యర్థే లగత్యర్థే తులీయ
తే ॥ ౯౧ ॥ స్రంసతే వ్యవతే భ్రశ్యత్యపి ధ్వంసత ఇత్యపి । గళత్యర్థే మృ
గయతే మార్గతే మార్గయత్యపి ॥ ౯౨ ॥ విచినోత్యన్విష్యతి చాప్య
న్విచ్ఛత్యనుసరత్యపి । వినయత్యనుశాస్త్యధ్యాపయత్యభ్యాసయత్య
పి ॥ ౯౩ ॥ శాస్తి శిక్షయతీత్యర్థే సన్నహ్యతి తు సజ్జతే । నయతి ప్రాప
యతి సంగమయత్యర్పయత్యపి ॥ ౯౪ ॥ స్రవతి ద్రవతి ద్యోతత్యపి క్షరతి వ
ర్షతి । స్యందతే స్కందతి నదీ వహతి ప్రవహత్యపి ॥ ౯౫ ॥ సంగచ్ఛ
తే సంభవతి యాత్యన్వేతి మిళత్యపి । చర్చయత్యంగరాగార్థే రూషయత్యా
పి లింపతి ॥ ౯౬ ॥ స్యందత్యధో యాతి పతత్యధో గచ్ఛతి మజ్జతి । అథ ని
భర్త్సయతి హుంకురుతే తర్జయత్యపి ॥ ౯౭ ॥ భస్మీకరోతి దహతి
ప్లవతే తు తరత్యపి । నిషేధతి నిరుంధే నిరుణద్ధి ప్రతిషేధతి ॥ ౯౮ ॥ సం
భ్రామ్యతి క్షుభ్యతి సంభ్రమత్యపి చ వేపతే । బిభేతి త్రసతి త్రస్యత్యారో
హత్యధిరోహతి ॥ ౯౯ ॥ అవరోహత్యవపతత్యంతర్విశతి గాహతే । ర
జ్యతే రజ్యతి స్నిహ్యత్యనుయుంక్తే తు పృచ్ఛతి ॥ ౧౦౦ ॥ ప్రతివక్త్యుత్త
రయతి వాతి వీజయతీత్యపి । లిఖత్యాలిఖతీత్యస్మిన్నర్థే కృషతి కర్షతి ॥
స్పృశతి జిఘ్రతి చుంబతి లంబతే దశతి వమతి జీర్యతి లంఘతే । ఫలతి శీర్య
తి దుష్యతి జృంభతే శపతి ఘుష్యతి దృష్యతి ఘూర్ణతే ॥ ౧౦౨ ॥ బ
ధ్నాతి నహ్యతి చ సందదాత్యాకలయత్యపి । సమాధత్తేనునయతి సాంత్వ
యత్యుపయచ్ఛతి ॥ ౧౦౩ ॥ ఖనతి క్రమతే స్నాతి పతత్యపి లుఠతి ఫ
లతి శ్లథయత్యర్థే స్రంసయత్యథ పోషతే ॥ ౧౦౪ ॥ కృ

యుతస ఘట్టయత్యథసీవ్యతి । వయత్యేంచ తేదోగ్ధి జుహోతి జుషతే తథా ॥ ౧౦౫ ॥ క్రీణాతి జానాతి పునాతి పుష్ణాత్యశ్నాతి ముష్ణాతి లునాతి చైవమ్ । క్లిశ్నాతి బధ్నాతి వృణాతి మథ్నాత్యశ్నాతి గృహ్ణాతి తథా వృణీతే । క్రీణీతే జానీతే గృహ్ణీతే పునీతే చ । ఇథునీతే చేతి శ్నావికరణాభిధా మేఖ్యాతాః ॥ ౧౦౬ ॥ రుణద్ధి రుంధే చ భినత్తి భింతే యునక్తి యుంక్తే చ భునక్తి భుంక్తే । పృనక్తి తృనత్తి వవివ్యిన క్తి పినష్టి రుంక్తే చ హినస్త్యపింద్ధే ॥ జుహోంజిహోత్రి జహాతి దత్తే దదాతి ధత్తే చ తథా జిహీతే । తథా బిభేత్యాపిపామిమీతె బిభర్తి జాగర్తి చకాస్తి శాస్తి ॥ ౧౦౯ ॥ దీధీతేపి చ వేవీతె దరిద్రాతి చ జక్షితి । ఏ తే హ్యభ్యస్తసంజ్ఞాస్స్యుర్ఘోషాంతా దేశవివర్జితాః ॥ సునుతె సునోతి చినుతె చినోతి సంశృణుతె చ శృణోతి వృణుతె వృణోతి చ । ప్రహిణోతి ధూనుత ఇతి స్పృణోతి చాశ్నుతె ధునోతి ధునుతె దునోతి చ ॥ ధూనోత్యాప్నోతి శక్నోతి తక్ష్ణోతి చ మినోతి చ । సునోత్యాద్యాస్త్విమే తు శ్నువికరణాభిధాస్స్మృతాః ॥ ౧౧౨ ॥****************

క్రియానిఘంటుః సంపూర్ణః

యథావస్థితమాతృకాయా అలాభాత్ క్రియానిఘంటుద్వయేపి క్వచిత్ప్రమాదస్సంభావ్యేత । స చ సుధీభిరాకలయ్య పరిహర్తవ్య ఇతి ప్రార్థ్యతే

శ్రీరస్తు

శ్రీహయగ్రీవాయనమః

స్మారంస్మారంహయగ్రీవం బాలవ్యుత్పత్తిసిద్ధయే । సమాసచక్రంవక్ష్య వ్యుత్పన్న్యతస్య తేఽపరిమార్జకః ॥ ౧ ॥ సమర్థపదసంఘాతస్సమాసో హ్యైకపద్యభాక్ । తదర్థబోధకంవాక్యంవిగ్రహస్సద్విధామతః ॥ ౨ ॥ లౌకికోఽలౌకికశ్చేతి ప్రయోగార్హస్తులౌకికః । అలౌకికఃప్రక్రియార్థః ప్రయోగానర్హ ఈరితః ॥ ౩ ॥ ద్విధాసమాసస్సామాన్యవిశేషాహ్వయభేదతః । సుప్సుపేతిసమాసస్స్యాత్సామాన్యోఽన్యస్యసంజ్ఞకః ॥ ౪ ॥ కృత్తద్ధితసమాసైకశేషసనాద్యంతధాతురూపాః పంచవృత్తయః । పరార్థాభిధానంవృత్తిః । వృత్త్యర్థావబోధకంవాక్యం విగ్రహః । సచద్వివిధః లౌకికోఽలౌకికశ్చ । పరినిష్ఠితత్వాత్సాధుర్లౌకికః । ప్రయోగానర్హోఽసాధురలౌకికః । తత్రైకార్థీభావలక్షణసామర్థ్యవిశిష్టపదసంఘస్సమాసః । తదర్థబోధకవిగ్రహవాక్యం ద్వివిధంలౌకికమలౌకికంచేతి । తత్రరాజ్ఞఃపురుష ఇత్యాదివిగ్రహవాక్యంలౌకికంలోకేప్రయోగార్హంసాధు । రాజన్ ఙస్ పురుషసు ఇత్యాదివిగ్రహవాక్యం శాస్త్రప్రక్రియార్థమలౌకికంలోకే ప్రయోగానర్హమసాధు । తత్పురుషాదివిశేషసంజ్ఞారహితస్సుప్సుపేతి సమాసస్సామాన్యసమాసః । స ద్వివిధః ॥ నామపూర్వపదోఽవ్యయపూర్వపదశ్చేతి । తత్రాద్యోయథా । పూర్వంభూతోభూతపూర్వః । విస్పష్టంపటుఃవిస్పష్టపటుః । వాగర్థసదృశౌ వాగర్థావివ । అవ్యయపూర్వపదోయథా । నపునః నైకధా । ఏవం సాంతరీయకమిత్యాది ॥ అథవిశేషసమాసానాహ శ్రీమదాగ్నేయపురాణే ॥—॥ షోఢాసమాసస్సంక్షేపాదష్టావింశతిధా పునః । నిత్యానిత్యత్వభేదేన లుగలుక్త్వేనచద్విధా ॥ ౧ ॥ ధాతుత్వరూపసస్తత్ర ధాత్వర్థధారయోః । సప్తధాచబహు

రాభాషితో ద్వివిధా ॥ ౨ ॥ ద్వంద్వశ్చ ద్వివిధో జ్ఞేయో ఽవ్యయీభా
వో ద్వివిధో మతః । తేషాం పునస్సమాసానాం ప్రాధాన్యం స్యాచ్చతుర్వి
ధం ॥ 3 ॥ ప్రక్రమ విశేషసమాసష్షడ్విధః । తత్పురుషః కర్మధారయో
బహువ్రీహిర్ద్విగుర్ద్వంద్వో ఽవ్యయీభావశ్చేతి । తత్ర ప్రాయేణ
పూర్వపదార్థప్రధానో ఽవ్యయీభావో ఽవ్యయశ్చ । ఉత్తరపదార్థ
ప్రధానస్తత్పురుషః ఉత్తరపదలింగశ్చ । ఉభయపదార్థప్రధానో
ద్వంద్వః ఉత్తరపదలింగశ్చ — అన్యపదార్థప్రధానో బహువ్రీ
హిః విశేష్యనిఘ్నశ్చ । ద్విగుకర్మధారయౌ తత్పురుషభేదౌ । స
పునర్ద్వివిధః । నిత్యసమాసో ఽనిత్యసమాసశ్చేతి । అవిగ్రహో ఽస్వ
పదవిగ్రహో వా నిత్యసమాసః । యథా దిశయోర్మధ్యం అపదిశమ్ । కు
త్సితః పురుషః కుపురుషః । కుంభం కరోతీతి కుంభకార ఇత్యాది । స్వపద
విగ్రహో ఽనిత్యసమాసః । యథా రాజ్ఞః పురుషో రాజపురుష ఇత్యాది
పునర్ద్వివిధః ॥ లుక్సమాసో ఽలుక్సమాసశ్చేతి । యత్ర పదయోః ప
దానాం వా విభక్తిర్లుప్యతే స లుక్సమాసః । యథా రామశ్చ లక్ష్మణశ్చ
రామలక్ష్మణౌ । ఏవం రామలక్ష్మణభరతశత్రుఘ్నా ఇత్యాది । యత్ర వి
భక్తిర్న లుప్యతే సో ఽలుక్సమాసః । యథా స్తోకాన్ముక్తః । స్తంబేరమ
ఇత్యాది । తత్ర తత్పురుషో ఽష్టవిధః । ప్రథమా తత్పురుషో ద్వితీయా త
త్పురుషస్తృతీయా తత్పురుషశ్చతుర్థీ తత్పురుషః పంచమీ తత్పురు
షష్షష్ఠీ తత్పురుషస్సప్తమీ తత్పురుషో నఞ్ తత్పురుషశ్చేతి । తత్ర ప్రథ
మాంతం పూర్వపదం షష్ఠ్యంతాదినోత్తరపదేన సమస్యతే చేత్ ప్రథమా
తత్పురుషః । స యథా (౧) పూర్వః కాయస్య పూర్వకాయః । ఏవం అ
పరకాయః । అధరకాయః । ఉత్తరకాయః (౨) అర్ధం పిప్పల్యా అర్ధ

పూర్వాపరాధరోత్తరమేకదేశినైకాధికరణే ॥ ఉవయువివాచినాస
...దయస్సమస్యన్తే ఏకత్వసంఖ్యావిశిష్టశ్చేదవయవి । షష్ఠీస
(౨) అర్ధం నపుంసకం ॥ సమాంశవాచ్యర్ధశబ్దో

పిప్పలీ । అర్ధంకోశాతక్యా అర్ధకోశాతకీ (౧) ద్వితీయంభిక్షాయాః ద్వితీయభిక్షా । ఏవంతృతీయభిక్షా । చతుర్థభిక్షా । తురీయభిక్షా । పక్షేభిక్షా ద్వితీయమిత్యాదిషష్ఠీతత్పురుషోపి (౨) ప్రాప్తోజీవికాం ప్రాప్తజీవికః । ఆపన్నోజీవికామాపన్నజీవికః పక్షేజీవికాప్రాప్త ఇత్యాదిద్వితీయాతత్పురుషోపి ।(౩) మాసోజాతస్యయస్యసమాసజాతః॥ ద్వితీయాతత్పురుషోయథా (౪) కృష్ణంశ్రితః, కృష్ణశ్రితః । కాంతారమతీతః, కాంతారాతీతః । నరకంపతితో, నరకపతితః । గ్రామంగతో గ్రామగతః । తుహినమత్యస్తః తుహినాత్యస్తః । సుఖంప్రాప్తః సుఖప్రాప్తః । సుఖమాపన్నస్సుఖాపన్నః (౫) గ్రామంగమీగ్రామగమీ అన్నంబుభుక్షుః అన్నబుభుక్షుః (౬) మాసంప్రమితః మాసప్రమితః ప్రతిపచ్చంద్రః । మాసంపరిచ్ఛేత్తుమారబ్ధవానిత్యర్థః ॥

నిత్యంక్లీబేయస్యప్రాగ్వత్ ।వా। ఏకవిభక్త్యాపష్ఠ్యంతవచనమ్।ఏకదేశిసమాసవిషయకోయముపసర్జనసంజ్ఞానిషేధః। తేనార్ధపిప్పలీఇత్యాది॥ (౧) ద్వితీయతృతీయచతుర్థతురీయాణ్యన్యతరస్యాం॥ ఏతాన్యేకదేశినాసహప్రాగ్వద్వా । పక్షేషష్ఠీతత్పురుషోపి (౨) ప్రాప్తాపన్నేచద్వితీయయా॥వాసమస్యేతే। పక్షేద్వితీయాశ్రితేత్యాదినాసమాసః (౩) కాలాఃపరిమాణినా॥పరిచ్ఛేద్యవాచినాసుబంతేన సహకాలాస్సమస్యంతే ద్వయోరహ్నోస్సమాహారోద్వ్యహః । ద్వ్యహోజాతస్యయస్యద్వ్యహజాతః । ద్వేఅహనీజాతస్యేతి విగ్రహేఉత్తరపదేపరిమాణినాద్విగోస్సిద్ధయేబహువ్రీహ్యంతత్పురుషస్యాపసంఖ్యానమితి బహుపదద్విగౌ అహ్నోఽహ్నఏతేభ్యఇత్యహ్నాదేశేద్వ్యహ్నజాతః ఇతి । పూర్వత్రతు నసంఖ్యాదేస్సమాహారఇత్యహ్నాదేశనిషేధః (౪) ద్వితీయాశ్రితాతీతపతితగతాత్యస్తప్రాప్తాపన్నైః॥ ద్వితీయాంతంశ్రితాదిప్రకృతికైస్సుబంతైస్సహవాసమస్యతేసతత్పురుషః (౫) గమ్యాదీనాముపస (౬) కాలాః॥క్తేనేత్యేవ। అనత్యంతసంయోగార్థంవ

(౧) ముహూర్తంసుఖం ముహూర్తసుఖమిత్యాది ॥ తృతీయాతత్పురుషో యథా । (౨) శంకులయా ఖండః శంకులాఖండః । ధాన్యేనార్థో ధాన్యార్థః (౩) మాసేనపూర్వో మాసపూర్వః । దేవేనసదృశో దేవసదృశః । ఇంద్రేణసమ ఇంద్రసమః । మాషేణోనం మాషోనం కార్షాపణం । ఏవం మాషవికలమిత్యాది । వాచాకలహో వాక్కలహః । ఆచారేణనిపుణః, ఆచారనిపుణః । గుడేనమిశ్రో గుడమిశ్రః । ఏవం గుడతిలమిశ్రాధానాః । ఆచాల్లక్షిత్వే (౪) మాసేనావరో మాసావరః (౫) హరిణా త్రాతో హరిత్రాతః । నఖైర్భిన్నో నఖభిన్నః । ఏవం నఖనిర్భిన్నః (౬) కాకేనపేయా కాకపేయా నదీ । వాతేనచ్ఛేద్యం వాతచ్ఛేద్యం తృణమిత్యాది (౭) దధ్నా ఓదనః దధ్యోదనం (౮) గుడేనధానాః గుడధానాః ॥—చతుర్థీతత్పురుషో యథా (౯) యూపాయదారు యూ

---

(౧) అత్యంతసంయోగే చ ॥ కాలా ఇత్యేవ । అత్రాస్త్రార్థం వచనమ్ । (౨) తృతీయా తత్కృతార్థేన గుణవచనేన ॥ తత్కృతేతి లుప్తతృతీయాకమ్ । తృతీయాంతం తృతీయాంతార్థకృతగుణవచనేన అర్థశబ్దేన చ సహ ప్రాగ్వత్ (౩) పూర్వసదృశసమోనార్థకలహనిపుణమిశ్రశ్లక్ష్ణైః ॥ తృతీయాంతమేతైస్సహ ప్రాగ్వత్ । (౪) అవరస్యోపసంఖ్యానమ్ (౫) కర్తృకరణే కృతా బహులమ్ ॥ కర్తరి కరణే చ తృతీయా కృదంతేన బహులం ప్రాగ్వత్ । కృద్గ్రహణే గతికారకపూర్వస్యాపి గ్రహణం । నఖనిర్భిన్నః । (౬) కృత్యైరధికార్థవచనే । స్తుతినిందాఫలకమర్థవాదవచనమధికార్థవచనం తత్ర కర్తరి కరణే చ తృతీయా కృత్యప్రత్యయాంతైస్సహ ప్రాగ్వత్ (౭) అన్నేన వ్యంజనం ॥ సంస్కారద్రవ్యవాచకం తృతీయాంతమన్నేన ప్రాగ్వత్ (౮) భక్ష్యేణ మిశ్రీకరణమ్ (౯) చతుర్థీ తదర్థార్థబలిహితసుఖరక్షితైః ॥ చతుర్థ్యంతార్థాయ యత్తద్వాచి

డిభిశ్చతుర్థ్యంతం ప్రాగ్వత్ । తదర్థేన ప్రకృతివికృతిభావ

హణాజ్ఞాపకాత్ । అర్థేన నిత్యసమాసో విశేష్య

శద్రాః । కుండలాయహిరణ్యం కుండలహిరణ్యమిత్యాది । ద్విజాయా యం ద్విజార్థస్సూపః । ద్విజార్థాయవాగూః । ద్విజార్థం పయః । గోభ్యోహితంగోహితం । గోభ్యస్సుఖంగోసుఖం । గోభ్యోరక్షితం గోరక్షితమ్ ॥— పంచమీతత్పురుషోయథా (౧) చోరాద్భయంచో రభయం (౨) వృకాద్భీతోవృకభీతః । సింహేభ్యోభీతిః సింహభీతిః । వ్యా ఘ్రాదిభ్యఃవ్యాఘ్రాదిభీః (౩) సుఖాదపేతస్సుఖాపేతః । ఏవంకల్పనా పోఢః । పరిముక్తః । స్వర్గపతితః । తరంగాపత్రస్త ఇత్యాది (౪) స్తో కాన్ముక్తః । అల్పాన్ముక్తః ॥ అంతికాదాగతః । అభ్యాశాదాగతః । దూరాదాగతః । విప్రకృష్టాదాగతః । కృచ్ఛ్రాదాగతః ॥— షష్ఠీ తత్పురుషోయథా (౫) రాజ్ఞఃపురుషోరాజపురుషః । ఆమ్రస్యఫలంఆ మ్రఫలం (౬) దంతానాంరాజారాజదన్తః । హంసానాంరాజారా జహంసః (౭) కుక్కుట్యాఅండంకుక్కుటాండమ్ । మృగ్యాఃపదం మృగపదమ్ । మృగ్యాఃక్షీరంమృగక్షీరం । కాక్యాశ్శాబఃకాకశాబః ॥ (౮) బ్రాహ్మణస్యయాజకఃబ్రాహ్మణయాజకః । దేవపూజకఇత్యాది ॥ (౯) సర్వేషాంశ్వేతతరస్సర్వశ్వేతః సర్వేషాంమహత్తరస్సర్వమహాన్ ॥

తాచేతివక్తవ్యమ్ (౧) పంచమీభయేన (౨) భయభీతభీతిభీభిరితివా చ్యమ్ ॥ (౩) అపేతాపోఢముక్తపతితాపత్రస్తైరల్పశః ఏతైస్సహాల్పం పంచమ్యన్తం సమస్యతే ఇతి ప్రకరణం । (౪) స్తోకాంతికదూరార్థకృ చ్ఛ్రాణిక్తేన । పంచమ్యాస్స్తోకాదిభ్య ఇత్యలుక్ (౫) షష్ఠీ॥ షష్ఠ్యంతంసు బంతేనసహసమస్యతే (౬) రాజదన్తాదిషుపరమ్ ॥ ఏషుపూర్వప్రయో గార్హంపరంస్యాత్ (౭) కుక్కుట్యాదీనామండాదిషు ఇతిపుంవద్భా వః (౮) యాజకాదిభిశ్చ ॥ ఏభిష్షష్ఠ్యంతం సమస్యతే । తృజకాభ్యాం కర్తరీత్యస్య ప్రతిప్రసవోయమ్ । (౯) గుణాత్తరేణతరలోపశ్చే తివాచ్యమ్ ॥ తరబంతంయద్గుణవాచి తేనసహసమాసః తరలోపశ్చ గుణఇతిపూరణగుణేతినిషేధస్యప్రతిప్రసవోయమ్

(౧) ఇక్ష్వాకూణాంవ్రశ్చనః ఇధ్మవ్రశ్చనః కుఠారః । గోదోహనీస్థాలీ సప్తమీతత్పురుషోయథా (౨) అక్షేషుశౌండో౽క్షశౌండః । ఈశ్వరే అధి ఈశ్వరాధీనః । కావ్యేషుకుశలః కావ్యకుశలః (3) సాంకాశ్యే

(౧) కృద్యోగాచషష్ఠీసమస్యతఇతివాచ్యం । ననిర్ధారణే । నిర్ధారణేయాషష్ఠీసానసమస్యతే ।నృణాంద్విజశ్శ్రేష్ఠః। ప్రతిపదవిధానాషష్ఠీనసమస్యతఇతివాచ్యం । సర్పిషోజ్ఞానం ॥ పూరణగుణసుహితార్థసదవ్యయతవ్యసమానాధికరణేన । పూరణాద్యర్థైస్సదాదిభిశ్చషష్ఠీనసమస్యతే ॥ పూరణే । సతాంషష్ఠః । గుణేకాకస్యకార్ష్ణ్యం బ్రాహ్మణస్యశుక్లాః । యదాప్రకరణాదినాదంతా ఇతివిశేష్యంజ్ఞాతం తదేదముదాహరణమ్। అనిత్యోయంగుణేననిషేధః।సంజ్ఞాప్రమాణత్వాదిత్యాదినిర్దేశాత్ । తేనార్థగౌరవంబుద్ధిమాంద్యమిత్యాదిసిద్ధమ్ । సుహితార్థాస్తృప్త్యర్థాః । ఫలానాంసుహితః । తృతీయాసమాసస్తుస్యాదేవ । స్వరేవిశేషః । సత్ । ద్విజస్యకుర్వన్కుర్వాణోవాకింకరఇత్యర్థః । అవ్యయం । బ్రాహ్మణస్యకృత్వా । పూర్వోత్తరసాహచర్యాత్కృదవ్యయమేవగృహ్యతే। తేనతదుపరీత్యాదిసిద్ధమితిరక్షితః । తవ్యః । బ్రాహ్మణస్యకర్తవ్యం । తవ్యతాతుభవత్యేవ।స్వకర్తవ్యం ।ద్విజకర్తవ్యం॥స్వరేభేదః । సమానాధికరణే।తక్షకస్యసర్పస్య। విశేషణసమాసస్త్విహబహులగ్రహణాన్న।గోర్ధేనోరిత్యాదిషు పోటాయువతీత్యాదీనాం విభక్త్యంతరేచరితార్థానాం పరత్వాద్బాధకషష్ఠీసమాసః ప్రాప్తస్సోప్యనేనవార్యతే ॥ క్తేనచపూజాయాం । మతిబుద్ధీత్యాదినా విహితోయః క్తస్తదంతేనషష్ఠీనసమస్యతే ॥ రాజ్ఞాంమతో బుద్ధః పూజితోవా । రాజపూజితఇత్యాదౌ తుభూతేక్తాంతేన సహతృతీయాంతస్య సమాసః (౨)సప్తమీశౌండైః॥ సప్తమ్యంతంశౌండైః ప్రాగ్వత్ । అధిశబ్దోత్రపఠ్యతే। అధ్యుత్తరపదాదితిఖః ।

పక్షేబంధేశ్చ ॥ఏతైస్సప్తమ్యంతంప్రాగ్వత్ ।

సిద్ధః సాంకాశ్యసిద్ధః । ఏవం ॥ ఆతపశుష్కః । స్థాలీపక్వః । చక్రబంధః (1) నిందాయాం । తీర్థే ధ్వాంక్ష ఇవ తీర్థధ్వాంక్షః । ఏవం తీర్థకాకః (2) ఆవశ్యకేఽర్థే । మాసే దేయం మాసదేయమృణం । పూర్వాహ్ణే గేయః । పూర్వాహ్ణగేయం సామ (3) పూర్వాహ్ణే కృతం పూర్వాహ్ణకృతం । ఏవమపరాహ్ణకృతం । పూర్వరాత్రకృతం । అపరరాత్రకృతమ్ । (4) తత్రభుక్తం (5) అవతప్తేనకులస్థితం త ఏతత్ (6) పాత్రేసమితః । గేహేశూరః । గేహేనర్దీ । గోష్ఠేపండితః ఇత్యాది నఞ్ తత్పురుషో యథా (7) సబ్రాహ్మణః అబ్రాహ్మణః అశ్వో న భవ

---

(1) ధ్వాంక్షేణ క్షేపే॥ ధ్వాంక్షవాచినా సహ సప్తమ్యంతం సమస్యతే నిందాయామ్ । (2) కృత్యైరృణే॥ సప్తమ్యంతం కృత్యప్రత్యయాంతైస్సహ ప్రాగ్వదావశ్యకే । ఋణగ్రహణం నియోగోపలక్షణార్థమ్॥ (3) క్తేనాహోరాత్రావయవాః॥ అహ్నో రాత్రేశ్చావయవాస్సప్తమ్యంతాః క్తాంతేన సహ ప్రాగ్వత్ । (4) తత్ర॥ తత్రేత్యేతత్సప్తమ్యంతం క్తాంతేన సహ ప్రాగ్వత్ (5) క్షేపే॥ సప్తమ్యంతం క్తాంతేన సహ ప్రాగ్వన్నిందాయామ్ । (6) పాత్రేసమితాదయశ్చ ॥ ఏతే నిపాత్యంతే క్షేపే ॥ పాత్రేసమితాః భోజనసమయ ఏవ సంగతాః న తు కార్యే । ఆకృతిగణోఽయం । చకారోఽవధారణార్థః తేనైషాం సమాసాంతరే ఘటకతయా ప్రవేశో న॥ (7) నఞ్॥ నఞ్ సుపా సహ సమస్యతే । నలోపో నఞః॥ నఞో నస్య లోపస్స్యాదుత్తరపదే । తస్మాన్నుడచి । లుప్తనకారాన్నఞ ఉత్తరస్యాజాదేర్నుడాగమస్స్యాత్ । అనశ్వః॥ తత్సాదృశ్యమభావశ్చ తదన్యత్వం తదల్పతా । అప్రాశస్త్యం విరోధశ్చ నఞర్థాష్షట్ప్రకీర్తితాః॥ బ్రాహ్మణసదృశోఽబ్రాహ్మణః । సంశయస్యాభావోఽసంశయః । అర్థాభావేఽవ్యయీభావే అసంశయమిత్యాద్యపి ॥ అశ్వాదన్యోఽనశ్వః । అల్పముదరమస్యా అనుదరా కన్యా । అప్రశస్తాః పశవోఽపశవః [illegible]ఽన్యే ॥ ధర్మవిరుద్ధోఽధర్మః । అత్రసాదృశ్యాదయః

ఇత్యనఞ్వా॥ (౧) నభ్రాజతీతి నభ్రాట్ । నపాతీతి నపాత్ । నవేత్తీతి నవే
దాః । సత్సుసాధవస్సత్యాః । నసత్యాఅసత్యాః । నఅసత్యాః నాసత్యాః । న
ముంచతీతి నముచిః । నకులమస్యనకులః ॥ నఖమస్యనఖః । నస్త్రీపు
మాన్ నపుంసకం । నక్షరతీతి నక్షత్రం । నక్రామతీతి నక్రః । నాస్త్యేక
మస్మిన్నితి నాకః (౨) నగచ్ఛతీతి నగః । అగః । పర్వతో వృక్షశ్చ ॥
అథకర్మధారయస్సప్తవిధః । విశేషణపూర్వపదో విశేష్యపూర్వపదో వి
శేషణోభయపద ఉపమానపూర్వపద ఉపమానోత్తరపదస్సంభావనాపూ
ర్వపదోఽవధారణాపూర్వపదశ్చేతి । తత్ర విశేషణపూర్వపదకర్మధా
రయో యథా (౩) నీలశ్చాసౌ ఘటశ్చనీలఘటః । నీలౌ చ తౌ ఘటౌ చ నీ
లఘటౌ । నీలాశ్చతే ఘటాశ్చనీలఘటాః । స్త్రీలింగే ॥ బాలాచసాల
తాచబాలలతా । బాలేచతే లతేచబాలలతే । బాలాశ్చతా లతాశ్చబాలల
తాః ॥ నపుంసకే ॥ నీలంచతత్ ఉత్పలంచనీలోత్పలమ్ । నీలేచతే ఉ
త్పలేచనీలోత్పలే । నీలానిచతానిఉత్పలానిచనీలోత్పలాని (౪) పూ
ర్వశ్చాసౌ వైయాకరణశ్చపూర్వవైయాకరణః । అపరాధ్యాపక ఇ
త్యాది ॥ (౫) అపరశ్చాసావర్ధశ్చపశ్చార్ధః ॥ (౬) పాపనాపితః । అ
ణకకులాలః । విశేష్యపూర్వపదో యథా (౭) వైయాకరణశ్చాసౌ ఖసూ

---

(౧) నభ్రాణ్నపాన్నవేదానాసత్యానముచినకులనఖనపుంసక నక్షత్ర
నక్రనాకేషు ప్రకృత్యా ॥ ఏషు నఞ్ ప్రకృత్యా స్యాత్ । (౨) నగో
ఽప్రాణిష్వన్యతరస్యాం ॥ నగ ఇత్యత్ర నఞ్వా ప్రకృత్యా స్యాత్ । (౩) వి
శేషణం విశేష్యేణ బహులమ్ । భేదకం సమానాధికరణేన భేద్యేన బహుల
మ్ప్రాగ్వత్ (౪) పూర్వాపరప్రథమచరమజఘన్యసమానమధ్యమధ్యమ
వీరాశ్చ ॥ పూర్వనిపాతనియమార్థమిదమ్ । కథమేకవీర ఇతి । పూర్వకాలైక
ఇతి బాధిత్వా పరత్వాదనేనసమాసేపి శైక ఇతిస్యాత్ । బాహులకాద్భవిష్య
(౫) అపరస్యార్ధే పశ్చభావో వక్తవ్యః ॥ (౬) పాపాణకే కుత్సితైః ॥
ప్రాపిపత్సునైః ॥ కుత్స్యమానానికుత్సనైస్సహ ప్రాగ్వత్ ॥

చిహ్నే వైయాకరణఖసూచిః । మీమాంసకదుర్దురూఢః । విశేషణోభయపదోయథా (౧) పూర్వంస్నాతః పశ్చాదనులిప్తః స్నాతశ్చాసావనులిప్తశ్చస్నాతానులిప్తః । ఏకనాథః సర్వయాజకః । జరన్నైయాయికః । పురాణమీమాంసకః । నవపాఠకః । కేవలవైయాకరణః (౨) కృతంచతదకృతంచకృతాకృతమ్ ॥—॥ ఉపమానపూర్వపదకర్మధారయోయథా (౩) శంఖఇవపాండురశ్శంఖపాండురః । ఘనఇవశ్యామోఘనశ్యామః । ఉపమానోత్తరపదోయథా (౪) పురుషోవ్యాఘ్రఇవపురుషవ్యాఘ్రః । నాసోమఇవన్నసోమః । సంభావనాపూర్వపదోయథా । పశురితిబుద్ధిః పశుబుద్ధిః । ముఖమితిపద్మం ముఖపద్మమ్ । అవధారణాపూర్వపదోయథా । విద్యైవధనంవిద్యాధనమ్ । ముఖమేవచంద్రః ముఖచంద్రః । ఇవేత్యుపమా । ఇతీతిసంభావనా । ఏవేత్యవధారణా । భిన్నపూర్వపదచ్విప్రత్యయార్థసమాసోయథా (౫) అశ్రేణయః శ్రేణయః కృతాః శ్రేణీకృతాః । అపయోధరాః పయోధరాస్సంపద్యమానాః పయోధరీభూతాః ॥—॥ మధ్యమపదలోపిశాకపార్థివాదిసమాసోయథా (౬) శాకప్రియఃపార్థివః శాకపార్థివః । దేవపూజకోబ్రాహ్మణః దేవబ్రాహ్మణః ॥—॥ మయూరవ్యంసకాదిసమాసోద్వివిధః । సుబంతసమాసస్తి

(౧) పూర్వకాలైకసర్వజరత్పురాణనవకేవలాస్సమానాధికరణేన ॥ విశేషణంవిశేష్యేణేతి సిద్ధేపూర్వనిపాతనియమార్థంసూత్రమ్ । ఏకశబ్దస్యదిక్సంఖ్యేసంజ్ఞాయామితి నియమబాధనార్థంచ ॥ (౨) క్తేననఞ్విశిష్టేనానఞ్ ॥ నఞ్విశిష్టేనక్తాంతేననఞ్క్తాంతంసమస్యతే ॥ (౩) ఉపమానానిసామాన్యవచనైః (౪) ఉపమితంవ్యాఘ్రాదిభిస్సామాన్యాప్రయోగే ॥ ఉపమేయంవ్యాఘ్రాదిభిస్సహప్రాగ్వత్ సాధారణధర్మస్యాప్రయోగేసతి । విశేష్యస్యపూర్వనిపాతనియమార్థంసూత్రమ్ ।
(౫) శ్రేణ్యాదయః కృతాదిభిః । శ్రేణ్యాదిషుచ్వ్యర్థవచనంచ
(౬) శాకపార్థివాదీనాంసిద్ధయేఉత్తరపదలోపస్యోప

జంతసమాసశ్చేతి । సుబంతసమాసోయథా (౧) వ్యంసకశ్చాసౌమ యూరశ్చ మయూరవ్యంసకః । వ్యంసకో ధూర్తః ॥ ఈదృశ్చఅహంశ్చఈ ద్భావచమ్ । నిశ్చితం ప్రచితం నిశ్చప్రచం । నాస్తికించనయస్య అ కించనః । నాస్తికుతోభయమస్యఅకుతోభయః । అన్యోరాజారా జాంతరం । చిదేవ చిన్మాత్రం ॥ తిఙంతసమాసో బిభక్షయ ధః । తిఙంతపూర్వ పదః । తిఙంతోభయపదశ్చేతి । తత్రాద్యో యథా (౨) ... హి జోడమిత్యాభీక్ష్యేన ... జహి ... ॥ ... జః । ద్వితీయో యథా (౩) అశ్నీతపిబతా ... అశ్నీతపిబతా । పచతభృజ్జతా । ఖాదతమోదతా (౪) ... కర్తరీతి దేహీడమ్ ... పచం । ... యోయాంసాదు ... (౫) ఉపతిష్ఠంగోః । ... త్రం (౬) ... పురుషః పుపురుషః కాపురుష ఇత్యాది (౭) ... రీకృత్య । శుక్లీకృత్య । పటపటాకృత్య (౮) ... (౯) సత్య ... త్య (౧౦) అలంకృత్య (౧౧) ... (౧౨) ...

(౧) మయూరవ్యంసకాదయశ్చ ॥ ఏతేనిపాత్యంతే । (౨) జహికర్మ ణాబహులమాభీక్ష్యేకర్తారంచాన్యపదార్థే ॥ జహీత్యేతత్ ... బ హులంసమస్యతే ఆభీక్ష్యేగమ్యే । సమాసేనచక్రవ్యాఖ్యాయేత ఇత్య ర్థః ॥ (౩) ఆఖ్యాతమాఖ్యాతేనక్రియాసాతత్యే ॥ (౪) ఏహీడాద యోన్యపదార్థే ॥ (౫) ఉపదకృతా ॥ ... ॥ (౬) కుగతిప్రాదయః ॥ ఏతేసమర్థేనసనిత్యంసమస్యంతే ॥ (౭) ఊ ర్యాదిచ్విడాచశ్చ ॥ ఏతే క్రియాయోగే గతిసంజ్ఞాస్స్యుః । కారికాశ బ్దస్యోపసంఖ్యానమ్ । కారికాకృత్య ॥ (౮) అనుకరణంచానితిపరం ॥ (౯) ఆదరానాదరయోస్సదసతీ ॥ (౧౦) భూషణేలం (౧౧) అంతరపరిగ్ర అంతహత్య । అపరిగ్రహేకిం । అంతర్హత్వాగతః । హతం త్వర్థః ॥ (౧౨) పురోవ్యయమ్ ॥

రసత్కృత్య (౧) అస్తంగత్య ॥ (౨) తిరోభూయ (౩) తిరఃకృత్య, తిరస్కృత్య।
తిరఃకృత్వా (౪) అసాక్షాత్ సాక్షాత్కృత్వా । సాక్షాత్కృత్య సాక్షా
త్కృత్వా । ప్రాదిసమాసో యథా (౫) ప్రగత ఆచార్యః ప్రాచార్యః
(౬) అతిక్రాన్తో మాలామతిమాలః ॥ (౭) అవక్రుష్టః కోకిలయా అవకో
కిలః (౮) పరిగ్లానోఽధ్యయనాయ పర్యధ్యయనః । (౯) నిష్క్రాన్తః
కౌశాంబ్యా నిష్కౌశాంబిరిత్యాది । ఉపపదసమాసో యథా (౧౦) కుం
భం కరోతీతి కుంభకారః । సోమేనేష్టవాన్ సోమయాజీ । జలాజ్జాతం
జలజం (౧౧) స్వాదుంకారం భుఙ్క్తే (౧౨) మూలకేనోపదశ్య । మూ
లకోపదంశమ్ । మూలకేనోపదంశం భుఙ్క్తే (౧౩) ఉచ్చైఃకృత్య । ఉ

---

(౧) అస్తం చ । అస్తమితి మాన్తమవ్యయం గతిసంజ్ఞం స్యాత్ । అచ్ఛ గ
త్యర్థవదేషు ॥ అచ్ఛగత్య అచ్ఛోద్య । అభిముఖం గత్వా ఉక్త్వా చేత్య
ర్థః । అవ్యయం కిం । జలమచ్ఛం గచ్ఛతి ॥ అదోఽనుపదేశే ॥ అదఃకృ
త్య అదఃకృతమ్ । పరం ప్రత్యుపదేశే త్విత్యుదాహరణమ్ । అదః కృత్వా ॥
(౨) తిరోఽన్తర్ధౌ (౩) విభాషా కృఞి (౪) సాక్షాత్ప్రభృతీని చ ॥ కృ
ఞి వా గతిసంజ్ఞాని స్యుః । లవణంకృత్యేత్యత్ర మాన్తత్వం నిపాతనాత్ ॥
చ్వ్యర్థ ఇతి వక్తవ్యం (౫) ప్రాదయో గతాద్యర్థే ప్రథమయా (౬) అ
త్యాదయః క్రాన్తాద్యర్థే ద్వితీయయా (౭) అవాదయః క్రుష్టాద్యర్థే తృతీ
యయా (౮) పర్యాదయో గ్లానాద్యర్థే చతుర్థ్యా ॥ (౯) నిరాదయః
క్రాన్తాద్యర్థే పంచమ్యా (౧౦) ఉపపదమతిఙ్ ॥ ఉపపదం సుబన్తం
సమర్థేన నిత్యం సమస్యతే । అతిఙన్తశ్చాయం సమాసః । (౧౧) అమై
వావ్యయేన ॥ అమైవ తుల్యవిధానం యదుపపదం తదేవావ్యయేన సహ
సమస్యతే (౧౨) తృతీయాప్రభృతీన్యన్యతరస్యామ్ ॥ ఉపదంశస్తృతీయా
యామిత్యాదీన్యుపపదాన్యమన్తేనావ్యయేన సహ వా సమస్యన్తే
(౧౩) క్త్వా చ ॥ తృతీయాప్రభృతీన్యుపపదాని క్త్వాన్తేన స
మస్యన్తే ॥

ద్వైధంకృత్వా (౧) అలంకృత్వా । ఖిలుకృత్వా ॥ సంఖ్యాపూర్వపద తత్పురుషవిశేషో ద్విగుః ॥ స ద్వివిధః । ఏకవద్భావీ అనేకవద్భావీ చేతి ॥ ఆద్యో యథా ॥ (౨) పంచానాం వటానాం సమాహారః పంచవటీ । త్రయాణాం లోకానాం సమాహారః త్రిలోకీ ॥ (౩) పంచానాం పాత్రాణాం సమాహారః పంచపాత్రం ఏవం త్రిభువనం । చతుర్యుగమ్ । చతుష్పథమ్ । అనేకవద్భావీ యథా ॥ (౪) పంచ చ తే ఋతవశ్చ పంచర్తవః । సప్త చ తే ఋషయశ్చ సప్తఋషయః । తత్ర తద్ధితార్థే ద్విగుర్యథా । (౫) షణ్ణాం మాతౄణామపత్యం షాణ్మాతురః ॥ ద్వయోర్మాత్రోరపత్యం ద్వైమాతురః । అష్టసు కపాలేషు సంస్కృతః పురోడాశో ఽష్టాకపాలః ॥ ఇత్యాది । ఉత్తరపదే ద్విగుర్యథా ॥ (౬) ద్వే అహనీ జాతస్య ద్వ్యహ్నజాతః । పంచ గావో ధనం యస్య పంచగవధనః ॥—॥ అథ సమాసాంతాః ॥—॥ (౭) పరమా చ సా గౌశ్చ పరమగవీ (౮) ద్వే అంగులీ ప్రమాణమస్య ద్వ్యంగులం దారు । ద్వ్యంగులా యష్టిః । నిర్గతమంగులిభ్యో నిరంగులం ॥ (౯) అహశ్చ రాత్రిశ్చ అహోరాత్రః । స

---

(౧) తృతీయాప్రభృతిత్వాభావాత్సమాసాభావః ॥ (౨) తద్ధితార్థోత్తరపదసమాహారే చ ॥ తద్ధితార్థే విషయే ఉత్తరపదే పరతస్సమాహారే చ వాచ్యే దిక్సంఖ్యే ప్రాగ్వత్ ॥ అకారాంతోత్తరపదో ద్విగుః స్త్రియామిష్టః (౩) పాత్రాద్యంతస్య న స్త్రీత్వమ్ ॥ (౪) దిక్సంఖ్యే సంజ్ఞాయాం ॥ (౫) అపత్యాద్యర్థకే తద్ధితే వివక్షితే జాయమానో ద్విగురనేకవద్భావ్యేవ (౬) ఉత్తరపదేన పరిమాణినా ద్విగోస్సిద్ధయే బహూనాం తత్పురుషస్యోపసంఖ్యానమ్ ॥ (౭) గోరతద్ధితలుకి ॥ గోంతాత్తత్పురుషాట్టచ్ స్యాత్సమాసాంతో న తు తద్ధితలుకి ॥ ఇతి గోంతాత్తత్పురుషాట్టచి టిత్త్వాన్ఙీప్ ॥ (౮) తత్పురుషస్యాంగులేస్సంఖ్యావ్యయాదేః ॥ సంఖ్యావ్యయాదేరస్య తత్పురుషస్య సమాసాంతోచ్ స్యాత్ । ఇత్యచి న జీప కదేశసంఖ్యాతపుణ్యాచ్చ రాత్రేః ॥ ఏభ్యో రాత్రేరచ్

ర్వరాత్రః సర్వరాత్రః । పూర్వం రాత్రేః పూర్వరాత్రః । సంఖ్యాతరాత్రః । పుణ్యరాత్రః ॥ (౧) ద్వయో రాత్ర్యోస్సమాహారో ద్విరాత్రం త్రిరాత్రం గణరాత్రమిత్యాది । అతిక్రాంతో రాత్రిమతిరాత్రః (౨) పరమశ్చాసౌ రాజా చ పరమరాజః । రాజానమతిక్రాంతా అతిరాజీ । కృష్ణస్య సఖా కృష్ణసఖః । ఉత్తమాహః (౩) సర్వాహ్ణః ॥ పూర్వాహ్ణః । అపరాహ్ణః । సంఖ్యాతాహ్నః (౪) ద్వయోరహ్నోస్సమాహారో ద్వ్యహః । త్ర్యహః (౫) ఏకాహః (౬) పుణ్యాహం । సుదినాహమ్ । సుదినశబ్దః ప్రశస్తవాచీ (౭) అశ్వానాముర ఇవ అశ్వోరసం । ముఖ్యోశ్వ ఇత్యర్థః (౮) గ్రామస్య తక్షా గ్రామతక్షః । సాధారణ ఇత్యర్థః కుట్యాం భవః కౌటః స్వతంత్రః స చాసౌ తక్షా చ కౌటతక్షః (౯) శ్వానమతిక్రాంతోఽతిశ్వో వరాహః । అతిశ్వీ సేనా (౧౦) ద్వినావం । త్రినావం (౧౧) నావోఽర్ధమర్ధనావం ॥ (౧౨) కుత్సితో బ్రహ్మా కుబ్రహ్మః కుబ్రహ్మా ॥

స్యాచ్చాత్సంఖ్యావ్యయాదేః । అహర్గ్రహణం ద్వంద్వార్థమ్ । రాత్రాహ్నాహాః పుంసి (౧) సంఖ్యాపూర్వం రాత్రం క్లీబం (౨) రాజాహస్సఖిభ్యష్టచ్ । ఏతదంతాత్తత్పురుషాట్టచ్ స్యాత్ । అహ్నష్టఖోరేవ । టిలోపస్స్యాదహ్నస్యత్రి । (౩) అహ్నోఽహ్న ఏతేభ్యః ॥ సర్వాదిభ్యః పరస్యాహఃశబ్దస్యాహ్న ఆదేశస్స్యాత్సమాసాంతే పరే । అహ్నోఽదంతాత్ । అదంతపూర్వపదస్థాద్రేఫాత్పరస్యాహ్నోఽహ్నాదేశస్య నస్య ణస్స్యాత్ సర్వాహ్ణః । పూర్వాహ్ణః (౪) న సంఖ్యాదేస్సమాహారే । ఇత్యహ్నాదేశనిషేధః (౫) ఉత్తమైకాభ్యాం చ ॥ ఉత్తమశబ్దోఽంత్యార్థకః పుణ్యశబ్దమాహ (౬) పుణ్యసుదినాభ్యామహ్నః క్లీబతేష్టా ॥ (౭) అగ్రాఖ్యాయామురసః । టచ్ స్యాత్ (౮) గ్రామకౌటాభ్యాం చ తక్ష్ణః ॥ (౯) అతేశ్శునః (౧౦) నావో ద్విగోః ॥ నౌశబ్దాంతాద్ద్విగోష్టచ్ స్యాన్న తు తద్ధితలుకి (౧౧) అర్ధాచ్చ ॥ అర్ధాన్నావష్టచ్ స్యాత్ (౧౨) కుమహద్భ్యామన్యతరస్యాం ॥ ఆభ్యాం బ్రహ్మణో వా టచ్

(౧) మహాబ్రాహ్మణః।మహాబ్రాహ్మణీ । మహాదేవః । మహాజాతీయః (౨) అ
ష్టసు కపాలేషు సంస్కృతః పురోడాశో ఽష్టాకపాలః(౩)అష్టగావో యు
క్తమష్టాగవం శకటం (౪) ద్వౌచదశచ ద్వ్యధికా దశేతి వా ద్వాదశ ।
ఏవం ద్వావింశతిః అష్టాదశ । అష్టావింశతిః । ద్వ్యశీతిః । ద్వ్యశీతిః
(౫)ద్విశతం।ద్విసహస్రం(౬)త్రయోదశ।త్రయోవింశతిః।త్ర్యశీతిః(౭)ద్వి
చత్వారింశత్॥ద్వాచత్వారింశత్ ।అష్టచత్వారింశత్ అష్టాచత్వారింశత్
త్రిచత్వారింశత్ । త్రయశ్చత్వారింశత్ । ఏవం పంచాశత్ప్రభృతిష్వపి సం
తిషు (౮) ఏకేననవింశతిః । ఏకాన్నవింశతిః । ఏకాదన్నవింశతిః॥ఏకో
నవింశతిరిత్యర్థః (౯) షడ్దన్తాన్యస్య షోడశ । షట్సంఖ్యాధికా ద
శేతి వా షోడశ । షట్ప్రకారాః । షోఢా షడ్ధా (౧౦) మయూర్యా కుక్కుట్యా
మయూరీచకుక్కుటశ్చ మయూరీకుక్కుటౌ । మయూరీకుక్కుటౌ । అర్ధం
పిప్పల్యాః అర్ధపిప్పలీ ॥ (౧౧) పంచసు కపాలేషు సంస్కృతః పురో
డాశః పంచకపాలః । ప్రాప్తో జీవికాం ప్రాప్తజీవికః । ఆపన్నో జీవి

(౧) ఆన్మహతస్సమానాధికరణజాతీయయోః ॥ మహాజాతీయ...
ఘ్న్యస్సమానాధికరణాత్ తత్పురుషో... ॥ (౨) అష్టనకపా
లే హవిషి । దీర్ఘః (౩) గవి చ యుక్తే ॥ గోశబ్దే పరే చ యుక్తార్థే
గవ్యాష్టన ఆత్వం స్యాత్ ॥ (౪) ద్వ్యష్టనః సంఖ్యాయామబహువ్రీహ్యశీ
త్యోః । ఆత్వం స్యాత్ ॥ (౫) ప్రాక్ శతాదితి వక్తవ్యం ॥ (౬) త్రేస్త్ర
యః ॥ త్రిశబ్దస్య త్రయస్ ఆదేశస్స్యాత్ । ప్రాక్ శతాదిత్యేవ । త్రి
శతం । త్రిసహస్రం (౭) విభాషా చత్వారింశత్ప్రభృతౌ సర్వేషాం ।
ద్వ్యష్టనః త్రేశ్చ ప్రాగుక్తం నా ... చత్వారింశదాదౌ వా (౮) ఏకాదే
శ్చైకస్య చాదుక్ ॥ ఏకాదిశ్చ నఞ్ ప్రకృత్యా స్యాత్ ... యోగాగ
మశ్చ ॥ (౯) షష ఉత్వం దతృదశసూత్తరపదాదేః ష్టుత్వం చ ధాసు
... ॥ (౧౦) పరవల్లింగం ద్వంద్వతత్పురుషయోః ॥ ఏతయోః
... ంస్యాత్ ॥ (౧౧) ద్విగుప్రాప్తాపన్నాలంపూర్వగతి

శాం ఆపన్నజీవికః । అలంకుమార్యై అలంకుమారిః । నిష్కౌశాంబిః
(౧) నిర్గతస్త్రింశతోఽఙ్గులిభ్యో నిస్త్రింశో౽సిః ఖడ్గః (౨) అశ్వశ్చ బడ
వా చ అశ్వబడవౌ । అశ్వబడవాన్ । అశ్వబడవైః (౩) ఋచోఽర్ధమ
ర్ధర్చః । అర్ధర్చం । ధ్వజః । ధ్వజమ్ । ఏవం తీర్థశరీరమంటపయూ
షదేహాంకుశకలశాదయః (౪) త్రయాణాం పంథాః । త్రిపథమ్ ॥
విరూపః పంథాః విపథం (౫) అపథం ॥ అపంథాః (౬) పాణినేరుప
జ్ఞా ప్రథమతో గ్రన్థః పాణిన్యుపజ్ఞం గ్రన్థః । నందస్యోపక్రమః నందోపక్రమం ద్రో
ణః (౭) ఇక్షూణాం ఛాయా ఇక్షుచ్ఛాయం (౮) ఇనసభం । ఈశ్వర
సభం (౯) రాజసభా । చంద్రగుప్తసభా । రక్షస్సభం - పిశాచసభం
(౧౦) స్త్రీసభం స్త్రీసంఘాత ఇత్యర్థః । ధర్మసభా ధర్మశాలేత్యర్థః
సమాసేషు [illegible] (౧) సంఖ్యాయా స్తత్పురుషస్య వా
చ్య ఇతి డచ్ (౨) పూర్వపదవ్యవహారో ॥ ద్వివచనమతంత్రమ్ । అశ్వబ
డవాన్ । అశ్వబడవైరిత్యాది ॥ (౩) అర్ధర్చాః పుంసి చ (౪) పథస్సం
ఖ్యావ్యయాదేః ॥ సంఖ్యావ్యయాదేః పరః పథశబ్దః క్లీబమిత్యర్థః ॥
(౫) అపథం నపుంసకం ॥ తత్పురుషశ్చేత్ । అన్యత్ర తు అపథో దేశః
కృతసమాసాంతగ్రహణాన్నేహ । అపంథాః । (౬) ఉపజ్ఞోపక్రమం
తదాద్యాచిఖ్యాసాయాం ॥ ఉపజ్ఞాంత ఉపక్రమాంతశ్చ తత్పురుషో న
పుంసకం స్యాత్ తయోరుపజ్ఞాయమానోపక్రమ్యమాణయోరాదిః ప్రా
థమ్యం చేదాఖ్యాతుమిష్యతే ॥ (౭) ఛాయా బాహుల్యే ॥ ఛాయాంత
స్తత్పురుషో నపుంసకం స్యాత్పూర్వపదార్థబాహుల్యే । విభాషా సేనే
త్యాదివికల్పాపవాదః ॥ (౮) సభా రాజాఽమనుష్యపూర్వా ॥ రాజ
పర్యాయపూర్వః అమనుష్యపూర్వశ్చ సభాంత స్తత్పురుషో నపుంస
కం స్యాత్ (౯) పర్యాయస్యైవేష్యతే ॥ నేహ । రాజసభా । చంద్రగు
ప్తసభా । అమనుష్యశబ్దో రూఢ్యా రక్షఃపిశాచాదీనాహ [illegible]
లా చ ॥ సంఘాతార్థాయా సభాయాః తదంత స్తత్పురుషో [illegible]

(౧) బ్రాహ్మణసేనం ॥ బ్రాహ్మణసేనా । యవసురం యవసురా కుడ్యచ్ఛాయం । కుడ్యచ్ఛాయా । గోశాలం । గోశాలా । శ్వనిశం శ్వనిశా ఇత్యాది ॥——॥ ఇతితత్పురుషః..........................

అథబహువ్రీహిస్సప్తవిధః ॥ —— ద్విపదో బహుపదస్సంఖ్యోత్తరపదస్సంఖ్యోభయపదో దిగంతరాళ లక్షణో వ్యతిహారలక్షణస్సహపూర్వపదశ్చేతి ॥ ఉపమానపూర్వపదసంభావనాపూర్వపదావధారణాపూర్వపదాదీనామత్రైవాంతర్భావాన్న పృథగ్గణనమ్ । తత్రాద్యష్షడ్విధః । ద్వితీయాబహువ్రీహిస్తృతీయాబహువ్రీహిశ్చతుర్థీ బహువ్రీహిః పంచమీబహువ్రీహిష్షష్ఠీబహువ్రీహిస్సప్తమీబహువ్రీహిశ్చేతి ॥ ద్వితీయాబహువ్రీహిర్యథా (౨) ఆరూఢో వానరోయం స ఆరూఢవానరో వృక్షః । ప్రాప్తముదకం యం స ప్రాప్తోదకో గ్రామః ॥ తృతీయాబహువ్రీహిర్యథా । ఊఢో రథో యేన స ఊఢరథోనడ్వాన్ । నిర్జితః కామో యేన స నిర్జితకామః । (స్త్రి)యాం । నిర్జితకామా । క్లీబే నిర్జితకామమిత్యాది । చతుర్థీబహువ్రీహిర్యథా । ఉపహృతః పశుర్యస్మై స ఉపహృతపశుః । పంచమీబహువ్రీహిర్యథా । ఉద్ధృత ఓదనో యస్యాస్సా ఉద్ధృతౌదనా స్థాలీ । నిర్గతో జనో యస్మాత్స నిర్జనో దేశః । షష్ఠీబహువ్రీహిర్యథా । పీతమంబరం యస్య సః పీతాంబరో హరిః ।

---

(౧) విభాషా సేనాసురాచ్ఛాయాశాలానిశానాం ॥ ఏతదంతస్తత్పురుషః క్లీబం వా స్యాత్ । తత్పురుషే నఞ్ కర్మధారయవర్జితే ఇత్యనువృత్తేర్నేహ ॥ దృఢసేనో రాజా । అసేనా ॥ పరమసేనా ॥——ఇతి తత్పురుషః

(౨) శేషో బహువ్రీహిః ॥ అధికారోయం । ద్వితీయాశ్రితేత్యాదినా యస్య త్రికస్య విశిష్య సమాసో నోక్తస్స శేషః ప్రథమాంతమిత్యర్థః ॥ [illegible]నేకమన్యపదార్థే ॥ అనేకం ప్రథమాంతమన్యస్య పదస్యార్థే వర్త[illegible]మానం వా సమస్యతే స బహువ్రీహిః । అప్రథమావిభక్త్యర్థే బహు[illegible]ధికరణానామితి ఫలితమ్ ॥

స ప్తమీబహువ్రీహిర్యథా। వీరాః పురుషాయ స్మిన్ వీరపురుషకో గ్రామః। బహవో భ్రమరాయ స్మిన్ సబహుభ్రమరో వృక్షః । వ్యధికరణబహు వ్రీహిస్తుకణ్ఠే కాలో యస్యసకణ్ఠే కాలఇత్యాదిరభిధానస్థలేఏవ। బహుపదబహువ్రీహిర్యథా । నీలముజ్జ్వలంవపుర్యస్యసనీలోజ్జ్వలవపుః ।అవ్యయపూర్వపదబహువ్రీహిర్యథా (౧) ఉచ్చైర్ముఖః । సుముఖః ॥ (౨) అస్తిక్షీరంయస్యాస్సాఅస్తిక్షీరా, గౌః । అస్తీతివిభక్తిప్రతిరూపకమవ్యయం । మధ్యమపదలోపీబహువ్రీహిర్యథా ॥ (౩) కరేస్థితంధనంయస్యసకరధనః ॥ ఖరస్యముఖమివముఖంయస్య - ఖరముఖః ॥ చంద్రఇవముఖంయస్యాస్సా-చంద్రముఖీ ॥ (౪) కేశానాంసంఘాతశ్చూడా యస్యసః కేశచూడః ॥ సువర్ణస్యవికారోలంకారోయస్యసః-సువర్ణాలఙ్కారః (౫) ప్రతితపర్ణః, ప్రపర్ణః (౬) అవిద్యమానఃపుత్రోయస్యసోపుత్రః- అవిద్యమానపుత్రః ॥ ఏవమనంగః । క్రియావిశేషణబహువ్రీహిర్యథా ॥ నిర్గతాశంకాయస్మిన్ కర్మణితద్యథాభవతితథా- నిశ్శంకం ॥సంఖ్యోత్తరపదబహువ్రీహిర్యథా (౭)దశానాంసమీపేయేసంతితే,ఉపదశాః ॥ నవఏకాదశవేత్యర్థః (౮) వింశతేరాసన్నాఆసన్నవింశాః ॥ అదూరత్రింశాః । అధికచత్వారింశాః ॥

---

(౧) అవ్యయానాంవాచ్యః (౨) అస్తిక్షీరాదయశ్చ ॥ (౩) సప్తమ్యుపమానపూర్వపదస్యబహువ్రీహిర్వాచ్యోవాచోత్తరపదలోపః (౪) సంఘాతవికారషష్ఠ్యాశ్చోత్తరపదలోపశ్చ ॥ (౫) ప్రాదిభ్యోధాతుజస్యవాచ్యోవాచోత్తరలోపః (౬) నఞోస్త్యర్థానాం వాచ్యోవాచోత్తరపదలోపః ॥ (౭) సంఖ్యయావ్యయాసన్నాదూరాధికసంఖ్యాస్సంఖ్యేయే ॥ సంఖ్యాయార్థయాసంఖ్యయాఅవ్యయాదయస్సమస్యంతే సబహువ్రీహిః । బహువ్రీహౌసంఖ్యేయేడజబహుగణాత్ సంఖ్యయోర్బహువ్రీహిస్తస్మాడ్డచ్స్యాదితిడచ్ ॥ (౮) యాపాఠనామతి ॥ వింశతేర్థస్యతిశబ్దస్యలోపస్స్యాడ్డితిపరే

సంఖ్యోభయపదబహువ్రీహిర్యథా॥ ద్వౌవాత్రయోవాద్విత్రాః॥ పంచ షడ్వాపంచషాః॥ ద్విరావృత్తా దశద్విదశాః ॥ వింశతిరిత్యర్థః॥ సుజర్థేబహువ్రీహిః॥ దిగంతరాళలక్షణబహువ్రీహిర్యథా॥(౧)దక్షిణస్యాశ్చపూర్వస్యాశ్చదిశోర్యదంతరాళం సాదక్షిణపూర్వా॥ ఇత్యాది॥ వ్యతిహారలక్షణబహువ్రీహిర్యథా (౨) కేశేషుకేశేషు గృహీత్వేదంయుద్ధం ప్రవృత్తంకేశాకేశి॥ దండైశ్చదండైశ్చప్రహృత్యేదం యుద్ధం ప్రవృత్తందండాదండి। ముష్టిభిశ్చముష్టిభిశ్చప్రహృత్యేదం యుద్ధం ప్రవృత్తంముష్టీముష్టి॥ సహపూర్వపదబహువ్రీహిర్యథా। (౩) పుత్రేణసహ। సపుత్రస్సహపుత్రోవా ఆగతః॥ సకర్మకః॥ సలోమకః (౪) స్వస్తిరాజ్ఞేసహపుత్రాయసహామాత్యాయ (౫) స్వ

---

(౧) దిఙ్నామాన్యంతరాళే॥ దిశోనామాన్యంతరాళేవాచ్యేప్రాగ్వత్। నామగ్రహణాద్యౌగికానాంన। ఐంద్ర్యాశ్చకౌబేర్యాశ్చాంతరాళమితివాక్యమేవ॥(౨) తత్రతేనేదమితిసరూపే॥ సప్తమ్యంతేగ్రహణవిషయే సరూపేపదేతృతీయాంతేచ ప్రహరణవిషయే ఇదం యుద్ధం ప్రవృత్తమిత్యర్థేసమస్యేతే కర్మవ్యతిహారేద్యోత్యేసబహువ్రీహిః। ఇతిశబ్దాదయంవిషయవిశేషోలభ్యతే। ఇచ్కర్మవ్యతిహారే॥ కర్మవ్యతిహారేయోబహువ్రీహిస్తస్మాదిచ్స్యాత్సమాసాంతః। అన్యేషామపిదృశ్యతే। దీర్ఘఇత్యనువర్తతే। ఇచికర్మవ్యతిహారేబహువ్రీహౌ పూర్వపదాంతస్యదీర్ఘః॥ తిష్ఠద్గుప్రభృతీషి ఇచ్ప్రత్యయస్య పాఠాదవ్యయీభావత్వమవ్యయత్వంచ ॥—॥ ఓర్గుణః। ఉవర్ణాంతస్యభస్యగుణస్స్యాత్తద్ధితేపరే॥ అవాదేశః। బాహుబాహవి। సరూపకిం। హలేనముసలేన (౩) తేనసహేతితుల్యయోగే॥ తుల్యయోగే [illegible]నం సహేత్యేతత్తృతీయాంతేనసహప్రాగ్వత్। వోపసర్జనస్య॥ [illegible]బహువ్రీహేరవయవస్యసహస్యసస్స్యాద్వా (౪) ప్రకృత్యాశిషి [illegible]సస్యాదాశిషి। (౫) అగోవత్సహలేష్వితివాచ్యమ్॥

స్త్రీస గవేపవత్న్యోయస్య సహలాయ ॥ ఉపమానపూర్వపదో యథా । చం
ద్ర ఇవ ముఖం యస్యాస్సా చంద్రముఖీ । సంభావనాపూర్వపదో యథా ।
రామ ఇతి నామ యస్య స రామనామకః । అవధారణాపూర్వ పదో య
థా । యశ ఏవ ధనం యస్య స యశోధనః ॥——॥ అథ బహువ్రీహౌ సమా
సాంతాదికార్యాణి ॥ (౧) దీర్ఘే సక్థినీ యస్య స దీర్ఘసక్థః ॥ జలజే
ఇవాక్షిణీ యస్యాస్సా జలజాక్షీ ॥ స్థూలాక్షా వేణుయష్టిః ॥ (౨) పంచాం
గులయో యస్య తత్పంచాంగులం దారు (౩) ద్వౌ మూర్ధానౌ యస్య స
ద్విమూర్ధః ॥ త్రిమూర్ధః (౪) అంతర్గతాని లోమాని యస్య సోంత
ర్లోమః ॥ బహిర్లోమః ॥ (౫) ద్రురివ నాసికా యస్య స ద్రుణసః
ఖురణాః ॥ ఖురణసః ॥ ఖరణాః ॥ ఖరణసః ॥ స్థూలనాసికః ॥ (౬) ఉ
న్నతా నాసికా యస్య ఉన్నసః (౭) ప్రగతా నాసికా యస్య ప్రణసః ॥

(౧) బహువ్రీహౌ సక్థ్యక్ష్ణోః స్వాంగాత్షచ్ ॥ వ్యత్యయేన షష్ఠీ । స్వాం
గవాచిసక్థ్యక్ష్యంతాద్బహువ్రీహేష్షచ్స్యాత్ । స్వాంగాత్కిం । దీ
ర్ఘసక్థిశకటమ్ । (౨) అంగులేర్దారుణి ॥ అంగుల్యంతాద్బహువ్రీ
హేష్షచ్స్యాద్దారుణ్యర్థే । పంచాంగులం దారు । అంగులిసదృశావ
యవం ధాన్యాదివిక్షేపకాష్ఠముచ్యతే । బహువ్రీహేః కిం । ద్వే అంగు
లీ ప్రమాణమస్యాః ద్వ్యంగులా యష్టిః । తద్ధితార్థేతి తత్పురుషే తత్పు
రుషస్యాంగులేరిత్యచ్ । దారుణి కిం । పంచాంగులిర్హస్తః । (౩) ద్వి
త్రిభ్యాం షమూర్ధ్నః ॥ ఆభ్యాం మూర్ధ్నః షస్స్యాద్బహువ్రీహౌ ॥
(౪) అంతర్బహిర్భ్యాం చ లోమ్నః ॥ ఆభ్యాం లోమ్నోఽప్స్యాద్బహు
వ్రీహౌ ॥ ఇత్యప్ ॥ (౫) అఙ్నాసికాయాస్సంజ్ఞాయాం నసంచాస్థూ
లాత్ ॥ నాసికాశబ్దాంతాద్బహువ్రీహేరచ్స్యాన్నాసికాశబ్దస్య
నసం ప్రాప్నోతి నతు స్థూలపూర్వాత్ । పూర్వపదాదితి ణత్వం । స్థూ
లాత్కిం । స్థూలనాసికః ॥ ఖురఖరాభ్యాం వా నస్ రూపాణాం వ
ర్ణచ్యుతిః నసాదేశశ్చ ప్రత్యయశ్చ (౭) ఉపసర్గా

(౧) విగతానాసికాయస్యవిగ్రః॥విఖ్యశ్చ (౨) నాస్తిహలిర్యస్యసోహ
లిః అహలిః। అసక్థః। అసక్తిః। ఏవంసుసర్వ్యాఖ్యం॥ (౩) నాస్తిప్ర
జాయస్యసోఽప్రజాః॥ మప్రజాః॥ సుప్రజాః॥ ఏవంలఅమేధాః
దుర్మేధాః॥ సుమేధాః (౪) కల్యాణోధర్మోయస్యసకల్యాణధర్మా॥
(౫) దక్షిణఈర్మలంవ్రణంయస్యసదక్షిణేర్మామృగః। వ్యాధేనక్షత
ఇత్యర్థః (౬) ప్రగతేజానునీయస్యప్రజ్ఞుః। సంగతేజానునీయస్య
సంజ్ఞుః॥ (౭) ఊర్ధ్వేజానునీయస్యఊర్ధ్వజ్ఞుః॥ ఊర్ధ్వజానుః (౮)శా
ర్ఙ్గంధనుర్యస్యసశార్ఙ్గధన్వా॥(౯)యువతిర్జాయాయస్యసయువజా
నిః॥ (౧౦)ఉద్గతోగంధోయస్యసఉద్గంధిః॥ఏవంపూతిగంధిః॥ సుగం

---

(౧)వర్గాత్రిచక్రవ్యాఖ్యశ్చ॥(౨) నఞ్దుస్సుభ్యోహలిసక్థ్యోరన్యతర
స్యాం।అచ్ స్యాత్।సుప్రాతసుశ్వసుదివశారికుక్షచతురశ్రైణీపదాజపద
ప్రోష్ఠపదాః।ఏతేబహువ్రీహియోచ్ప్రత్యయాంతానిపాత్యంతే।శోభనం
ప్రాతర్యస్యసుప్రాతః ఇత్యాది(౩)నిత్యమసిచ్ప్రజామేధయోః॥ నఞ్
దుస్సుభ్యఇత్యేవ। (౪) ధర్మాదనిచ్కేవలాత్॥ కేవలాత్పూర్వపదా
త్పరోయోధర్మశబ్దస్తదంతాద్బహువ్రీహేరనిచ్స్యాత్। కేవలాత్కిం
పరమఃస్వోధర్మోయస్యేతిత్రిపదబహువ్రీహౌమాభూత్। స్వశబ్దోఽపి
హానకేవలంపూర్వపదం। కింతుమధ్యమపదాపేక్షికమ్। సందిగ్ధసా
ధ్యధర్మాత్యాదౌతుకర్మధారయపూర్వపదోబహువ్రీహిః॥ఏవంపరమస్వ
ధర్మేత్యపిసాధ్యమేవ। నివృత్తిధర్మానుచ్ఛిత్తిధర్మాత్యాదివత్। (౫) ద
క్షిణేర్మాలుబ్ధయోగే॥ (౬) ప్రసంభ్యాంజానునోర్జుః॥ ఊర్ధ్వాద్విభాషా
యోజానునోర్జ్ఞురాదేశస్స్యాద్బహువ్రీహౌ (౭) ఊర్ధ్వాద్విభాషా (౮) ధనుషశ్చ॥ సమాసాంతస్యబహువ్రీహేరనఙాదేశస్స్యాత్॥ వా
సంజ్ఞాయాం॥శార్ఙ్గధన్వా॥శార్ఙ్గధనుః (౯) జాయాయానిఙ్। జాయాంతస్య
బహువ్రీహేః సమాసే జాదేశస్స్యాత్(౧౦)గంధస్యేదుత్పూతిసుసురభిభ్యః॥
ఏతేభ్యఃపరోంతాదేశస్స్యాత్। గంధస్యేత్వేతదకారేగ్రి

ధిః ॥ సురభిగంధిః ॥ (౧) పద్మస్యేవగంధోయస్యసపద్మగంధిః ॥
(౨) వ్యాఘ్రస్యేవపాదావస్యవ్యాఘ్రపాత్ ॥ హస్తినఇవపాదావ
స్యహస్తిపాదః ॥ కుసూలపాదః ॥ (౩) ద్వౌపాదావస్యద్విపాత్ ।
త్రిపాత్ ॥ సుపాత్ ॥ (౪) షడ్దంతాఅస్యషోడన్ ॥ శోభనాదంతా
అస్యసుదన్ సుదతి(స్త్రీ) (౫) శోభనంహృదయమస్యసుహృన్మిత్రం ॥
దుష్టంహృదయమస్యదుర్హృదమిత్రః।అన్యత్రసుహృదయః ॥దుర్హృ
దయః (౬) ధూర్తఃండుగఃయస్యసధూర్తఘోటస్కః । ఏవంపిత్రియసర్పి
హాణాం। ఏకాంతమేకదేశఇవావిభాగేన లక్ష్యమాణఇత్యర్థః । సుగం
ధిపుష్పంసలిలంచ । సుగంధిర్వాయుః । నేహశోభనాః గంధాఃద్ర
వ్యాణ్యస్యసుగంధఆపణికః । అల్పాఖ్యాయాం । సూపస్యగంధోలే
శోయస్మిన్ తత్సూపగంధిభోజనం।ఘృతగంధి । గన్ధోగంధకఆమోదే
లేశే సంబంధ గర్వయోరితి విశ్వః ॥ (౧) ఉపమానాచ్చ ॥
(౨) పాదస్యలోపోఽహస్త్యాదిభ్యః ॥ హస్త్యాదివర్జితాదుపమానా
త్పరస్య పాదశబ్దస్యలోపస్స్యాద్బహువ్రీహౌ । అహస్త్యాదిభ్యః
కిం । హస్తిపాదః । కుసూలపాదః । కుంభపదీషుచ।కుంభపద్యా
దిషు పాదస్యలోపోఙీప్చనిపాత్యతే(స్త్రి)యాం । నేహకుంభపాదః ॥
(౩) సంఖ్యాసుపూర్వస్య ॥ పాదస్యలోపస్స్యాత్సమాసాంతో బహు
వ్రీహౌ ॥ (౪) వయసిదంతస్యదతృ ॥ సంఖ్యాసుపూర్వస్యదంతస్య ద
తృఇత్యాదేశస్స్యాద్వయసి । ద్విదన్ । చతుర్దన్ । షడ్దంతాఅస్యషో
డన్ । సుదన్ । సుదతీ । వయసికిం । ద్విదంతఃకరీ । సుదంతోనరః
(౫) సుహృద్దుర్హృదౌ మిత్రామిత్రయోః ॥ సుదుర్భ్యాంహృదయ
స్యహృద్భావోనిపాత్యతే । అన్యత్రసుహృదయః । దుర్హృదయః ॥
(౬) ఉరఃప్రభృతిభ్యఃకప్ ॥ ఇహపుమాన్ అనడ్వాన్పయః నౌ
ర్లక్ష్మీరిత్యేకవచనాంతానిపఠ్యంతే। ద్వివచనబహువచనాంతేభ్యస్తు
శేషాద్విభాషేతి వికల్పేనకప్।ద్విపుమాన్।ద్విపుంస్కః।అర్థాన

ష్ట్య ఆన్యాది ॥ (౧) బహవో దండినో యస్యాం సా బహుదండికా నగరీ
బహువాగ్మికా సభా ॥ స్త్రియాం కిం । బహుదండీ ॥ బహుదండికో
గ్రామః ॥ (౨) మహద్యశో యస్య స మహాయశస్కః ॥ మహాయశాః ॥
(౩) బహ్వ్యో మాలా యస్య స బహుమాలకః । బహుమాలాకః । బహు
మాలః ॥ (౪) ప్రవాణీ తంతువాయశలాకా । నిర్గతా ప్రవాణీ యస్య
నిష్ప్రవాణిః పటః ॥ సమాప్తవానో నవ ఇత్యర్థః ॥ (౫) కంఠే కా
లో యస్య స కంఠేకాలః ॥ (౬) చిత్రా గావో యస్య స చిత్రగుః (౭) రూ
పవతీ భార్యా యస్య స రూపవద్భార్యః ॥

కం । అపాథః । అపార్థకమ్ ॥ (౧) ఇన స్త్రియాం ॥ (౨) శేషాద్వి
భాషా ॥ అనుక్తసమాసాంతాచ్ఛేషాధికారస్థాద్బహువ్రీహేః కబ్వా
స్యాత్ । అనుక్తేత్యాది కిం । వ్యాఘ్రపాత్ । సుగంధిః । ప్రియపథః
శేషాధికారస్థాత్కిం । ఉపబహవః । ఉత్తరపూర్వా । ఇహ న కప్ (౩)
ఆపోన్యతరస్యామ్ ॥ కప్యాబంతస్య హ్రస్వో వా స్యాత్ ॥ (౪) ని
ష్ప్రవాణిశ్చ ॥ కబభావోత్ర నిపాత్యతే । (౫) సప్తమీవిశేషణే బ
హువ్రీహౌ ॥ సప్తమ్యంతం విశేషణం చ బహువ్రీహౌ పూర్వం ప్రయో
జ్యం । కంఠేకాలః । అత ఏవ జ్ఞాపకాద్వ్యధికరణపదో బహువ్రీహిః ।
సర్వనామసంఖ్యయో రుపసంఖ్యానం । సర్వశ్వేతః । ద్విశుక్లః । మి
థోనయోస్సమాసే సంఖ్యాపూర్వం శబ్దపరవిప్రతిషేధాత్ । ద్వ్యన్యః
ఇత్యాది । వా ప్రియస్య । ప్రియగుడః । గుడప్రియః । సంఖ్యాయా
అల్పీయస్యాః । ద్విత్రాః । ద్వ్యంద్వ్యేక । ద్వాదశ ॥ (౬) గోస్త్రియో
రుపసర్జనస్యేతి గోశబ్దస్య హ్రస్వః (౭) స్త్రియాః పుంవద్భాషితపుం
స్కాదనూఙ్సమానాధికరణే స్త్రియామపూరణీ ప్రియాదిషు ॥ భా
షితపుంస్కాదనూఙ్ ఊఙభావో యస్యామితి బహువ్రీహిః । నిపా
ష్ఠ్యా అలుక్ షష్ఠ్యాశ్చ లుక్ । తుల్యే ప్రవృత్తినిమిత్తే యదు
క్తపుంస్కం ఊఙభావో యత్ర తథాభూతస్య స్త్రీవాచకశ

ద్దిస్య పుంవాచకశబ్దస్యేవ రూపంస్యాత్సమానాధికరణే స్త్రీలింగే ఉత్తరపదే ॥ నతుపూరణ్యాం ప్రియాదౌచ పరతః । స్త్రియాఃకిమ్ । గ్రామణికులం దృష్టిరస్య గ్రామణిదృష్టిః। భాషితపుంస్కాత్కిం । గంగాభార్యః । అనూఙ్కిం । వామోరూభార్యః । సమానాధికరణేకిం । కల్యాణ్యాఃమాతాకల్యాణీమాతా । స్త్రియాఃకిం । కల్యాణీప్రధానం యస్యసకల్యాణీప్రధానః । పూరణ్యాంతు । అప్పూరణీప్రమాణ్యోః । పూరణార్థప్రత్యయాంతం యత్ స్త్రీలింగంతదంతాత్ప్రమాణ్యంతాచ్చ బహువ్రీహేరప్స్యాత్। కల్యాణీపంచమీయాసాంరాత్రీణాంతాః కల్యాణీపంచమా రాత్రయః । స్త్రీప్రమాణీయస్యస స్త్రీప్రమాణః ।పుంవద్భావనిషేధోఽప్ప్రత్యయశ్చ ప్రధానపూరణ్యామేవరాత్రిః పూరణీవాచ్యా చేదిత్యుక్తోదాహరణే ముఖ్యా । అన్యత్రతు । నద్యృతశ్చ । నద్యుత్తరపదాదృదంతోత్తరపదాచ్చబహువ్రీహేఃకప్స్యాత్ । పుంవద్భావః । కేణః । కేపరేఽణో హ్రస్వస్స్యాత్ । ఇతిప్రాప్తే । నకపి । కపిపరేఽణో హ్రస్వోనస్యాత్ । కల్యాణపంచమీకఃపక్షః । బహుకర్తృకః । అప్రియాదిషుకిం । కల్యాణీప్రియః । ప్రియా । మనోజ్ఞా । కల్యాణీ। సుభగా । దుర్భగా । భక్తిః। సచివా।స్వసా।కాంతా।క్షాంతా।సమా।చపలా।దుహితా।వామా।అబలా । తనయా ॥ సామాన్యేనపుంసకం।దృఢంభక్తిర్యస్యసదృఢభక్తిః। స్త్రీత్వవివక్షాయాంతుదృఢాభక్తిఃపురుషః।తసిలాదిష్వాకృత్వసుచః ॥ తసిలాదిషుకృత్వసుజంతేషు పరేషు స్త్రియాఃపుంవత్స్యాత్ । పరిగణనం-కర్తవ్యం । అవ్యాప్త్యతివ్యాప్తిపరిహారాయ । త్రతసౌ, తరప్తమపౌ, చరట్ జాతీయరౌ, కల్పప్ దేశీయరౌ, రూపప్పాశపౌ, థాల్, తిల్ థ్యనౌ, ష్వేషు । బహుత్ర। బహుతః । దర్శనీయతరా । దర్శనీయత[illegible] ఘరూపేతిహ్రస్వఃపరత్వాత్పుంవద్భావం బాధతే । [illegible]ట్వితమా । పటుచరీ । పటుజాతీయా । దర్శనీయకల్పా

(౧) కృతకృత్యం యేన సకృతకృత్యః । (౨) ఆహితాజాగ్నిస్తేనసంహితా
గ్నిః ॥ అగ్న్యాహితఇత్యాపి (౩) [illegible] । ద
ండః పాణౌ యస్య దండపాణిః చక్రపాణిః ఇతి బహువ్రీహిః

శీయా । దర్శనీయరూపా । దర్శనీయభార్యా । బహుభార్యా ప్రియాస్త్రీష్వ
ప్రియకరిః । అజాభార్యాహితా అజభార్యా ॥ [illegible] ॥ [illegible]
ల్లాయాభాపంశుక్లస్యాః శుక్లతా । గుణవచనః [illegible] । [illegible]
స్త్రీత్వం । [illegible] కృతార్థ [illegible] అన్యేషామపి [illegible] ॥ [illegible]
ష్యాఢేతద్ధితే ॥ [illegible] హాస్తికం । [illegible] । [illegible]
యః ॥ [illegible] ॥ [illegible] ॥
క్యఙ్మానినోశ్చ ॥ ఏతయోఃపరతఃపుంవత్ । ఏనీవాచరతి ఏతాయతే ।
శ్యేనీవాచరతి శ్యేనాయతే । స్వభిన్నాంకాంచిద్దర్శనీయాంమన్యతే ద
ర్శనీయమానినీ । దర్శనీయాం (స్త్రీ) యంమన్యతే దర్శనీయమానీచైత్రః ॥
నకోపధాయాః ॥ కోపధాయా (స్త్రి) యాఃనపుంవత్ । పాచికాభార్యః ।
రసికాభార్యః । మద్రికాయతే । మద్రికామానినీ । కోపధప్రతిషేధేతద్ధి
తవుగ్రహణం । నేహ । పాకాభార్యాయస్యసపాకభార్యః ॥ సంజ్ఞా
పూరణ్యోశ్చ ॥ అనయోర్నపుంవత్ । దత్తాభార్యః । దత్తామానినీ । పం
చమీభార్యః । పంచమీపాశా ॥ జాతేశ్చ ॥ జాతేఃపరోయః (స్త్రీ) ప్రత్య
యః తదంతా (స్త్రీ) నపుంవత్ । శూద్రాభార్యః । బ్రాహ్మణీభార్యః ।
(౧) నిష్ఠా ॥ నిష్ఠాంతంబహువ్రీహౌపూర్వంస్యాత్ ॥ జాతికాల[illegible]
దిభ్యః పరానిష్ఠావాచ్యా ॥ సారంగజగ్ధీ । మాసజాతా । సుఖజాతా ।
(ప్రా) యికంచేదం । కృతకటః । పీతోదకః ॥ (౨) వాహితాగ్న్యాదిషు
॥ ఆకృతిగణోయం । (౩) ప్రహరణార్థేభ్యఃపరే నిష్ఠాసప్త[illegible]

....

ఇతి బహువ్రీహిః

శ్రీ

అథ ద్వన్ద్వోద్విద్విధః॥ ఇతరేతరయోగద్వన్ద్వస్సమాహారద్వన్ద్వ శ్చేతి ॥ సచపునస్త్యేకంద్వివిధః ॥ ద్విపదో బహుపదశ్చేతి ॥ తత్రాద్యో ద్విపదోయథా (౧) రామశ్చలక్ష్మణశ్చ రామలక్ష్మణౌ ॥ బహుపదో యథా ॥హోతాచపోతాచనేష్టాచ ఉద్గాతాచహోతృపోతృనేష్టోద్గా తారః (౨) జాయాచపతిశ్చదమ్పతీ । జమ్పతీ । జాయాపతీ (౩) హ రిశ్చహరశ్చహరిహరౌ (౪) హరిగురుహరాః । హరిహరగురవః ॥ (౫) ఈశశ్చకృష్ణశ్చ ఈశకృష్ణౌ ॥ (౬) అశ్వరథేన్ద్రాః । ఇన్ద్రా శ్వరథాః ॥ (౭) ఇన్ద్రాగ్నీ ॥ (౮) శివశ్చకేశవశ్చశివకేశవౌ ॥ (౯) అర్థధర్మౌ । ధర్మార్థౌ ॥ (౧౦) హేమన్తశిశిరవసన్తాః । కృ త్తికారోహిణ్యౌ । గ్రీష్మవసన్తౌ (౧౧) కుశకాశం (౧౨) తాపసప ర్వతౌ (౧౩) బ్రాహ్మణక్షత్రియవిట్శూద్రాః (౧౪) యుధిష్ఠిరార్జునౌ

---

(౧) చార్థేద్వన్ద్వః । అనేకంసుబన్తం చార్థేవిద్యమానంవా సమస్యతే సద్వన్ద్వః । సముచ్చయాన్వాచయేతరేతరయోగసమాహా రాశ్చార్థాః । పరస్పరనిరపేక్షస్యానేకస్యైకస్మిన్నన్వయస్సముచ్చ యః । అన్యతరస్యానుషంగికత్వేనాన్వయః । మిళితానామన్వయ ఇత రేతరయోగః । సమూహస్సమాహారః ॥ తత్రేశ్వరం గురుంచభజస్వేతి సముచ్చయే భిక్షామటగాంచానయేత్యన్వాచయేచ నసమాసోఽసామ ర్థ్యాత్ ॥ (౨) దంపతీజంపతీజాయాపతీ॥జాయాశబ్దస్యజంభావోదం భావశ్చ నిపాత్యతే । (౩) ద్వన్ద్వేఘి । ద్వన్ద్వేఘిసంజ్ఞకంపూర్వం స్యాత్ ॥ (౪) అనేకప్రాప్తావేకత్రనియమోఽనియమశ్శేషే ॥ (౫) అజాద్యదంతం॥ఇదంద్వన్ద్వేపూర్వంస్యాత్ ॥ (౬) బహుష్వనియమః (౭) ఘ్యన్తాదజాద్యదన్తం విప్రతిషేధేన ॥ (౮) అల్పాచ్తరమ్
(౯) ధర్మాదిష్వనియమః ॥ (౧౦) ఋతునక్షత్రాణాం సమాక్షరాణామ్ ఆనుపూర్వ్యేణ ॥ (౧౧) లఘ్వక్షరంపూర్వం॥(౧
(౧౩) వర్ణానామానుపూర్వ్యేణ (౧౪) భ్రాతు

సమాహారద్వంద్వ [illegible] । (౧) [illegible]
రః పాణిపాదమ్ । [illegible] అనయ [illegible]
దం గికపాణవికం । [illegible]
[illegible] ॥ (౨) [illegible]
[illegible] ॥ (౩) [illegible] । [illegible] ॥ [illegible]
లాయూకమి [illegible] (౪) [illegible]
రామలకం । [illegible]
[illegible] । [illegible] (౫) [illegible]
ధిపయసీ ॥ [illegible] । [illegible] । [illegible] । (౬) [illegible]
తోష్ఠాః (౭) ఉపసరేద [illegible] । [illegible] (౮) [illegible]
తావపోతాద [illegible] । [illegible] । [illegible]

---

(౧) [illegible]
లో । సమాహార [illegible] । [illegible]
[illegible] । (౨) [illegible] ॥
[illegible] ॥ (౩) [illegible] । [illegible]
[illegible] । [illegible] ॥ (౪)
[illegible] । [illegible] । (౫) [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] (౬) [illegible]
[illegible] ॥ [illegible]
[illegible]
[illegible] । (౭) [illegible] ॥ [illegible]
[illegible] ॥ [illegible]
[illegible]
[illegible] ॥

తాతపుత్రౌ చ పితాపుత్రౌ ॥ (౧) మిత్రశ్చ వరుణశ్చ మిత్రావరుణౌ ॥ (౨) అగ్నిశ్చ వాయుశ్చ అగ్నివాయూ । వాయ్వగ్నీ ॥ (౩) అగ్నిశ్చ సోమశ్చ అగ్నీషోమౌ । అగ్నీవరుణౌ । (౧) అగ్నామరుతౌ దేవతే అస్య ఆగ్నిమారుతం కర్మ । అగ్నీవరుణౌ దేవతే అస్య ఆగ్నివారుణం ॥ (౫) ద్యౌశ్చ భూమిశ్చ ద్యావాభూమీ । (౬) ద్యౌశ్చ పృథివీ చ ద్యావాపృథివ్యౌ ॥ దివస్పృథివ్యౌ ॥—॥ [illegible] సమాసాంతష్టచ్ । (౭) వాక్చ త్వక్చ [illegible] వాక్త్వచం । ఏవం త్వక్స్రజం । శమీదృషదం । వాక్త్విషం ॥ ఛత్రోపానహం [illegible] ॥ ... .

॥ ఇతి ద్వంద్వసమాసః ॥

అనేకస్యాంశాద్వా [illegible] ఏకశేషః ॥ స చ ద్విధా ॥ సరూపైకశేషో విరూపైకశేషశ్చేతి ॥ సరూపైకశేషో యథా ॥ (౧) రామశ్చ రామశ్చ రామౌ । రామశ్చ రామశ్చ రామశ్చ రామాః । ఏవం హరిశ్చ హరిశ్చ హరీ ఇత్యాది । విరూపైకశేషో యథా ॥ (౧) [illegible]

(౧) [illegible] । [illegible] ॥ (౨) [illegible] । (౩) [illegible] । దేవతా ద్వంద్వ [illegible] । [illegible] ॥ (౧) [illegible] । [illegible] దేవతా ద్వంద్వే ॥ (౧) [illegible] । (౬) దివస్పృథివ్యాం ॥ [illegible] । [illegible] । (౧) [illegible] ॥ [illegible] ॥ ఇతి [illegible] ॥ ... [illegible]

॥ [illegible] ॥

(౧) [illegible] ॥ [illegible] ॥ (౧) [illegible] ॥

దండశ్చ వక్రదండశ్చ కుటిలదండౌ (౧) గార్గ్యశ్చ గార్గ్యాయణశ్చ గార్గ్యౌ ॥ (౨) గార్గీ చ గార్గ్యాయణశ్చ గార్గ్యౌ ॥ (౩) హంసీ చ హంసశ్చ హంసౌ ॥ (౪) భ్రాతా చ స్వసా చ భ్రాతరౌ । పుత్రశ్చ దుహితా చ పుత్రౌ ॥ (౫) శుక్లశ్చ శుక్లా చ శుక్లం చ శుక్లం శుక్లానీతి వా । స చ సా చ తచ్చ । తత్ । తానీతి వా (౬) మాతా చ పితా చ పితరౌ । మాతాపితరౌ । మాతరపితరౌ (౭) శ్వశ్రూశ్చ శ్వశురశ్చ శ్వశురౌ । శ్వశ్రూశ్వశురౌ (౮) స చ దేవదత్తశ్చ తౌ (౯) స చ యశ్చ యౌ (౧౦) య చ యశ్చ తౌ ॥(౧౧) సా చ దేవదత్తశ్చ తౌ । తచ్చ దేవదత్తా చ యజ్ఞదత్తా చ తాని ॥(౧౨) తచ్చ దేవదత్తశ్చ తే (౧౩) కుక్కుటమయూర్యావిమే । మయూరీకుక్కుటావిమౌ । తచ్చ సా చార్ధపిప్పల్యౌ తే ॥

---

(౧) వృద్ధో యూనా తల్లక్షణశ్చేదేవ విశేషః । యూనా సహోక్తౌ గోత్రం శిష్యతే । గోత్రయువప్రత్యయమాత్రకృతం చేత్తయోః కృత్స్నం వైరూప్యం స్యాత్ । (౨) స్త్రీ పుంవచ్చ । యూనా సహోక్తౌ గోత్రస్త్రీ శిష్యతే । తదర్థశ్చ పుంవత్ । (౩) పుమాన్ స్త్రియా । స్త్రియా సహోక్తౌ పుమాన్ శిష్యతే తల్లక్షణ ఏవ విశేషశ్చేత్ । (౪) భ్రాతృపుత్రౌ స్వసృదుహితృభ్యామ్ । (౫) నపుంసకమనపుంసకేనైకవచ్చాస్యాన్యతరస్యామ్ ॥ [illegible] । (౬) పితా మాత్రా । [illegible] (౭) [illegible] । (౮) [illegible] । (౯) [illegible] ॥ (౧౦) [illegible] ॥ (౧౧) [illegible] ॥ (౧౨) [illegible] ॥ (౧౩) [illegible]

[illegible]

(౧) గావః పుమాంసః (స్త్రియశ్చ) శేషామేకశేషే గావ ఇమాః ॥—॥

॥ ఇత్యేకశేషః ॥

అథావ్యయీభావః । సద్విధిః ॥ అవ్యయపూర్వపదోऽనామపూర్వపదశ్చేతి॥ తత్రాద్యో యథా (౨) దిశయోర్మధ్యంఅపదిశం । అపదిశేన । అపదిశే ॥ (౩) విభక్త్యర్థాదిషు । హరౌ అధిహరి । కృష్ణస్య

---

(౧) గ్రామ్యపశుసంఘేష్వతరుణేషు (స్త్రీ)। ఏషు సహవివక్షాయాం (స్త్రీ) శిష్యతే । పుమాన్ (స్త్రి)యేత్యస్యాపవాదః । గ్రామ్యేతి కిం । రురవ ఇమే । పశుగ్రహణం కిం । బ్రాహ్మణా ఇమే । సంఘేషు కిం । ఏతౌ గావౌ । అతరుణేషు కిం । వత్సా ఇమే । అనేకశఫేష్వితి వాచ్యం । అశ్వా ఇమే ॥

॥ ఇత్యేకశేషః ॥

(౨) అవ్యయంవిభక్తిసమీపసమృద్ధివ్యృద్ధ్యర్థాభావాత్యయాసంప్రతిశబ్దప్రాదుర్భావపశ్చాద్యథానుపూర్వ్యయౌగపద్యసాదృశ్యసమ్పత్తిసాకల్యాన్తవచనేషు । అవ్యయమితి యోగో విభజ్యతే । అవ్యయంసమర్థేన సహ సమస్యతే సోऽవ్యయీభావః। దిశయోర్మధ్యమపదిశం । అత్ర । ప్రథమానిర్దిష్టం సమాస ఉపసర్జనమ్ ॥ సమాసశాస్త్రే ప్రథమానిర్దిష్టముపసర్జనసంజ్ఞం స్యాత్। ఉపసర్జనం పూర్వం॥ సమాసే ఉపసర్జనం ప్రాక్ప్రయోజ్యం । ఏకవిభక్తి చాపూర్వనిపాతే॥ విగ్రహే యన్నియతవిభక్తికం తదుపసర్జనసంజ్ఞం స్యాత్ । న తు తస్య పూర్వనిపాతః । గో(స్త్రి)యోరుపసర్జనస్య ॥ ఉపసర్జనం యో గోశబ్దః (స్త్రీ)ప్రత్యయాన్తం చ తదన్తస్య ప్రాతిపదికస్య హ్రస్వస్స్యాత్। అవ్యయీభావశ్చేత్యవ్యయత్వం ॥ నావ్యయీభావాదతోऽమ్త్వపఞ్చమ్యాః ॥ అదన్తాదవ్యయీభావాత్సుపో న లుక్ తస్య పఞ్చమీం వినా అమాదేశశ్చ స్యాత్ ॥ తృతీయాసప్తమ్యోర్బహులం । అదన్తాదవ్యయీభావాత్తృతీయాసప్తమ్యోర్బహులమమ్భావస్స్యాత్ । అపదిశం అపదిశేన । అపదిశం । అపదిశే ॥ (౩) విభక్త్యాదేరయమర్థః ।

సమీపముపకల్పితమ్ । [illegible] ॥ [illegible]
వృద్ధి[illegible] । [illegible]
క్షికం । [illegible] । [illegible]
[illegible] । [illegible] । [illegible]
[illegible]పశ్చాదను[illegible] । [illegible]
నియమ[illegible] ॥ [illegible]
త్యర్థః । [illegible]
[illegible] (౧) [illegible] । [illegible]
[illegible]
[illegible] । [illegible] । [illegible]
వస్తుంపత్రి[illegible] । [illegible]
[illegible] । అగ్ని[illegible] (౨) [illegible]
[illegible] । [illegible]
[illegible] ॥ [illegible]
(౪) ము[illegible] [illegible]

భక్త్యర్థా[illegible]
[illegible] ॥ (౧) [illegible]
[illegible] । [illegible] । [illegible] । [illegible]
[illegible] । [illegible]
[illegible] ॥ [illegible]
[illegible] । [illegible]
[illegible]
[illegible] ॥ (౨) [illegible] । [illegible]
[illegible] । [illegible]
[illegible] । [illegible] ॥

హరిభక్తిః ఆబాలేభ్యః (౧) అభ్యగ్నిశలభాః పతంతి । అగ్నిమభి । ప్రత్యగ్ని । అగ్నింప్రతి (౨) అనువనమశనిర్గతః । వనస్యసమీపంగత ఇత్యర్థః (౩) అనుగంగం వారాణసీ । గంగాదైర్ఘ్యసదృశదైర్ఘ్యోపలక్షితేత్యర్థః ॥ నాజప్రాంట్వపనోయథా ॥ (౪) శాకస్యలేశః శాకప్రతి (౫) అక్షేణేదం నతథావృత్తం అక్షపరి । శలాకాపరి । ఏకపరి ॥ (౬) గంగాయాః పారం పారేగంగం । పారేగంగాదానయ గంగాపారాత్ । గంగాయామధ్యం మధ్యేగంగం । మధ్యేగంగాదానయ గంగామధ్యాత్ (౭) ఉన్మత్తాగంగా యస్మిన్ దేశే స ఉన్మత్తగంగం నామదేశః ॥ ఏవంలోహితగంగమ్ ।—॥ ఇత్యవ్యయీభావసమాసాంతాః ॥—

(౧) లక్షణేనాభిప్రతీ ఆభిముఖ్యే ॥ ఆభిముఖ్యద్యోతకావభిప్రతీ చిహ్నవాచినా సహ ప్రాగ్వత్ ॥ (౨) అనుర్యత్సమయా ॥ యంపదార్థం సమయా ద్యోత్యతే తేన లక్షణభూతేన అనుస్సమస్యతే ఽవ్యయీభావః (౩) యస్యచాయామః ॥ యస్య దైర్ఘ్యమనునా ద్యోత్యతే తేన లక్షణభూతేనానుస్సమస్యతే । తిష్ఠద్గుప్రభృతీనిచ । ఏతానినిపాత్యన్తే । తిష్ఠంతిగావో యస్మిన్ కాలేసతిష్ఠద్గు దోహనకాలః । ఆయాంతిగావో యస్మిన్ కాలే స ఆయతీగవం । ఇహశత్రాదేశః పుంవద్భావవిరహః సమాసాంతః ప్రత్యయశ్చనిపాత్యతే । (౪) సుప్రతినామాత్రార్థే ॥ సుప్రతీమాత్రార్థేన సహసమస్యతే । అల్పార్థే కిం । వృక్షంప్రతివిద్యోతతే విద్యుత్ ॥ (౫) అక్షశలాకాసంఖ్యాః పరిణా ॥ ద్యూతవ్యవహారే పరాజయ ఏవాయం సమాసః ॥ (౬) పారేమధ్యేషష్ఠ్యావా । పారమధ్యశబ్దౌ షష్ఠ్యంతేన సహవా సమస్యేతే । ఏదంతత్వం చానయోర్నిపాత్యతే । పక్షేషష్ఠీతత్పురుషః । మహావిభాషయా వాక్యమపి । గంగాయాః పారాత్ । గంగాయామధ్యాత్ ॥(౭) అన్యపదార్థేచసంజ్ఞాయాం ॥ అన్యపదార్థే విద్యమానం సుబంతంనదీభిస్సహసమస్యతే సంజ్ఞాయాం । విభాషాధికారేఽపి వాక్యేనసంజ్ఞానవగమాత్

(౧) శరదస్సమీపం ఉపశరదం ॥ ప్రతివిపాశం ॥ (౨) అక్ష్ణః ప్రతి ప్రత్య
క్షం। అక్ష్ణః పరం పరోక్షం। అక్ష్ణస్సమ్ముఖం సమక్షం। [illegible]గ
తం అన్వక్షం (౩) రాజ్ఞస్సమీపముపరాజం। [illegible] (౪)
చర్మణస్సమీపం ఉపచర్మం। ఉపచర్మణ ॥ (౫) నద్యాస్సమీపం ఉప
నదం। ఉపనది। ఉపపౌర్ణమాసం। [illegible]। ఉపాగ్ర
హాయణమ్। ఉపాగ్రహాయణి (౬) [illegible]సమిధం। [illegible]సమిత్। (౭)
గిరేస్సమీపముపగిరం। ఉపగిరి। ఇత్యవ్యయీభావః ॥——॥ అథ సా
ధారణసమాసాంతాః ॥ (౮) ఋక్పూరబ్ధూఃపథామానక్షే। అనృచబహ్వృ
చావధ్యేతర్యేవ। నేహ అనృక్సామ। బహ్వృక్సూక్తం। విష్ణోః పూః
విష్ణుపురం। క్లీబత్వం లోకాత్। విమలాపం సరః। రాజ్ఞో ధూః రాజధు
రా। సర్వేషాం పంథాః సర్వపథః। రమ్యః పంథా యస్మిన్ సరమ్యప
థో దేశః। అక్షస్య ధూః అక్షధూః। దృఢా ధూర్యస్య సః దృఢధూరక్షః ॥

దిహా నిత్యసమాసః। (౧) అవ్యయీభావే శరత్ప్రభృతిభ్యః ॥ శరదాది
భ్యష్టచ్ స్యాత్సమాసాంతో అవ్యయీభావే। శరద్। విపాశ్। అనస్।
మనస్ ॥ ఉపానహ్ ॥ దివ్। హిమవత్। అనడుహ్। దిశ్। దృశ్।
విశ్। చేతస్। చతుర్। త్యద్। తద్। యద్। కియత్। జరా
యాజరశ్చ। ఉపజరసం ॥ (౨) ప్రతిపరసమనుభ్యోక్ష్ణః ॥ పరో క్షే లి
డితి నిర్దేశాత్పరస్యోకారాదేశః। పరోక్షే స్త్రియామిత్యాపి వార్తికబలాజ్జా
తం (౩) అనశ్చ। అన్నంతాదవ్యయీభావాట్టచ్స్యాత్ (౪) నపుం
సకాదన్యతరస్యాం॥ అన్నంతం యత్ క్లీబం తదంతాదవ్యయీభావాట్ట
జ్వాస్యాత్। (౫) నదీపౌర్ణమాస్యాగ్రహాయణీభ్యః। వాటచ్ ॥
(౬) ఝయః। ఝయంతాదవ్యయీభావాట్టజ్వాస్యాత్। (౭) గిరే
శ్చ సేనకస్య॥ గిర్యంతాదవ్యయీభావాట్టజ్వాస్యాత్। సేనకగ్రహణం పూ
జార్థం ॥ (౮) ఋక్పూరబ్ధూః పథామానక్షే। అ[illegible]నక్షే ఇతి చ్ఛేదః।
ఋగాద్యంతస్య సమాసస్య అప్రత్యయోంతావయవస్స్యాత్ అక్షేయా

(౧) ద్విర్గతా ఆపోఽస్మిన్నితి ద్వీపమ్ । ఏవమంతరీపం ప్రతీపం సమీప మిత్యాది ॥ (౨) అనుగతా ఆపోఽస్మిన్నితి అనూపో దేశః (౩) ప్రతిసామం । అనుసామం । అవసామం । ప్రతిలోమం । అనులోమం । అవలోమం । (౪) కృష్ణా భూమిర్యస్య కృష్ణభూమః । ప్రాసాదః । ఏవముదగ్భూమః । పాండుభూమః । ద్విభూమః త్రిభూమః (౫) పంచనదం సప్తగోదావరం ॥ పద్మనాభౌ యస్య స పద్మనాభః (౬) గవామక్షీవాక్షీయస్య సగవాక్షః ॥ (౭) అవిద్యమానాని చత్వార్యస్య అచతురః । ఏవం విచతురః । సుచతురః ॥ (౮) త్రయశ్చత్వారో వా త్రిచతురాః । చతుర్ణాం సమీపే యే సంతి తే ఉపచతురాః । ఏతే పంచ బహువ్రీహయః । తత ఏకాదశ ద్వంద్వాః । స్త్రీపుంసౌ । ధేన్వనడుహౌ । ఋక్సామే । వాఙ్మనసే । అక్షిణీ చ భ్రువౌ చ అక్షిభ్రువం । దారాశ్చ గావశ్చ దారగవమ్ । ఊరూ చ అష్ఠీవంతౌ చ ఊర్వష్ఠీవం । పాదౌ చాష్ఠీవంతౌ

భూ స్తదంతస్య న । (౧) ద్వ్యంతరుపసర్గేభ్యః । అప ఈత్ । అపఇతి కృతసమాసాంతస్యానుకరణం । షష్ఠ్యర్థే ప్రథమా । ఏభ్యోఽపస్య ఈత్స్యాత్ (౨) ఊదనోర్దేశే ॥ అనోః పరస్యాపస్య ఊత్స్యాద్దేశే ॥ (౩) అచ్ప్రత్యన్వవపూర్వాత్సామలోమ్నః । ఏతత్పూర్వాత్సామలోమాంతాత్సమాసాదచ్ స్యాత్ (౪) కృష్ణోదక్పాండుసంఖ్యాపూర్వాయా భూమేః రజిష్యతే ॥ (౫) సంఖ్యాయా నదీగోదావరీభ్యాం చ ॥ అచ్ప్రత్యన్వవేత్యత్రాజితి యోగవిభాగాదస్య (త్రా) ప్యచ్ ॥ (౬) అక్ష్ణోఽదర్శనాత్ ॥ అచక్షుః పర్యాయాదక్ష్ణోఽచ్ స్యాత్సమాసాంతః । (౭) అచతురవిచతురసుచతురస్త్రీపుంసధేన్వనడుహర్క్సామవాఙ్మనసాక్షిభ్రువదారగవోర్వష్ఠీవపదష్ఠీవనక్తం దివరాత్రిందివాహర్దివసరజసనిశ్శ్రేయసపురుషాయుషద్వ్యాయుషత్ర్యాయుషర్గ్యజుషజాతోక్షమహోక్షవృద్ధోక్షోపశునగోష్ఠశ్వాః ॥ ఏతే పంచవింశతిరజంతా నిపాత్యంతే ॥ (౮) త్ర్యుపాభ్యాం చతురోఽజిష్యతే ॥

చపడష్టీవం । నక్తంచదివాచనక్తందినం । రాత్రౌచదివాచరాత్రిందివం
అహనిచ దివాచ అహర్దివం। వీప్సాయాంద్వంద్వః । అహన్యహనీ
త్యర్థః । రజో పృవరిర్య [illegible] జసం । సాం [illegible] । [illegible]
సాసహావ్రలె ఇతిబహువ్రీహౌతుసరజః పంకజం । నిశ్శ్రేయసో
నిశ్శ్రేయసమితి లత్పురుషే । బహువ్రీహౌతు నిశ్శ్రేయి [illegible] పురు
షః । పురుషస్యాయుః పురుషాయుషం । [illegible]
త్ర్యాయుషం । [illegible] ॥ ఋగ్యజుషం । [illegible]
రయోః । జాతశ్చోక్షాచజాతోక్షః । [illegible]॥
శునస్సమీపముపశునమ్ । గోష్ఠేశ్వా గోష్ఠశ్వః ॥ (౧) బ్రహ్మ [illegible]
బ్రహ్మవర్చసమ్ । హస్తివర్చసం । పల్యవర్చసం । రాజవర్చసం ॥ (౨)
అవగతంనష్టం తమోఽవతమసం । సమంతతస్తమః సంతమసం। అం
ధయతీత్యంధం పచాద్యచ్ । అంధంతమోఽంధతమసం (౩) రహసి అను
రహసం ॥ అవరహసం । తప్తరహసం (౪) [illegible]
క్రవ్రద్దెఽవ్యయీభావః ॥ (౫) ప్రగతోఽధ్వానం ప్రాధ్వంకః ॥——॥
(౬) శోభనో రాజా సురాజా । అతిశయితో రాజా అతిరాజా ॥(౭)ప
రమశ్చాసౌ రాజాచపరమరాజః । (౮) రాజానమతిక్రాంతోఽతి రా
జః (౯) శోభనేసక్థినీయస్యససుసక్థ । శోభనే [illegible]

---

(౧) బ్రహ్మహస్తి [illegible] ॥ అవ్యయీభావ [illegible]
త్రస్యం ॥ (౨) అవసమంధేభ్యస్తమసః ॥ (౩) [illegible] ॥
(౪) ప్రతెరురసస్సప్తమీస్థాత్ ॥ (౫) [illegible] ॥ (౬) స
పూజనాత్ ॥ పూజనార్థాత్ [illegible] । [illegible]
జాయాం । స్వతిభ్యామేవ । నహి । పరమరాజః । (౭) [illegible]
యామిత్యుక్తత్వాదతి [illegible] ॥ (౮) [illegible]
వాత్ ॥ (౯) [illegible] ॥

(౧) నిన్దాయాం । కుత్సితో రాజా కింరాజా । ఏవం కింసఖా । కింగౌః । క్షేపాభావే । కింరాజః । కింసఖః । కింగవః (౨) నరాజా అరాజా । ఏవం అసఖా । అగౌః ॥ (౩) నపన్థాః । అపథం । అపన్థాః । నాస్తి పన్థా యస్మిన్న పథో దేశః । పథోఽభావోఽపథం వర్తతే ॥ .. ..

ఇతి సర్వసమాసాన్తాః

అథాలుక్సమాసః ॥ (౪) స్తోకాన్ముక్తః । అల్పాన్ముక్తః । అన్తికాదాగతః । అభ్యాశాదాగతః । దూరాదాగతః । కృచ్ఛ్రాదాగత ఇత్యాది (౫) ఓజసాకృతమ్ । సహసాకృతమ్ ॥ అమ్భసాకృతం । తమసాకృతమ్ (౬) అఞ్జసాకృతమ్ (౭) మనసాగుప్తా । మనసా ఆజ్ఞాతుం శీలమస్య మనసాజ్ఞాయీ ॥ (౮) ఆత్మనాపఞ్చమః । ఆత్మనాషష్ఠః (౯) ఆత్మనేపదమ్ । ఆత్మనేభాషా । (౧౦) పరస్మైపదమ్ । పరస్మైభాషా ॥

---

(౧) కిమః క్షేపే ॥ (౨) నఞస్తత్పురుషాత్ । సమాసాన్తో న । తత్పురుషాత్కిం । అధురం శకటమ్ । (౩) పథో విభాషా ॥ నఞ్పూర్వాత్పథో వా సమాసాన్తః । తత్పురుషాదిత్యేవ ॥ .. ..

ఇతి సర్వసమాసాన్తాః

(౪) అలుగుత్తరపదే అలుగధికారః ప్రాగానఙః । ఉత్తరపదాధికారస్త్వాపాదపరిసమాప్తేః । పఞ్చమ్యాః స్తోకాదిభ్యః । ఏభ్యః పఞ్చమ్యా అలుక్స్యాదుత్తరపదే । ఏవమన్తికార్థదూరార్థకృచ్ఛ్రేభ్యః ॥ (౫) ఓజస్సహోఽమ్భస్తమసస్తృతీయాయాః । (౬) అఞ్జస ఉపసంఖ్యానం ॥ పుంసానుజో జనుషాన్ధ ఇతి చ । యస్యాగ్రజః పుమాన్ స పుంసానుజః । జనుషాన్ధో జాత్యన్ధః । (౭) మనసస్సంజ్ఞాయాం । మనసాగుప్తా ॥ ఆజ్ఞాయిని చ ॥ మనస ఇత్యేవ । (౮) ఆత్మనశ్చ । పూరణ ఇతి వక్తవ్యం । జనార్దనస్త్వాత్మచతుర్థ ఏవేత్యాదౌ బహువ్రీహిర్బోధ్యః ॥ (౯) వైయాకరణాఖ్యాయాం చతుర్థ్యాః ॥ ఆత్మన ఇత్యేవ ॥
(౧౦) పరస్య చ ॥

(౧) త్వచిసారో యస్య స త్వచిసారః (౨) గవిష్ఠిరః। యుధిష్ఠిరః (౩) స్పృశతి దివి స్పృక్ । దివిస్పృక్ (౪) కంఠే కాలో యస్య స కంఠేకాలః ॥ ఉరసిలోమా (౫) హస్తేబంధః హస్తబంధః । (౬) స్తంబేరమ ఇతి స్తంబేరమః । కర్ణేజపతీతి కర్ణేజపః । క్వచిన్న । కురుచరః ॥ (౭) ఖశయః । ఖశయః । గ్రామేవాసః । గ్రామవాసః । గ్రామేవాసీ । గ్రామవాసీ ॥ (౮) చౌరస్యకులం ॥ (౯) వాచోయుక్తిః । దిశోదండః । పశ్యతోహరః ॥ (౧౦) దేవానాంప్రియోమూర్ఖః । అన్యత్ర దేవప్రియః ॥ (౧౧) శునశ్శేపః । శునఃపుచ్ఛః । శునోలాంగూలః ॥ (౧౨) దివోదాసః ॥ (౧౩) నిందాయాం । దాస్యాఃపుత్రః । దాసీపుత్రః । అన్యత్ర బ్రాహ్మణీపుత్రః (౧౪) హోతురంతేవాసీ । హోతుఃపుత్రః । పితురంతేవాసీ । పితుఃపుత్రః ॥ (౧౫) మాతుష్ష్వసా । మాతుస్స్వసా ॥

(౧) హలదంతాత్సప్తమ్యాస్సంజ్ఞాయాం ॥ హలంతాదదంతాచ్చ సప్తమ్యా అలుక్స్యాత్సంజ్ఞాయాం ॥ (౨) గవియుధిభ్యాం స్థిరః ॥ ఆభ్యాం స్థిరస్య సస్య షస్స్యాత్ । (౩) స్పృశోఽనుదకే క్విన్ (౪) అమూర్ధమస్తకాత్స్వాంగాదకామే ॥ (౫) బంధేచవిభాషా । హలదంతాత్సప్తమ్యా అలుక్ । హలదంతాదితి కిం । గుప్తిబంధః । (౬) తత్పురుషే కృతి బహులం (౭) శయవాసవాసిష్వకాలాత్ ॥ హలదంతాదిత్యేవ । నేహ । భూమిశయః ॥ (౮) షష్ఠ్యా ఆక్రోశే । అన్యత్ర బ్రాహ్మణకులం ॥ (౯) వాగ్దిక్పశ్యద్భ్యో యుక్తిదండహరేషు । (౧౦) దేవానాంప్రియ ఇతి చ మూర్ఖే (౧౧) శేపపుచ్ఛలాంగూలేషు శునః ॥ (౧౨) దివశ్చదాసే (౧౩) పుత్రేఽన్యతరస్యాం ॥ షష్ఠ్యాః పుత్రపరే అలుక్స్యాన్నిందాయాం । (౧౪) ఋతో విద్యాయోనిసంబంధేభ్యః ॥ విద్యాయోనిసంబంధవాచి నకారాంతాత్షష్ఠ్యా అలుక్ ॥ (౧౫) విభాషా స్వసృపత్యోః । ఋదంతాత్షష్ఠ్యా అలుగ్వా స్వసృపత్యోః । ఇత్యలుకి ॥ మాతుఃపితుర్భ్యామన్యతరస్యామితి షత్వవికల్పః । లుకి తు । మాతృపితృభ్యాం

పితుష్ష్వసా । పితుస్స్వసా ।।మాతృష్వసా పితృష్వసా॥ ....

॥ ఇత్యలుక్సమాసః ॥

అథసమాసాశ్రయవిధయః (౧) అనయోరియమతిశయితాబ్రాహ్మణీబ్రాహ్మణితరా। అస్వాతిశయితాబ్రాహ్మణీబ్రాహ్మణితమా। ప్రశస్తాబ్రాహ్మణీబ్రాహ్మణిరూపా। ఈషదసమాప్తాబ్రాహ్మణీబ్రాహ్మణికల్పా। కుత్సితాబ్రాహ్మణీ బ్రాహ్మణిచేలీ। బ్రాహ్మణీమాత్రాం బ్రూతే బ్రాహ్మణిబ్రువా। బ్రాహ్మణ్యాః గోత్రం యస్యాస్సా బ్రాహ్మణిగోత్రా । బ్రాహ్మణిమతా । బ్రాహ్మణిహతా। (౨) హృదయం లిఖతీత్యణి హృల్లేఖః। ఘఞితు। హృదయలేఖః। హృదయస్యప్రియం హృద్యం। హృదయస్యేదం హార్దమ్ ॥ హృల్లాసః (౩) హృచ్ఛోకః । హృదయశోకః । సౌహార్ద్యమ్ । సౌహృదయ్యమ్ । హృద్రోగః । హృదయరోగః ॥ (౪) పాదాభ్యామజతీతి పదాజః ॥ ష స్వసేతినిత్యషత్వమ్ ॥

॥ ఇత్యలుక్సమాసః ॥

(౧) ఘరూపకల్పచేలడ్బ్రువగోత్రమతహతేషు ఙ్యోనేకాచో హ్రస్వః ॥ భాషితపుంస్కాద్ఙ్యాజీపే తదంతస్యానేకాచో హ్రస్వస్స్యాద్ఘరూపకల్ప ప్రత్యయేషు చేలడాదిషూత్తరపదేషు । చేలడాదీనివృత్తివిషయే కుత్సనవాచీని । చేలః కుత్సితాని కుత్సనైరితిసమాసః ఙ్యః కిం । దత్తాతరా । భాషితపుంస్కాత్కిం । ఆమలకీతరా । కువలీతరా ॥ నద్యాశ్శేషస్యాన్యతరస్యాం ॥ అఙ్యంతనద్యాః ఙ్యంతైకాచశ్చఘాదిషు హ్రస్వోవాస్యాత్ । బ్రహ్మబంధుతరా । బ్రహ్మబంధూతరా । స్త్రితరా । స్త్రీతరా । కృష్ణద్యాన । లక్ష్మితరా ॥ ఉగితశ్చ ఉగితః పరాయానదీతదంతస్యఘాదిషు హ్రస్వోవాస్యాత్ । విదుషితరా । హ్రస్వాభావపక్షే తసిలాదిష్వితిపుంవద్భావః । విద్వత్తరా॥ (౨) హృదయస్యహృల్లేఖయదణ్లాసేషు ॥ హృదయస్యహృదాదేశస్స్యాల్లేఖాదిషు పరేషు ॥ (౩) వాశోకష్యఞ్రోగేషు (౪) పాదస్యపదాజ్యాతిగోపహతేషు ॥ ఏషూత్తరపదేషుపాదస్యపదఇత్యాద

పాతిః । పదగః । పదోపహతః ॥ (౧) పాదావిక్షిపతి పద్యాన్యస్య ర్కారాః ।అతదర్థేకిం। పాదార్థముదకం పాద్యమ్ ॥ (౨) [illegible] । పత్కాషీ । పద్ధతిః (౩) గాయత్రీపచ్ఛస్యసతి । పాదం పాదమిత్య ర్థః । ఋగ్భిన్నే । పాదశః కార్షాపణం దదాతి (౪) [illegible] తో మేషః ఉదమేఘః ఉదపిస్సముద్రః । క్షీరాణ్యుదకాని [illegible] రోదః (౫) ఉదపేషంపిసష్టి । ఉదవాహః [illegible] । [illegible] టః । (౬) ఉదసంఘః । ఉదకసంఘః । [illegible] । [illegible] । [illegible] ర్వతః ॥ (౭) ఉదమంథః । ఉదకమంథః । ఉదౌదనః । ఉదకౌదనః ఇత్యాది ॥ (౮) గ్రామణ్యఃపుత్రః గ్రామణిపుత్రః । [illegible] ॥ (౯) శ్రీమదః భ్రూభంగః । [illegible] (౧౦) [illegible] శోభా వాయస్య సః భ్రుసః । [illegible] । స్త్రీ [illegible] నర్తక ఇత్యర్థః । భ్రుకుటిః కౌటిల్యం । [illegible] ॥ భ్రూకుటిః ॥ (౧౧) [illegible]

తత్ర దేశస్యాన్యత్ । [illegible] । [illegible] భావాన్నిపాతనాత్ (౧) పద్యత్యతదర్థే । [illegible] తిపరే । (౨) హిమకాషిహతిషుచ (౩) ఋచశ్శే [illegible] త్సాన్యచ్చేపరే (౪) ఉదకస్య [illegible] జ్ఞాయామ్ [illegible] వ్యం ॥ (౫) పేషంవాసవాహనధిషుచ ॥ (౬) [illegible] తవ్యన్యతరస్యాం ॥ [illegible] । [illegible] ఉదకపర్వతః ॥ (౭) [illegible] షుచ ॥ (౮) ఇకోహ్రస్వోఙ్యో గాలవస్య ॥ [illegible] హ్రిస్వోవాన్యో [illegible] పదే । (౯) [illegible] నేతివాచ్యం (౧౦) [illegible] యతఇతి వ్యాఖ్యాతం ॥ (౧౧) [illegible] । [illegible] [illegible] వశ ॥

॥ (౧) రేవతిపుత్రః । కాళిదాసః । అజక్షీరం (౨) అజాయాభా
వః అజత్వం । రోహిణీత్వం । (౩) ఇష్టకాభిశ్చితం ఇష్టకచితం । ప
క్వేష్టకచితం । ఈషీకతూలం । ముంజేషీకతూలమ్ । మాలభారి । ఉ
త్పలమాలభారి॥ (౪) సత్యంకరోతీతిసత్యంకారః । అగదంకారః । అ
స్తుంకారః ॥ (౫) తిమింగిలతీతితిమింగిలః ॥ (౬) తిమింగిలగిలః ॥
(౭) రాత్రౌచరతీతిరాత్రించరః రాత్రిచరః । రాత్రిమటః । రాత్రి
టః (౮) సమానఃపక్షోయస్యసపక్షః । సధర్మా । సజాతీయః ॥
(౯) సమానంజ్యోతిరస్య సజ్యోతిః।ఏవంసజనపద ఇత్యాది॥(౧౦) సమా

---

(౧) జ్యాపోస్సంజ్ఞాఛందసోర్బహుళం ॥ (౨) త్వేచ॥త్వప్రత్య
యేజ్యాపోర్హ్రస్వః ॥ (౩) ఇష్టకేషీకామాలానాంచితతూలభారిషు
ఇష్టకాదీనాం తదంతానాంచ పూర్వపదానాంచితాదిషు క్రమాదు
త్తరపదేషు హ్రస్వస్స్యాత్ ॥ (౪) కారేసత్యాగదస్య । ముమ్స్యాత్
అస్తోశ్చేతివాచ్యం । (౫) గిలేఽగిలస్య ॥ అగిలస్యకిం । గిలగిలః ।
(౬) గిలగిలేచ ॥ (౭) రాత్రేఃకృతివిభాషా । (౮) సమానస్యఛంద
స్య మూర్ధప్రభృత్యుదర్కేషు । సమానస్య సస్స్యాదుత్తరపదేన
తుమూర్ధాదిషు । అనుభ్రాతాసగర్భ్యః । అనుసఖాసయూథ్యః ।
యోనస్సనుత్యః । తత్రభవఇత్యర్థేసగర్భసయూథసనుతాద్యదితి య
త్ । అమూర్ధాదిషుకిం । సమానమూర్ధా । సమానప్రభృతయః । స
మానోదర్కాః । సమానస్యేతియోగోవిభజ్యతే । తేనసపక్షః । సా
ధర్మ్యం । సజాతీయమిత్యాదిసిద్ధమితికాశికా । అథవాసహశబ్దస్సదృశ
వచనోఽస్తి । సదృశస్సఖ్యాససఖితియథా । తేనాయమస్వపదవిగ్రహో
బహువ్రీహిః । సమానఃపక్షోయస్యేత్యాది ॥ (౯) జ్యోతిర్జనపద
రాత్రినాభినామగోత్రరూపస్థానవర్ణవయోవచనబంధుషు ॥ ఏషు
ద్వాదశసూత్తరపదేషు సమానస్య సస్స్యాత్ ॥(౧౦) చరణేబ్రహ్మచా
రిణి । బ్రహ్మచారిణ్యుత్తరపదేసమానస్య సస్స్యాచ్చరణేసమానశా

నాబ్రహ్మచారి సబ్రహ్మచారీ ॥ (౧) సమానేతీర్థేగురౌవసతీతి సతీర్థ్యః॥ (౨) సమానేఉదరేశయితః [illegible] ॥ [illegible] (3) సమానాన్యదృశ్యత ఇతిసదృక్ । సదృశః । సదృక్షః ॥(४) ఈదమి వదృశ్యతఇతి ఈదృక్ । ఈదృశః । ఈదృక్షః । కేవ [illegible] ॥ కీదృక్ । కీదృశః । కీదృక్షః । (४) సఇవదృశ్యత ఇతి తాదృక్ । తాదృశః । తాదృక్షః । తత్పరిమాణమస్యేత్యావత్ ॥ (౬) [illegible] అన్యవాశీః । అస్యస్మిన్నాశాఅస్యదాశా । ఏవమన్యదాస్థాఅన్యదాస్థితః అన్యదుత్సుకః । అన్యదూతిః।అన్యద్రాగః ॥

నగమ్యమానే । చరణశ్శాఖా । బ్రహ్మవేదః । తదధ్యయనార్థంవ్రత మపిబ్రహ్మ।తచ్చరతీతిబ్రహ్మచారీ।—॥ (౧) తీర్థేయే।త్రిష్టుఉత్తరపదే యాదావ్రత్యయెవివక్షితేసమానస్యసస్స్యాత్ । సతీర్థ్యఃఏకగురుః।సమా నతీర్థేవాసీతియత్ప్రత్యయ (౨) [illegible] ఇత్యేవ(3) దృగ్దృశవతుషుసమానస్యసస్స్యాదితి [illegible] (౬) ఇదంకిమోరీశ్కీ॥దృగ్దృశవతుషు ఇదమఈశ్ కిమ కీస్స్యాత్ । [illegible] (४) సర్వనామ్నః॥సర్వనామ్న ఆకారోంతాదేశస్స్యాద్దృగ్దృశవతుషు దృ క్షేచ ॥ సమాసేంగులేస్సంగః । అంగులిశబ్దాత్సంగస్యసస్యమూర్ధన్యస్స్యాత్సమాసే। అంగులిషంగః। సమాసకిం ।అంగులేస్సంగః ॥ భీరోః స్థానమ్ ॥ భీరుశబ్దాత్ స్థానస్యసస్యమూర్ధన్యస్స్యాత్సమాసే । భీరు ష్ఠానం । అసమాసేతుభీరోఃస్థానం । జ్యోతిరాయుషస్స్తోమః। ఆభ్యాం స్తోమస్యసస్యమూర్ధన్యస్స్యాత్సమాసే । జ్యోతిష్టోమః । ఆయు ష్టోమః । సమాసేకిం । జ్యోతిషస్స్తోమః । సుషామాదిషుచ ॥ సస్యమూ ర్ధన్యః । శోభనంసామయస్యసుషామా । సుషంధిః ॥ (౬) అషష్ఠ్య తృతీయాస్థస్యాన్యస్యదుగాశీరాశాస్థాస్థితోత్సుకోతి కారకరాగచ్ఛే షు । అన్యశబ్దస్యదుగాగమస్స్యాదాశీరాదిషుపరేషు । అషష్ఠీత్యా దికిం । అన్యస్యాన్యేనవాఆశీః అన్యాశీః ॥

(౧) అన్యస్య కారకోऽన్యత్కారకః । అస్యస్యాయమన్యదీయః ॥ (౨) అన్యశ్చాసావర్థశ్చ అన్యదర్థః ॥ (౩) కుత్సితోऽశ్వః కదశ్వః । కుత్సితమన్నం కదన్నం (౪) కుత్సితాస్త్రయః కత్త్రయః (౫) కుత్సితో రథః కద్రథః । కుత్సితో వదః కద్వదః (౬) కుత్సితం తృణం కత్తృణం ॥ (౭) కుత్సితః పంథాః కాపథః । కుత్సితోऽక్షః కాక్షః । కుత్సితే అక్షిణీ యస్య సః కాక్షః (౮) ఈషజ్జలం కాజలం కామ్లః (౯) కుత్సితః పురుషః కాపురుషః కుపురుషశ్చ । ఈషత్పురుషః కాపురుషః ॥ (౧౦) ఈషదుష్ణం కవోష్ణం । కోష్ణం । కదుష్ణం ॥ (౧౧) పృషత ఉదరం పృషోదరం । వారివాహకో బలాహకః । బృసంతోऽస్యాం సీదంతీతి బృసీ । భవేద్వర్ణాగమాద్ధంసస్సింహో వర్ణవిపర్యయాత్ । గూఢోత్మా వర్ణవికృతేర్వర్ణనాశాత్పృషోదరః ॥ (౧౨) ఉపసహ్యతే ఇత్యుపానత్ । నీవృత్ । ప్రావృట్ । మర్మావిత్ । నీరుక్ । అభీరుక్ । ఋతీషట్ । పరీతత్ ॥

---

(౧) కాగకేభేచ నాయంనిషేధః ॥ (౨) అర్థేవిభాషా (౩) కోఃకత్ తత్పురుషేచ ॥ అజాదావుత్తరపదె । తత్పురుషేకిం । కూష్ట్రో రాజా ॥ (౪) త్రౌచ ॥ (౫) రథవదయోశ్చ । (౬) తృణేచజాతౌ (౭) కా పథ్యక్షయోః ॥ అక్షశబ్దేన తత్పురుషః । అక్షిశబ్దేన బహువ్రీహిర్వా ॥ (౮) ఈషదర్థే ॥ అజాదావపి పరత్వాత్కాదేశః । కామ్లః (౯) విభాషాపురుషే । అప్రాప్తవిభాషేయం । ఈషదర్థేహి పూర్వవిప్రతిషేధాన్నిత్యమేవ ॥ (౧౦) కవంచోష్ణే । ఉష్ణశబ్దే ఉత్తరపదే కవం కా చ వాస్యాత్ । (౧౧) పృషోదరాదీని యథోపదిష్టం । పృషోదరప్రకారాణి శిష్టైర్యథోచ్చరితాని తథైవ సాధూని స్యుః । (౧౨) నహివృతివృషివ్యధిరుచిసహితనిషు క్వౌ । క్విబంతేషు పూర్వపదస్య దీర్ఘస్స్యాత్ । క్వావితి కిం । పరినహనం । విభాషాపురుష ఇత్యతో మండూకప్లుత్యా విభాషానువర్తతే । సా చ వ్యవస్థితా । తేన గతికారకయోరేవ । నేహ । పటురుక్ । తిగ్మరుక్ ॥

(౧)పురగంవశద్వనం వపురగావణః । మిశ్రికావణం । [illegible] కావణం । [illegible]
కావణం । కోటరావణం । [illegible] ॥ (౨) [illegible]
ణం ॥ (౩) కృపేరసార్వ ప్రతిక్రృషిపలః ॥ ( ) [illegible]
మరావతీ(౫) [illegible] (౬) [illegible] (౭) [illegible]
పదం ప్రతిష్ఠామనస్య శరద్వా[illegible] ( ) [illegible]
(౧) వనగిర్యోస్సంజ్ఞాయాం [illegible]
వనే [illegible]
రగామిశ్రకాసిద్ధ్రకాశారికాకోటరా[illegible] ॥ [illegible]
స్య విభ్యవిపణాల్వా నా[illegible] ॥ (౨) [illegible]
త్రయ్యాఅలుక్ ప్రాతిపదికా[illegible] ॥ (౩) వలే । వలస్రి
త్యయె పరేదీర్ఘస్స్యాత్సంజ్ఞాయాం । (౪) మతౌ బహ్వ[illegible]
రాదీనామితిదీర్ఘః ॥ (౫) శరాదీనాం చ ॥ (౬) [illegible]
మనుష్యే బహులం । [illegible]
రేనతుమనుష్యే । అమనుష్యే[illegible] । [illegible] ॥ [illegible] ॥ [illegible]
వసగణస్య దీర్ఘస్స్యాత్[illegible] । [illegible] । [illegible] । [illegible]
తః । (౭) అష్టనస్సంజ్ఞాయాం ॥ [illegible] । [illegible] ।
అష్టపుత్రః (౮) మిత్రే[illegible] ॥ [illegible] । [illegible] । [illegible]
త్రామాణసకః ॥ [illegible]
దీర్ఘో వాచ్యః । [illegible] । [illegible]
భ్యోపసస్యణత్వం వాస్యాత్ । [illegible] । [illegible] । శిరీష
వణం । శిరిషవనం । ద్వ్యక్షరత్ర్యక్షరాభ్యాం వా । [illegible] । [illegible]
నం । వాహనమాహితాత్ ॥ [illegible]
[illegible]స్యవాహనస్య [illegible] । [illegible] । [illegible]
[illegible] । [illegible] । [illegible] వాహ [illegible]
[illegible] [illegible]నివాపినాత్ ॥ వాహ[illegible]

త్రియస్యేతి వా విశ్వామిత్రః ॥ (౧) రత్కారోతీతి రేసరుటః । క్షీరపాణః

వానస్యణత్వం। క్షీరపాణం ॥ క్షీరపానం ॥ గిరినద్యాదీనాంవా । గిరి
ణదీ । గిరినదీ । చక్రణితంబా । చక్రనితంబా ॥ ప్రాతిపదికాంతను
మ్విభక్తిషుచ ॥ పూర్వపదస్థాన్నిమిత్తాత్పరస్య ఏషుస్థితస్య నస్యణో
వాస్యాత్ । ప్రాతిపదికాంతే ॥ మాషవాపిణౌ। నుమి।వ్రీహివాపాణి
విభక్తౌ । మాషవాపేణ । పక్షేమాషవాపినావిత్యాది ॥ గోష్పదంసేవి
తా సేవితప్రమాణేషు ॥ సుట్ సస్యషత్వంచ నిపాత్యతే । గావఃపద్య
న్తే యస్మిన్దేశేసగోభిస్సేవితోగోష్పదః। అసేవితేగోష్పదాన్యరణ్యా
ని । ప్రమాణే । గోష్పదమాత్రంక్షేత్రం । సేవితేత్యాదికిం । గోః
పదంగోపదం ॥ ఆస్పదం ప్రతిష్ఠాయాం । ఆత్మయాపనాయస్థానేసు
ణ్నిపాత్యతే। ఆస్పదం । ప్రతిష్ఠాకిం । ఆపదాపదమ్ ॥ ఆశ్చర్యమ
నిత్యే ॥ అద్భుతేసుట్ ।ఆశ్చర్యంయదిసభుంజీత । అనిత్యేకిం ॥ ఆచ
ర్యంకర్మశోభనం । వర్చస్కేఽవస్కరః ॥ కుత్సితంవర్చోవర్చస్కమ
న్నమలంతస్మిన్సుట్। అవకీర్యతఇత్యవస్కరః । వర్చస్కేకిం। అవక
రః ॥ అపస్కరోరథాంగం । అపకరోఽన్యః ॥ విష్కిరశ్శకునిర్వికిరో
వా ॥ ప్రతిష్కశశ్చకశేః । కశగతిశాసనయోరిత్యస్యప్రతిపూర్వస్య ప
చాద్యచిసుణ్నిపాత్యతేషత్వంచ । సహాయఃపురోయాయీవాప్రతిష్క
శఇత్యుచ్యతే । కశేఃకిం । ప్రతిగతఃకశాంప్రతికశోఽశ్వః ॥ ప్రస్కణ్వ
హరిశ్చంద్రావృషీ ॥ హరిచంద్రగ్రహణమమంత్రార్థం । ఋషీ
కిమ్ । ప్రకణ్వోదేశః । హరిచంద్రోమాణవకః ॥ మస్కరమస్కరి
ణౌ వేణుపరివ్రాజకయోః । మకరశబ్దాదుత్పన్నౌతస్యసుడినిశ్చ
నిపాత్యతే । వేణ్వోత్యాదికిమ్ । మకరోగ్రాహః । మకరీసముద్రః ॥
కారస్కరోవృక్షః ॥ కారంకరోతీతికారస్కరోవృక్షః ॥ అన్యత్రకార
కరః॥ పారస్కరప్రభృతీనిచసంజ్ఞాయాం ॥ ఏతానిససుట్కానినిపాత్య
న్తేనామ్ని । పారస్కరః కిష్కింధా ॥ (౧) తద్బృహతోఃకరపత్యో

పతిః । బృహస్పతిః (౧) [illegible]

త్రిః । శివం [illegible]

[illegible]

[illegible]

శ్చైత్రవైశాఖయో [illegible]

ఖ్యః । తస్య [illegible]

చోరదేవతయోరితి [illegible] ॥ (౧) [illegible]

యోః । పరస్పర [illegible]

సమాసః ॥ [illegible] । [illegible]

బిత్వాత్పుక్ ॥ ఏవం వనస్పతిః । [illegible] ॥

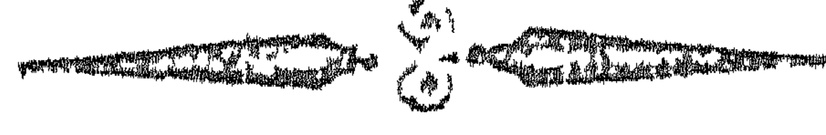
కర్ణాటదేశాధీశ [illegible] ।

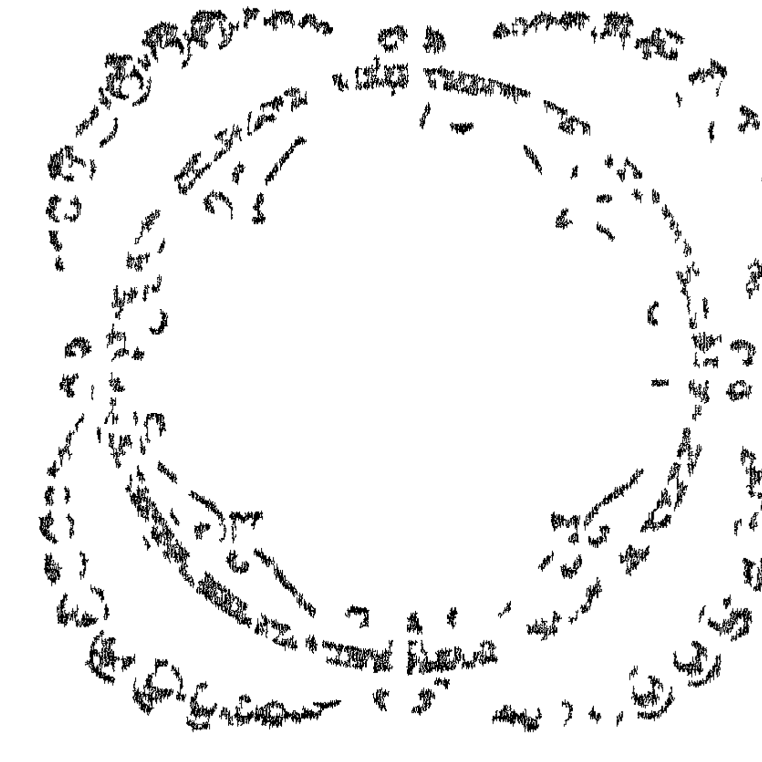
ధర్మాధికారి [illegible] ॥

సిద్ధాంతకౌముదీ [illegible] ।

సమాసచక్ర [illegible] ॥ ౨ ॥

సమాప్తేయం సమాసచక్రవ్యాఖ్యా [illegible]

తత్ర వ్యాఖ్యోదాహృతప్రమాణవచనాని.

ఆసీదిదం తమోభూతమప్రజ్ఞాతమలక్షణమ్ । అప్రతర్క్యమవిజ్ఞేయం ప్రసుప్తమివ సర్వతః ॥ ౧ ॥ తతస్స్వయంభూర్భగవానవ్యక్తో వ్యంజయన్నిదం । మహాభూతాదివృత్తౌజాః ప్రాదురాసీత్తమోనుదః ॥ ౨ ॥ యోఽసావతీంద్రియగ్రాహ్యః సూక్ష్మోఽవ్యక్తస్సనాతనః । సర్వభూతమయోఽచింత్యస్స ఏవ స్వయముద్బభౌ ॥ ౩ ॥ సోఽభిధ్యాయ శరీరాత్స్వాత్సిసృక్షుర్వివిధాః ప్రజాః । అప ఏవ ససర్జాదౌ తాసు బీజమవాసృజత్ ॥ ౪ ॥ తదండమభవద్ధైమం సహస్రాంశుసమప్రభం । తస్మిన్ జజ్ఞే స్వయం బ్రహ్మా సర్వలోకపితామహః ॥ ౫ ॥ తస్మిన్నండే స భగవానుషిత్వా పరివత్సరమ్ । స్వయమేవాత్మనో ధ్యానాత్తదండమకరోద్ద్విధా । తాభ్యాం స శకలాభ్యాం చ దివం భూమిం చ నిర్మమే । మధ్యే వ్యోమ దిశశ్చాష్టావపాం స్థానం చ శాశ్వతమ్ ॥ సర్వేషాం తు స నామాని కర్మాణి చ పృథక్పృథక్ । వేదశబ్దేభ్య ఏవాదౌ పృథక్సంస్థాశ్చ నిర్మమే ॥ మనుః — ॥ నామరూపం చ భూతానాం కృత్యానాం చ ప్రపంచనం । వేదశబ్దేభ్య ఏవాదౌ దేవాదీనాం చకార సః ॥ స్మృతిః — ఆవహః ప్రవహశ్చైవ సంవహశ్చోద్వహస్తథా । వివహాఖ్యః పరివహః పరావహ ఇతి క్రమాత్ । సప్తైతే మారుతస్కంధా మహర్షిభిరుదాహృతాః । ఆవహో నామ యో వాయుః మేఘాంభోభ్యన్యపి వివృతః । ప్రవహో యత్ర వహత్యర్కతథా మార్తాండమండలం । ఉద్వహో యో వహత్యేవ తథా నక్షత్రమండలం । సంవహో మారుతస్కంధస్తథా శీతాంశుమండలం । పంచమో వివహాఖ్యస్తు లగ్నో గ్రహమండలమ్ । సప్తర్షిచక్రం స్వర్గంగాం షష్ఠః పరివహస్తథా । పరావహస్తథా వాయుః ధ్రువప్రదేశే ధ్రువమండలం ॥ బ్రహ్మాండపురాణమ్ ॥ — ॥ జమ్బూప్లక్షాహ్వయౌ ద్వీపౌ శాల్మలిశ్చాపరో ద్విజ । కుశః క్రౌంచ స్తథా శాకః

పుష్కరశ్చైవ సప్తమః । ఏతే ద్వీపాస్సముద్రైస్తు సప్త సప్తభిరావృతాః । లవణేక్షుసురాసర్పిర్దధిదుగ్ధజలైస్సమం । జమ్బూద్వీపస్సమస్తానామేతేషాం మధ్యసంస్థితః ॥ విష్ణుపురాణం ॥—॥ హిమవద్విన్ధ్యయోర్మధ్యే యః ప్రాగ్వినశనాదపి । ప్రత్యగేవ ప్రయాగాచ్చ మధ్యదేశస్సకీర్తితః ॥ పురాణం ॥—॥ గ్రామణీయక్షమాతాని కూర్మ లైభీశసంగ్రహం । వాలఖిల్యానయాం చ్యైనం పరివార్యోపయిస్త్రీసం ॥ కూర్మపురాణమ్॥— విన్ధ్యస్య మారుతస్య చ జ్ఞాతి శ్చాకద్వీపవిశస్వతా భ్రమమాత్రోపవృత త్రైజ శ్చాతయోంమాసతిష్ఠతాత్ ॥ జపనార్ధసితిసావితీం ప్రత్యగాత్తారకోదయాత్ ॥ సంధ్యాంప్రాత్యాం సత రేవ హిత్తి ప్రాదాసూర్యదర్శనాత్ ॥ స్మృతిః ——॥ శ్వేతద్వీపప్రశంసాయాం కూర్మపురాణమ్ ॥ శాకద్వీపం సమాక్రమ్య క్షీరోదస్సాగరస్థితః । శ్వేతద్వీపస్తత్ర విఖ్యాతో నారాయణపరాయణాః । శ్వేతాస్తత్ర నరాస్సర్వం జాయంతే విష్ణుతత్పరాః । కేవిజ్ఞప తితీర్ణస్త తే కేం జ్ఞాన లినోపరే । ఏకాంతినో నిరాలంబా మహాభాగవతా వరే । ఇతి ॥ అగ్నౌ ప్రాస్తాహుతిస్సమ్యగాదిత్యముపతిష్ఠతే । ఆదిత్యాజ్జాయతే వృష్టిర్వృష్టేరన్నం తతః ప్రజాః ॥ మనుః —॥ గోచర చ విహానోమ మ్యుపంగందర్శనామణిం । గురుమప్యంచిగాం చ హాన్యం హాప్తవశ్యోన్య వా ఏతః ॥ మనుః ॥ సముద్యన్త్యప్రజాతీ యః పతితః స్త్రీ బంధవనా॥ ఏకమంస్థన్య గోప్రివాదా శాదీషూర్ణ మయోపినా ॥ ఊర్ధాపి దేయాసాన్య స్వే పప్రాపన్మానష ణా । కాత్యాయనః ॥—॥ పృథివీజలం తేజో వాయురాకాశమేవ చ । సూర్యచంద్రమసౌ సోమయాజీ చేత్యష్టమూర్తయః । గావస్తప స్యంతి గంధేన వేదైః పశ్యంతి పండితాః । చారైః పశ్యంతి రాజానశ్చక్షుర్భ్యామితరే జనాః ॥ స్మృతిః॥—ఆదిత్యచంద్రావనిలోఽనలశ్చ ద్యౌర్భూమిరాపో హృదయం యమశ్చ । అహశ్చ రాత్రిశ్చ ఉభే చ సంధ్యే ధర్మశ్చ జానాతి [illegible] హిరణ్యేన కాదరాకంపా వాధ

పింగళా । బహురూపాతిరిక్తాగ్నే స్సప్తజిహ్వాః ప్రకీర్తితాః । అత్రి
జిహ్వాశ్శబ్దశ్శిఖావాచీ ॥ అహేరివగణాద్భీతస్సన్మానాన్నరకాదివ । కు
ణపాదివచ స్త్రీభ్యస్తం దేవా బ్రాహ్మణం విదుః ॥ —— ॥ బ్రాహ్మణం కుశ
లం పృచ్ఛేత్ క్షత్రబంధుమనామయమ్ । వైశ్యం క్షేమం సమాపృచ్ఛే
చ్ఛూద్రమారోగ్యమేవచ ॥ స్మృతిః ॥——॥ సర్వే దేవాః పశవో బ్ర
హ్మవిష్ణ్వింద్రపూర్వకాః ॥ ప్రోక్తాస్తేషాం పతిత్వస్మాదతః పశుపతిః స్మృ
తః । శైవనిరుక్తిః ॥——॥ ఆత్మానః పశవః ప్రోక్తాస్సర్వే సంసారవర్తి
నః ॥ విష్ణుపురాణమ్ ॥——॥ గోభిర్విప్రైశ్చ వేదైశ్చ సతీభిస్సత్యవా
దిభిః । దాతృభిర్ధర్మశీలైశ్చ సప్తభిర్ధార్యతే మహీ ॥ అనుష్ఠా
నాసమర్థస్య వానప్రస్థస్య జీర్యతః । భృగ్వగ్నిజలసంపాతైః మర
ణం ప్రవిధీయతే । ——సత్సన్నికర్షే పరివర్తితవ్యం విద్యాధికాశ్చాపి ని
షేవణీయాః । సువర్ణతాం గచ్ఛతి సన్నికర్షాన్నలక్షగో మేరుమివాశ్రి
యన్తే ॥ భారతమ్ ॥——॥ ప్రియోఽపి భవతి ద్వేష్యః పరుషామీరయన్ గి
రం ॥ మధురాం తీవ్రయా వాచ మపిశత్రుః ప్రియో భవేత్ । కర్ణస్త్వ
చం శిబిర్మాంసం ప్రాణాన్ జీమూతవాహనః । దదౌ దధీచిరస్థీని కిమ
దేయం మహాత్మనామ్ ॥

రత్న——కరీంద్రజీమూతవరాహశంఖమత్స్యాహిశుక్త్యుద్భవవేణు
జాని । ముక్తాఫలాని ప్రథితాని లోకే తేషాం తు శుక్త్యుద్భవమేవ భూరి ॥
జీమూతకరిమత్స్యాహి శంఖవంశవరాహజాః । శుక్త్యుద్భవాశ్చ విజ్ఞే
యా అష్టౌ మౌక్తికయోనయః । సింహలస్యైకదేశే తు జాతా మహానీలా
స్తు తే స్మృతాః ॥ నీలాంసనిభాః కేచిచ్చ భ్రుకంఠనిభాః పరే ॥——॥ క్షీరమ
ధ్యే క్షిపేన్నీలం క్షీరం చేన్నీలతాం వ్రజేత్ । ఇంద్రనీలస్స విజ్ఞేయస్సర్వ
సంపత్ప్రదాయకః ॥ అగస్త్యః ॥——॥ అమృతాంశుకరస్పర్శాద్వృక్ష
రత్యమృతం క్షణాత్ । చంద్రకాంతస్స ఆఖ్యాతః దుర్లభస్సాయితే కలౌ
...మకరోగధామ్నః
యుగే ॥ సాంగ్రందే ॥

[illegible]

[illegible] — [illegible] ॥ [illegible]

[illegible] బ్రహ్మ [illegible]

[illegible]

[illegible] — [illegible]

[illegible] — [illegible]

[illegible]

[illegible] — ॥ [illegible]

[illegible] ॥ [illegible]

[illegible]

[illegible] । [illegible]

[illegible] । [illegible] ॥

[illegible] । [illegible]

[illegible] ॥ [illegible]

[illegible] । [illegible]

నాసాసుల [illegible] ప్రసూ। నాసా

పుమా [illegible] నాః॥ — చంద్ర

హీనాయ [illegible] । [illegible]

[illegible] ॥ [illegible]

[illegible] ॥ [illegible] నాసా [illegible]

అక్షి ॥ — [illegible]

యోః । [illegible] ॥ [illegible] సాముద్ర

[illegible] । [illegible]

[illegible] ॥ [illegible] వాక్యం [illegible]

యోః । [illegible] ॥ గతి పు

[illegible]

[illegible] ॥ ఏకైకా [illegible] శిక్షావిధౌ మతాః।
[illegible] యోజయేత్క్రమాత్ ॥ దృశ్యతేయ
[illegible] । సత ఋన్యక్ష ఇత్యాహుః సస్వా
[illegible] ॥ [illegible] లేనాష్టౌ కృష్ణేనేంద్రాయుధోప
[illegible] మల్లికాక్షస్సితైః కణః ॥ ఇతి చాశ్వశాస్త్రం.
విద్యా — [illegible] మీమాంసా న్యాయవిస్తరః । పురా
ణం ధర్మశాస్త్రం చ [illegible] ఋగ్వేదో ధనుర్వేదో గా
ంధర్వ [illegible] । అర్థశాస్త్రం పరం తస్మాద్విద్యా హ్యష్టాదశ
స్మృతాః ॥ [illegible] ॥——॥ అల్పాక్షరమసందిగ్ధం సారవద్విశ్వతోము
ఖం । అస్తోభమనవద్యం చ సూత్రం సూత్రవిదో విదుః ॥ సూత్రస్థం పద
మాదాయ వాక్యైః సూత్రానుసారిభిః । స్వపదాని చ వర్ణ్యంతే భా
ష్యం భాష్యవిదో విదుః ॥ యతిస్సర్వత్ర పాదాంతే శ్లోకార్ధే తు విశేష
తః । సముద్రాదిపదాంతే చ వ్యక్తావ్యక్తవిభక్తికే । నిత్యం ప్రాక్పద
సంబంధాచ్చాదయః ప్రాక్పదాంతవత్ । పరేణ నిత్యసంబంధాత్ప్రాద
యస్తు పరాదివత్ । ఛందోరత్నాకరాయుధమ్ ॥——॥ సంహితైకపదే నిత్యా
నిత్యా ధాతూపసర్గయోః । నిత్యా సమాసే వాక్యే తు సా వివక్షామ
పేక్షతే ——సర్గైరనతివిస్తీర్ణైః శ్లాఘ్యవృత్తైస్సుసంధిభిః । సర్వ
త్ర భిన్నసర్గాంతైరుపేతం లోకరంజనం ॥ కాలభావాధ్వగంతవ్యాః
కర్మసంజ్ఞా హ్యకర్మణామ్ । దేశశ్చాకర్మకాణాం చ కర్మసంజ్ఞో
భవేదిహ । కర్తుః క్యఙ్ సలోపశ్చేతి సూత్రే సలోపనియామకవచ
నం । ఓజసోప్సరసో నిత్యమితరేషాం విభాషయా । ఓజాయతే ॥ అప్స
రాయతే । విద్వాయతే । విద్వస్యతే ఇత్యాది ॥ భిత్తం శకలఖండే వా
పుంస్యర్ధోర్ధం సమేంశకే ఇత్యత్ర సుభూతిచంద్రకృత వ్యాఖ్యానే
అర్ధశబ్దస్య త్రిలింగత్వముక్తం [illegible] అర్ధశాటీ అర్ధవస్త్రం అర్ధః
కంబళ ఇత్యుదాహృతం । కలామివాగ్రామకరో [illegible] ఇతియా

వచాంస్యుపచారప్రయోగశ్చ ॥ [illegible] యహాదాం దిత్యత్ర కేశపాశపక్షప్ర
యోగశ్చ ॥ —— ॥ ఉత్కర్షవాన్ గుణః కశ్చిదుక్తే యస్మిన్ ప్రతీ
యతే । తదుదాహరణం [illegible] దౌదార్యవర్ణనైః ॥ దండీ—— ॥
శ్లాఘ్యైర్విశేషణైర్యుక్త ముదారం కైశ్చిదిష్యతే । [illegible]
యత్సర్వత్ర [illegible] నిగద్యతే । [illegible]
రహితా శబ్దకాన్త [illegible] । [illegible]
తే । [illegible] తేసర్వ [illegible] పదం [illegible] ॥ —— ॥ రా
వణస్య [illegible] ప్రమాణాని ॥ [illegible] ముఖ [illegible]
మన్వితా । [illegible] కాలేన [illegible] । దశాస్య వింశతి
భుజం [illegible] జనక [illegible] । [illegible] తామ్రో
ష్ఠం [illegible] । నాందీనమోక్షైమిని రామాయణ [illegible]
యే స [illegible] ॥ [illegible] । [illegible]
బాహు [illegible] దశ [illegible]
నాటకే ॥ [illegible] । దశా [illegible]
వింశతిభుజస్య [illegible] ఇత్యభి [illegible] సరత్న మాలాద ॥ —— ॥
నశో [illegible] పురం [illegible] ॥ ఇతి
దివశబ్దస్య [illegible] సుఖాతిచ [illegible] ॥ ఉపక్రమో [illegible]
ధ్యాసో [illegible] ఫలం । అర్థ [illegible] లింగం [illegible]
యో ॥ [illegible] వాక్యాలంకారే । [illegible]
నం । కల్పదేశీయదేశ్యాదా [illegible]
శ్చాపి [illegible] ॥ కల్ప [illegible] —— ॥ [illegible] జటాజూ
ట [illegible] । [illegible]
మివ । [illegible]
జన [illegible]
[illegible] ॥ ద్వయోర్ద్వయోర్వ్యంజనయో [illegible] । [illegible]

త్రిష్ణా ప్రియతైనోచ్యం చేకానుప్రాగఅశరిణః । కుసాంతిజాంచవృ
త్పత్తిస్తాత్ప్రబ్బైమిలికస్సృల ॥ అర్ధ్యాకెర్థఘదెన సస్వర్వ్యంనావ
ళిః । యువాతదాస్యాద్యమకంబహుధార్యంమధ్యగమ్॥..... ..

వైద్యకం—వసాశుక్లమసృఙ్మజ్జామూత్రంవిట్కర్ణవిణ్నఖాః । శ్లేష్మాశ్రుదూషికాస్వేదోద్వాదశైతేనృణాంమలాః—చకోరస్యవిరజ్యేతేనయనేవిషదర్శనాత్ ॥ కామం—॥ భజేతైవిషరూపత్వంతుల్యాంశేమధుసర్పిషీ ॥ అక్షిరోగోహ్యపస్మారఃక్షయఃకుష్ఠంమసూరికా । దర్శనాత్స్పర్శనాద్ఘ్రాణాత్సంక్రామంతినరాన్నరమ్॥ బాహటః—॥క్రుద్ధైర్ధాతుభిరాహతైచమనసిప్రాణేతమస్యంస్పృశన్ దంతాన్ ఖాదతి ఫేనముద్గిరతిదోఃపాదంక్షిపన్మూఢధీః । పశ్యన్రూపమసత్క్షితౌ నిపతతివ్యర్థాఃకరోతిక్రియాః బిభ్యత్స్వయమేవశామ్యతిగతే వేగత్వపస్మారరుక్ ॥ నైదానికాః—ద్రాక్షామధూకఖర్జూర కాశ్మర్యైశ్చసపద్మకైః । తుల్యాంశైఃకల్పితంపూతంశీతం కర్పూరగవాసితమ్ ॥ పానకంపంచధారాఖ్యందాహతృష్ణానివర్తకం । వైద్యసంగ్రహః—మేషామిషాంబుసంసేకస్తత్కాశామిషధూపనమ్। స్థేయానయంప్రయోగోహి దాడిమీఫలవృద్ధయే॥ మత్స్యమజ్జాత్రిఫలావైర్మార్ణంసైరాజావికోచ్ఛ్వసః। లేపితాధూపితాసూతేఫలంతాభిసదాడిమీ॥అవికాధేనసంసక్తాభూషితాతస్యలోమభిః । ఫలానిదాడిమీసూతేసుబహూనిమృదూనిచ॥ ఆహారంపచతిశిఖీదోషానాహారవర్జితఃపచతి । దోషాపచయేధాతూన్పచతిచధాతుక్షయేప్రాణాన్॥ నైదానికాః— ॥న భోజనేనకాయాగ్నిర్దీప్యతేనాతిభోజనాత్ । యథానిరింధనోవహ్నిరల్పోవాతింధనావృతః॥ బాహటః—అనిష్టదృక్ప్రభాహీనోలుబ్ధోగురువివర్జితః॥ కృష్ణరేఖాంగులిర్వైద్యోధ్వస్తహస్తః ప్రకీర్తితః॥ అగంధమవ్యక్తరసం శీతలంచతృషాపహమ్ । అచ్ఛంలఘుచపథ్యంచతోయంగుణవదుచ్యతే

యథావిహాస్యాత్యూఖినమృగయూథంవనేచరః । తథావాతా త

కో నాగం హంతి వైహాటపాశిలః ॥ — ॥ [illegible]

దారుణం యథా । [illegible]

రాజా — [illegible]వక్షిస్తు [illegible]

యతే పుత్రం స చ రాజా [illegible] ॥ [illegible]

శ్లక్ష్ణం సదు[illegible]

యాపం క్షీరిస్సృ[illegible]

మర్ణణి ॥ [illegible]

సాస్యస్య యథా న్యాయం కర్తవ్యం పరి[illegible] ॥ [illegible]

ణామగ్నేశ్చ వరుణస్య చ । చంద్ర[illegible]

శాశ్వతీః ॥ యస్మాదేషాం సుర[illegible] ॥

తస్మాదభిభవత్యేష సర్వభూతాని తేజసా । యస్య ప్రసాదే పద్మా[illegible]

జయశ్చ పరాక్రమే ॥ మృత్యుశ్చ వసతి క్రో[illegible] ॥

యస్తు తం ద్వేష్టి సంమోహా[illegible]

శాయ రాజా ప్ర[illegible] । [illegible]

రాధిపః ॥ అనిష్టం చాప్యనిష్టేషు త[illegible] ॥ [illegible]

పరితాపిషు వాస [illegible]

శోధిత సక్రమిన జాలం [illegible]

రాజ్ఞాం భగవ వం [illegible] । [illegible]

విష్ణోర్మహాత్మనః । [illegible]

తి ॥ రాజ్ఞాం సృష్టి [illegible]

విష్టానాం సర్వేషామనుపూర్వ[illegible] । [illegible]

సృష్టోభిరక్షితా ॥ ఇతి ॥ [illegible]

మిపః । మహాతీ దేవతా [illegible]

జో గంగాసు [illegible] । [illegible]

ఘరి సేవితాః ॥ మనుః — [illegible]

విద్యాహ్యేతాశ్చతస్రస్స్యుర్లోకస్యస్థితిహేతవః ॥ కామం—॥ ఆ
న్వీక్షక్యాంతువిజ్ఞానంధర్మాధర్మౌత్రయీస్థితౌ । అర్థానర్థౌచ
వార్తాయాందండనీత్యాంనయానయౌ ॥ మనుః—ఆత్మానం సారథిం
చాశ్వాన్‌రక్షన్‌యుధ్యేతయోనరః । సమహారథసంజ్ఞస్స్యాత్తన్మాన్యౌ
నోర్ధరథస్మృతః—॥మౌలంభృతంసుహృచ్ఛ్రేణీద్విషదాటవికంబ
లమ్ । గర్భదాసాదిస్థాయిబలంమౌలమ్ ॥ ౧ ॥ వేతనావర్జితం భృ
తమ్ ॥ ౨ ॥ సుహృత్ప్రేషితంసుహృద్బలమ్ ॥ ౩ ॥ జనపదేభ్యఆనీ
తంశ్రేణీబలం ॥ ౪ ॥ కేనచిద్ద్విషతాసహయుద్ధేద్విషదంతరేణ ప్రేషి
తంద్విషద్బలమ్ ॥ ౫ ॥ ఆటవికంకిరాతాదిబలమ్ ॥ ౬ ॥ ఇతివివేకః ॥
దుఃఖేవిపదిసమ్మోహే కార్యకాలాత్యయేఽపిచ । హితాన్వేషీచహితకృ
ద్యస్సుహృత్సోఽభిధీయతే- సత్యవాగార్జవరతిరుపకుర్వన్ ప్రియంవ
దన్ - భజతేయస్సర్వదాప్రీతింప్రియస్సపరికీర్తితః॥—॥
సమానశీలవ్యసనోగుహ్యాఖ్యానైకభాజనమ్ । విపత్ప్రతిక్రియాభిజ్ఞో
వయస్యఃపరికీర్తితః॥—సదానురక్తప్రకృతిఃప్రజాపాలనతత్పరః ।వి
నీతాత్మాహినృపతిః భూయసీంశ్రియమశ్నుతే ॥ కామం—సర్వేషాం
తువిశిష్టేనబ్రాహ్మణేనవిపశ్చితా । మంత్రయేతపరంమంత్రం రాజాషా
డ్గుణ్యసంయుతం ॥ మనుః—సామదానంచ భేదశ్చ దండశ్చేతిచతు
ష్టయమ్ । మాయోపేక్షేంద్రజాలంచసప్తోపాయాఃప్రకీర్తితాః॥ అదే
శకాలాపరోక్ష్యంపరోక్షస్సైవవస్తునః । మంత్రౌషధక్రియాభేదైరిం
ద్రజాలంప్రచక్షతే ॥ సామ్నాదానేనభేదేన సమస్తైరథవాపృథక్ ।వి
జేతుంప్రయతేతారీన్నయుద్ధేనకదాచన ॥ మనుః—అద్రావనేధరా
ష్ట్రేప్రసర్వజనావాససంకీర్ణం।క్రయవిక్రయిభిర్యుక్తంపురముదితంయ
త్రదేవనగరమితి॥— చాతుర్వర్ణ్యసమేతంసర్వజనావాససంకీర్ణం ।
బహుకర్మకారయుక్తం యత్తన్నగరంసముద్దిష్టమ్—రాజ్ఞాసభాసదః
కార్యాఃరిపౌమిత్రేచయేసమాః।పరిచ్ఛేద్యాన్స్వయంపశ్యేత్సభ్యైః

పరివృతోఽన్వహమ్ ॥ కామం—నియుక్తకర్మణి ప్రవృత్తౌ విజ్ఞప్తౌ తు
యదృచ్ఛయా । భృత్యార్థనైర్మాణనయాంస్తు రాజాహ్వానోఽభ్యేతాం
వ్రజేత్ ॥ బృహ—యస్తు భీతః పరావృత్తస్సంగ్రామే హన్యతే పరైః ।
భర్తుర్యద్దుష్కృతం కించిత్తత్సర్వం ప్రతిపద్యతే ॥ యచ్చాస్య సుకృతం
కించిదముత్ర సముపార్జితమ్ । భర్తా హరతి తత్సర్వం పరావృత్తవధే
ధ్రువమ్ ॥ మనుః—ద్వావిమౌ పురుషౌ లోకే సూర్యమండలభేదినౌ ।
పరివ్రాడ్యోగయుక్తశ్చ రణే చాభిముఖో హతః ॥ సమ్యక్ప్రాణ్యబల
వతా కాంక్షన్నభ్రంశినీం శ్రియమ్ । శ్రియతే నైవ తేనేవృత్తిం నభోజనం గిరం
కదాచన ॥ నీతిః—ఉద్యోగాదనివృత్తస్య సుసహాయస్య ధీమతః । ఛా
యేవానుగతా తస్య నిత్యం శ్రీస్సహచారిణీ ॥ తస్య రాజ్ఞః—స్త్రీభిష్షం
డఇవ శ్రీభిరలసః పరిభూయతే ।—యత్తు సమ్యగుపక్రాంతం కార్యమేతి
విపర్యయమ్ ॥ పుమాంస్తత్రానుపాలభ్యో దైవాంతరితపౌరుషః । నిష్ఫ
లం క్లేశబహుళం సందిగ్ధఫలమేవ చ ॥ నకర్మణః కుర్యాన్మతిమాంత్సదా వై
రానుబంధి చ ॥ కామం—రాజ్ఞః పరిజనస్యాపి మంగళాచారశంసినః ।
మానైర్వ్యమోఘశాగీత్రైమార్గఖ్యాః ఇత్యుదీరితాః ॥ తత్తత్ప్రహాటక
యో నైర్యరాగైస్తత్కాలవాదిభిశ్శ్లోకైః । సరభసమేకవిచారం గాయ
న్నైవైతాళికో భవతి ॥—మనసోనిర్వికారత్వం స్థైర్యం సత్స్వపి హేతుషు ॥
చాపలేనానుపహతా సర్వార్థేష్వవికత్థనా । స్వాభావికీ చిత్తవృత్తిర్ధై
ర్యమిత్యభిధీయతే ॥—విషాదశ్చేతసో భంగ ఉపాయాపాయచింతనైః ॥
సుఖదుఃఖాదిజనితో మోహశ్చిత్తస్య మూఢతా ॥— మనస్సంకోచ
నం లజ్జా హ్యన్యోన్యత్వప్రవర్తనాత్ ॥— ఆవిషహ్యో మనస్తాపస్సంజ్వ
రః పరికీర్తితః ॥ యేనాంగారనదీమధ్యే విలుఠన్నివ భావ్యతే ॥—॥
చాపలం త్వనవస్థానం రాగద్వేషాదిసంభవం । ధ్యానం చింతేప్సితానా
మైష్మ్యాన్యతాశ్వాసతాపకృత్ ॥—॥ క్రియాస్వపాటవం జాడ్యం చిం
తోత్కంఠాభయాదిభిః ॥—॥ వపుర్జలోద్గమస్స్వేదో రతిఘర్మశ్ర
మాదిభిః ॥—॥ మనసో యద్ధమాదర్శనత్వం విషయేషు చతత్వేతః । భ

యోశంకావసానాత్మాస ఏషస్నేహఉచ్యతే ॥—॥ రతివ్యాయామ సహనో మత్తైభస్యేవమత్తతా । విద్యతేయువభావోయ స్తద్యౌవన ముదాహృతం ॥—॥ యస్యప్రభావాదాకారాహర్షక్రోధభయాదిషు భావేషునోపలక్ష్యంతే తద్గాంభీర్యంప్రకీర్తితం॥—॥ భీశోకక్రోధహర్షేషు గాంభీర్యంనిర్వికారతా ।— ॥ భూపాలః ॥ — సవీరోయుస్యవైపీర్యమరిణాయుధిపణ్యతే—ఏకోరథోగజశ్చైకో నరాఃపంచపదాతయః ॥ త్రయశ్చతురగాస్తజ్జ్ఞైఃపత్తిరిత్యభిధీయతే । పత్తింతు త్రిగుణాపేతాం విదుస్సేనాముఖంబుధాః ॥ త్రీణి సేనాముఖాన్యేకో గుల్మఇత్యభిధీయతే । త్రయోగుల్మాగణోనామవాహినీతుగణాస్త్రయః స్మృతాతిస్రస్తువాహిన్యఃపృతనేతివిచక్షణైః । చమూస్తుపృతనాస్తిస్రశ్చమ్వస్తిస్రస్త్వనీకినీ ॥ అనీకినీందశగుణామాహురక్షౌహిణీంబుధాః॥ భారతమ్—క్షీణాఃప్రకృతయోలోభంలుబ్ధాయాంతివిరాగతామ । విరక్తాయాంతిశత్రుత్వంభర్తారంఘ్నంతివాస్వయమ్ ॥ కౌటిల్యః—ధర్మహేతోస్తమాదాయభృత్యానాంరక్షణాయచ । అపదర్థంచసంరక్ష్యః కోశఃకోశవతాసదా ॥ కామందకః—ప్రాయేణసంతో వ్యసనేరిపూణాంయాతవ్యమిత్యేవసమాదిశంతి । తన్నైషపక్షోవ్యసనంహ్యనిత్యం క్షమస్తుసన్నభ్యుదితఃప్రతీయాత్ ॥ యదాక్షమ స్తంప్రసభంనిహన్తుం పరాక్రమాదూర్జితమప్యమిత్రమ్ । తదాభియాయాదహితాని కుర్వన్నుపాయతఃకర్షణపీడనాని ॥ కామం—గిరిపృష్ఠంసమారుహ్యప్రాసాదంవారహోగతః । అరణ్యేనిశ్శలాకేవామంత్రయేదవిభావితః ॥ మనుః —నిస్తంభేనిర్జనేవాక్షేచనిర్భిత్త్యంతరసంశ్రయే । ప్రాసాదాగ్రే త్వరణ్యేవామంత్రయేతావిభావితః । సహాయాస్సాధనోపాయా విభాగోదేశకాలయోః ॥ వినిపాతప్రతీకారస్సిద్ధిఃపంచాంగమిష్యతే ॥ కామం—కర్మణామారంభోపాయః ॥ పురుషద్రవ్యసంపత్తిః॥దేశకాలవిభాగః॥వినిపాతప్రతీకారఃకార్యసిద్ధిశ్చేతి॥రాజమంత్రాంగపఞ్చక

నాట్యం ॥—॥ యోఽసౌధ్వనివిశేషస్తు స్వరవర్ణవిభూషితః । రంజకో జనచిత్తానాం స రాగః కథితో బుధైః ॥ క్రమాత్స్వరాణాం సప్తానామారోహశ్చావరోహణమ్ । మూర్ఛనేత్యుచ్యతే తజ్జ్ఞైః ॥ ఇతి చ సంగీతరత్నాకరః—శృంగారరసభూయిష్ఠైర్వ్యాభిచారిభావతరంగితైః । అంగైరనంగసర్వస్వశోభాతిశయశాలిభిః । అన్వితో నృత్తభేదో యస్తల్లాస్యమితి కథ్యతే ॥ సంగీతచూడామణిః ॥—॥ రంగం ప్రసాద్య నిష్క్రాంతే సూత్రధారే సహానుగే । తాదృశః ప్రవిశేదన్యః సూత్రధారగుణాకృతిః ॥ దశరూపకం ॥ అంగైరాలంబయేద్గీతం హస్తేనార్థం ప్రదర్శయేత్ । చక్షుర్భ్యాం భావయేద్భావం పాదాభ్యాం తాలనిర్ణయః । యతో హస్తస్తతో దృష్టిర్యతో దృష్టిస్తతో మనః । యతో మనస్తతో భావో యతో భావస్తతో మతిః—పుష్పాక్షీ కేశహీనా చ స్థూలోష్ఠీ లంబితస్తనీ । కుబ్జా చ స్వరహీనా చ షడేతా నాట్యవర్జితాః ॥ భరతః ॥

యన్నాట్యవస్తునః పూర్వం రంగవిఘ్నోపశాంతయే । కుశీలవాః ప్రకుర్వంతి పూర్వరంగస్స కీర్తితః ॥ వసంతరాజీయే ॥—॥ పూర్వరంగం విధాయాదౌ సూత్రధారే వినిర్గతే । ప్రవిశ్య తద్వదపరః కావ్యమాస్థాపయేన్నటః । ప్రథమం పూర్వరంగస్యాన్తే తతః ప్రస్తావనేతి చ । ఆరంభే సర్వనాట్యానామేతత్సామాన్యమిష్యతే ॥

ప్రయాణోపక్రమే హర్షో మార్గే సర్వత్రసౌఖ్యదః । మనఃప్రసాదః ప్రథమం ప్రస్థానే సిద్ధికారణమ్ ॥౧॥ వైన్యం పృథుం హైహయమర్జునం చ శాకుంతలేయం భరతం నలం చ । ఏతాన్నృపాన్యస్స్మరతి ప్రయాణే తస్యార్థసిద్ధిః పునరాగమశ్చ ॥౨॥ పూర్ణకుమ్భే తథాదర్శే దధ్ని మద్యే తథామిషే । మీనే శంఖధ్వజే ఛత్రే చామరే చారుయోషితి । చాషే మృగే భరద్వాజే ఫలపుష్పాక్షతేషు చ । వృషభే సమదే నాగే సితవాహే ద్విజోత్తమే । సువర్ణే దివ్యరత్నే చ వీణాయాం పటహేపి చ । బద్ధైకపశౌ దృష్టే యాత్రా భవతి సిద్ధిదా ॥—ధృతాతపత్రశ్శుచిశుక్లవాసాః సుపుష్పచిత్రశ్చందనచర్చితాంగః । విప్రశ్శిఖావాన్కృతభోజనశ్చ ద

వాతిదృష్టః పథి సర్వసిద్ధిమ్ ॥ వసంతరాజీయమ్ ॥ దక్షిణాక్ష్ణః పరిస్పం
దో దక్షిణస్య భుజస్య చ । హృదయస్య ప్రసాదశ్చ సద్యస్సంసిద్ధిసూచ
కాః । శకునశాస్త్రమ్ ॥—॥ దృష్ట్వా స్వప్నం శోభనం నైవ సుప్యాత్ప
శ్చాద్దృష్టో యస్స పాకం విధత్తే । శంసేదిష్టం తత్ర సాధు ద్విజేభ్యస్తైశ్చా
శీర్భిః ప్రీణయేయుర్నరేంద్రం । గార్గ్యః ॥

న దేవా దండమాదాయ రక్షంతి పశుపాలవత్ । యంతు రక్షితుమి
చ్ఛంతి బుద్ధ్యా సంయోజయంతి తం ॥ ఏకయా ద్వే వినిశ్చిత్య త్రీంశ్చ
తుర్భిర్వశేకురు । పంచజిత్వా విదిత్వా షట్ సప్త హిత్వా సుఖీ భవ ॥ వి
దురః ॥—॥ ఏకయా బుద్ధ్యా । ద్వే హితాహితే । త్రీనరిమిత్రోదా
సీనాన్ । చతుర్భిః సామదానభేదదండైః । పంచ ఇంద్రియాణి । షట్
కామక్రోధలోభమోహమదమాత్సర్యాణి । సప్త । స్త్రీమద్యమృగ
యాక్షవాక్పారుష్యదండపారుష్యార్థదూషణాని సప్త వ్యసనాని ॥—

సామాన్యం—॥ ఆచరేత్సదృశీం వృత్తిమజిహ్మామశఠాం తథా ॥ స్మృ
తిః—ఐశ్వర్యరూపతారుణ్యకులవిద్యాబలైరపి । ఇష్టలాభాదినాన్యేషా
మవజ్ఞాగర్వ ఈరితః । భూపాలః—ఆత్మనశ్చరితే సమ్యగ్జ్ఞాతే నైర్యస్య
జాయతే । అపత్రపా మహాతీస విలక్ష ఇతి స్మృతః— ॥ విశ్వామిత్రోహివ
శ్వాపశవాంగనోప్యప్సు కర్ద్దమే ॥ వార్ధకే తమసి శ్రాన్తో దణ్డం దశగుణం భవేత్

ఆకర్షకాస్త్వయస్కాంత విశేషాశ్చుంబకాదయః ॥ వైజయంతీ
—॥ దూరాదాకర్షణే శక్తో యస్స ఆకర్షక స్మృతః । సర్వేషాం స్ప
ర్శలోలత్వం కరుతే యస్స చుంబకః । కృతార్థయతి యో దృష్ట్వా సతు
సంద్రావకః స్మృతః । భ్రామకో మధురాభాషీ సంస్వేద్వ్యావషభాజనమ్
భోజకారికాః ॥—॥ అసంతుష్టా ద్విజానష్టాస్సంతుష్టాశ్చ మహీభుజః
సలజ్జా గణికా నష్టా నిర్లజ్జా చ కులాంగనా ॥— ॥ సలిలమయే శశిని రవేర్దీధి
తయో మూర్ఛితాస్తమో నైశమ్ । క్షపయంతి దర్పణోదరనిహితా ఇవ మం
దిరస్యాంతః ॥ క్షీణేందువార్కకిభూపుత్రాః పాపాస్తత్సంయుతో బుధః ।
పూర్ణచంద్రబుధాచార్యశుక్రాస్తే స్యుశ్శుభగ్రహాః ॥ వరాహమిహిరః ॥

— ॥ అతిపాతిషు కార్యేషు రాజ్ఞాం తత్కర్మకారిణామ్ । వివాహా
దీని కార్యాణి మౌఢ్యేపి గురుశుక్రయోః ॥ గర్గసంహితా — మూలా
శ్లేషావిశాఖాసు మాహేంద్రే చోదితః పుమాన్ । నదోషకృద్వివాహే
స్యాత్ స్త్రియస్త్వేతాసు నిందితాః ॥

—స్త్రీవిషయః—

సర్వేంద్రియసుఖాస్వాదో యత్రాస్తీతి మనస్త్రియాః । తత్ప్రాప్తీచ్ఛాం
ససంకల్పాముత్తరాం కవయో విదుః ॥ భూపాలః — గత్వా గవ్యపత్యూహా
లంఘనయనయోగపాంగావధిస్థితం ... విశ్రమ్యతి । స
చః ప్రియతమస్త్రీ తేరతిభిరేవకోపక్రమః కదాచిదపి చేద్బవెన్నపసి కవ
లం మజ్జతి ॥ పతిం యా నాభిచరతి మనోవాక్కాయకర్మభిః । సా భర్తృలో
కమాప్నోతి సద్భిః సాధ్వీతి చోచ్యతే ॥ మనుః — ॥ నిత్యాన్యస్త్రీనిశాం ప్రా
తరాగతైర్వారిణవల్లభైః ॥ అన్యాసంభోగచిహ్నైస్తు కుపితా ఖండితా మ
తా ॥ — పుల్లింగనోచ్యతే స్త్రీ చ పుంవచ్చ ... । ఇతి ప్రామ
ధ్యభాష్యే ॥ అత ... ఇతి వ్యవహా
రః — ॥ యద్గతాగతవిశ్రాంతి ... నం । తారకాయాః కలా
భిజ్ఞాస్తం కటాక్షం ప్రచక్షతే । ఇతి ॥ ... సంగతార్థద
నిమేషిణీ । ముహుర్వ్యావృత్తతారా చ దృష్టిరాకేకరా మతా । ఇతి
చశార్ఙ్గదేవః — ॥ క్రోధాశ్రుహర్షధీర్యాదే స్పందకః కిల ... చితం । స్పం
గారచేష్టా ॥ — దృఙ్మనస్సంగసంకల్పే జాగరః కృశతారతిః । హ్రీత్యా
గోన్మాదమూర్ఛాంతా ఇత్యనంగదశా దశ — చక్షుః ప్రీతిర్మనస్సంగస్సం
కల్పోథప్రలాపితా ॥ జాగరః కార్శ్యమరతిర్లజ్జాత్యాగోథ సంజ్వరః
ఉన్మాదో మూర్ఛనం చైవ మరణం చరమం విదుః । ఇత్యవస్థా ద్వాదశ ॥
... కలికాకోకఫల ... భాగయుక్ క్రమశః । ప్రేమా మానః
ప్రణయస్స్నేహో రాగోనురాగ ఇతి ॥ రసార్ణవః ॥ ...
... కటాక్షైస్సాస్థవాన్విభైః । అలక్షితద్విజం ధీర ము త్తమానాం
స్మితం భవేత్ ॥ భూపాలః ॥ — యద్గోపి ... అన్యా
పదేశాద్వ్యజితానరస్య । గాత్రైణగాత్రం ఘట ... సంన్య

ష్టక మోహనరార్యాః ॥ రతిరహస్యే ॥ యత్తుంగోర్వశైవక్షసివల్లభస్య స్త
నాభిఘాతాన్నిబిడోపగూ(ఢం)ఢాః ॥ పరిశ్రమార్థం శనకైర్విదగ్ధా
స్తత్కంఠసూత్రంప్రవదంతిసంతః ॥ —— ॥ ఉరసికమితురుచ్చైరావి
శంతీ వరాంగీ స్తనయుగముపధత్తే చేత్ స్తనాలింగనం తత్ ॥ కంఠ
సూత్ర స్తనాలింగనశబ్దౌ పర్యాయౌ ॥ —— ॥ బాహ్యమాభ్యంతరం
చేతి ద్వివిధంరతముచ్యతే । తత్రాద్యంచుంబనాశ్లేష నఖదంత క్షతాది
కం । ద్వితీయంసురతంసాక్షాన్నానాకరణకల్పితం । ఇతి ॥ ఆదౌర
తంబాహ్యమిహప్రయోజ్యంతత్రాపిచాలింగనమేవపూర్వం । ఇతిర
తిరహస్యం । రతికాలేముఖంస్త్రీణాంశుద్ధమాఖటకేశునాం —— స్మితమి
హవికాసినయనంకించిల్లక్ష్యద్విజంహసితం । మధురస్వనంవిహసితం
సాంగశిరఃకంపముద్ధసితం । అపహసితంసాస్రాక్షంవిక్షిప్తాంగం భవత్యా
తి హసితం । ద్వేద్వేహసితేచైషాముత్తమమధ్యాధమాభిధేక్రమశః ।
ప్రేమాభిలాషోరాగశ్చ స్నేహఃప్రేమరతి స్తథా । శృంగారశ్చేతిసం
భోగస్సప్తావస్థఃప్రకీర్తితః । ప్రేమాదిదృక్షారమ్యేషు తచ్చింతా
త్వభిలాషకః । రాగ స్తత్సంగబుద్ధిస్స్యాత్ స్నేహ స్తత్ప్రవణాక్రి
యా । తద్వియోగాసహంప్రేమరతి స్తత్సహవర్తనం । శృంగార స్త
త్సమంక్రీడానంభోగస్తథామతః ॥ భూపాలః ॥—— మదప్రమో
దపీడాదేర్వ్యక్తస్సంభగద్గదంవిదుః । సుఖదుఃఖాద్భుతానందైర్హ
ర్షాద్వైశ్చిత్తవిక్రియా । చమత్కారస్సశీత్కారశ్శరీరోల్లాస నాది
భిః——॥ప్రలాపఃప్రియసంశ్లిష్టగుణాలాపఉదాహృతః॥ —— ॥ ఇహద్ర
ష్టమిహాశ్లిష్టమిహాగతమిహస్థితమ్ । ఇహనిర్వృతమత్రైవ శయితంచా
ప్యలంకృతమ్ ॥ ఏవమాదీనివాక్యానివిలాపఇతికథ్యతే ॥ —— ॥ రూప
యౌవనలావణ్యాద్యుపభోగోపబృంహితైః । అలంకరణమంగానాం
శోభేతిపరికీర్తితా ॥ —— ॥ ముక్తాఫలేషు చ్ఛాయా స్తరళత్వమివాం
తరా । ప్రతిభాతి యదంగేషు తల్లావణ్యమిహోచ్యతే ।

—॰మాంసప్రకరణ॰— ద్వావిమౌ కంటకౌ తీక్ష్ణౌ శరీరపరిశో
షణౌ। యశ్చాధనః కామయతే యశ్చ కుప్యత్యనీశ్వరః ॥ విదురః ॥—
ద్వావిమౌపురుషౌరాజన్ దుర్యోధనదుశ్శాసనౌ । గాంగేయంహంసపక్షం
గంచ దృష్ట్వాయుద్ధ వృకః పునః ॥—॥ పానమక్షాః స్త్రియశ్చైవ మృ
గయాచ యథాక్రమం । ఏతత్కష్టతమం విద్యాచ్చతుష్కం కామజే గ
ణాః ॥ మనుః ॥ — మృగయాక్షాః స్త్రియః పానం వాక్పారుష్యం చ
దూషణే ॥ దండపారుష్యమిత్యేతత్ సప్తవ్యసనమీరితం । కామః క్రోధ
స్తథాలోభో హర్షో మానో మదస్తథా । షడ్వర్గముత్సృజేదేనమ
స్మిన్ త్యక్తే సుఖీ భవేత్ ॥ కామందకః —॥ ఆహారనిద్రాభయమైథునా
ని సామాన్యమేతత్పశుభిర్నరాణాం॥ జ్ఞానం నరాణామధికో విశేషో
జ్ఞానేనహీనః పశుభిస్సమానః ॥ చంద్రికా ॥ ఆత్మానం ధర్మకృత్యం చ
పుత్రదారాంశ్చపీడయేత్ । లోభాద్యః పితరౌ భ్రాతౄన్ స కదర్య ఇ
తి స్మృతః । గోమాంసభక్షకో యస్తు లోకబాహ్యం చ భాషతే । సర్వా
చారవిహీనోసౌ మ్లేచ్ఛ ఇత్యభిధీయతే —॥ జామయో యాని గేహాని శ
పంత్యప్రతిపూజితాః । తానికృత్యాహతానీవ వినశ్యంతిసమంతతః ॥
మనుః ॥ కృత్యా అభిచారిక దేవతా ।—॥ సప్తత్యాస్సప్తమేవర్షే
సప్తమే మాసి సప్తమీ । రాత్రిర్భీమరథీనామ సర్వపాపక్షయ కరీ ॥
త్యాజదంత్యకులోద్భూతాం వృద్ధస్త్రీం కన్యకాంతథా ॥ స్మృతిః —॥ గ
సవాదేశువిత్తాశా మోక్షాశా క్తికమతే (దత్తపుత్రేచ) జామాతరి
చ) పుత్రాశాతిస్రః పతనికారకాః॥ నాగ్నిస్తృప్యతి కాష్ఠానాం నాప
గానాం మహోదధిః । నాంతకస్సర్వభూతానాం నపుంసాం వామలోచ
నా ॥ తృప్త్యర్థకయోగే తృతీయా భవతి — స్త్రియో జారేణతుష్యం
తి గావస్స్వచ్ఛందచారతః । కుంజరాః సానుబంధేన బ్రాహ్మణాః ప
రనిందయా ॥ భారతమ్ ॥ ... ...

తత్త్వద్యోతిన్యుక్తకోశేష్వజాదిపదాని

అః । మాల । బనేపార్శ్వే-విశ్వః— అంకస్సమీపఉత్సంగే చిహ్నే
స్థానాపరాధయోః, కేశవః— మృత్తావవసి క్షేరవేక్యసమాప్తాపంతక్షస్య
తె - శబ్దార్ణవః— అర్ధేఽంశుమచ్చంద్రకలాగళహస్తనఖాంకయోః ।
విశ్వః—అంచలచర్మాంశుకాంతే స్యాత్, అమరశేషః— అనీకం తు రణే
సైన్యే, విశ్వః— అతిథిస్స్యాత్ త్రిషాదిభిక్షోః పితనాభవే- ర
త్నమాలా— అంతో(స్త్రీ)నిశ్చయే నాశే స్వరూపే గ్రంథిశేఽంతరే- రత్న
మాలా— యదపాస్యస్యపదన మవ్యాపచనపాలిత్ । బవేదనశ
బ్దో ద్వేషే పశ్చాత్తాపానుబంధయోః- విశ్వః — అన్యోఽభిన్నాన
సదృశో- వై— కిం జంతరం చావకాశే శాదధ్యానస రేవనో-వై— అశ్వ
స్తురంగస్తురగో హయస్సప్తిస్తురంగమః । శాలిహోత్రీ ప్రతీకుండీ ప్రో
థమాయుః ప్రకీర్ణకః । సదరో ఘోటకస్తార్క్ష్యః కర్కో గృహభోజ
నః, వై— అర్థః ప్రకారే విషయే వ్యవహారే ప్రయోజనే-రత్న— జ్ఞా
ని హేతువివక్షాయా మప్యాదికథమవ్యయం । కథయాదితథాప్యంతం య
త్న గౌరవబాధయోః । ఉత్పలమాలా— భ వెదపచితిః పూజావ్యయహాని
మునిపర్త్యతా-వి— శ్రేష్ఠశ్శ్రోతుపుంగవో, వై— ॥అభిజాతస్థి
రే [illegible] రూపయోః-వి— అరుణోఽర్కార్కసారథ్యో
ర [illegible] లోహితే స్యవత్ -వి— అస్త్రమశ్వినీ [illegible] -వి— అమృతం య
జ్ఞ [illegible] పీయూషే సలిలే ష్మృతం-వి— అజ్గదో బాహువలయం-వై॥
అభ్రో గత్యాంగ [illegible] వ్యవహారే విభీతకే । అంగదం బాహువలయే స్యాం
గదః పుంసి వానరే- కే— అభ్రోపరూఢవ్యాగేన నయనాడా విభీతకే-
వై— అరిష్టం తు శుభే క్లీబం వి-బన్యతే పుమానయం- వై— అపదా
నం పరాక్రమే, కే— అర్ధచంద్ర స్సదా కారే బాణబహే శిఖండి
నః- ఉత్పలః— అర్ధచంద్రస్తు చంద్రకే । గళహస్తే బాణభేదే వి—
అనంతో నాగరాడ్విష్ణుః- వై— అనివాపాపముచ్యగ్రే-శ్రీషః— అ
పస్కందః ప్రపాతిశ్చ సాస్త్రికశ్చ నిగద్యతే - హలా— రాత్ర్యాంచ్ఛా

ధాక్రమణమవస్కందఇత్యర్ణవః । అవగీతంతునిర్వాదేముహుర్దృష్టే
చగర్హితే-వి—చారౌకుల్యేభిజాతస్యాత్‌-భా—అనుభావః ప్ర
భావేస్యాన్నిశ్చయేభావసూచకే-వి—అవశ్యాయోహిమేగర్వే।అషః ॥
అనుధ్యానమనుగ్రహః- ఉత్పలమాలా — అవపాతస్తుహస్త్యర్థో
గర్తశ్ఛన్నస్తృణాదిభిః- యాదవః — అహిర్బుధ్న్యోష్టజటాటీకో
జటాజూటోగ్నిలోచనః, పంచాశన్నిఘంటుసారే— అంకూరోంకు
రమస్త్రియాం- వైజయంతీ ॥ అంకురోస్త్రీనవోద్భిది- అమరశేషః ॥
అశనంకూరమాహారః- అజయః — అసితాంగోవిశేసనః తగవారిశ్చ
హుంకృతః । కరవాలఃకురాదశ్చ వాలశ్ఛంద్రిసుతాపిచ-అజయః—
అర్కోర్కపర్ణేస్ఫటికే జ్యేష్ఠభ్రాతరిభాస్వతి- విద — అర్కోమ
ఘోనిస్ఫటికేజ్యేష్ఠభ్రాతరిభాస్కరే, అషః— అగస్త్యేశుకనాస
స్యాద్రస్నాజార్జారోవంగసేనకా । అతసీ । విద —అశనంకూరమాహారో
వాజోవాదీదివిస్త్రియాం, విద — సతుస్యాదర్జునోయస్తు మాతు
రేకస్తనూభవః,విద — సస్యాదలంజకిఃజశ్చయస్యజన్మనిరర్థకమ్‌-
విద—అంగజంరుధిరేలోమ్నిక్లీనాపుత్రేమనోజయోః, విద—ఆ.—

ఆభాప్రఖ్యోపమాభిఖ్యా ప్రకారస్సన్నిభోనిభః । నీరాశాద్యా
శ్చసామ్యార్థాస్సమేస్యుశ్శబ్దతః పరే, యాదవః—ఆయల్లకముత్కం
ఠాస్యాదుత్కలికారతిశ్చరణారణకమ్‌, యాదవః— సీతాయల్లకభల్లభ
గ్నహృదయస్సవర్ధానలంకేశ్వరః, మహానాటకే — ఆభోగోవరుణ
చ్ఛత్రే పూర్ణతాయత్నయోరపి, విశ్వః—ఆమిషంమాంస ఉత్కో
చేత్రిషుస్యాద్భోగ్యవస్తుని । ఆమిషంపలలేక్లీబంత్రిషుస్యాద్భోగ్యవ
స్తుని । వి—ఆర్యస్స్యాత్సుకృతజ్ఞయోః- విశ్వః—॥అస్త్వాహకాలసామా
న్యేఽజ.తప్రతిరూపకమ్‌ ॥ పురుషోత్తమః ॥—॥ ఉవాచార్థేనిపాత
స్స్యాదాహేతిజప్రతిరూపకః ॥ — ॥ ఆవర్తోఽవర్తనేపిస్యాచ్చిం
తనేసయసాంభ్రమే ॥ విశ్వః॥—॥ఆవేశికఃప్రాఘుణికఆగంతుఽతిథిస్త

ఖ్యా- హలాయుధః — ఆగమశ్శాస్త్ర ఆయతౌ- విశ్వః — ఆయతిస్త్రూత్త
రేకాలె సంయమామామయోరపి- శాశ్వతః — ఆశయస్స్యాదభిప్రా
యే మానసా ధారయోరపి- విశ్వః — ఆహవస్సంగరే యాగే విశ్వః —
ఆకృతిః కథితా రూపసామాన్యవపుషోరపి - విశ్వః — దోష ఆదీనవా
మతః — ఆమో కో గరోగభేదే స్యామోపక్వే తు వాచ్యవత్, విశ్వః —
ఋజౌ నామ స్త్రీ ప్రపవక్వే స్యామేత్యామంత్రణేవ్యయం- రత్న — ఆ
లింగనముపగూహనమాహుః పరిరంభణం పరిష్వంగం । ఆశ్లేష మంక
పాళింకో క్రోడీకరణం చ తుల్యార్థకం-హలా — ఆసారస్స్యాత్ప్రసరణే వేగ
వృష్టౌ సుహృద్బలే, వై — ఆశీరురగదంష్ట్రాయాం శుభవాక్యాభిలాష
యోః, వై — ఆహసోల్లలితం క్రీడా-అజ — ఆపాతస్స్యాదుపక్ర
మే- వై — ఆలోచనంచ తత్ప్రాహుర్యత్బుద్ధ్యానిరీక్షణం- వై —
స్థా శోషణను స్త్యాజగవమజగావమజగవం- విదగ్ధ — ఆవేష్టకో వృతి
ర్వాటీ-విదగ్ధ — ఆరక్షాః పురరక్షిణః-విద — ఆఘంకీ స్యాత్తు వరికా- తో
గిరి-విద — ఆముష్యాయణ ఉత్పన్నో యః ప్రఖ్యాతకులాత్పితుః, విద ॥
ఆనకః పటహే భేర్యాం మృదంగే స్వనదంబుదే-విద — ఇ — ఇవౌపమ్యే
వధారణే- వి — ఇస్రాతర్యే స్త్రరేవుమాణ-వై — ఇక్షుశాకటమిక్షూ
ణాం క్షేత్రమిక్షువణం వనం - విద — పరోక్ష్య_షాణక్షమేష్యాణ
స్యాత్ ॥ — ఉ — ॥ ఉషా జాణసుతా రాత్రిః ననోషః కాల్యసంధ్యయోః-
రత్నమాలా — భవేమత్కలికోత్కలం రాహోలాసలిలవీచిషు-విశ్వః —
ఉత్సాతే హర్షణమిత్యేష ఉత్సవః పరికీర్తితః । ఉపలః ప్రస్తరే రత్నే
విశ్వః — ఉక్తిరాభాషణం వాక్యమాదేశో వచనం వచః । శబ్దార్ణవః ॥
ఉపధానం విశేషే స్యాద్గేందుకే ప్రణయే పిచ-వి — ఉద్గ్రాహితముపన్య
స్తం ॥ వైజ — అభ్యస్తే ప్యుచితం న్యాయ్యే, యా — ఉలపో బల్బజాః ప్రో
క్తాః-వి — అస్యోచ్చ్యూడావమూడౌ ద్వౌ ఊర్ధ్వాధో ముఖచూడకౌ ।
హా ॥ అస్య కుక్కుటస్య — ఉర్వరా పర్వసస్యాఢ్యభూమా స్యాదుర్వి

మాత్రికే-వి—ఉత్క్రోచః (స్త్రీ) కటపలః- వై—ఉద్వర్తితాని కేశవే-
వై॥ఉత్సేకోగర్వవిద్వేషా-భాగు—అథవృత్యా-డముష్టికా। విద—
ఊర్మిరుత్కలికోల్లోలకల్లోలౌలహరీరిథూహాలాయుధః—పఙ్క్తిక్రి
తానామశ్వానాంనమనోన్నమనాకృతిః । అతివేగసమాయుక్తాగతిరూ
ర్మిరుదాహృదా॥ వై—పంక్తిశ్చ గీకృతారోగ। విశ్వః—క్షేత్రం కళ
త్రే కేదారే సిద్ధస్థానశరీరయోః ।ప్రత్యాపమాతర్దండం—క్షణో వ్యాపా
రవైకల్యే కాలభేదాల్పకాలయోః। వైజయంతీ— క్షేత్రం శరీరే కేదా
రే సిద్ధస్థానకళత్రయోః । విశ్వః— క్షేత్రంగాత్రేచ కేదారే, వై—క్ష
పణశ్చైమణోఽవాసానగ్నాటస్సాన్యద్దిగంబరః, విద—క — కల్యా
ణమక్షతేన్వితే కల్యాణంమంగళేపిచ, వి—కరోటిః కిరిణేపూర్ణే
రథసః—కటకటీకః కటాటంకః కటపూః పరమేశ్వరః । విదగ్ధమూఢామ
ణిః—కణే రథః ప్రవహన్నామం చెరాజ్ఞా స్వయంవరే । అమరశేషః ॥
కంఠరోగశ్లేష్మణి కేశవే । కలంతిప్రూపదే వ్యక్తమిఘరేహషిణె తేతునా ।
వైజయంతీ —కబంధంసలిలే దైత్యే ప్యపమూర్ధ్నికళేబరే । భాస్క
రః— కధ్యోర్ధ్వమకథాహార్యయోః । ఉత్పలః— కథాస్యోర్ధ్వమనేపిచ।
అజయః—కౌత్రికాం తెయమయోః కర్ణః । రత్నమాలా—కటు స్త్రీకా
ప్రియాకార్య సురభూషణమత్సరే । వై— గజగండేనవధి కిలంజే
కుణపేకటః । వై— కరాళో దంతురేతుంగే వికృతోజ్జ్వలయోరపి
భాగురిః— కపాలోమఘరెస్మిన్దే తిక్తేచసుంభిన్యపి । వై— కం
కేళిః కరకేళిస్స్యాద్దశోకశ్శాంతపాదపః । అజ — కిసీవర్ణలేఖనీ
వై — ॥ శుక్లధాతుశిలాయాంతుకటినీకకర్కటీకరీ । బాణః ॥ — ॥
క్లీబేకంశంసుఖ-శర్మనిర్వాణంనిర్వృతిస్స్త్రియాం । అ । షః — కల
హాంత్యయుగేశోకే కలిలోకేహరేపిచ । కేశవః — కపాలః కర్ప
రస్సమా । కరాళోదంతురెతుంగే వికృతేభీషణేపిచ । వై — నీ
లోత్పలంతుకందోట్టం । కదనంసమరంయుద్ధం॥ కంగునీపీతతండులా

కండూకః కండనం చేత్తండులస్య మతెద్వయం । తపుడు— కమర్నిషి
ద్ధై కరుమిః । కరకోకించనోదుష్టః। కరంబః కరబోమిశ్రః। కథాప్రసం
గస్తువిషవైద్యేవార్తాయాం రేపిచ ॥ విద—కదళీవైజయంత్యాంచ రం
భాయాంహరిణాంతరే । వి— కదళీకేతురంభయోః । పురుషోత్తమః
కదలః కదలీరంభా । యాదవః—పాయంపాయం కళాచీకృతకదళదళా
నారికేళీఫలాంభః। ఇతిబాలరామాయణే—నివాతకదళప్రతైర్యరితియా
దవాభ్యుదయే । —।కణికాకారః కంచుకాంగః కోకః కనకపుష్పకః—
కషః కాననవిరుద్ధోః । విశ్వః— కక్షోనికుంజేకృకాట్యాయాం । అజ—
కందళీమృగభేదేస్యాత్కందళంతునవాంకురే । కరకస్తుకమండులౌ ।
దాడిమేపక్షిభేదేచ ద్వయోరేషఘనోపలే । రత్నమాలా — దిగ్ఘట్టంవ
తుల్యా కాంగకరికాసఖరేఖికా । వై—కటకం వలయేసానౌ ప్రాకారే
నగరేకటా। భాస్క—।కటకం వలయేసానౌ రాజధానీనితంబయోః ॥
వి— కటుతిక్తకషాయాస్తు సౌరభ్యేపికీర్తితాః । శా— కటాహః
కర్పరస్తాపః । వై— కల్పశ్శాస్త్రేవిధౌమానేసంవర్తేబ్రహ్మణోది
నే ।మేదినీ— కలహః పాపాశయేపాపేదంభే । వి—కరాళోభీషణా
న్యవత్ । వి—కరోనభోంశుహస్తేషు రాజదేయేఘనోపలే ।అజ—
కంకస్తుగంగేగృధ్రేచ వార్తాయాంప్రవరేపిచ । భాగురిః — రాగే
క్వాథేకషాయోస్త్రీ । యాదవః — అస్త్రీకషాయోనిర్యాసే సౌర
భే రసరాగయోః। క్వాథేవిలేపనేచాథ ద్రవ్యస్యాదేషవాచ్యవత్ ॥
భాస్కరః—కంసోస్త్రీలోహభాజనం । శాబ్దికమండనం—కరుణస్తు
రసేస్వృక్షేకృపాయాంకరుణామతా । వి—॥కాలెశిల్పేన్యత్రపృదాచం
ద్రాంశేకలనేకలా । వై— కచ్ఛం క్లీబేబృహన్మత్స్యస్కంధకూర్చే
ముకధ్వతే। గోపాలః—కచ్ఛో జలప్రాయదేశే మధ్యబంధనపట్టయోః
విశ్వప్రకాశః—కబరః కబురశ్శారః । హలాయుధః —కా— కా
లేయకంకుంకుమంస్యాత్తాలుశ్చీరంఘుస్పృణంసమం । వై । అపాంగవీక్ష

తంకాక్షః కేకరోక్షివికూణనం । కాయిస్థఃకటుకస్సమా । విద— కా
డంబఃకలహంసేక్షుణోః । వి— కాళికాస్యాన్నవాంబుదే । అ । షః —
కాంతానార్యాంప్రియంగౌ (స్త్రీ) శోభనేత్రిపునాథవే । లోహేచచం
ద్రసూర్యయోః పర్యాయాంశ్శిలాసుచ । మేది—అథఃపటఃకాండ
పటః । వై—కాంచీస్యాన్మేఖలాదామ్నిపరిధావేనగరస్యచ । మే —
కాహళీతుతరుణ్యాంస్యాత్కాహళంవృషభస్కంధయోః । వాద్యేభాండ
విశేషేతు కాహళా కాహలఃఖలే । వి— నిర్వ్యయోర్గఃకార్పటికః ।
భా॥ కార్ముకంతుచమహాస్త్రం । వై—కాంతారోమగః మేషాగేః
దుర్భిక్షేపాతకేపిచ । అజయః—కి—అళికేపికిలస్మృతం॥ కింకిరాలఃపీ
తభద్రఃపీతపుష్పోమృదుద్రుమః । పరితాపమాత్రేండుః — కిరాత
స్త్వభిధేయవత్ । (స్త్రీ) యాంచామరధారిణ్యాం । వి—కింపురథే
తి శయెపరిశ్నేపక్షాంతరే కిముత । గణరత్నమహోదధిః । కింపిలర్కా
పరిప్రశ్నే క్షేపెనిందాపరాధయోః । వి—కిరాతీచామరధరా యువ
నీపరిచారికా । శబ్దార్ణవః॥ —కీ—కీలాలమసృగంభసోః । వి—కీ
నాశఃకర్షకక్షుద్రకృతాంతపశుఘాతిషు । వి—కు—కుకీలోభూధ
రఃకుండః కుండీరస్సానుమానపి । కుటుంబంతుసుతాదికం । ధాన్యకో
శఃకుసూలో (స్త్రీ) । విద—రామస్సుషాయాంచతథాకముదిన్యాంకు
ముద్వతీ । రభసః—కుముదంకైరవేరక్తపంకజేకుముదఃకపౌ॥ వి —
దర్భేపికుశమ (స్త్రీ) స్యాద్ద్వీపేరామసుతేపినా । అయోవికారేతుపశీ
కుశావాస్యాత్కుంజలం । కుంభీరస్తస్కరేవక్రి పథిచ్ఛాయాహారె
షిసః । కుటస్తుఘటవేశ్మనోః । కుట (స్త్రీ) స్యాత్కుంభదాస్యామల్పవే
శ్మనిచాపిసా । కుటీరౌకకటాలయా । రత్నమాలా—కులంజనపదే
గృహే । వి—సంభీనసఃఫుల్లరికోలేలిహానశ్చకంచుకీ । అజ—కూ—
కూపకారఃకటహో (స్త్రీ) యాం । కటాహః । విద — కూటో (స్త్రీ) గిరి
శృంగేయంత్రేరాశౌవయోఘనేవ్యాజే । అన్నతేమాయయామపి సీ

రాంగేనిశ్చలేచపాపేచ। రత్న—కక్షుర్ణ్యపిచకూర్చస్స్యాత్। అజ
—కృ—కృతంఫలేక్రియాయాంచవాచ్యవద్విహితేఫలే। అష:—కృతం
విన్యస్తముత్కీర్ణం। వై—కే—సింహాశ్వయోస్స్కంధరోమ్ణి కింజ
ల్కే కేసరో(స్త్రి)యాం। నాగకేసరవృక్షస్స్యాగవకులేపుమానయం।
రత్న— కేసవంకృత్స్నపర్కస్స్యాదిత్యేవలంబావధారణే॥శా॥కేతకేక్రి
కచచ్ఛదా॥యా—కేతనంగేహచిహ్నంగకృత్యామంత్రణకేతుషు। ర
త్న—కేతుర్ద్యుతౌపతాకాయాం మహోత్పాతాదిలక్ష్మసు। వి—
ఉత్పాతేంకేధ్వజేకేతుః। అజ—కై—కైరవంకుముదేక్లీబంపిశునేతు
పుమానయం। వై—కో—క్రోడీకరణమాశ్లేషస్తనాలింగనయోరపి।
అజ—కోకంకుట్టలేపిస్యాత్కోలకమృణాలయోః। విశ్వ—కో
టావవరణస్యాంపాకారఃకటకో(స్త్రి)యాం। అభిధానరత్నమాలా॥
కోటిర్మాగ్రప్రకర్షేచ। వై—కౌ—కౌతుకంమంగళేహర్షే హ
స్తసూత్రేవతూహలే। వి—కౌతుకంత్వథ। కుతుకేచ్ఛాహస్తసూ
త్రేమంగళేతిమ్యాకర్మసు। భాస్కరః—ఖ— ఖమింద్రియేసుఖేస్వ
ర్గే ఖ్యాన్యేవిందావిహాయసి। ఖట్వా మోహహిమిపయోః। సమాతుఖ
ల్పసిస్సాదా। అపరః।విద— ఖండాగ్రికక్షమూలయద్ధలాకారం న
ఖక్షిత।కామతంత్రం।ఖానిస్స్యాదాకరేఖనిః।విద—గ—గండూష
సాప్వయోరాస్యపూర్తాదపరపుష్కరే। వ్రిస్కృతౌచ। రత్న—
గంధోగంధకఆమోదేలేశేస బంధుగర్వయోః। వి— గంధస్తుసౌరభే
మృత్స్న గంధకేగర్వలేశయోః। సపవద్బహువచనో బహుత్వేపుంసి
చస్మృతః—గతిమార్గేదశాయాంచ జ్ఞానేపాత్రాభ్యుపాయయోః
వి॥గవ్యంగవాంహితేగవ్యాజ్యాయాంక్షీరాదికేగవాం। వి॥ గవయో
ధేనుకస్సమా—గాంధారోరాగభేదేస్యాన్న(స్త్రీ)గానేరతాంతరే।హా
రిః॥ గ్రీవాన్నయనముద్గ్రీవోద్గ్రీవికాచనిగద్యతే। హారిః—గురు
స్తుగీష్పతౌశ్రేష్ఠేగురౌపితరిదుర్భరే। శబ్దార్ణవః॥గుణస్త్వావృత్తిశ

ట్టాదిశ్యేందిశ్రియాముఖ్యతంతుషు । యా ॥ శృంగారాదౌ [illegible] ।
భా॥ గుండో (స్త్రీ) చాపశిఖిన్యామధునేవిసియా [illegible] ।
కౌశేయ పటతంతుషుకథ్యతే । వి॥ గు [illegible] పుమా [illegible]
క్లీగూనేపిచ అజ॥గువాక ఫల [illegible] । ఖపుర [illegible]
హాళీపూగపుష్ప కా॥వివ॥గోహాసవీ [illegible]
తె । హలా—గో—గోమఖ తూపలేప [illegible]
కారే వాద్యభాండేవిలేపనే॥వి॥గొంత్ర [illegible]
తృంనామ్నిదలెవలే । వై ॥ గోస్తనస్తునయో [illegible]
రాః । విద ॥ గౌస్ప [illegible]
జానేనేత్రిద్రుగ్నా [illegible] స్మృతా । వి [illegible]
వృషభవందే వా [illegible] (స్త్రీ) యాం । ద్వయో [illegible]
ణ స్వగణ వజాంబులోమసు । గత్న—ఘ— [illegible] స్త్రీ [illegible]
హాస్యత్కృ [illegible] రిశామపి । భాగు—చ— [illegible]
కారే । చకోర [illegible] । గ [illegible]
కులాలస్య భాండే రాష్ట్రాస్త్రమోపి । వి [illegible]
ద్వ్యస్రాంలిరేపిచ । [illegible] ॥ ఘాస్య [illegible]
తలాన [illegible] సంసారే [illegible] ద్రాష్ట్రయోః ॥ [illegible]
వాచ్యనజ్జ గమాంగయోః । వి ॥ సంపా [illegible]
జాతథా । ఏకశాఖా [illegible] (స్త్రీ) [illegible] ।
పలంపారదేశీ [illegible] ॥ చస్ప్రరిక వాపం । [illegible]
కతాభయిన [illegible] । అసి॥ చయు [illegible] ॥ [illegible] ॥
చ [illegible] దనె [illegible] । గోపా [illegible]
హస్తినాంశాలా । చంపా [illegible]
చామణిస్తులాబీజం [illegible] తథా॥ గు [illegible] విడ—చా—

చారః ప్రియామూషన్య షెస్యాద్ధతౌ బంధోపసగః యోః॥వి॥ చిత్రపుంఖో
విశిఖస్సరోరో పక్షమధ్వరయోః ॥యా॥ చిత్రపుంఖపిశిఖః కలం
బాః ॥హలా॥ చిక్కణః కాలికా (స్త్రీ)యాం - అణియ॥ చిల్లికాభ్రూలతా
(స్త్రీ)యాం ।పిద ॥—ఛ—మాత్సర్యేచమిషెశ్చాలం ॥ ఛాయాత్వసా
తపెకాంతౌ ప్రతిబింబార్కజాయయోః ॥ నై ॥ —జ— జఘనం
కామినీశ్రోణిపురోభాగకటిస్థలే । జటాజాట్యేచ నిర్బన్ధౌ సద్భి
నాలోచ్యదారిష ॥ యా॥ జంబూస్స్వరభివజ్రౌచ రాజజంబూర్మహాఫ
లా । అభిధానంతన్మాలా ॥ జరాకరణసేకేణ ॥ నై ॥ జగతిస్త్రిభువనే
భూమ్యాం । ఛవోఛవిపసవేగేస్యాత్ । జంగకలితసరం హిఞ్చదేవజ
డెన్యవత్ । జనీసమంతినీవధూః ॥౯॥ జఘన్యంక్లీతుస్తురతె నీచకి ర్మణి
చాన్త్యవత్ । అజ ॥ జంబుకఃక్రోంచపేపిచ ప్రతిచీరక్ష్మతాకపి । విద ॥
జా—ఉత్పన్నసూతమోజాతం । జ్యోతిర్జ్యోతిర్మాన్మామిమూ॥ భా
స్క॥ జాతంజాలంతథావ్యూహః । జాతంజనిసమూహయోః ।హలా॥
జాతిమాలతిజన్మనోః । అజ ॥ జాలకొడుంబకశ్శ్మతః । అన్నృతవాదీ॥
విద ॥—జి—జిహ్మఃకపటవక్రయోః । శాశ్వతః । జిష్ణుశ్చక్రోధనంజ
యే ।వి॥ జిహ్వాస్తుచటితెయలసే । —జీ—జీవఃప్రాణెష్వయంనాతుజం
తావావ్యనిగేవర్ణితా । లిప్రామజీవతిమాహాన్యం(స్త్రీ) । జీవితౌ యమే
పత్యో । నై ॥ వెపిసంభోజనంతెపావిషాన్వితోస్యాదఇత్యపి॥ రభసః
—రక్షణమాయావిమాయినః । విద॥ దాకంజాలాతుపాజనాం । డెం
గురాజయఘంటికా ।పిద॥—త—తరసీబలరింహసీ । తమఃకాయేక్ష
శెల్వకే॥వి॥తరవారిమండలాగ్రః ఖడ్గఃకౌక్షేయకస్సమాః । యా—త
మొంధకారేస్యాద్భానౌ తమశ్శోకెగుణాంతరె । వి॥ తలిమంకుట్టిమే
తల్పె చంద్రహాసేధగాతమః । రత్న ॥ తపశ్చాంద్రాయణాదౌస్యా
ద్ధర్మేలోకాంతరేపిచ ॥ వి। తంత్రంస్వరాష్ట్రచింతాయాం అవాపః
పంచింతనే । శాస్త్రౌసిద్ధాంతముఖ్యేషు తంత్రం । తమాలెక్షాలకా

మా ॥ వై॥ తరణి (స్త్రీ) నావిసద్యాం కుమారాఖ్యౌషధావపి ।అ। షః ॥
అబలాసుతను స్తనూః । పుంసు పః—త్రిపుటత్రిభువాన్ పూజ్యస్తస్మై
వాత్రిభవానపి । యా—తా—తారోత్యుచ్చైస్స్వరేముక్తా విశుద్ధా
శుద్ధమౌక్తికే । తరలావాచాఘతారాస్యాన్నక్షత్రగ్రహగురుయోషితాః ॥ కనీ
నికక్షణయోస్స్యాత్పద్మయోస్తారం ముక్తాప్యకే ॥ రత్న॥ తారాముక్తాదిసం
శుద్ధౌ తారం శుద్ధమౌక్తికే । తారాసంధీపజీవోఽసురయోః । వి ॥ తారో నా
ప్రణవేక్లీబాసు రేప్యక్షిషేయజత్ ॥ గో ॥ తాటంకో (స్త్రీ) కర్ణికాపి
తాటంకః కర్ణపేష్టనే । అజ ॥—తి—తిత్తిరిర్మదమత్తస్స్యాత్ । బం
గిగిడ ॥ విద ॥ —తీ—తీర్థం మంత్రాద్యుపాధ్యాయ శాస్త్రేష్వం
భసిపావనే ॥ పాత్రోపాయావతారే (స్త్రీ) (స్త్రీ) పుస్పయోనిమంత్రి
యోః ॥ యోనౌజలావతారే చ మంత్ర్యాద్యుపాధ్యాయేష్వపి । పుణ్యక్షేత్రే
తథాపాత్రే తీర్థస్స్యాత్ । హలా ॥ తీవ్రం కటుష్ణతీక్ష్ణయోః ॥ రత్న॥
—తు—తులాసామ్యేస్త్రీభవేత్ । అ। షః ॥తులామానే పలశతే సాదృ
శ్యే రాశిభాండయోః । గృహాణాం దారుబంధాయపీఠ్యాం । హేమ ॥
తులాదండేతుమానదండే । వై। తుషారౌహిమశీకరౌ ।శా।—తృ—
తృణరాజ్యం విదికిలోమల్లికాన్యేష్వపుష్పికా ॥ వై । తృణతా స్యాత్తృ
ణత్వేపి తృణతా కార్ముకేపిచ । వి । తోరణో (స్త్రీ) గోపురేబహిర్ద్వారః
కాసూనుస్తుసత్వలా ।హలశఙ్గీఫలవత్యాం తథ్యం॥ వై॥—ద—దక్షిణస్సరళే
యామ్యదిక్షేత్రభాండానువర్తిని । అపసవ్యేతరేసవ్యయంతు దేయభేదేది
శి (స్త్రీ)యాం ।రత్న॥ దక్షిణస్సంభృత్రిష్వేపగ్ధాంచాంచయోరపి । వై॥ ద
రో (స్త్రీ) కంఖాభీరశ్వేతవల్మీకేషుత్వయ్యం దరం ।వై। దస్యుఃపరిశత్రు
చోరయోః । రత్న॥ వింధ్యాత్తుదక్షిణో దేశోదక్షిణాపథసంజ్ఞకః॥యా॥
దండో (స్త్రీ) శాసనే రాజ్ఞాం హింసాయాం లగుడేయమే । యాత్రాయాం
సైన్యభేదే ॥ వై॥దంతో ద్విరదకుడ్మలే । యా ॥దంతోనిరుంజేదశనే॥
॥ దంతాస్తృణాగ్నల పాషాణాః ॥విద॥ ద్వంద్వంయుగ్మంహిమాద్యాది

[illegible] ॥ [illegible] జుష్టవ [illegible] ।
[illegible] దాస్య[illegible] ॥ [illegible] ॥దపసం [illegible]
ష్టాదటా । ఉపరథ్యా [illegible] నీ। వాణీ॥ [illegible] ——బానంగజమదె
రాగ । విభక్తవ్యం పిత్ర్య [illegible] ॥ [illegible]
[illegible] సంవాదవాక్ ।[illegible]——దివ్య లవంగ కేక్షి బంధివ్యందవిభవ
తి [illegible] । దివ్యచక్షుజ్యోతిలిషి కేప్యం ధా ఆజ్ఞానిం [illegible] ఉల్పలః ।——
[illegible] ——వషి [illegible] మునగృహం [illegible] దివసః ।విద। యుగతిర్మర
కె [illegible] ॥ [illegible] ॥ దృగ్దృష్టిజ్ఞానభా
నే [illegible] । [illegible] నేరాజ్ఞి [illegible] ॥సి॥ ——
[illegible]——[illegible] కృ[illegible]పుష్పాన్యశ్వావకందళ
వ్యం [illegible] హాదంస్యాచ్ఛతచ్ఛి [illegible] ॥ [illegible] ॥ [illegible]
కందాకందళీ [illegible] మిగందళీ । [illegible] ॥ [illegible] కా కెభేక వృశ్చిక
యో [illegible] । [illegible] ఘన [illegible] శిక్షాంబువాహినీ ।రత్న॥
[illegible] ॥ఆపి। ——[illegible]——[illegible] శవృంతంస్యా దు
[illegible] । జలా [illegible] ధమోనాత్మణ
[illegible] । అ[illegible] ॥హై॥ [illegible] కేతుః కటళి కా॥
[illegible] ॥ ——[illegible]——ధాతుర్వా తాదిశబ్దాదిగ్రేరి
తాదిత్ప్రగాది [illegible] ॥హై॥ ధా [illegible] హా దె హా స్థానె [illegible] ప్రభావయోః॥
[illegible] । ధారాపూరః కాండ సేనా [illegible] పలగంచ్ఛాదసంతతిః । ఖ
[illegible] ధృతిస్సాత్ప్రపి ధారణా॥
యు॥ [illegible] ॥ఏ। ధో [illegible] పద్ధః
[illegible] ॥హై॥ ——న——
[illegible] శానాః । నలేవాో
[illegible] ॥పి॥ నచెందో [illegible] విష ।

ద్వ్యపికథ్యతే ।విద। వందినిక్షపణానగ్నః।వి।న్యగ్రోధోస్త్రీతాసదీనదః।స్తే
—నా—నాళీకంకమలేబాణే॥ నామశాస్త్రంనిఘంటునా । నాట్ట
స్ఫుటితాభూమిః।విద। నారీయోషితిమార్యాంచపి త్రశిపినిగద్యతే। ర
భసః। నాళీకంపద్మషండేస్త్రీనాళీకశ్శరశల్యయోః।నాగాబహుఫణాస్స
ర్పాః-- నాభిఃప్రధానేకస్తూరీమృగేపిక్వచిదీరితః।వి।—ని—నిగమో
వేదఆమ్నాయఆగమానుశ్రవావపి।రత్నాకరః।నిశాంతంభవనోషసాః ।
వి। నితంబఃశ్చిమేశ్రోణిభాగాద్రికటకేటబా ।వై। నితంబోరోధసి
స్కంధేశిఖరేపికటేరథః । వి । నిదాఘోగ్రీష్మకాలేస్యాదుష్ణస్వే
దాంబునోరపి ।వి। నిష్క్రియోబుద్ధిసామర్థ్యేనిర్గతౌచనిగద్యతే।
వి।నిష్క్రియోబుద్ధియోగేస్యాత్సామర్థ్యేనిర్గతావపి।నియూహ్యహేషా
మత్తవారణం। నిర్వాణంనిర్వృతౌమోక్షే ।వై। నిశామ్యతీతిశ్రవణే త
థానిశమయత్యపి ।భట్టమల్లః। నిబిడంనిబిరీసంచదృఢంగాఢంప్రచక్ష
తే ।వై। నిశామణిఃకీటమణిః।విద। ఖద్యోతః। నిర్ఘాతమశనిర్వజ్రం
వై।—నీ—నీలఃకపీశేద్రిభేదేకృష్ణేనాతద్వతిత్రిషు । రత్న। హారేమ
యూరేచటకేనీలకంఠఃప్రయుజ్యతే। శాశ్వతః—భవేన్నృత్యంచ నృ
త్తంచ దూత్యందౌత్యంతథైవచ । ఉంహర్షః । నృశంసఃక్రూరఘాతుక
యోః ।వై।—నే—నేత్రంనాడ్యాంతరోర్మూలేవల్కలేదుగుణా
ష్వపి ।వై। నేత్రంమథిగుణేవస్త్రేతరుమూలేవిలోచనే । నేత్రీగవే
చనాడ్యాంచనేత్రోనేతరిభద్యవత్ ।వి। నేమి(స్త్రీ)కాయాంకాపస్య
చక్రాంగతినిశద్రుమే। శబ్దా। నేమిఃకాలేఽవధౌగర్తేప్రాకారేశంతు
కద్రుమే ॥వి॥ (స్త్రీ)నేమిర్నాప్రధిశ్చక్రప్రాంతేతుంబాతునాభికా ।
అరాస్తయోస్థితామధ్యే ।యా। —ప—పర్వతశ్శైలదేవర్షిభేదయోః
వేత్సరికరోవ్రాతే పర్యంకపరివారయోః ॥ ప్రగాఢేగాత్రకాబంధే వి
వేకారంభయోరపి ।వి। పఙ్క్తిర్దశాక్షరచ్ఛందోదశసంఖ్యాలిషు(స్త్రీ)
యాం । పటవాసోగంధచూర్ణస్సుమాద్యైరధివాసితః। ప్రణిధిఃప్రా

గానేపగె ॥ పర్జన్యో మేఘనిర్ఘోషే సురేంద్రే గర్జదంబుదే।
పరికర్మాదపర్యంకనికురుంబయోః । ప్రాగ్భారే గాలి ప్రాకారంబు పిపేకారంభ
రామోదకేః ॥ రత్న ॥ పర్యుదారాస్యముఖ్యేషు పరో రిపరమాత్మనోః ।
ప్రదోషోఽస్ప రాత్ర్యంశే । పణ్యాదివాణిజ్యగణికా షైపేహా నైగమా
శ్చతే ॥ వై॥ ప్రణిధిః చారుఘపురుషః । హ । ప్రవాళో వల్లకీదండే విద్రు
మేబాలపల్లవే । అజ ॥ ప్రవాళో స్త్రీ కిసలయే వీణాదేసేచవిద్రుమే ।
భాగు—॥ దంతయోరుపరియో ర్ద్వ్యం ప్రతిమానమితి స్మృతం । వై॥ ప
ద్మినీ పద్మసంఘాతే స్త్రీ విశేషెపగోరుహో । మె॥ పద్మినీ స్త్రీ విశేషెస్యా
త్సరస్యామంబుజేపిచ ॥వి॥ పద్మినీపులకినీపిసినీచ । వై॥ పరివారః పరి
జనె ఖడ్గకోశే పరిచ్ఛదే । పలాశః కింశుకె పత్రే । పతంగశ్శలభేసూ
ర్యే పక్షిహిరిదెచకథ్యతే ॥ని॥ పత్రం క్లీవాహనెపక్షే న స్త్రీ తిలకపట్ట
యోః । భాస్క ॥ పలపలలపిశితతరసక్రవ్యామిషజాంగలాని మాంసే
స్యుః । బాణః—పలలో స్త్రీ పలంమాంసే ॥భాగు—పరిణామస్తుసం
తాపె పార్థక్యేనమనెపచ ॥ అజ—పలాశో దైత్యపర్ణయోః ॥ అ
షః ॥ హరీతక్యాంతుపథ్యా స్త్రీ హితేపథ్యంత్రిలింగకం ॥ అ-షః—॥
ప్రఖరాస్వతరొనసః తా ॥ భాగు—పథప్రచరసంచరాః ॥ మోగె ॥
పరిధిః కోటకంపప్రం । ప్రసూనముద్గమం పుల్లంలతాంతం తరుజంతథా ॥
పిప—ప్రతికోపయిదేనాస్యాత్ప్రతిహాతేతుచార్థవత్ ॥ అజ—తిర్య
గ్దంతప్రహారస్తుగజః పరిణతో మతః ॥ హలా— పక్షః పార్శ్వే గరుత్సా
ధ్యసహాయబలభక్తిషు ॥ యా ॥ పర్జన్యోనరాటమానెస్యాన్మూత్యవార్షా
పర్జన్య ॥ వి—పక్షతిగరురాదామూలేగద్వేమోః ప్రతిపద్యపి ॥యా॥
సంఖ్యా భేదేనివాలక్ష్యేపంచతాంగానాపిచ ॥ వి— పజ్రో పవిపద్ధ
తిః ॥ యా—పరిగ్రహోపపిహారాస్చ ॥ రభ— పట్టసోలోహదండాయ
స్తీక్ష్ణధారఃక్షురోపమః ॥ వై—ప్రకృతిః పంచభూతేషుప్రధానేమూ
లకారణె ॥ యా—పర్వస్యాదుత్సవెగ్రంథౌప్రస్తావె లక్షణాంతరె

వి—పర్యంకస్సాన్న్యత్పగిక రేఖుస్త్రీస్స్యాంశయనయానయోః॥ వి—ప్రశా
శంప్రకటం స్పష్టముల్బణం వికదం స్ఫుటమ్ ॥ యా—పంచమో రాగిభె
దెస్స్యాత్పంచానామపిపూరణె ॥ వి—నతాకా వైజయంత్యాంచసౌభా
గ్యే ర్కోధ్వజేపిచ ॥ పంకః కర్దమపాపయోః । ప్రతిప త్తిఃపదప్రాప్తౌ
ప్రవృత్తౌ గౌరవేపిచ ॥ వి—ప్రతియత్నసుసంస్కారః వై—పా—
పాపర్ధిశ్చ పరాధిశ్చ మృగయాఖేటఇత్యపి। సంబాశ్న్నిసుఁటుపారె ॥
హృత్ఝ్యాం రిలే౽నతెశెవెబతెవాణిణః ప్రకీర్తితాః॥రుద్ర—పాణిర్హ్య
ధికృతానార్యే తెషాంవెషస్తుసామికా ॥ శ ఖపాంతంతుపాటలీ ॥
పాటకం (స్త్రీ)పాదఘోషా ॥ విద—పాళి కాపూగకసుమేసమూహా
శ్రీ వంకయో (స్త్రీ)యామ్ ॥ మా—పార్యోవయో మృత్యు తుల్యబాహా
శ్యాపశనేషునా । పార్యోవ్యయంచబాహుళ్యే ॥రత్నా—పాయిస్తు
మృతితుల్యయోః॥అ-షః॥పానసంద్రాక్షమాసూకంఖాఖాఁరంతాళ్యైమై
క్షవమ్ ॥ మద్యభేదాః—పాశఃపశ్వాదిబంధనమ్ ॥ వి—పాకలాగజ
రోగేస్స్యాత్॥ యా—పాత్రంగణికావేశ్యావారవధూటీచరూపపణ్యా
సా ॥ చక్రవర్తి—పాత్రీక్లిభాజనెయో గ్యే విభావ పూర్వసంచితె ॥
గోపాలః—ఉపోషితస్యయాభు క్తిఃపారణాసానిగద్యతే॥విద—పి—
పిప్రియకోరోమభిద్యక్తోప్పృమూచ్ఛమస్ర్వైఃప- న్నైః । పిధానం పంక్తి
కబళే ॥ వై—పు—పుల్లాంబాలపక్షిస్స్యాత్ ॥విద—పులనాం వ్యప్ప
లకెప్యాపిపులంతువిపులెన్యవత్ ॥ విద—పురంనగరదేహయోః॥అజ-
పుష్పమాతి౽వసౌజన్యకుసుమేషునిగద్యతే ॥ వి—పులోమజాపతిః
పురందరః పాకప్రమర్దనః ॥ త్రికాండశేషః—పూ—పూర్ణానన
కంపూర్ణాపాత్రంవస్త్రాద్యం దేయముత్సవె ॥ విద— సీచేయాదసిపూ
తిరః ॥ వి-ప్ర—పూలస్తూపప్స్తోమః గ్రామోవారవ్యమోః ॥చక్ర
వర్తి—ఫ —ఫలమిష్వగ్రెప స్య ॥ ఫలంఫలెఫసెదీనానప ల్లో భోగ
లాభయోః॥వి—లాభనిష్పత్తియోగెపుఫలెదీజేధనెఫలమ్॥ వై— ఫలం

లా ఫలే రాగస్త్రియోః॥ శా—ఫల్గు తుచ్ఛమసారం చ॥ యా—ఫాలో౽నిటా
లో౽నిటిలం ॥ వై—బ —బహిః౽యగేహప్రాశయోః ॥ వి—బంధుగం
గ్గపంత్రేషు ॥ వి-ప్ర—బకో బకోటో౽జ్ఞేయః ॥ హాలా —బింబీర
క్తఫలా తుండీ తుండికేరీ ఫలా చ సా । ఓష్ఠోపమఫలా గోధా పీలుపర్ణీ చ
తుండికా ॥ వైద్యకే—బిబ్బోకో౽నాదరక్రియా॥ బాష్పం నేత్రజలో
ష్మణోః ॥ వి—విశ్వావసోస్తు బృహతీ తుంబురోస్తు కలావతీ । మహతీ
నారదస్య స్యాత్సరస్వత్యాస్తు కచ్ఛపీ॥ బృందం జాలం చ క్రవాళం జాలకం
పేటికా చ ఛటా ॥ వై—బోహిత్రం చ ప్రవహణం తథా స్యాచ్చ బహిత్ర
వత్ ॥ జౌగునీయ ॥ విద —భ—భంగస్తరంగే భుగ్నే దేహే దేజాతివి
డీనయోః ॥ వి—భానవో౽రుణారాంశవః ॥ యా—వణిజ్మూలధ
నేపామత్రే భాండం భూషాశ్వభూషయోః ॥ వై—భామః క్రోధే రవౌ దీ
ప్తౌ ॥ రత్న—భావో౽లీలాక్రియాచేష్టా భూత్యభిప్రాయజంతుషు ॥
యా—తులానాం వింశతౌ భారః కుటుంబభరణే౽పి చ ॥ వై—భాస్వా
న్ భాసురసూర్యయోః ॥ వి—భుజంగో విటసర్పయోః ॥ హలా - విశ్వ
స్తే—వేశ్యా దాసో౽స్య భుజిష్యా స్యాత్ ॥ రత్న—భూమిర్భూమ్యాం స్థా
నమాత్రే ॥ యా— భూతం న్యాయ్యే సమే ప్రాప్తే యథార్థాతీతయోర
పి॥ రత్న—భూతం త్వాదౌ పిశాచాదౌ న్యాయ్యే సత్యోపమానయోః।వి-
భూమికా రచనాయాం స్యాత్ స్థూ ర్యంతరపరిగ్రహే ॥ వి — తత్తద్వే
షా భూమికా స్యాత్ ॥ వై—భూరి ప్రాజ్యసువర్ణయోః॥ వి-ప్ర—
మ—మంత్రజిహ్వస్సప్తజిహ్వస్సుజిహ్వో హవ్యవాహనః ॥ వై—మ
కరందస్య మద్యస్య మాక్షికస్య చ వాచకః । అర్ధర్చాదిగణే పాఠాత్పుం
స్నపుంసకయోర్ధుః । దైత్యే చైత్రవసంతే చ జీవలోకే ద్రుమే మధుః।
వి—మధుర్మాక్షికే చైత్రే వసంతే దానవే ద్రుమే । అ(స్త్రి)యాం ।
మద్యభేదే స్యాత్ క్లీబం సలిలదుగ్ధయోః ॥ అ-షః—మధుగోళో మధు
చ్ఛత్రమ్ ॥ వె—మధ్యస్థః ప్రాశ్నికస్సమః ॥ హలా—మంత్రాగా

3౨ తత్రవ్యాఖ్యాతృకోశేషు మకారయకారాదిపదాని

థోక్తి వేదాంశో ॥ భాస్క — మహోదర్పే భవానయోః ॥ వి — మత్స్య విచికిలాశితభిరుచ్ఛ్యదష్టపత్రికా । అభిధానగత్న హలా — మల్లిశ్చ క్షిన్నమూపమూర్వై ॥ మల్లః పాత్రేకపాలేచమత్స్యభేదే బలీయసి ॥ వి — మహాసేనస్తు సేనాన్యాంషణ్ముఖే వాసవేపిచ ॥ వై — మండలః పర్యక శ్వాపదంతికీలమృగద్విషో ॥ అజ — జీవస్థానంభవేన్మర్మ ॥ హలా — పుష్పాసవో మరందశ్చ (స్త్రీ)యాం మేనమధూళికా ॥ శా — మదనా (స్త్రీ) కపిత్థై స్యాన్నయామ కేమస్మథేచ ॥ ఉత్పలః — మందాకిసలగిబచ్ఛకప ॥ విద — మయూరః శౌండకాలజ్ఞకిరీటినఖరాయుధాః । ఉడజౌకమూడస్సాన్యత్ ॥ విద — మా — మారండో డ్రెభుజంగానాం మయూఖానాంతు మండలె ॥ విద — మాత్రా పరిచ్ఛదేరాంశౌ । మారో మన్మథశాత్రవౌ ॥ యా — మానసం సరసిస్వాంతె ॥ వి — మాలమున్నతభూమాలాపఙ్క్తి పుష్పాదిదామని ॥ రత్న — ముద్గస్సాత్స్యేనవేమూఢే ॥ వై — ముర్ముర స్తుతుషానలె ॥ వై — మునిర్వ్రాతహారోగస్త్యః ॥ వై — అంకురో ముటికా (స్త్రీ)యామ్ ॥ విద — ముసండీస్యాద్ద్వారుమయీవృతా యఃకీలసంచితా ॥ వై — మే — మేఖలాఖడ్గబంధస్యాత్కాంచ్యాశైలనితంబయోః ॥ వి — మేళా మందో మేళమణిః । మషీభాజనమ్ । మేళా మషిరుభసమే ॥ విద — మ్లేచ్ఛః పాపరతేక్షు ద్రోహామరే శ్వపచేపిచ ॥ విద — మోహస్తు కర్మ త్రాచ్ఛీత్యక్తౌ తుకా శేయవాససి। అబ — మౌళిస్సంయతకేశేషు చూడాయాం ముకుటేద్వయోః ॥ రత్న — ఆజ్ఞాపయిత్యనిశసమ్రిస్ర్యాలపాళీమూగిసలీనపదపంకజణగ్రసేనః ॥ — యి — యథార్థవర్ణో మంత్రజ్ఞస్పశ్రోపేరకఉచ్యతె ॥ హ — యద్యపీత్యవధారణా ॥ కే — యం వనాళస్తుజ్వా నాలొజొనలొబీజపుష్పకా। జాళా । విద — యద్భవిష్యో దైవపురః ప్రత్యుత్పన్నమతిస్తథా । తత్కాలధీః కుశాగ్రీయమతిస్త్వత్యంతసూక్ష్మధీః ॥ అ-షః — యావత్తావత్పరిచ్ఛేదె కార్త్స్న్యమానేవధారణే ॥ వి — యూకస్తు శిక్షికి

మిః । యూకావ(స్త్ర)క్రిమి(స్త్రీ)యామ్ । విద —యోగ్యాభ్యాసార్క-
యోషిత్సు । అజయః—ర—రత్నం శ్రేష్ఠే మణావపి । వి— జాతౌ
జాతౌ యదుత్కృష్టం తద్రత్నమభిధీయతే । రంగో రణఖలే రాగే నృత్త
స్థానే త్రిపుణ్యపి । వి—రంభా కదల్యప్సరసోః । వి— రజో రజో గుణే
ధూళౌ పరాగార్తవయోరపి । వి—నపుంసకో రశబ్దస్తు ధ్యానవ్యోమా
ద్రపక్షిషు । ఉత్తమాంగేపి వదనే ఽదిరే చాపి సాధ్వసే । రత్న—రతిః స్మ
రప్రియాయాం చ రాగేపి సురతేపి చ । వై—రల్లకః కంబళమృగే కంబ
ళేపి నిగద్యతే । వై—రసాయనం విహంగే స్యాజ్జరావ్యాధిహరౌషధే ।
వి—నీరసానాం హి ధాతూనాం లాభోపాయో రసాయనమ్ । వైద్యకం-
యజ్జరావ్యాధివిధ్వంసి భేషజం తద్రసాయనమ్ । బాహటః—రసో గంధ
రసే స్వాదే । రభసో వేగహర్షయోః । వి—రక్తౌ తు స్నిగ్ధమత్సరౌ ।
అజ—రా—రాజా ప్రభౌ నృపే చంద్రే యక్షే క్షత్రియశక్రయోః । వి-
ప్రధాననగరీ రాజ్ఞాం రాజధానీతి కథ్యతే । శబ్దార్ణవః—రాష్ట్రం జన
పదో దుర్గో జనాంతో విషయస్స్మృతః । ధనంజయః— రాజహంసో
నృపశ్రేష్ఠే కాదమ్బకలహంసయోః । వి— రాజహంసస్తు భల్లాక్షో ము
రాళో వాటరాటకః । మరాళో మందసానశ్చ క్షీరాశా నాటరాట
కాః । వరాలా వరలా హంసీ । విద—అనేకసర్గకీయోజ్యం చిత్రతాళ
లయాన్వితమ్ । ఆచతుష్షష్టియుగళం రాసకం మసృణోద్ధతమ్ । రా
సక్రీడాలక్షణమ్—అనేకరోగానుగతో బహురోగపురస్సరః । రాజ
యక్ష్మా క్షయశ్శోషో రోగరాడితి చ స్మృతః । నక్షత్రాణాం ద్విజానాం చ
రాజాభూద్యదయం పురా । యచ్చ రాజా చ యక్ష్మా చ రాజయక్ష్మా తతో
మతః । బాహటః—రాగరాట్ రతిపతిః । హలా —రాదంతరిశ్చ
తుర్దంతః । విద—రాష్ట్రికో రాజసర్షపః । రాగీ । విద—రాజ
మాషో రసాద్రిఃస్న్యాత్ । అలసందే । విద—రు—రుహ్వారిగహ్వరి
ధాత్రీజంతుప్రాయాతుజంగలా । విద—రూపం స్వభావసౌందర్యే ॥

కారశ్లేషయోరపి । వి—రూపంశబ్దేపశౌశ్లోకె గ్రంథావృత్తౌ సితాది
షు । సౌందర్యేచస్వభావేచ । వై—రూపాజీవాతుగణికా వారస్త్రీ
పురమండనా।భాగు—రూపంస్వభావేశుక్లాదౌ సౌందర్యేనాటకేమ
గే । రత్న—భూర్వో భేదస్తు రేచితమ్ । విద—రో—రోమంథస్తృ
విక్షేయస్చర్వణంచర్వితస్యయత్ । వై—రోహితో వాహనమృగాః ॥
వి—రోణీమార్గవిశేషేస్యాత్ । అజ—రోకోరశ్మౌబిలేరోకం ॥ వై-
—రోకోదీప్తౌబిలేరోకమ్ ॥ వి-ప్ర—ల—లక్షంవ్యాజేశరవ్యేచ ధ
నేచబహుసంఖ్యకే ॥ అజ—లగండోమధ్యభేదేస్యాద్విషదంభే పుం
నపుంసకమ్ ॥ వి-ప్ర—లవణోరసరక్షోబ్ధిభేదేషులవణాత్విషి॥ వి—
శోభాసంపత్తిపద్మాసులక్ష్మీస్స్త్రీరపిగద్యతే ॥వి—లక్ష్మణౌషధిసారస్యోః
వి-ప్ర—లంచఉత్కోచఆమిషః ॥ విద—లాసకఃపంజరస్సమా ॥ అ
షః—లేఖోలేఖ్యేసురేపిచ ॥ వి—లోలుపోలోలుభోలోలో లంప
టోలాలసోపిచ ॥ యా—లోచకోమాంసపిండేస్యాద్దక్షితారేపికజ్జలె
వి—లోచనందృశినిరూపణేతథాచూషకౌముకలితేసుఖితేచ ॥ కే—
వ—వల్లభోదయితేధ్యక్షేకులీనాశ్వేపికథ్యతే ॥ వి—వర్షంక్లైబ్యే
పుమాన్మేఘే ॥ అ-షః— వస్వౌకసారాలకాస్యాద్విమానంపుష్పకో
స్త్రియామ్ । అస్త్రియాంవజ్రకులిశౌ ॥ వయఃపక్షిణిబాల్యాదౌవయో
యౌవనమాత్రకే ॥ వంశోవేణౌకులేగర్వే । త్రిష్వధీనేవశోవాంఛా
ప్రభుత్వాధీనతాసుచ ॥ భాస్క—వశఆయత్తతాయాంస్యాద్వశామి
చ్ఛాప్రభుత్వయోః ॥ కే—వసుర్మయూఖాగ్నిధనాధిపేషు ॥ వి—
వరండకోంతరావేదిస్స్మోహాముఖరాగయోః ॥ వి—వరండస్త్వంత
రావేదిర్వ్యధ్యతోగజయోర్ద్వయోః ॥ కే—వరోజామాతరిశ్రేష్ఠే
షిద్గేదైవాద్వృతేపిచ ॥ వి—సానుప్రాకారయోర్వప్రః ॥గజ్జనః—వ
ళిర్మధ్యమరేఖోర్మిజీర్ణత్వగ్గృహదారుషు ॥ వై—వణిజ్యాలధనే
పాత్రే ॥ వై—వనస్పతిర్వృక్షమాత్రేవినాపుష్పైఃఫలద్రుమే ॥వి—

వధ్రీ చర్మపువరత్రయోః ॥ వి—వర్తిర్దీపదశాగాత్రలేపయోర్మణి రంజనే । వర్ణభేదే భేషజే చ నయనాంజనరేఖయోః ॥ రత్న—ఆపాద లంబినీం మాలాం వనమాలాం విదుర్బుధాః । వనమాలానేకపుష్పైర్మాలాధార్యా సదా హరేః ॥ వై—వ్రజస్స్యాద్గోకులం గోష్ఠం॥ వై—వృషాస్త్రీ సుకృతేంద్రయోః ॥ వై—అలాతాంగారయోర్వహ్నిః ॥ వై—వ్యంజనం కూర్చకం చ స్యాత్ । శ్మశ్రు-విద— వరంజస్తైలయంత్రే స్యాడ్డిండీరే చ్ఛురికాఫలే ॥ విద—వా—వాటో వాటే గృహారామే ప్రదేశే వర్త్మరోధసోః ॥ అజ—వాటో వేష్టనమానసమా ॥ హలా—వ్యాళో దుష్టగజే సర్పే శ్వాపదే చ పుమానయమ్ ॥ వై— వారుణీ గంధదూర్వాయాం ప్రతీచీసురయోరపి ॥ వి— వ్యాయతో దీర్ఘదృఢయోః ॥ వై—వార్తా కృష్యాద్యుదంతయోః ॥ వి—వ్యాజశ్ఛద్మాపదేశయోః హరిః—వ్యాజశ్ఛద్మన్యపదేశే ॥ వాహినీ సైన్యసరితోః ॥ యా—వాశితే కరిణీ(స్త్రీ)యా ॥ యా—వాలః కచే శ్వాదిపుచ్ఛే హ్రీబేరే తు నపుంసకమ్ ॥ రత్న—వా స్యాద్వికల్పోపమయో రేవార్థేపి సముచ్చయే । వా వికల్పోపమానయోః ॥ వి—వాజో నిస్వనపక్షయోః ॥ వి-వారస్సూర్యాదిదివసే వారో వసరబృందయోః । వారి ఘటీభబంధే స్యాత్ వి—గర్హితే వామభాగే చ రమ్యే వామ(స్త్రి)లింగకః ॥ అజః—వామస్సవ్యే ప్రతీపే చ ద్రవిణే చాపి సుందరే ॥ వి—వార(స్త్రీ)గణికా వేశ్యా సూలావణ్యాంగనాపి చ ॥ వై—వాస్తుజ్ఞస్స్యాద్వాస్తవికః ॥ అజః-ః వి—విశ్వం శతం సహస్రం చ సర్వమక్షయవాచకమ్ ॥ భారతమ్—విధురం ప్రత్యవాయే స్యాత్కష్టవిశ్లిష్టయోరపి ॥ వై—వినిపాతో వపాతే స్యాద్దైవాదివ్యసనేపి చ ॥ వి—విశేషోవయవే భేదే ద్రష్టవ్యోత్తమవస్తుని ॥ శబ్దా—విషాణం క్రోడదంష్ట్రాయాం పశుశృంగేభదంతయోః ॥ రత్న—విషాణం పశుశృంగే స్యాత్ క్రోడేభరదదంతయోః ॥ వి— విషయస్స్యాదింద్రియార్థే దేశే జనపదేపి చ ॥ వి—విషం స్యాద్గరళం గర

హాలా — విషంగరళశారిణోః ॥ గోపాలః — ధాన్యాదేర్వివిధః ప్రా-
ప్తిరాసారసుసుహృద్బలమ్ । ప్రసార స్తృణకాష్ఠాదేః ప్రవేశః ॥ వై-
వివదోఽపి వధో భారేప ర్యాహారాధ్వనోఽపి । హేమచన్ద్రః — విటపః
పల్లవేఽపి దేవిస్తారే స్తంబశాఖయోః ॥ వి — విః పక్షిపరమాత్మనోః ॥ వై-
విబుధౌ సువిద్వాంసౌ ॥ వై — విశ్వకర్మా దినకరే ధాగీర్వాణశిల్పి-
ని ॥ భాగు — విష్కంభోఽర్థ ప్రమాణస్య నేపథ్యే భిత్తేపిచ ॥ కే-
వినోదశ్శాస్త్రతాత్పర్యే ॥ హరిః — వినోదశ్శాస్త్రతాత్పర్యే ధవిష్ఠ
స్త్యేతన్నపుంసకమ్ ॥ కేశవః — విభ్రమో భ్రాంతిశోభయోః ॥ అజ —
వితానోఽస్త్రీ క్రతూల్లోచే వితానం త్రిషు తుచ్ఛకే ॥ అజయః — పాదక-
ర్మయుతం ప్రోక్తం యాతము కునవాణమ్ । ఉభయం పీతమాఖ్యాతమ్ ॥
హలా — వీర్యం శుక్లే ప్రభావే చ తేజస్సామర్థ్యయోరపి ॥ వి — వీరుత్
స్త్రీ సల్కవాటయోః ॥ హరిః — గ్రంథజీవనయోర్వృత్తిః ॥ వై — వృ-
షాక్షిసుకృతేంద్రియోః ॥ వై — వృష్టిస్తు యాదవే మేఘే ॥ వి — వేశ-
గ్మగృహమాత్రేచ వేశో వేశ్యాగృహేఽపిచ ॥ రభసః — వేలా కాలేచ జ-
లధేర్వేలాతీరవికారయోః ॥ వి — వేధ్యం లక్ష్యేనిమిత్తే చ శరవ్యంచ
సమం విదుః ॥ వై — వైహాసికః కేళికలః ॥ విదూషకః । వివ — వైశ-
సం దుస్సహం దుఃఖం ॥ వై — శ — శర్కరాఖండవికృతౌ ఉపలాశక-
రాంశయోః ॥ వి — శంఖో నిధ్యంతరేక ఖులలాటాస్థినఖేమచ ॥ వి —
శల్యం శంకౌ శరే వంశే ॥ వి — అనిష్టో గ్రహమోత్ప్రేక్షా శంకా మాచక్ష-
తే బుధాః । శప తేశవ్యతి శపత్యాక్రోశత్యపిశప్యతే ॥ ?ట్టమల్లః — శక్తి-
ర్బలే ప్రభావాదౌ ॥ వి — శఙ్కా వితర్కభయయోః ॥ వి — శంకు-
శ్శక్తిత్రయే స్థాణౌ ॥ వై — శరం దధ్నిశరో బాణే తృణభేదేబకథ్యతే ॥
భాగు — శబరో మృగయుర్వ్యాధః పుళిందో లుబ్ధకస్సమాః ॥ ఉత్పలః-
శరభస్తు గజారాతిరుత్పాదశ్చాష్టపాదవాన్ ॥ వై — శంబరో దైత్యభే-
దేస్యాన్మృగే వారినపుంసకమ్ । భా — శా — శాక్వరో వృషభేచ్ఛందో

విశేషణత్వేన ప్రయుక్తమ్ ॥ హలా—శార్ఙ్గం కార్ముకమాత్రేఽపి [illegible]
శరాసనే ॥ ప—కృష్ణస్య [illegible] ॥ యా—శాలం గృహే తరు
స్కంధే శాఖాగారైక దేశయోః ॥ [illegible]—వ్యాహృత్యాదియోపనవరాః పశ
పశ్వాదిపదామతాః ॥ హలా—శాసనం రాజదత్తోర్వ్యాం లేఖాజ్ఞాశా
స్త్రశాంతిషు ॥ మే—శారీ మదనశలాకా [illegible] మోషిన [illegible]
చ ॥ వై—శా బుకో శబుకశ్చ ॥ విద—శాక [illegible] య శాక
శాకట శాక శాకినమ్ ॥ [illegible]—షేనేషీ [illegible] ॥ విద—క
[illegible] చశిరీ [illegible] ॥ కద్రా—శిలీ [illegible] కదలీకుసుమమ్ ॥ విద—
శి ఖికశీర్షమూర్ధసు ॥ విద—శి [illegible] యోః ॥ [illegible]—శిం
[illegible] ॥ వాణీ [illegible] మ [illegible] లిల్వే
[illegible] ॥ యా—శు [illegible]
ను [illegible] యోః ॥ [illegible] వహే [illegible] స్యాత్ ॥ [illegible]—
ముకాన్స్ఫో [illegible] కిన్న శకపాలయోః ॥ యా—మ [illegible]
[illegible] ॥ అజ—శు దాసురాంసవి [illegible]
దిరామద్య [illegible] మాల్యా । [illegible] స్త్రమా [illegible] మాలా (స్త్రీ)
[illegible] ॥ వై—మాం [illegible] జోదతే ॥ [illegible]—మాంకలోదు
[illegible] ॥ విద—[illegible] బుము [illegible] (స్త్రీ) పర్వతాగ్రప్రభు
[illegible] ॥ [illegible] శిఖి [illegible] దాబుయుగ్మకే ।
[illegible] నిషా [illegible] శిఖరే ॥ [illegible] తేజ [illegible] పిగజ
మండనే । శృంగాం చూర్ణా [illegible] గకుసుమేషుచ ॥ వి—శృ
ఙ్ఖలా [illegible] శిఖిని గశిపివ ॥ కే—శేషో [illegible] షంతి
[illegible] ॥ రత్న—శేషస్య కషణ [illegible] తే [illegible] కేతరే
స్యవత్ ॥ వై—శైలూషో [illegible] ॥ వై—మన ధావ్యాయన
కరీశో [illegible] గద్యకె ॥ యా—స—సటా (జ) [illegible] టా కేసర
యోః ॥ వి—సమయా నికటా శబ్దౌ సమీపేత్వన్యయామతౌ ॥ హ

—సంభ్రమేహాటోపసంరమ్భాః ॥ యా—అంసప్రకాండయోస్స్కంధః॥
వి—సహసాకల్యసాదృశ్యయౌగపద్యసమృద్ధిషు ॥ వి—నృత్తంగీతంచ
వాద్యంచత్రయంసంగీతముచ్యతే । సమ్యగ్గీతేతుసంగీతంనాట్యయోరంభే
ప్రసిద్ధకే । తూర్యాణాంత్రితయేచాపి॥శబ్దా—సమితిస్సమరేసామ్యే
సభాయామపిసంగమే॥వి—సంవర్తయతిసన్నహ్యత్యాత్మనేసజ్జతిత్యు
మీ సంయతకేదంశయకేసన్నాహపదపఙ్క్తికమ్॥భట్టమల్లః—స్మయో
వలేపచ స్వేదప్రశౌండీర్యయోరపి॥వై—సచ్ఛోరసిసజ్జే॥ వై—సం
పుటస్స్యాల్లుంఠకస్సముద్గక ఇతీరితః। స్వర్ణానర్వికచోరాహుః॥ ఉ
త్పలః—స్థలీఖనిత్రిబద్ధాలః। వై— స్తబకోగుచ్ఛకోగుచ్ఛోగుళుచ్ఛః
పరికీర్తితః। హరిః—సంజ్ఞాపితుస్సగ్యభార్యాచ॥అజ-సంజ్ఞానామ్నిచ
ర్కజాయాయామ్। రత్న—స్మరముద్రాతుదృగ్భ్రుభ్రూవిభ్రమాహ్వానం
యత్రయోషితామ్। వై—సమ్ప్రహారోరతేయుద్ధే। వై—స్కంధావా
రోరాజధానీదుర్గంచకటకో(స్త్రి)యామ్ । అ-షః —భవాన్యాంతుసతీ
(స్త్రీ)స్యాత్సత్క్షత్రేతునపుంసకమ్। సంధానంధామసీమయోః।అ-షః—
సంతతిగోత్రవిస్తారపారంపర్యాసుతేష్వపి। యా—ఏకత్వాదావిచా
రేసంఖ్యాసంఖ్యంతుసంయుగే। భాస్క—సంవిద్యుద్ధేప్రతిజ్ఞాయాం
సంకేతాచారనామసు। కె—సత్యే(స్త్రీ)జన్తుషుక్లీబేస్యావసాయేపరా
క్రమే। వై—సజూఃకరోత్యాత్మనాపిసాహ్యసత్రాకరోతిచ । భట్ట
మల్లః—ప్రోఢదంతోజటాయుక్తేనాంతస్సంఖ్యాంతరేస్మృతః । సా
రస్వతః—స్తనయిత్నుర్వారివాహేతత్సవనేమృత్యురోగయోః।వి—
సవ్యస్థాదక్షిణస్థశ్చ । త్రికాండశేషే—సకారాంతఋకారాంతశ్చ ।
సూత్రసూత్రాణియంతాచయంతాసవ్యేష్ఠఏవచ । నామమాలాయామిదం
... ... గమాసమిత చయిద్వచ్ఛాచాభిధీయతే । హలా —
... ... -ఇక్ష్వాకవిద-సా-సారస్తుగరదేన్యభే।వి—
వత్స్యేధిపతౌలక్ష్మీపతిస్సచివేపిచ ।వై—సారసోమైథునీకామీ గో

నదనఃపుష్కరాహ్వయః । యా—జలపక్షిణిశరె స్యాత్సారసా(స్త్రీ) సరోరుహే । భాగు—సారసంకమలె(స్త్రీ)స్యాద్ధ ంభదెపుమాంసయిం భాగు—స్థాపనంలిఖనంసమె ॥ అజ—పాంశాగవృక్షయోస్సాలస్సాల స్సర్జతరుస్మృతః ॥వి—స్థానమర్యాదయోస్థితిః ॥యా — స్థాసకో నక్షత్రమాలా॥ గజాలంకరణెయాదవః ॥ సారణ్యాల్పసరిత్కుల్యా ॥వై —సిద్ధోనావ్యాసా చౌభేదేయోగస్యదెవయోనెశ్చ ॥మే — సిమిక స్స్యాత్సర్పబిలం॥విద—(స్త్రీ)ప్రియోవంజుళొశోకః కంకెళిఃకర్ణపూ రకః ॥బాణః॥ సింధూరంక్లీశిలాభేదే సహకారద్రుమేపుమాణ్ ॥అజ॥ సీమంతమ(స్త్రీ)యాం(స్త్రీ)శాం కేశమధ్యస్థపద్ధతౌ ॥ వై - సుఖందుః ఖంమలంభిద్రం కీలాసంసిద్ధలాలసం । రభసఃపలితంచిత్రం తద్వతిత్రి షుధర్మిణి । యా ॥ లేపభేదేమృలెసుధా ॥ వై ॥ సుమనాఃపు ష్పమాలత్యోః(స్త్రీ)దెవబుధయోఃపుమాణ్ ॥ వై సురభిశ్చంపకె స్వర్ణేజాతీఫలవసంతయోః॥సుగంధౌచమనోజ్ఞేచవాచ్యవత్సురభిస్మృ తః । వి ॥ ధేనౌ(స్త్రీ)యాంసుగంధేచ సురభిర్నావిపశ్చితి ॥ అజ॥స్నుహీదళేఫలాభల్లః ॥ యా॥ సుందరీవిద్రుమె(స్త్రీ)స్యా ద్రుచిరెభేద్యలిం గవత్ ॥ సుందరివిద్రుమేనార్యాం ॥ వై ॥ సురతంమైథునేక్లీబందే వత్వేసురతా(స్త్రీ)యాం ॥ వి ॥ సుమాటఃకుసుమాతిథిః॥పుష్పంధయో మిళిందశ్చ బిసలస్సీత్పుటశ్చసః । విద ॥ సూనుఃపుత్రెనుజెరవౌ ॥వి॥ సూత్రంతుసూచకేగ్రంథభెదెతంతువ్యవస్థయోః॥ రత్న ॥ స్యూనస్స్యూ తప్రసేవకాః । భ(స్త్రీ)కా ॥ విద ॥ సృగాలాఃక్షుద్రశత్రవః ॥భా॥స్వే చ్ఛాయదృచ్ఛాస్వచ్ఛందస్వైరితాచేతితాస్సమాః ॥ కే ॥ స్వేదస్తు ద్వేదనేఘర్మే ॥ వి ॥ స్నేహస్స్యాత్పుంసితైలాదౌ రసద్రవ్యేచ వాచ్యవత్ ॥ వి ॥ సౌహార్దసౌగతాజర్యసౌష్ఠ్వాదానిచసౌరిభం॥విద॥

హ ॥ హంసోవిహంగభెదెస్యాదర్కేవిష్ణౌహయాంతరే । యోగిమం త్రభేదేషు పరమాత్మనిమత్సరే ॥ వి ॥ హారితాలంతుఖర్జూరం

[illegible] ॥ [illegible] ॥ [illegible] ॥ వి ॥ [illegible] ॥ [illegible] ॥ [illegible] గమనానందయోః [illegible] ॥ [illegible] ॥ [illegible] ॥ [illegible] ॥ [illegible] కృష్ణా [illegible] । [illegible] ॥ [illegible] ॥ [illegible] ॥ [illegible] ॥ హృదయం వక్షసి [illegible] ॥ వి ॥ [illegible] ॥ [illegible] ॥ [illegible] ॥ [illegible] ॥ [illegible] ॥ [illegible] । [illegible] ॥**

వసుదేవసుతం దేవం కంసచాణూరమర్దనమ్ । దేవకీపరమానందం కృష్ణం వందే జగద్గురుమ్ ॥౧॥ అతసీపుష్పసంకాశం హారనూపురశోభితమ్ । రత్నకంకణకేయూరం కృష్ణం వందే జగద్గురుమ్ ॥౨॥ కుటిలాలకసంయుక్తం పూర్ణచంద్రనిభాననం । విలసత్కుండలధరం కృష్ణం వందే జగద్గురుమ్ ॥౩॥ ఉత్ఫుల్లపద్మపత్రాక్షం నీలజీమూతసన్నిభం । యాదవానాం శిరోరత్నం కృష్ణం వందే జగద్గురుమ్ ॥౪॥ మందారగంధసంయుక్తం చారుహాసం చతుర్భుజమ్ । బర్హిపింఛావచూడాంగం కృష్ణం వందే జగద్గురుమ్ ॥౫॥ గోపికానాం కుచద్వంద్వకుంకుమాంకితవక్షసమ్ । శ్రీనికేతం మహేష్వాసం కృష్ణం వందే జగద్గురుమ్ ॥౬॥ శ్రీవత్సాంకం మహోరస్కం వనమాలావిరాజితమ్ । శంఖచక్రధరం దేవం కృష్ణం వందే జగద్గురుమ్ ॥౭॥ రుక్మిణీకేళిసంయుక్తం పీతాంబరసుశోభితం । అవాప్తతులసీగంధం కృష్ణం వందే జగద్గురుమ్ ॥౮॥ కృష్ణాష్టకమిదం పుణ్యం ప్రాతరుత్థాయ [illegible] పాపం తస్య [illegible] దేవస్య ॥౯॥ ఇతి శ్రీకృష్ణాష్టకం సంపూర్ణమ్